

CARACTERITZACIÓ HISTÒRICA DEL PAISATGE DEL PRIORAT-MONTSANT-SIURANA

Març de 2016

Coordinació

Observatori del Paisatge de Catalunya

Redacció

Jordi Bolós i Masclans. Catedràtic d'Història medieval de la Universitat de Lleida (UdL).

Jacinto Bonales Cortés. doctor en història de la Universitat de Lleida (UdL).

Marta Flórez i Santasusanna. Investigadora de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC).

Albert Martínez i Elcacho. Doctor en Història de la Universitat de Lleida (UdL).

Agraïments

Joan Reguant. ICOMOS Andorra

Roser Vernet. Associació PRIORITAT

Aquest document forma part dels treballs previs per a la preparació del Dossier de Candidatura UNESCO "Priorat-Montsant-Siurana, Paisatge agrícola de la muntanya mediterrània", impulsat pel Consell Comarcal del Priorat, la Diputació de Tarragona i l'associació PRIORITAT.

Índex

1. Presentació	7
2. Estudi de les dades arqueològiques del Priorat, <i>per Marta Flórez i Santasusanna</i>	11
2.1. Àrea geogràfica estudiada	11
2.2. Metodologia: tècniques i materials	12
2.3. L'estudi de les dades arqueològiques	15
2.3.1. Període Paleolític (-300.000/ - 5.500 aC)	16
2.3.2. Període Neolític (- 5.500/-2.200 aC)	18
2.3.3. Període Calcolític (2.200/1800 aC.)	22
2.3.4. Edat del Bronze (1800/800 aC.)	25
2.3.5. Edat del Ferro (s. IX-VII aC)	29
2.3.6. Època ibèrica (s. VI-I aC)	34
2.3.7. Època Romana (s. II aC-III/IV dC)	36
2.3.8. Època Medieval (s. IX-XV dC)	38
2.4. Consideracions preliminars en relació a l'Estudi de les dades arqueològiques del Priorat.	41
3. Paisatge històric, societat i economia al Priorat: una aportació metodològica, <i>per Jacinto Bonales Cortés</i>	43
3.1. Introducció	45
3.2. Unitats de paisatge, paisatges heretats	45
3.3. La colonització cristiana sobre estructures heretades	58
3.4. Demografia transformadora	73
3.5. La xarxa viària	80
3.6. L'accés als recursos naturals	91
3.7. L'expansió agrària	103
3.8. El parcel·lari de Bellmunt de Priorat	114
3.9. El parcel·lari de Cornudella	124
4. La Caracterització del Paisatge Històric (CPH) del Priorat, <i>per Jordi Bolòs</i>	151
4.1. Presentació i trets característics del territori	151
4.2. Altres aspectes metodològics i característiques del treball	157
4.3. Estudi de diferents termes del Priorat	160
4.3.1. Terme de Marçà	160
4.3.2. Terme de Falset	163
4.3.3. Terme de Pradell de la Teixeta	166
4.3.4. Terme dels Guiamets	168
4.3.5. Termes de Gratallops i del Lloar	170
4.3.6. Terme de Cornudella	172
4.3.7. Terme del Molar	174
4.3.8. Terme de Poboleda	176
4.3.9. Terme de Cabacés	178
4.3.10. Terme de la Figuera	180

4.3.11. Terme d'Ulldemolins	182
4.3.12. Terme de Capçanes	185
4.3.13. Terme del Masroig	189
4.3.14. Termes de la Vilella Baixa i de la Vilella Alta	191
4.3.15. Sector meridional del terme de Capçanes: trencaments	193
4.3.16. Uns masos de Marçà: continuïtats	194
4.3.17. El terme de Bellmunt del Priorat	195
4.3.18. El terme d'Albarca	197
4.3.19. Els termes de Margalef i de la Bisbal de Falset	198
4.3.20. El terme de Torroja del Priorat	200
4.4. Consideracions preliminars en relació amb La Caracterització del Paisatge Històric	201
5. Límits senyorials i paisatge històric. De la conquesta comtal el 1153-1154 al fitament del terme del Priorat d'Escaladei el 1628, <i>per Albert Martínez i Elcacho</i>	203
5.1. Introducció	203
5.2. Les fronteres senyorials: de l'època andalusina a la baixa edat mitjana	204
5.3. Els límits del Priorat d'Escaladei el 1628	212
5.3.1. El fitament i l'aprofitament dels límits naturals	212
5.3.2. El terme de Montsant	214
5.3.3. L'orografia del terreny: un paisatge de muntanya	216
5.3.4. Les vies de comunicació	217
5.3.5. L'explotació dels recursos naturals	219
5.3.6. L'hàbitat dispers: els masos situats prop dels límits del Priorat	222
5.4. Consideracions preliminars en relació a Límits senyorials i paisatge històric. De la conquesta comtal el 1153 -1154 al fitament del terme del Priorat d'Escaladei el 1628	224
6. Recomanacions finals	225
7. Bibliografia	229
8. Annex	233

1. Presentació

La candidatura “Priorat-Montsant-Siurana, Paisatge agrícola de muntanya mediterrània” a Patrimoni Mundial de la UNESCO va rebre el vistiplau del govern de la Generalitat de Catalunya (any 2013) i la declaració institucional del Parlament (any 2012), i forma part, des de febrer del 2014, de la Llista Indicativa de l'Estat espanyol, pas previ per a poder ser presentada a la Convenció del Patrimoni mundial i poder ser inscrita en la Llista del patrimoni Mundial de la UNESCO. La iniciativa de la candidatura no sorgeix del no-res, sinó que engloba un procés viscut a la comarca des dels darrers anys del segle XX, i representa una etapa lògica en el camí de definició i empoderament d'un model territorial propi.

En el marc de la Candidatura, la Diputació de Tarragona, juntament amb el Consell Comarcal del Priorat i l'Associació Prioritat, impulsen conjuntament el projecte de **caracterització històrica del paisatge cultural Priorat-Montsant-Siurana**. L'estudi en qüestió va més enllà de la candidatura en si i planteja el reconeixement del valor patrimonial del paisatge agrícola del Priorat-Montsant-Siurana com l'eix aglutinador d'un model de desenvolupament territorial basat en els actius relacionats amb l'activitat principal d'aquest territori, que ha afaiçonat aquest paisatge cultural excepcional.

Ha arribat l'hora d'enllestir el dossier de candidatura que justifiqui els criteris i els valors que fan mereixedors del reconeixement de la UNESCO i les eines de gestió de què cal dotar-se per tal de garantir la pervivència d'aquests valors en un context dinàmic de desenvolupament respectuós i consensuat per tots els agents del territori i dels responsables dels diferents nivells de gestió i planificació.

Un dels valors que es vol presentar és la pervivència del model agrícola en l'ús del sòl i la configuració del seu paisatge, així com la seva llegibilitat i nitidesa. Per tal de fornir la documentació necessària per argumentar sòlidament aquests valors, és molt rellevant **conèixer la dimensió històrica d'aquest paisatge per tal de fer emergir els elements que permetin fer la lectura de la seva evolució, i alhora ajudin a definir adequadament els criteris i les estratègies de gestió i de planificació adequades a la realitat que es vol preservar i dinamitzar.**

Els estudis de caracterització del paisatge i el projecte PaHisCat

Els paisatges actuals són el resultat de segles d'història. Les empremtes del passat que perviuen al territori no tan sols contribueixen a definir el caràcter d'un determinat paisatge i la seva identitat, sinó que també constitueixen elements bàsics per a pensar-ne el futur. Per aquest motiu és important desenvolupar iniciatives i estudis que ens permetin fer una bona caracterització històrica dels paisatges.

Els estudis de caracterització històrica del paisatge pretenen reconstruir el paisatge històric i mostrar com els canvis que s'hi han produït al llarg dels segles encara són presents en el paisatge actual. Aquesta mena d'estudis persegueixen alhora conèixer més bé el passat i esdevenir un instrument útil per als gestors i planificadors del territori, a més de ser una poderosa eina de sensibilització i educació en el paisatge i en la història.

En concret, l'elaboració d'estudis de caracterització del paisatge històric permet, entre altres funcions:

- Relacionar els llocs de poblament i els jaciments amb un paisatge del passat, que es pot datar i en bona part conèixer.
- Situar un percentatge de camins molt alt en un període del passat. Alhora, poder assegurar que han estat usats al llarg de molts segles i per moltes generacions, abans que l'actual.
- Assegurar que molts camps presents en els paisatges actuals han estat treballats generació rere generació i que ja existien molts segles enrere.
- Datar sèquies i sistemes hidràulics que encara existeixen actualment.
- Relacionar elements del paisatge entre ells, fet que permet datar camins, camps, sèquies, llocs de poblament, etc.
- Entendre millor el significat dels topònims, ja que són un element més del paisatge històric.
- Relacionar el paisatge amb les societats que han viscut en cada moment de la història. El paisatge és la suma d'unes herències i d'unes necessitats noves que s'han creat en cada període del passat.
- Tenir una visió global de les continuïtats i de les transformacions que ha experimentat el paisatge al llarg de la història per tal de produir un document a partir de cartografia, textos explicatius i interpretatius i material gràfic i fotogràfic.

Aquests estudis tenen una gran tradició a Anglaterra i a la resta de la Gran Bretanya; a més, la metodologia emprada amb èxit en aquests països s'ha aplicat recentment en alguns territoris mediterranis. Des de l'any 2000, els estudis de caracterització històrica del paisatge s'han adaptat i vinculat als principis del Conveni europeu del paisatge.

Durant els anys 2011 i 2012 l'Observatori del Paisatge, amb la col·laboració del Departament d'Història de la Universitat de Lleida va impulsar un projecte pilot sobre l'evolució històrica del paisatge anomenat Paisatge Històric de Catalunya (PaHisCat). La iniciativa que es proposa s'inspira en la iniciativa PaHisCat.

PaHisCat és un projecte sobre l'evolució històrica del paisatge que identifica, documenta, cartografia i difon les traces del passat (camins, parcel·les, masos, canals, etc.) que són visibles en quatre dels 135 paisatges contemporanis de Catalunya, definits a través dels catàlegs de paisatge, així com donar pautes per al planejament territorial i sectorial, des d'una perspectiva de protecció, gestió i ordenació del paisatge. Els quatre paisatges estudiats a PaHisCat van ser Horta de Pinyana, Conca de Poblet, Terraprimis i Vall Cerdana.

Una de les peculiaritats metodològiques de PaHisCat és que estudia i data les parcel·les (camps, horts, zones de matollar, de bosc i de pastura, espais urbanitzats o industrials), les realitats lineals (camins, sèquies, límits) i les realitats puntuals (masos, pobles, edificis, jaciments, etc.). Les línies i els punts han tingut, al llarg dels segles, una gran importància en l'organització de les parcel·les i del conjunt del paisatge d'alguns territoris. Elements que ara només són un punt en un mapa, com una església o un castell, per exemple, van generar entorn seu, en el passat, nous paisatges.

Per fer visibles els resultats del projecte, l'any 2012 l'Observatori del Paisatge va crear un portal web del projecte pilot, disponible en quatre idiomes on es pot accedir a tota la cartografia realitzada i a descripcions i imatges dels paisatges analitzats: <http://www.catpaisatge.net/pahiscat/cat/index.php>

Fig 1.1. Portal web PaHisCat. Apartat corresponent al paisatge de la Conca de Poblet

Caracterització històrica del paisatge cultural Priorat-Montsant-Siurana

L'estudi de caracterització històrica del paisatge cultural Priorat-Montsant-Siurana s'ha elaborat entre els mesos de juliol i desembre de 2015, ha estat coordinat per l'Observatori del Paisatge de Catalunya, i desenvolupat pel Grup d'Estudis del Paisatge Històric de la Universitat de Lleida (dirigit per Jordi Bolós i Masclans). També ha comptat amb la col·laboració de diversos representants de l'Associació Prioritat. Ha consistit en l'estudi del paisatge històric del perímetre delimitat pel bé que es presenta en la Candidatura i, les seves aplicacions són diverses:

- Reforçar la documentació de base per a la Candidatura a Patrimoni Mundial.
- Servir de base per a les iniciatives impulsades per la Comissió de Seguiment de la Carta del Paisatge del Priorat, en tant que embrió d'ens del pla de gestió de la candidatura.
- Constituir una eina útil per a la gestió, ordenació i valorització del territori, d'ús sobretot per als ajuntaments de la comarca (coneixement i regulació del sòl no urbanitzable, planejament urbanístic, etc.).
- Servir de base per a noves iniciatives turístiques, culturals i educatives, així com per a l'impuls d'iniciatives locals (públiques si privades) en gestió, ordenació i valorització del paisatge.
- Contribuir al coneixement, la comprensió i la posada en valor d'aquest Paisatge cultural per als mateixos habitants de la comarca i el país en general, com una realitat formada al llarg dels segles, i sensibilitzar-los sobre els seus valors històrics, culturals i identitaris.
- Contribuir a elaborar d'una metodologia per a la caracterització històrica dels paisatges que pugui ser la base per a altres projectes futurs.

L'estudi ha tingut tres fases d'execució. Una primera fase de caracterització històrica del paisatge del Priorat-Montsant-Siurana, que ha suposat per una banda el buidatge d'arxiu, treball de camp, recopilació de documents i introducció d'informació a la base de dades; i, per l'altra, el tractament de la informació, elaboració de la cartografia i redacció dels textos explicatius. La segona fase s'ha centrat en la redacció de les utilitats que pot tenir en un futur aquesta caracterització històrica del paisatge del Priorat-Montsant-Siurana en iniciatives del territori (turístiques, culturals, educatives, locals, etc.). La tercera fase ha consistit en la redacció, maquetació i edició de la memòria definitiva.

Fig 1.2. El municipi de Porrera ha estat un dels analitzats amb detall.

2. Estudi de les dades arqueològiques del Priorat, per *Marta Flórez i Santasusanna*

2.1. Àrea geogràfica estudiada

L'àrea d'estudi es localitza a la muntanyosa comarca del Priorat, caracteritzada per la presència de nombroses serralades (d'alçades considerables) que li proporcionen un relleu molt accidentat. El Priorat, terra a cavall entre el pla de Tarragona i les terres de l'Ebre, es situa en plena Serralada Prelitoral i no presenta cap espai de plana. De fet, la comarca es troba travessada per nombroses serres, on destaquen principalment la Serra del Montsant (N/N-O) i les muntanyes de Prades (N/N-E), així com les serres de Pradell-l'Argentona (E), les serres de Llaberia i el Montalt (S/S-E), o la Serra dels Borrossos (O) i la Serra de les Aubagues de Sant Pau (O).

Des del punt de vista hidrològic, la comarca es troba estructurada al voltant de dues conques fluvials: la del riu Siurana i la del riu Montsant, ambdós amb naixement a les muntanyes de Prades. El Siurana i el Montsant encerclen la Serra del Montsant fins al seu aiguabarreig a l'alçada de Bellmunt del Priorat, des d'on avancen com un sol curs d'aigua fins a desguassar a l'Ebre.

L'estudi s'ha estructurat en dues finestres micro-regionals d'anàlisi: una situada al sector meridional de la comarca, entorn dels municipis de Porrera, Falset, Bellmunt del Priorat, Marçà i Capçanes; i una altra de més petita al límit nord de la comarca, entorn de l'àrea d'Ulldemolins, travessada per la Serra de la Llena i el riu Montsant.

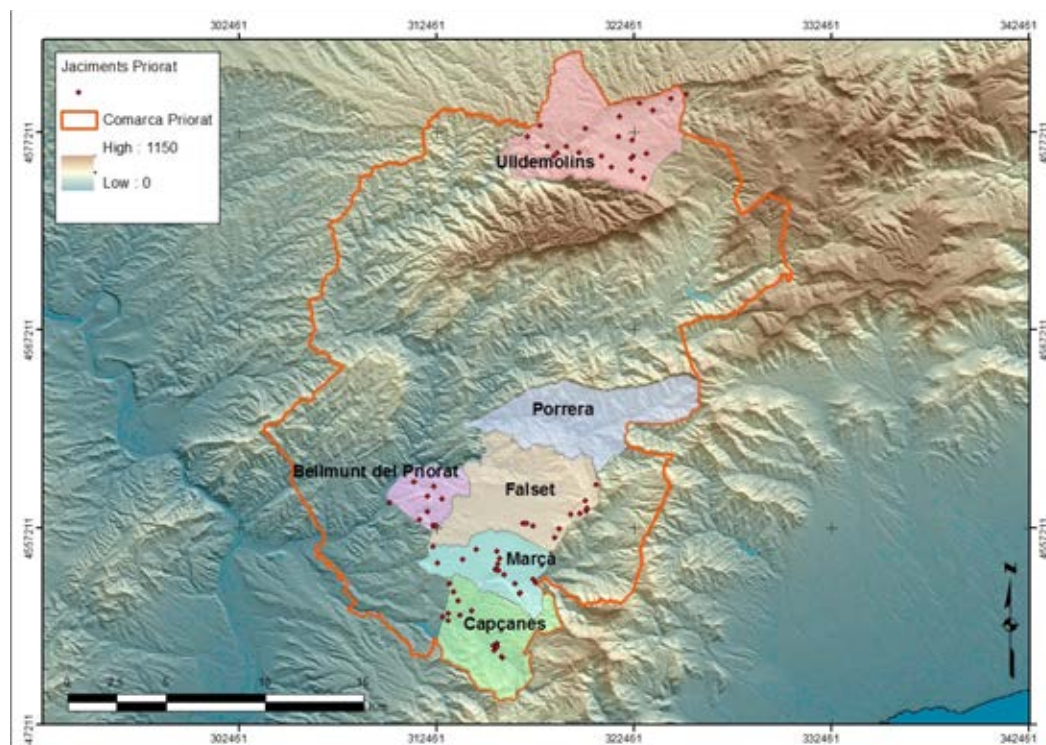

Fig 2.1. Detall de la comarca del Priorat, amb els municipis estudiats i el total de jaciments inclosos en la base SIG. Imatge: Marta Flórez, 2015.

2.2. Metodologia: tècniques i materials

La base de dades arqueològica

L'estudi realitzat s'ha centrat en el tractament i anàlisi de les dades arqueològiques existent per a l'àrea del Priorat. Un primer pas ha estat el buidatge sistemàtic de l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya (IPAC). Aquest és un procediment bàsic, ja que proporciona la primera informació arqueològica a partir de la qual es poden estructurar i desenvolupar altres intervencions metodològiques, les prospeccions per exemple, esdevenint la base sobre la qual es sustenta l'estudi posterior, davant la impossibilitat d'excavar tots els jaciments.

Justament, quan hom planteja la realització d'un estudi de poblament pren com a punt de partida bàsic el registre de jaciments arqueològics a la zona objecte d'estudi. Cal, però, no confondre l'ideal de buidar un bon registre amb el fet de treballar exclusivament un llistat d'assentaments, la informació dels quals hagi estat recollida de l'IPAC de forma acrítica i sense la prudència que requereix el tractament de la carta arqueològica.

En el present treball, en dur a terme aquesta tasca, s'ha tingut molt en compte el fet que les Cartes Arqueològiques a Catalunya presenten una sèrie de problemàtiques molt diverses, entre les quals destaca la disparitat de criteris utilitzats en la seva realització, el baix pressupost amb el que es van dur a terme, la manca de fiabilitat en la localització d'alguns jaciments, o la inexistència d'un protocol arqueològic de prospecció que reculli sistemàticament les restes materials en superfície i les estudiï.

Justament, un escull metodològic que ha calgut abordar és el referent a les desigualtats i mancances en la informació arqueològica, tant pel que fa a la pràctica inexistència d'excavacions arqueològiques en extensió, com per a la pròpia quantitat i qualitat de la informació recollida en la carta arqueològica. Els dèficits són importants en aquesta darrera, conseqüència d'una informació desigual segons els períodes, que no és espacialment uniforme, i que presenta greus mancances en les descripcions dels jaciments, tant pel que fa al material arqueològic associat, com a les característiques de les restes. En nombrosos casos, a més a més, les fitxes recullen notícies orals difícilment comprovables, i on la informació és clarament esbiaixada. Per a l'estudi del territori, és especialment problemàtica la falta de contextualització territorial i la manca de fiabilitat en la localització dels jaciments, amb UTM a vegades errònies o aproximades (fins i tot inexistents!) que no són fruit d'una comprovació sobre el terreny.

Aquesta realitat, per tant, ha condicionat l'anàlisi de les dades, limitant alhora les interpretacions sobre les formes d'hàbitat, la dinàmica dels assentaments i l'estructuració territorial, tant des del punt de vista cronològic, com pel que fa a la seva evolució històrica.

Això no obstant, el buidatge de la carta arqueològica continua sent una eina fonamental per l'estudi del poblament i, per tant, és una feina que cal afrontar amb optimisme, però alhora amb una rigorosa prudència.

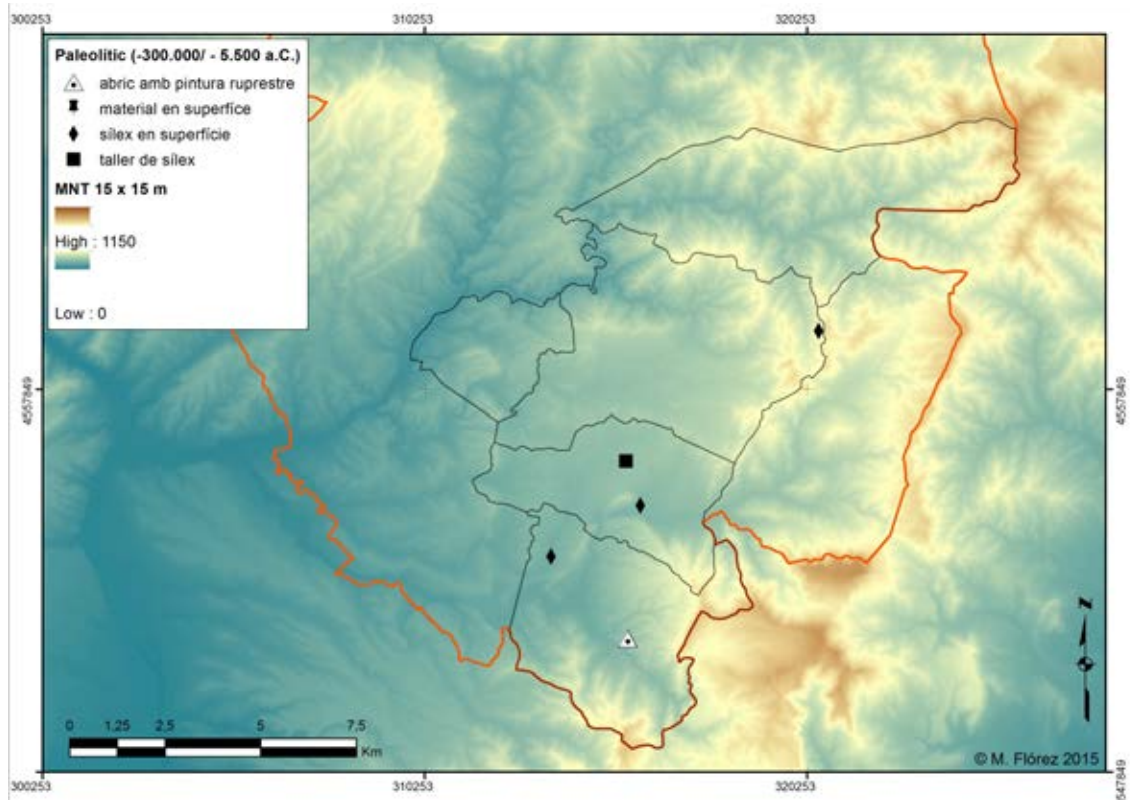

Fig 2.2. Mapa de distribució del poblament en època paleolítica (-300.000/ - 5.500 aC) en la finestra meridional d'estudi (eix Porrera-Capçanes). Imatge: M. Flórez, 2015

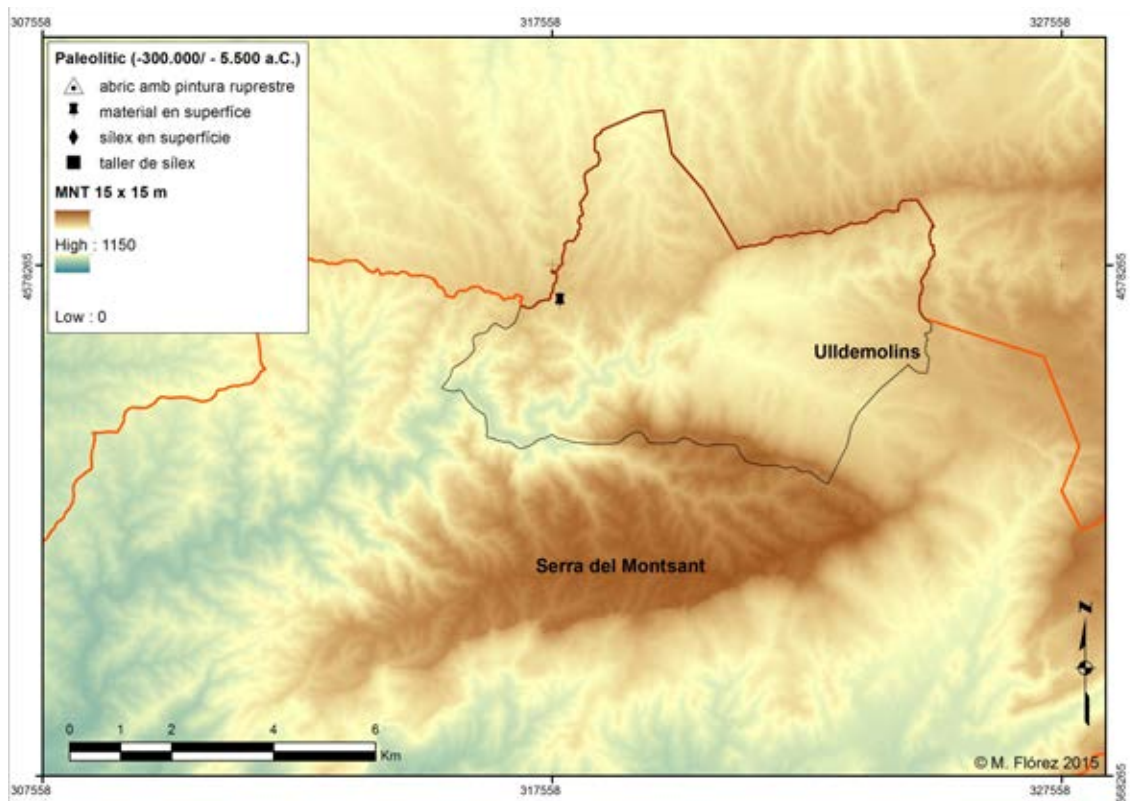

Fig 2.3. Mapa de distribució del poblament en època paleolítica (-300.000/ - 5.500 aC) en la finestra nord d'estudi (sector ulldemolins). Imatge: M. Flórez, 2015.

En l'estudi realitzat han estat buidats un total de 6 municipis (Capçanes, Falset, Marçà, Porrera, Ulldemolins i Bellmunt del Priorat), que han permès fitxar 100 jaciments arqueològics, compresos cronològicament entre la prehistòria i l'època moderna. Tenint en compte tot el que ha estat exposat fins ara, cal assenyalar les dificultats trobades a l'hora de definir la funcionalitat, cronologia, i entitat d'un gran nombre de jaciments.

Fig 2.4. Detall de la base de dades arqueològica creada per a l'estudi i on ha estat abocada tota la informació arqueològica buidada de l'IPAC. Imatge: M. Flórez, 2015.

A nivell metodològic, el tractament i la recollida de les dades arqueològiques de l'àrea estudiada s'ha realitzat a partir d'una base de dades de poblament, en la qual s'ha introduït la informació procedent de la carta arqueològica. La base de dades ha estat dissenyada utilitzant el programa *FileMaker Pro 12*, i té format de fitxa documental. Els seus apartats mostren la informació referent a: la identificació del jaciment, el municipi al qual pertany, la seva localització (UTM), la tipologia de les restes, la cronologia dels vestigis, l'època històrica, i la descripció detallada de les restes del jaciment.

La base cartogràfica SIG

En la fase inicial de l'estudi, també s'ha desenvolupat una base cartogràfica en entorn SIG, resultat del buidatge de la documentació cartogràfica digital –moderna – disponible per a l'àrea del Priorat, intentant incloure el major nombre possible de mapes. Les bases cartogràfiques digitals treballades han estat les del servidor WMS de l'ICC: bases topogràfiques 1: 5.000, 1: 10.000, 1:25.000 i 1: 50.000 ; la base ortofotogràfica digital 1:25.000 (del 1989 al 2014), 1: 5.000 (del 1983 al 2014), 1:2.500 (del 2007 al 2014), i 1:1.000 (del 2010 i 2011); la base ortofotogràfica infraroja de Catalunya 1:25.000 (del 1996-97 i del 2008 al 2013), 1:5.000 (del 2008 fins al 2014) i 1:2.500 (del 2008 al 2014); la base ortofotogràfica de Catalunya del Vol americà sèrie B 1:510.000 (1946-47) i 1:5.000 (1956-57). També s'ha inclòs el MDT

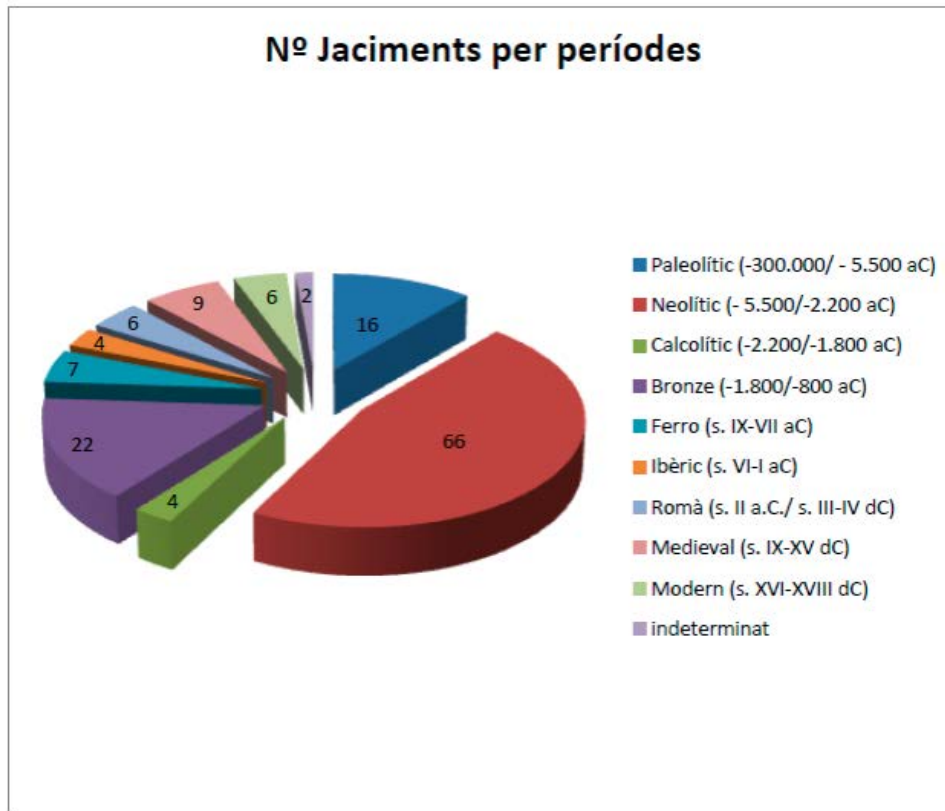

Fig 2.5. Gràfic amb el número total de jaciments adscrits a cadascun dels períodes identificats en l'estudi. M. Flórez 2015.

de 15 x 15 m cel·la de l'ICC, del qual destaca la seva qualitat (ha estat realitzat a partir de dades LIDAR).

Sobre aquesta àmplia base cartogràfica, ha estat abocada tota la informació arqueològica recollida en la base documental (veure *supra*), permetent el tractament i l'anàlisi multicapa i multiescala de les dades. Així mateix, ha constituït la base sobre la que s'ha elaborat tota la producció gràfica de l'estudi realitzat.

2.3. L'estudi de les dades arqueològiques

Les dades arqueològiques analitzades provenen en la seva totalitat del buidatge de la carta arqueològica del Priorat, concretament dels municipis de: Capçanes, Falset, Marçà, Porrera, Ulldemolins i Bellmunt del Priorat. Com ja ha estat comentat (veure *supra*), la informació arqueològica que ha pogut ser analitzada presenta una problemàtica força comú a altres zones que formen part de l'Inventari de Patrimoni: l'antiguitat, parcialitat i poc detall de les dades disponibles i de les descripcions dels jaciment fitxats a l'IPAC.

En el cas que ens ocupa, la informació arqueològica treballada es caracteritza - en la seva major part - per l'antiguitat de les troballes, molt lligades a la tasta d'investigació, inventari i documentació que va realitzar el doctor Salvador Vilaseca a la comarca. Si bé és cert que bona part d'aquest jaciments han estat "re-visitats" i re-estudiats en revisions, més o menys recents, de la carta arqueològica, en la gran majoria dels casos no es pot tornar a documentar el material descrit per S. Vilaseca, o només de

manera molt testimonial. En els exemples més dramàtics, o bé no es localitza cap material que confirmi l'existència del jaciment, la seva tipologia i cronologia; o bé ni tan sols és possible accedir o localitzar les restes.

Aquesta problemàtica es tradueix doncs en unes fitxes arqueològiques amb grans dèficits (pel que fa a la quantitat, la tipologia i/o la distribució dels materials recollits en superfície), que impliquen grans imprecisions pel que fa a la interpretació tipològica o cronològica dels jaciments.

Partint d'aquesta realitat, els 100 jaciments documentats en l'estudi mostren una ocupació continuada de l'àrea d'estudi des de la prehistòria fins a l'actualitat. La manca de precisió en les dades, ens ha constret a treballar períodes cronològics amplis, on les fases de transició històrica –ja siguin dinàmiques diacròniques o punts d'inflexió sincrònics- és troben sub-representats. Aquest fet, s'ha vist reflectit significativament en el grau de detall cronològic dels mapes d'ocupació realitzats.

Així doncs, han estat definits 9 grans períodes d'ocupació en aquest sector: Paleolític (-300.000/ - 5.500 aC), Neolític (- 5.500/-2.200 aC), Calcolític (-2.200/-1.800 aC), Bronze (-1.800/-800 aC), Ferro (s. IX-VII aC), Ibèric (s. VI-I aC), Romà (s. II aC /s. IIIIV dC), Medieval (s. IX-XV dC.), Modern (s. XVI-XVIII dC). No s'han documentat restes corresponents a la fase baiximperial i al període islàmic.

2.3.1. Període Paleolític (-300.000/ - 5.500 aC)

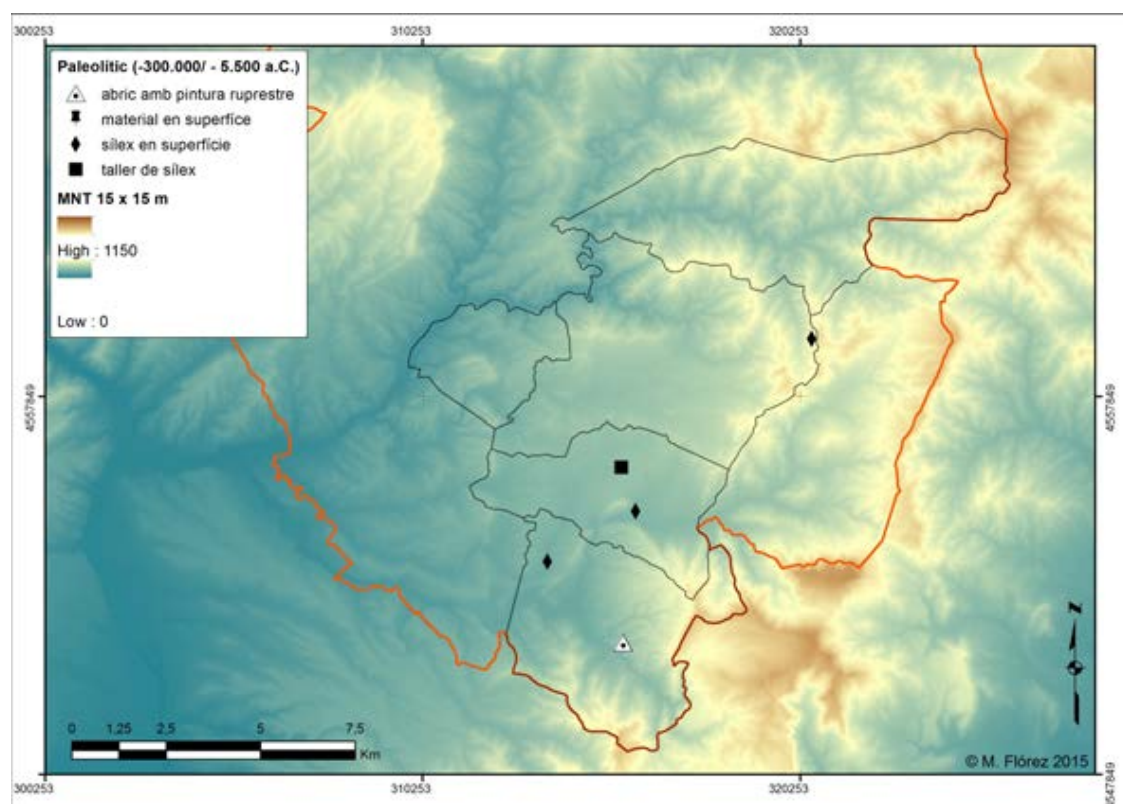

Fig 2.6. Mapa de distribució del poblament en època paleolítica (-300.000/ - 5.500 aC) en la finestra meridional d'estudi (eix Porrera-Capçanes). Imatge: M. Flórez, 2015.

Aquesta fase es troba representada per 16 jaciments, la pràctica majoria consistents en troballes de sílex i altres materials (pedra polida o fragments ceràmics de factura manual) en superfície. 10 d'aquests jaciments –tots ells dins del municipi de Falset– no disposen d'UTM, i per tant no apareixen en els mapes corresponents a aquest període. Les fitxes de l'IPAC ens diuen en tots 10 casos que: “D'aquests materials en tenim notícia a la tesi doctoral de Margarida Genera i no vàrem poder comprovar la natura dels mateixos ja que el fons del Museu-Arxiu de Falset es troba repartit en caixes i dividit en dos locals de la població condicionats com a magatzems provisionals. No podem determinar doncs ni l'extensió ni les característiques del jaciment per la manca de referències de la seva ubicació concreta”.

La pràctica totalitat de les restes paleolítiques documentades es localitzen en la finestra meridional d'estudi (malgrat el buit de les UTM de falset). A la finestra nord, al sector d'Ulldemolins, només es documenta un sol jaciment corresponent a sílex en superfície: petites peces i algun esclat de talla.

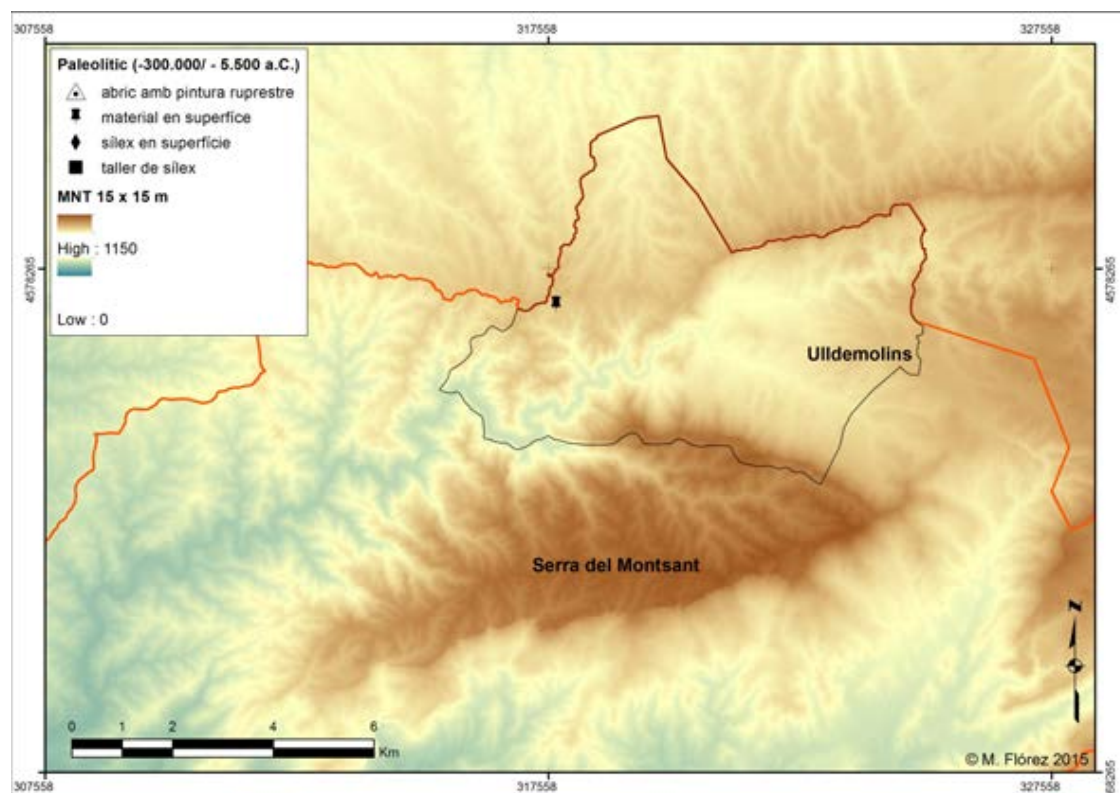

Fig 2.7. Mapa de distribució del poblament en època paleolítica (-300.000/ - 5.500 aC) en la finestra nord d'estudi (sector ulldemolins). Imatge: M. Flórez, 2015.

L'anàlisi de la localització d'aquests jaciments en el territori, mostra una preferència per les zones de barranc properes a cursos d'aigua, i on destaca la presència de balms i cavitats. Aquests indicis de freqüentació en espais naturals de refugi, podria ser indicativa d'algun tipus d'activitat d'hàbitat propera, no documentada de manera explícita pel moment.

2.3.2. Període Neolític (- 5.500/-2.200 aC)

Aquest és el període amb més bona representació de tots els documentats. Amb un total de 66 jaciments fixats, la fase neolítica mostra una densificació de l'ocupació, juntament amb una diversificació en la tipologia de l'hàbitat. S'observa com la distribució dels assentaments prioritza les zones escarpades, amb espais de refugi com abrics, balmes o coves, totes elles properes a cursos d'aigua.

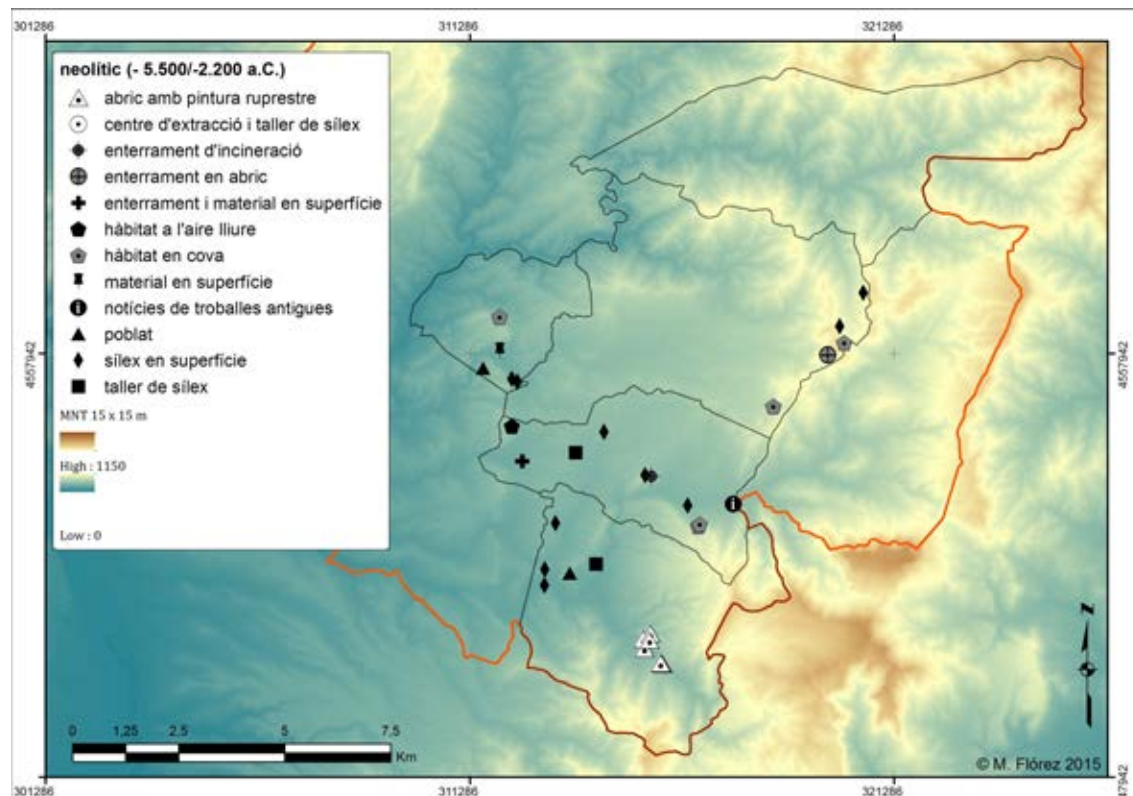

Fig 2.8. Mapa de distribució del poblament en època neolítica (- 5.500/-2.200 aC) en la finestra meridional d'estudi (eix Porrera-Capçanes). Imatge: M. Flórez, 2015.

Al sud del municipi de Capçanes, en el sector conegut com La Vall-el barranc de la Vall i les Parellades (o barranc de la Parellada), destaca l'abundant presència d'abrics amb pintura rupestre (fins a 10 documentats). Aquest sector, té un primer indicatiu d'art rupestre durant l'etapa precedent (veure *supra*), però aquest fenomen artístic i cultural floreix a la zona durant la fase neolítica, convertint la comarca del Priorat en una de les més riques de Catalunya pel que fa a la pintura prehistòrica.

Els motius pictòrics documentats són diversos: representacions humanes i animals, escenes de caça, festives o rituals. Els estils són igualment diversos: representacions més esquemàtiques i abstractes (Parellada III) poden conviure amb d'altres més naturalistes i realistes, seguint la línia de l'art rupestre llewantí (Barranc de la Vall IV). Pel que fa a les tècniques, aquestes també mostren una bona diversitat de mètodes: la incisió fina (Barranc de la Parellada IV), el gravat estriat (Barranc de la Parellada IV), o la tinta plana amb perfilat i traç (Barranc de la Vall I), una de les més comunes.

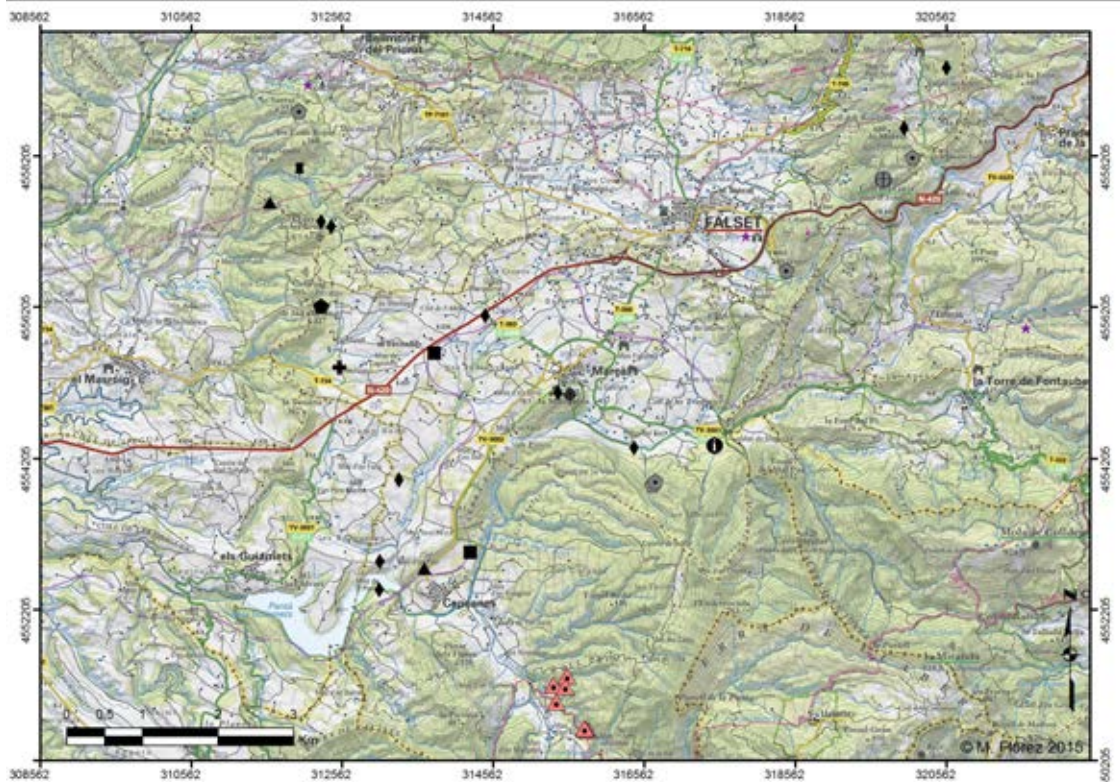

Fig. 2.9. Distribució del jaciments neolítics de la finestra meridional sobre la topografia 1:50.000 de l'ICC. Veure llegenda de mapa general per a la tipologia de les formes d'hàbitat. Imatge: M. Flórez, 2015.

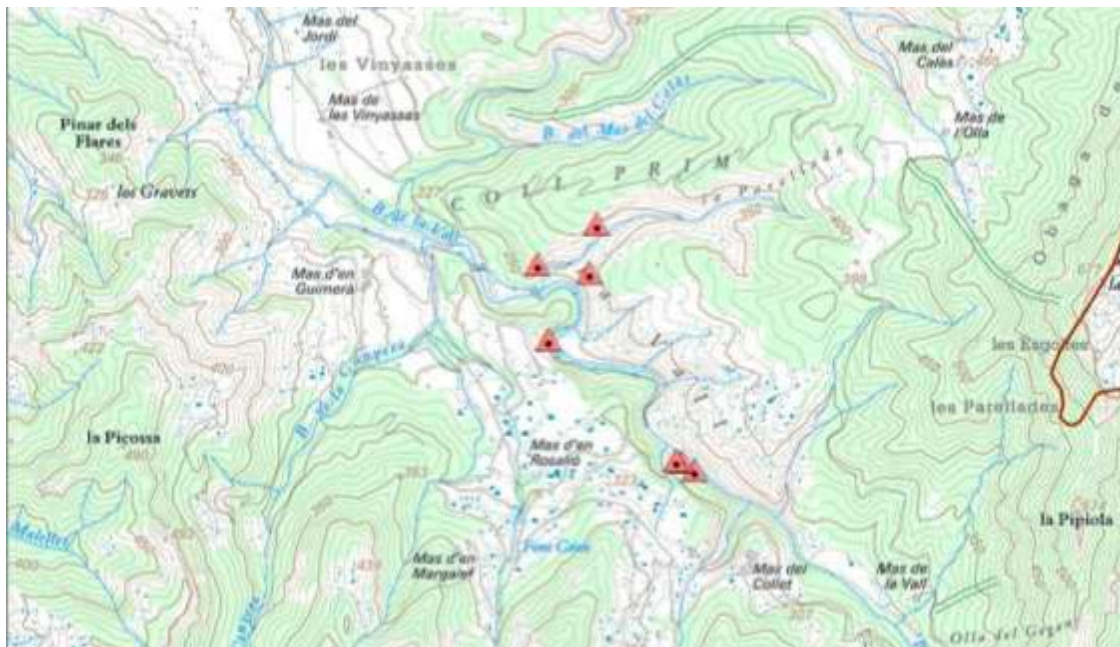

Fig 2.10. Detall del sector del Barranc de la Vall al municipi de Capçanes. Es pot apreciar la concentració i distribució dels abrics amb pintura rupestre documentats en aquesta zona. Veure llegenda de mapa general per a la tipologia de les formes d'hàbitat. Imatge: M. Flórez 2015.

Per a aquesta fase, cal assenyalar també la presència de l'hàbitat en cova: sector dels Quelassos, al N-O del Castell dels Morets (Marçà); al N-O de la muntanya de les Solelles, a Sant Gregori (Falset); o a l'àrea de lo Sarraí (Bellmunt del Priorat). Així mateix, es documenten abrics utilitzats com espais de necròpolis, on s'hi han localitzat enterraments. En alguns casos, aquests abrics amb restes funeràries es localitzen ben a prop d'espais hàbitat, on sembla posar-se de relleu una relació entre les restes.

Fig 2.11. Un altre exemple de proximitat entre espais de freqüentació antròpica i funeraris a les rodalies de Miloquera, Castell de Marçà (Marçà). Veure llegenda de mapa general per a la tipologia de les formes d'habitació. Imatge: M. Flórez 2015.

Fig 2.12. Exemple de proximitat entre espais d'habitació i funeraris a la serra de les Quimeres (Falset). Veure llegenda de mapa general per a la tipologia de les formes d'habitació. Imatge: M. Flórez 2015.

Altres formes de poblament que cal destacar per aquest període, és l'hàbitat a l'aire lliure de Collroig (Marçà), o els poblats de l'Avenç del Primo (Bellmunt del Priorat) i la Serra de l'Espasa (Capçanes). Els dos darrers, malgrat que es tracta d'assentaments principalment associats a l'època del Bronze i/o ibèrica, presenten restes materials de datació neolítica, que suggeririen que l'activitat –si més no la freqüentació- d'ambdòs indrets s'iniciaria durant aquest període.

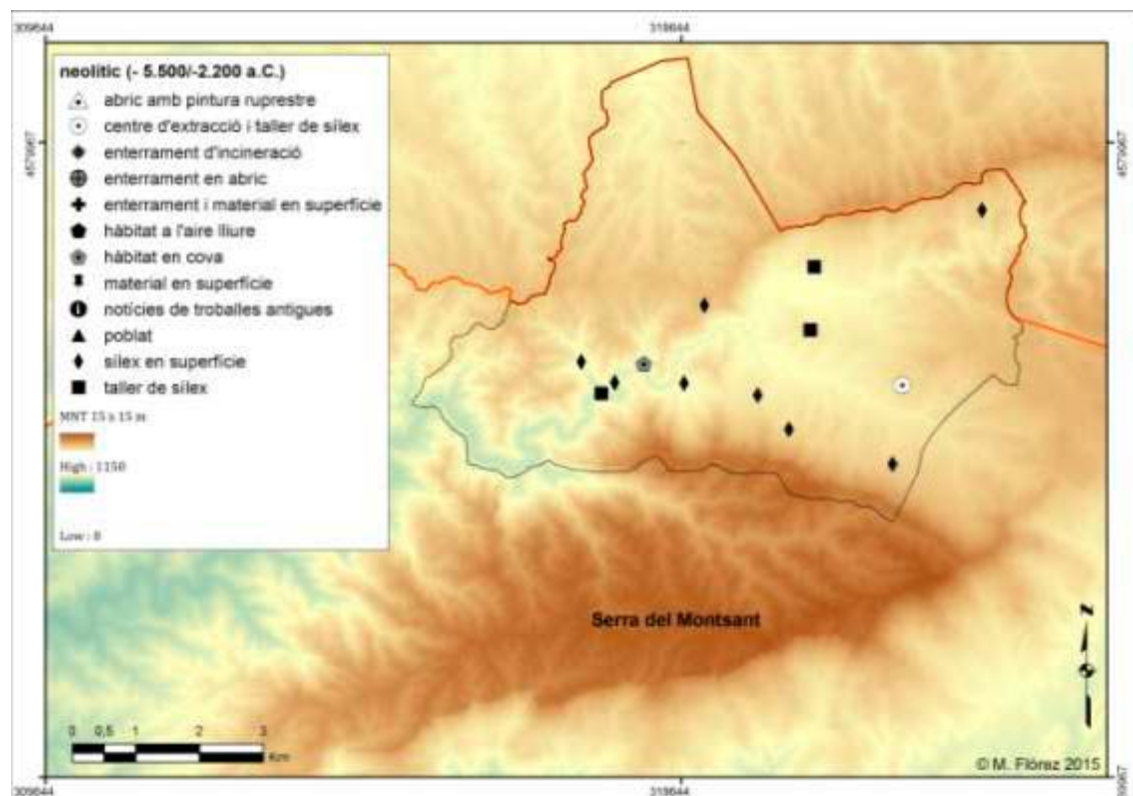

Fig 2.13. Mapa de distribució del poblament en època neolítica (- 5.500/-2.200 aC) en la finestra nord d'estudi (sector Ulldemolins). Imatge: M. Flórez, 2015.

La troballa abundant de sílex en superfície, així com la localització de diversos tallers de manufactura i d'extracció d'aquest material posen de relleu una explotació neolítica força intensa dels recursos naturals de l'entorn. L'activitat al voltant de la manufactura del sílex és especialment significativa en la finestra nord, on destaca la presència de fins a 3 tallers de sílex i un centre d'extracció d'aquest material.

En la finestra d'Ulldemolins, destaca la distribució de bona part dels jaciments a tocar –o directament a sobre- de l'eix de comunicació del GR-65-5. Aquesta localització posaria de relleu l'antiguitat d'aquesta via com a corredor natural de comunicació, ja des de la fase prehistòrica.

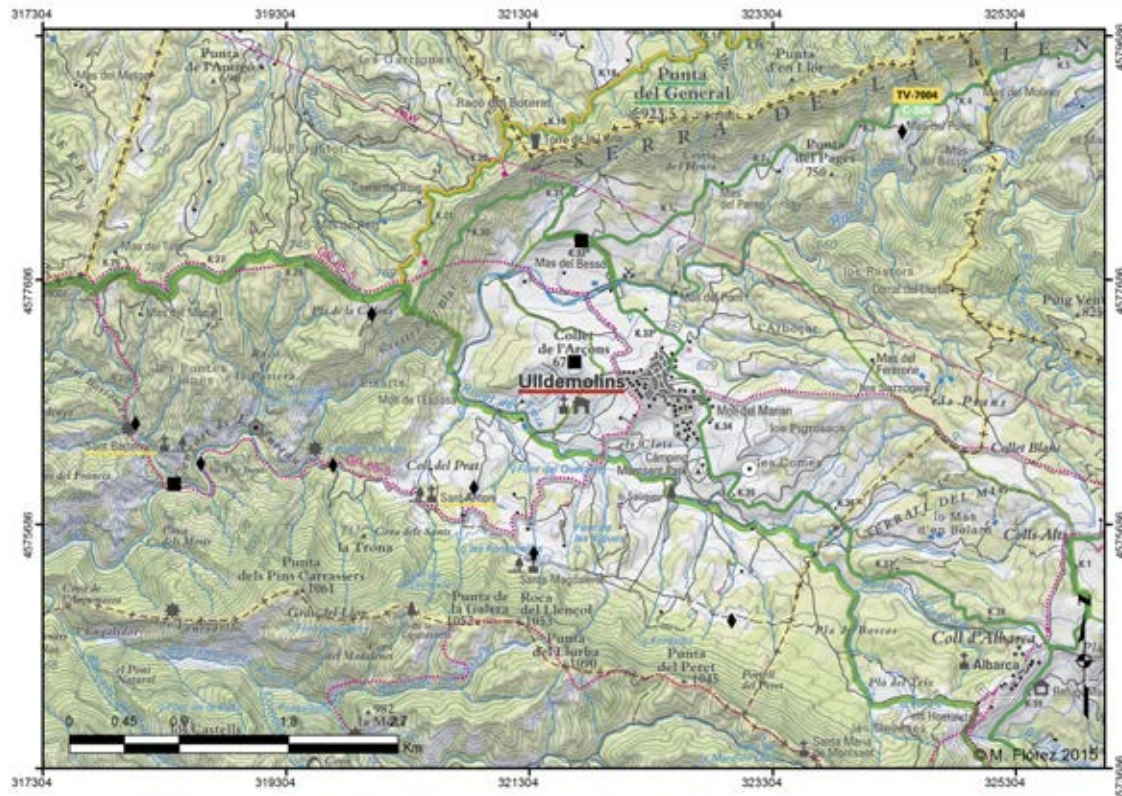

Fig 2.14. Distribució del jaciments neolítics de la finestra nord (sector ulldemolins) sobre la topografia 1:50.000 de l'ICC. Veure llegenda de mapa general per a la tipologia de les formes d'hàbitat. Imatge: M.

2.3.3. Període Calcolític (2.200/1800 aC.)

El període Calcolític es troba poc representat en les dues finestres estudiades, amb un total de només 4 jaciments adscrits. Es tracta principalment d'espais d'hàbitat i enterraments en abríc o cova, on la presència de vasos campaniformes i restes de coure evidencien l'inici del treball amb metalls i marquen la transició cap a l'Edat del Bronze (Cau del Molí Paperer (Marçà), Cova del Bassot (Capçanes).

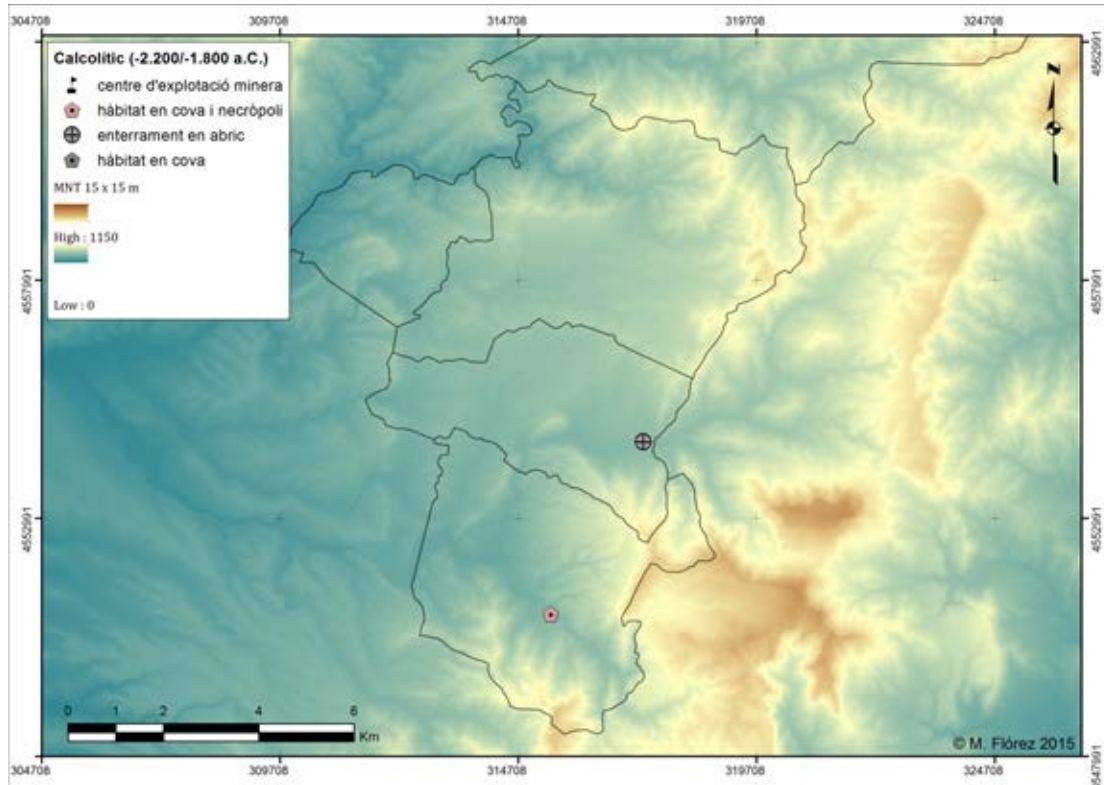

Fig 2.15. Mapa de distribució del poblament en època calcolítica (-2.200/-1.800 aC) en la finestra meridional d'estudi (eix Porrera-Capçanes). Imatge: M. Flórez, 2015.

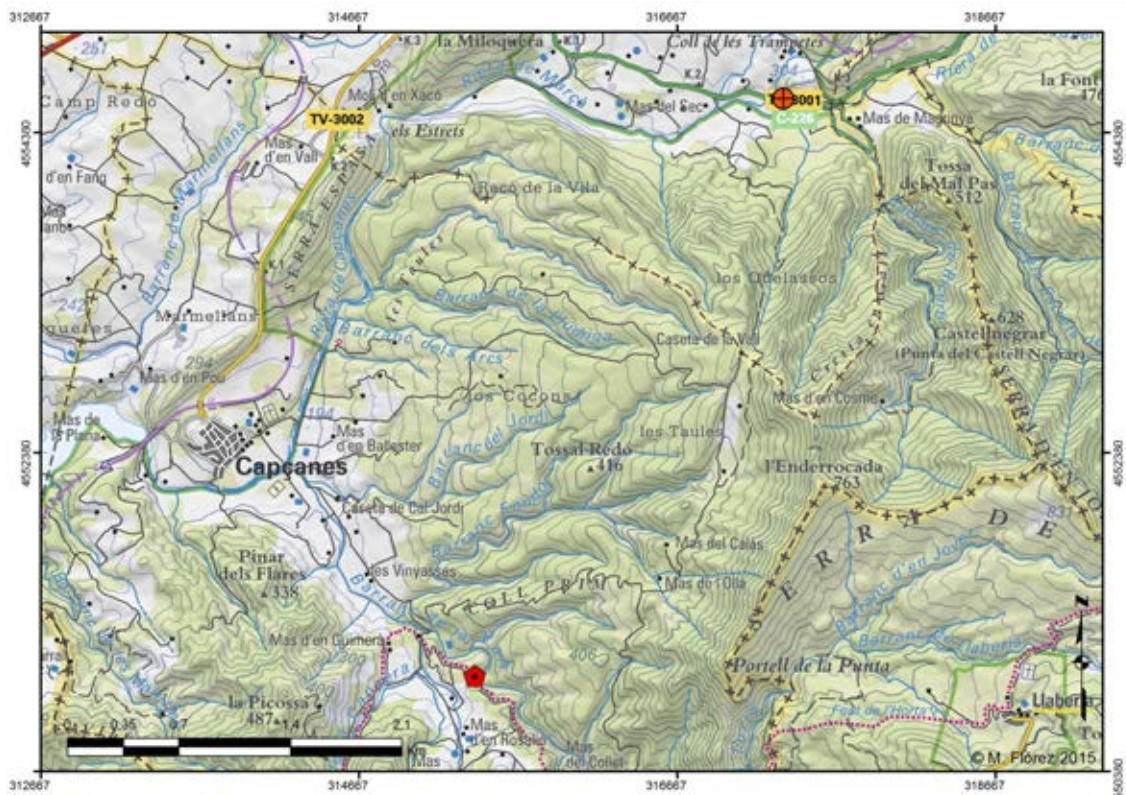

Fig 2.16. Distribució del jaciments calcolítics de la finestra meridional sobre la topografia 1:50.000 de l'ICC. Veure llegenda de mapa general per a la tipologia de les formes d'hàbitat. Imatge: M. Flórez,

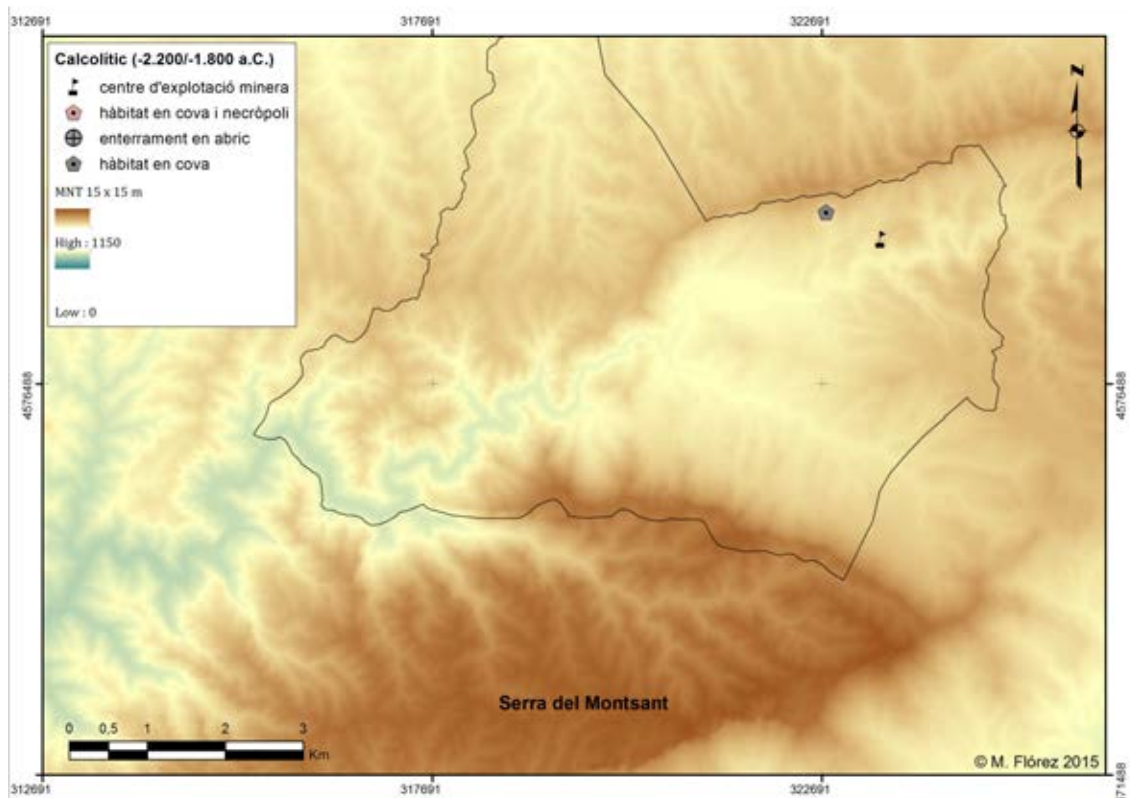

Fig 2.17. Mapa de distribució del poblament en època calcolítica (-2.200/-1.800 aC) en la finestra nord d'estudi (sector ulldemolins). Imatge: M. Flórez, 2015.

És significativa la presència a la zona d'Ulldemolins dels jaciments Solana del Bepo, un centre miner dedicat a l'extracció de carbonats de coure (malaquites i azurites), on es va poder documentar gran quantitat d'estris de mineria prehistòrica¹; i el jaciment Coveta de l'Heura, un hàbitat en cova on a més a més hi va existir un taller de sílex i un taller metal·lúrgic secundari de recuperació i arranjament de petites peces de coure. Cal tenir present la proximitat entre tots dos jaciments; en aquest sentit, tot fa pensar que la Solana del Bepo hauria funcionat com a font d'abastiment de mineral de coure per a la fabricació dels estris localitzats a la Coveta².

¹ Rafel et al 2008, p. 246.

² IPAC nº 2466.

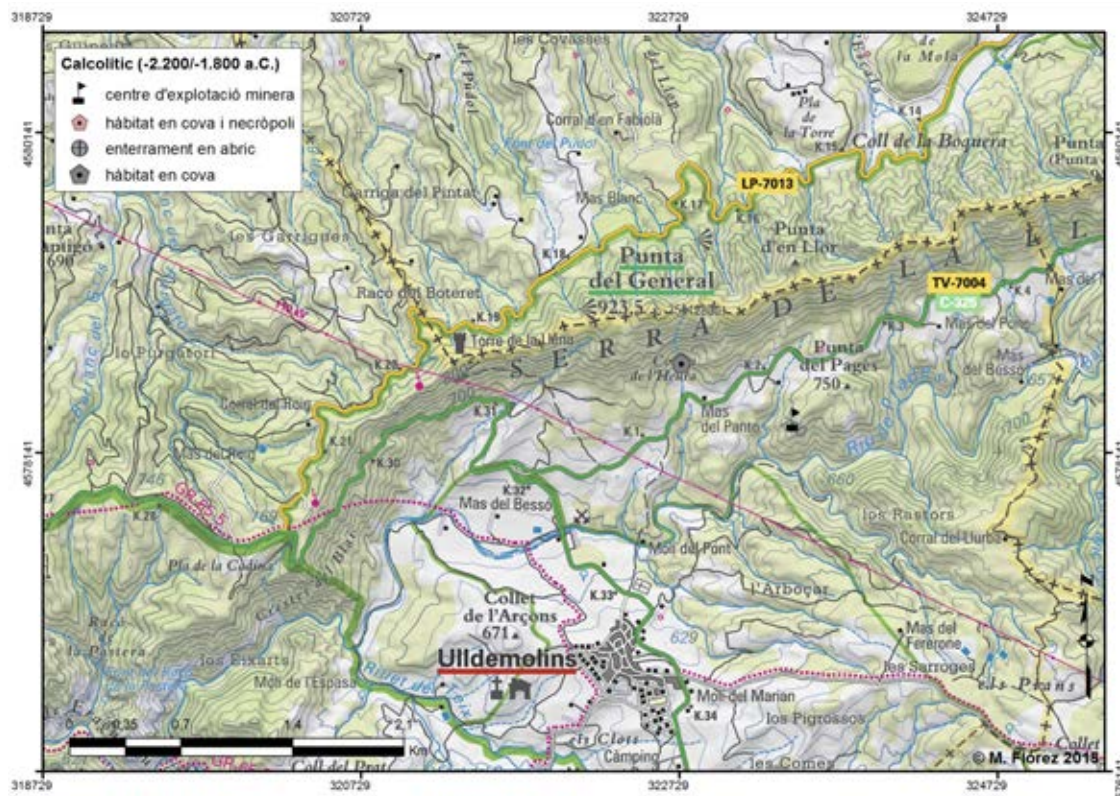

Fig 2.18. Detall de la proximitat dels dos jaciments calcolítics, Coveta de l'Heura i Solana del Bepo sobre la topografia 1:50.000 de l'ICC. Imatge: M. Flórez, 2015.

La disminució de les evidències arqueològiques per a aquest període s'ha d'interpretar amb prudència, ja que podrien estar lligades a un dèficit de dades o de recerca, i no tant com a conseqüència d'una dinàmica antròpica en la qual es vegi dràsticament reduïda l'ocupació del territori.

2.3.4. Edat del Bronze (1800/800 a.C.)

L'Edat del Bronze recupera representació arqueològica respecte a l'etapa precedent (22 jaciments) i, tant des del punt de vista de les formes d'hàbitat, com de la distribució del poblament, mostra elements de continuïtat amb la fase neolítica.

En aquest sentit, la tipologia dels jaciments manté les formes d'ocupació en espais naturals de refugi com abríc i coves, tot incorporant elements de la cultura material típics d'aquesta fase: objectes fets en bronze, elements lligats a la metal·lúrgia com motlles o punxons, ceràmica a mà llisa o amb decoració de cordons aplicats, d'acanalats, d'incisions o de mugrons. Així mateix, es detecten continuïtats en l'utiltatge i la manufactura d'aquest període, com seria la pervivència de l'ús del sílex.

Altres formes del poblament que ja s'identificaven durant el neolític, com els assentaments a l'aire lliure, tenen continuïtat durant l'Edat del Bronze, com es pot observar en totes dues finestres d'anàlisi.

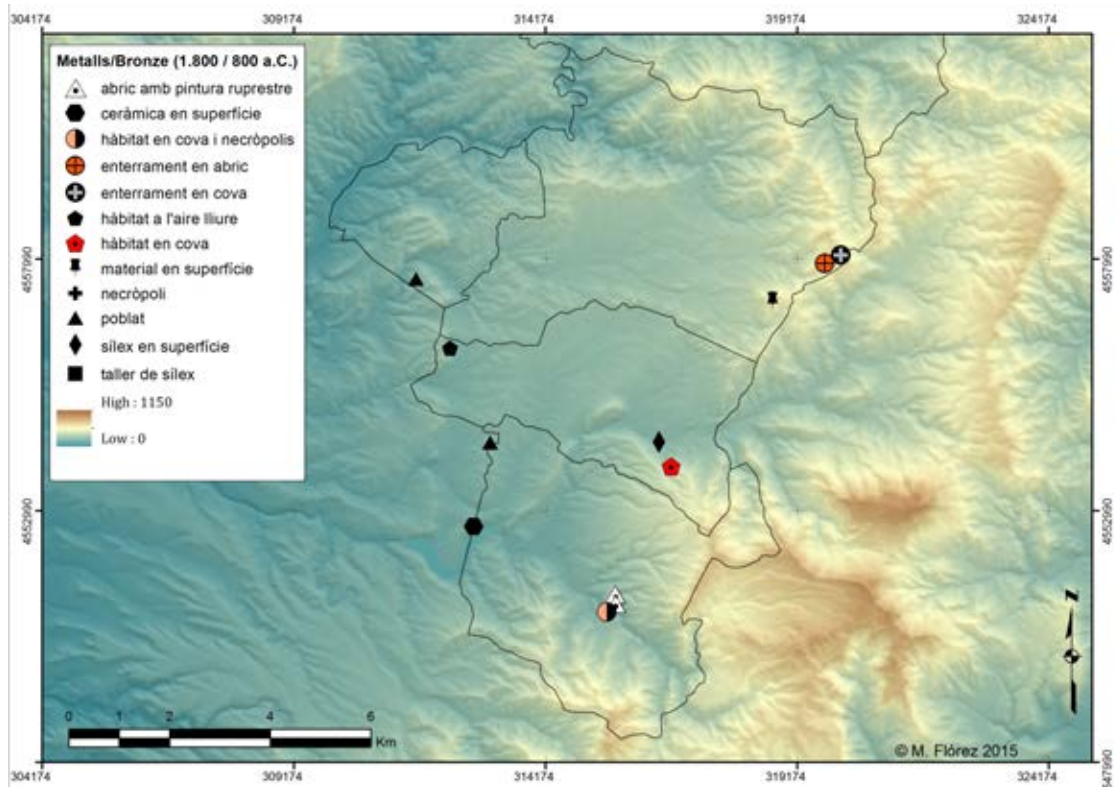

Fig 2.19. Mapa de distribució del poblament en l'edat del Bronze (1.800-800 a.C.) en la finestra meridional d'estudi (eix Porrera-Capçanes). Imatge: M. Flórez, 2015.

L'ocupació d'espais en alçada perviu i es consolida, donant peu a la formació dels primers poblats protourbans. Destaca en aquest sentit el jaciment de l'Avenç del Primo (Bellmunt del Priorat), l'excavació del qual va permetre documentar un mur de tancament que articulava 4 estances, totes elles de planta rectangular i amb un sol espai. Durant l'excavació, també es van localitzar restes de metalls associades a activitats metal·lúrgiques, contemporànies i similars a les documentades en els jaciments veïns de la Cova de Camat (El Molar), Puig Roig (Bellmunt del Priorat) i Calvari del Molar (El Molar)³. Aquest poblat ocupa una posició predominant en el paisatge circumdant, gaudint d'una localització estratègica de control visual i territorial. Es considerat, a més, l'exemple més antic d'urbanisme planificat al sud de Catalunya (s. X-IX aC), fet molt significatiu tenint en compte que el sorgiment de les estructures d'hàbitat protourbanes a la Catalunya meridional havia estat tradicionalment fixat al s. VII aC, en relació amb la presència fenícia⁴.

Cal diferenciar aquests nuclis en alçada, amb localitzacions geogràficament estratègiques, d'altres poblats o assentaments situats a l'aire lliure, ocupant zones terrassades al peu de vessant, amb bon control visual de l'entorn i de les terres properes. La seva situació -menys preeminent territorialment que aquella que ocupen els jaciments en alçada-, juntament amb alguns elements documentats de la seva cultura material (molins de mà, vasos ceràmics, etc.), suggereixen un tipus d'hàbitat probablement de caràcter més aviat productiu i domèstic, i menys geoestratègic, estructurador o de control territorial. Aquest seria el cas del jaciment de Collroig

³ IPAC fitxa nº14981.

⁴ Armada et al. 2013, p. 279.

(Marcà), o ja en zones més planeres els exemples del Pla Curtet i la Partida del Marmellar (Capçanes).

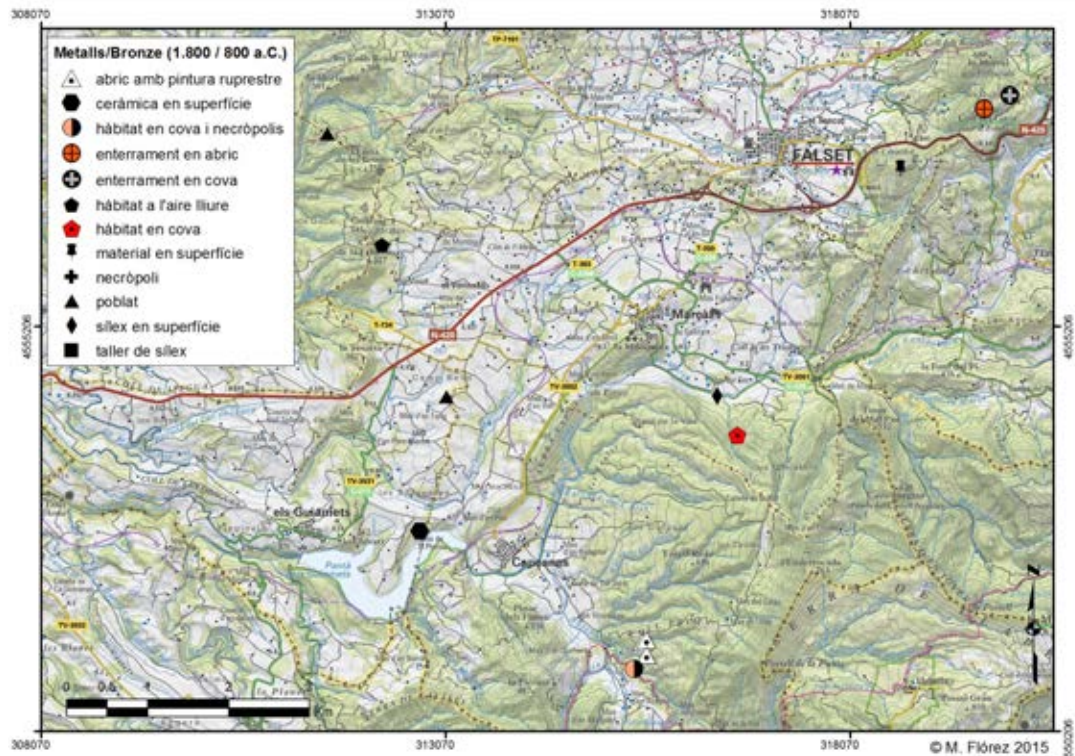

Fig 2.20. Distribució del jaciments del Bronze a la finestra meridional sobre la topografia 1:50.000 de l'ICC. Veure llegenda de mapa general per a la tipologia de les formes d'hàbitat. Imatge: M. Flórez, 2015.

És igualment significativa la presència de pintures d'època del Bronze en el sector del Barranc de Perallada, a Capçanes. Aquest fet posa de relleu la continuïtat - des d'època neolítica- d'aquest tipus d'expressions artístiques en abrics o coves, on s'observa una tècnica de traç simple i d'estil estilitzat-esquemàtic característic de la fase del Bronze. Exemples a Barranc de la Perallada II i IV, Barranc de la Vall VI.

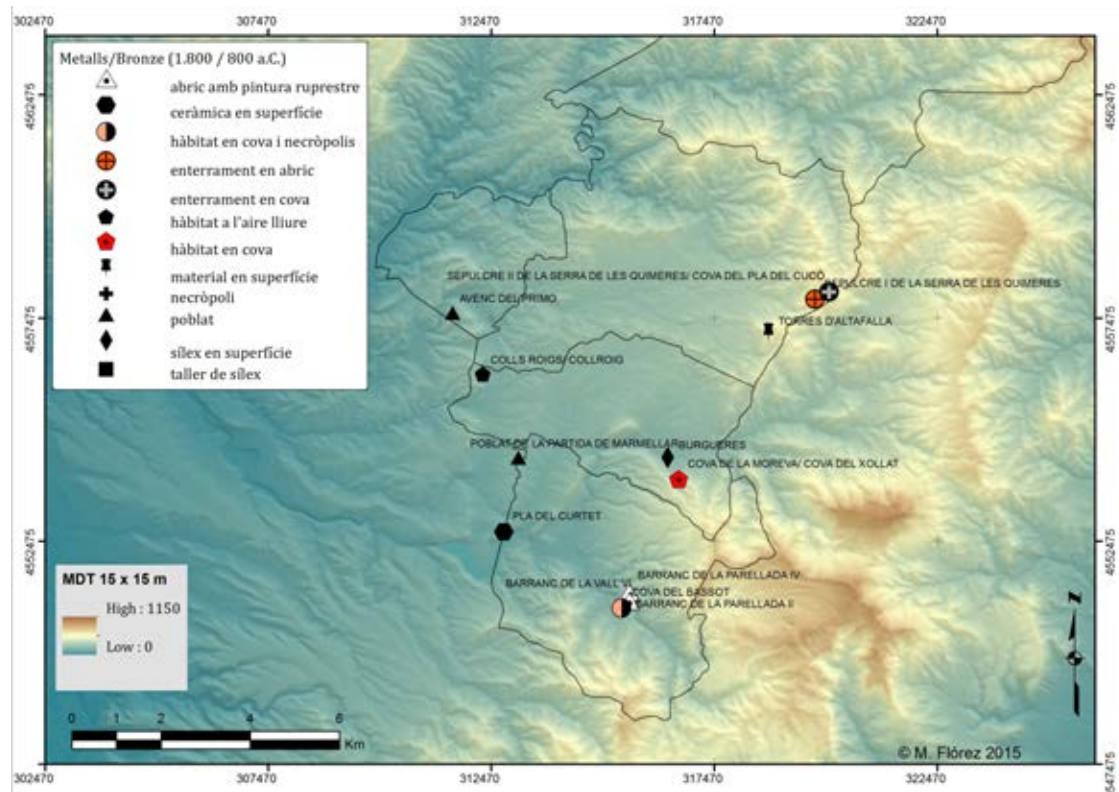

Fig 2.21. Detall del nom de cada jaciment de l'edat del Bronze (1.800/800 a.C.) en la finestra meridional d'estudi (eix Porrera-Capçanes). Imatge: M. Flórez, 2015.

A la finestra meridional d'estudi, els sectors on es concentra la distribució dels jaciments són: Coll de Falset, Els Quelassos (Marçà), Barranc de la Vall (Capçanes), Barranc de Marmellars (Capçanes), Coll de la Falsetana/Collroig (Marçà) i Lo Mas del Gil (Bellmunt del Priorat).

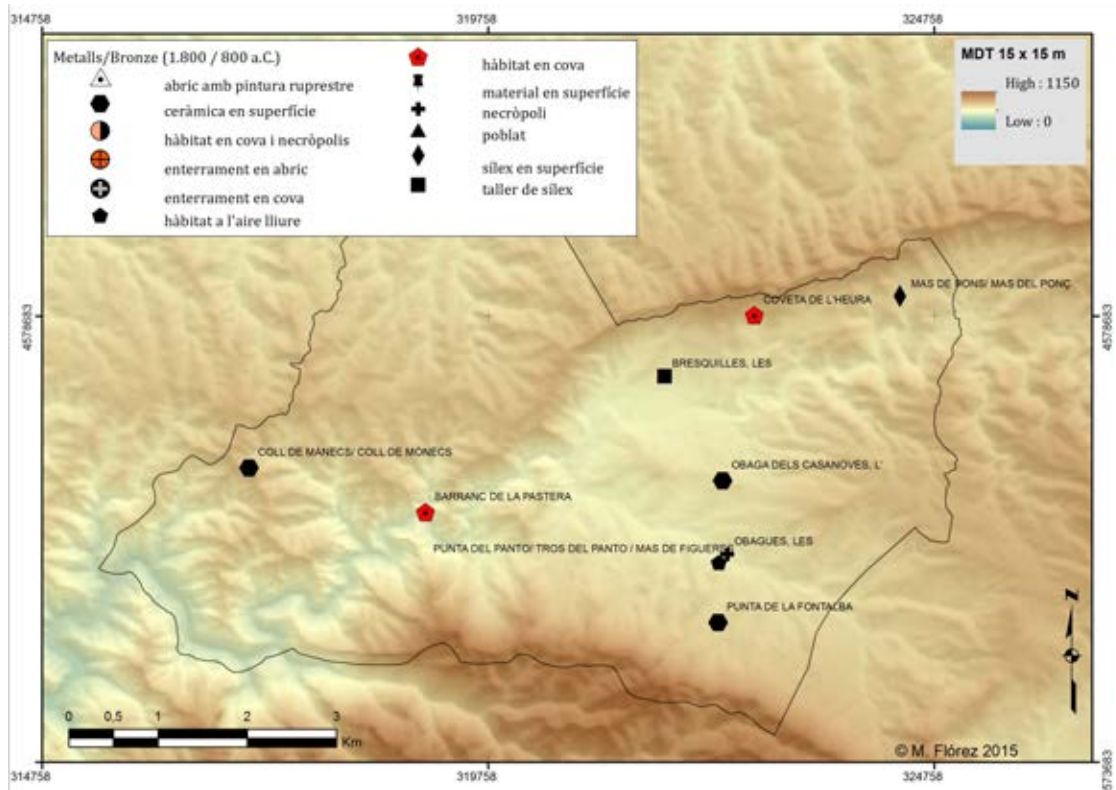

Fig 2.22. Detall del nom de cada jaciment de l'edat del Bronze (1.800/800 a.C.) a la finestra septentrional d'estudi (Ulldemolins). Imatge: M. Flórez, 2015.

A la zona d'Ulldemolins, també s'observa la presència de jaciments en alçada, amb una situació estratègica des del punt de vista territorial, com podria ser el cas del Coll de Mânecs. Al l' hora que s'ocupen també punts més pròxims al peudemont o peu de vessant, en zones més planeres i ben irrigades, com seria el cas dels jaciments Punta de Fontalba, Punta del Panto i la necròpolis associada de Les Obagues. El dèficit d'informació arqueològica que pateixen aquests jaciments impedeix una interpretació més aprofundida sobre la tipologia d'assentament a la que pertanyerien.

Com succeeix a la finestra meridional, continua durant el Bronze l'ocupació d'alguns abrics i coves com a espais d'hàbitat: Barranc de la Pastera i Coveta de l'Heura.

2.3.5. Edat del Ferro (s. IX-VII aC)

L'Edat del Ferro torna a ser un període mal representat arqueològicament, amb només 7 jaciments documentats a les finestres estudiades. Aquesta manca de dades, no permet fer una proposta acurada i aprofundida sobre les formes de l'hàbitat i la distribució del poblament en el període comprès entre s. IX-VII a.C., ja que la informació disponible és molt incompleta i poc realista amb l'ocupació que molt probablement va existir en aquesta àrea durant l'Edat del Ferro.

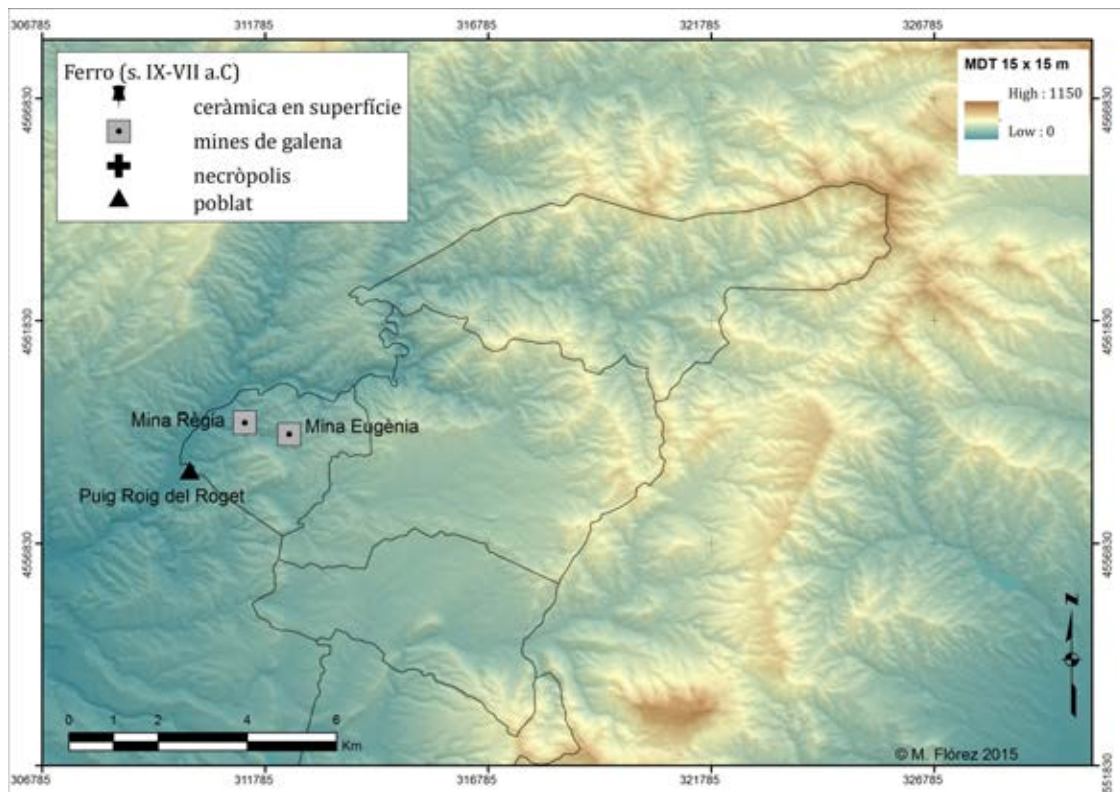

Fig 2.23. Mapa de distribució del poblament en l'edat del Ferro (s. IX-VII a.C.) en la finestra meridional d'estudi (eix Porrera-Capçanes). Imatge: M. Flórez, 2015.

Això no obstant, els jaciments que coneixem permeten documentar una activitat minera i extractiva intensa en aquest període, concentrada a la zona del baix Priorat. Sabem que les mines de galena d'aquest sector (Bellmunt del Priorat, el Molar i Falset) constitueixen un espai miner de primer ordre, que va ser explotat de manera diacrònica des de la protohistòria fins als anys 70 del s. XX⁵.

En l'Edat del Ferro, destaca la presència de mineral de galena, llàgrimes de plom i motlles metal·lúrgics al poblat de Puig Roig del Roget (Bellmunt del Priorat), així com la troballa de lingots, motlles i gotes de fosa de plom al poblat de Marmellans (Capçanes) (IPAC nº 2308).

El jaciment de Puig Roig del Roget és un dels millors coneguts de l'àrea estudiada i un dels que aporta més informació sobre l'ocupació humana i l'explotació del paisatge durant l'època del Ferro. Des del punt de vista urbanístic, mostra l'evolució de les formes d'hàbitat dalt del cim del Puig Roig, amb una ocupació prèvia a la construcció del poblat caracteritzada per troballes disperses al voltant del turó, que han estat interpretades com una primera arribada de pobladors, anterior a la construcció del

⁵ Rafel, Armada, 2010.
IPAC fitxes nº 2308, 2423, 14965.

primer establiment⁶. El poblat, que va ser ocupat entre el s. X i VI aC, presenta dues fases constructives, i assoleix la seva plenitud en la darrera (s. II-VI aC), on trobem un carrer central amb dues alineacions d'estances contigües fins a un total de 25 àmbits documentats. La filera de cases situada al nord del carrer central es troba adossada a un mur de tancament i defensa, que connecta amb una torre situada a l'extrem oest del poblat⁷ i des de la qual hi ha un gran domini visual del territori, incloent el pas del riu Siurana⁸. Un incendi és la causa de l'abandó del poblat.

Fig 2.24. Vista aèria del poblat de Puig Roig del Roget. Font: Genera 2010, p. 244.

Les anàlisis pol·líniques realitzades a Puig Roig del Roget mostren un paisatge semiobert en l'entorn del jaciment, amb pinedes, alzinars i alguns roures⁹. Sabem igualment que els pobladors van practicar l'agricultura i la ramaderia (indicis d'estabulació a l'interior del poblat), així com la caça, la pesca i la recol·lecció de mel¹⁰.

Pel que fa a l'activitat minera protohistòrica i antiga de l'àrea prioratina, aquesta ha estat estudiada en profunditat des de l'any 2004 per l'equip de N. Rafel (UDL) a

⁶ IPAC nº 2423. M. Genera, en aquesta mateixa línia, afirma que els primers pobladors del turó es van instal·lar en cabanes, els vestigis de les quals “*s’ha trobat ben documentat en aquestes contrades malgrat la precarietat dels vestigis deixats i les dificultats d’interpretació que comporta el seu estudi*”, (Genera 2010, p. 244).

⁷ Genera 2010, p. 244.

⁸ IPAC nº 2423.

⁹ F. Burjachs i I. Expósito (Inèdit) a Genera 2010, p. 247.

¹⁰ Genera 2010, p. 247

través de diferents programes de recerca¹¹. Aquests han permès matissar –i fins i tot capgirar- la hipòtesi tradicional que havia situat la causa i motor del comerç fenici amb les terres de l'Ebre en la mineria de la plata del baix Priorat.

Les investigacions desenvolupades mostren com, entre el s. VII i el primer quart del s. VI aC, la galena d'aquesta zona (amb un pobre contingut en plata) va ser explotada per tal d'obtenir plom. Així mateix, en estat mineral va ser objecte d'intercanvi amb el nord-est de la península ibèrica, inserint-se fins i tot en els circuits comercials amb el sud-oest peninsular, en tant que agent copel·lador en el tractament dels minerals de la plata d'Andalusia occidental¹². En el marc d'aquest flux comercial, el Baix Priorat va rebre l'arribada de coure (mineral o metall) procedent de Sierra Morena (Linares), com demostrarien les anàlisis isotòpiques realitzades en diverses peces de bronze del poblat i la necròpolis del Calvari del Molar (el Molar)¹³.

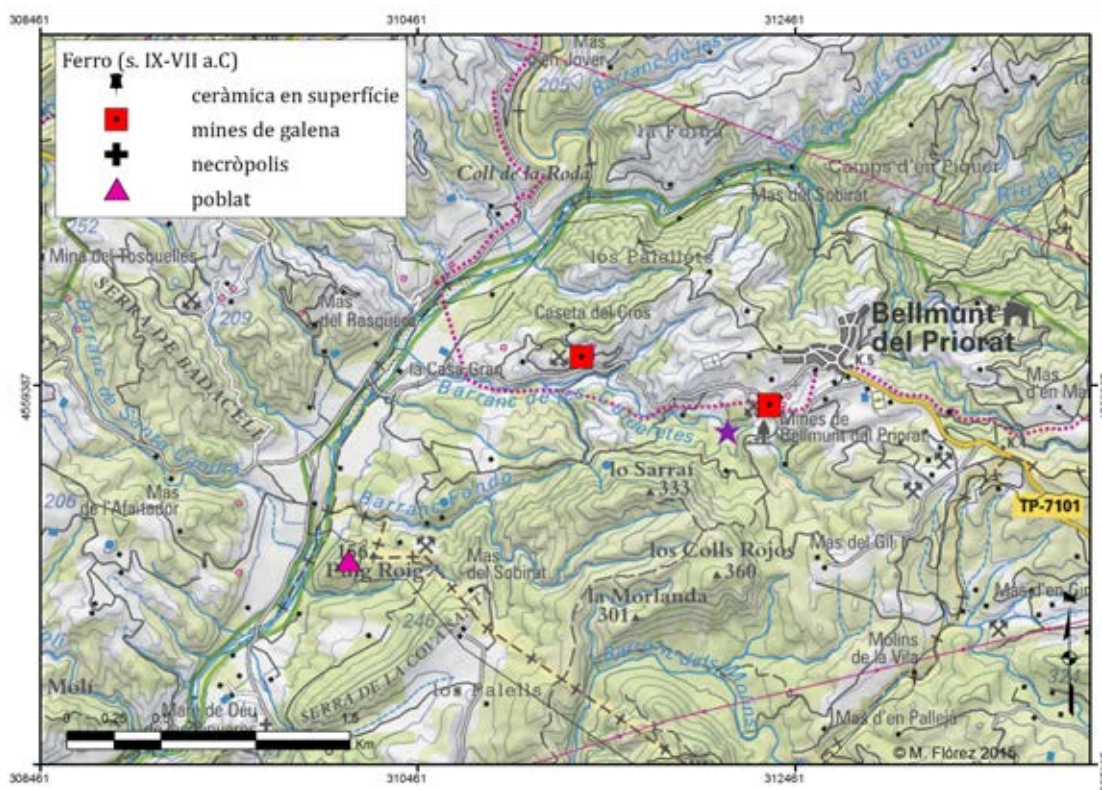

Fig 2.25. Detall de la zona minera de Bellmunt del Priorat durant l'Edat del Ferro. Topografia 1:50.000 ICC. Imatge M. Flórez 2015

Al sector d'Ulldemolins, les dades arqueològiques són força testimonials, amb la troballa de ceràmica en superfície a la zona de Coll de Mànecs, que podria correspondre a un poblat, atesa la seva localització en alçada, en un punt amb un gran domini visual i propera a cursos d'aigua. A l'altra banda del municipi (a l'est/sud-est), es situen els jaciments de Punta de la Fontalba i les Obagues. Les dades sobre

¹¹ Entre d'altres destaquen: *Plata Prerromana en Catalunya*, HUM2004-04861-C03-00 i *Aprovechamiento de recursos de plomo y plata en el primer milenio aC: interacción comercial y cultural en el Mediterráneo Occidental*, HUM2007-62725-C03-00.

¹² Rafel, Armada, 2010, p. 248-249.

¹³ Rafel, Armada, 2010, p. 249.

el primer, es limiten a la troballa de ceràmica en superfície, el que semblaria suggerir la presència en aquest punt d'un assentament a l'aire lliure de tipologia indeterminada. Una mica més al nord, es troba la necròpolis d'incineració de les Obagues, on van ser documentades 15 urnes sense aixovar i un possible *ustrinum* (o lloc de cremació)¹⁴.

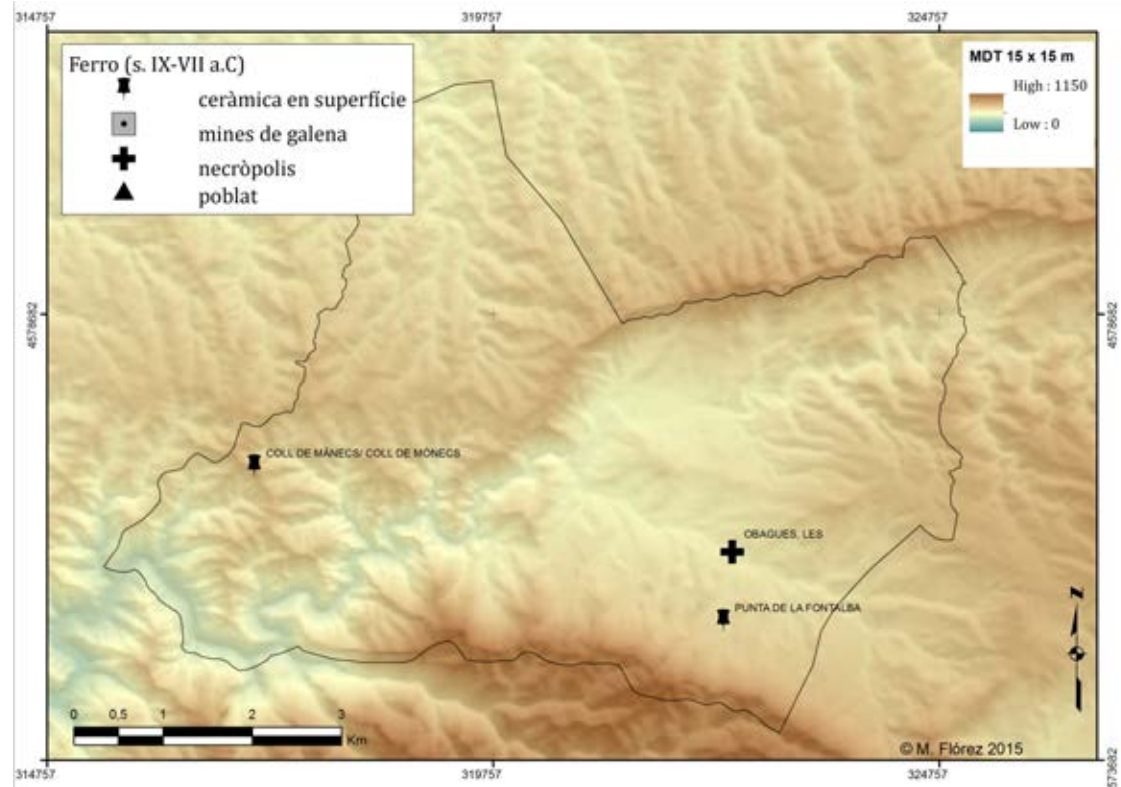

Fig 2.26. Mapa de distribució del poblament en l'edat del Ferro (s. IX-VII a.C.) a la finestra septentrional d'estudi (Ulldemolins). Imatge: M. Flórez, 2015.

¹⁴ IPAC nº 2471.

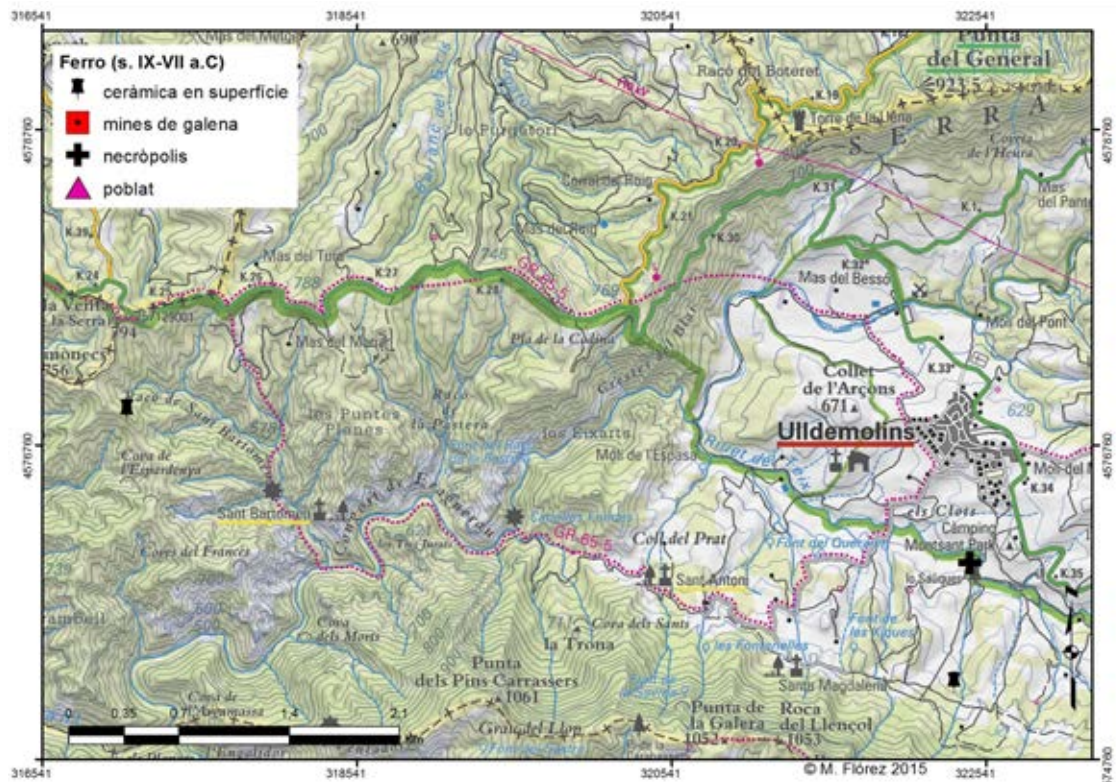

Fig 2.27. Mapa topogràfic 1:50.000 (Icc) amb la distribució del poblament en l'edat del Ferro (s. IX-VII a.C.) a la finestra septentrional d'estudi (Ulldemolins). Imatge: M. Flórez, 2015.

2.3.6. Època ibèrica (s. VI-I aC)

La fase ibèrica, pel que fa a les dades arqueològiques disponibles, es troba molt mal representada a les finestres d'estudi, amb un total de només 5 jaciments documentats.

Al sector d'Ulldemolins, els sols referents arqueològics dels quals disposa l'IPAC són els ja citats jaciments de Punta de la Fontalba i la necròpolis de les Obagues. L'adscripció ibèrica de tots dos jaciments cal observar-la amb gran prudència ja que la informació disponible a les fitxes de patrimoni és molt deficient i no aporta dades materials que la justifiquin. De fet, estudis precedents situen el final de les Obagues al s. VIII aC¹⁵, i per tant contradiuen la interpretació de la seva pervivència durant l'ibèric antic.

El despoblament de la zona prioratina (especialment el de la zona muntanyosa septentrional) durant la fase ibèrica ja ha estat assenyalat precedentment per altres investigadors, que també han posat de relleu la manca d'evidències arqueològiques, fins i tot en prospecció¹⁶.

¹⁵ Rafel et al. 2008, p. 246.

¹⁶ Rafel et al. 2008, p. 246.

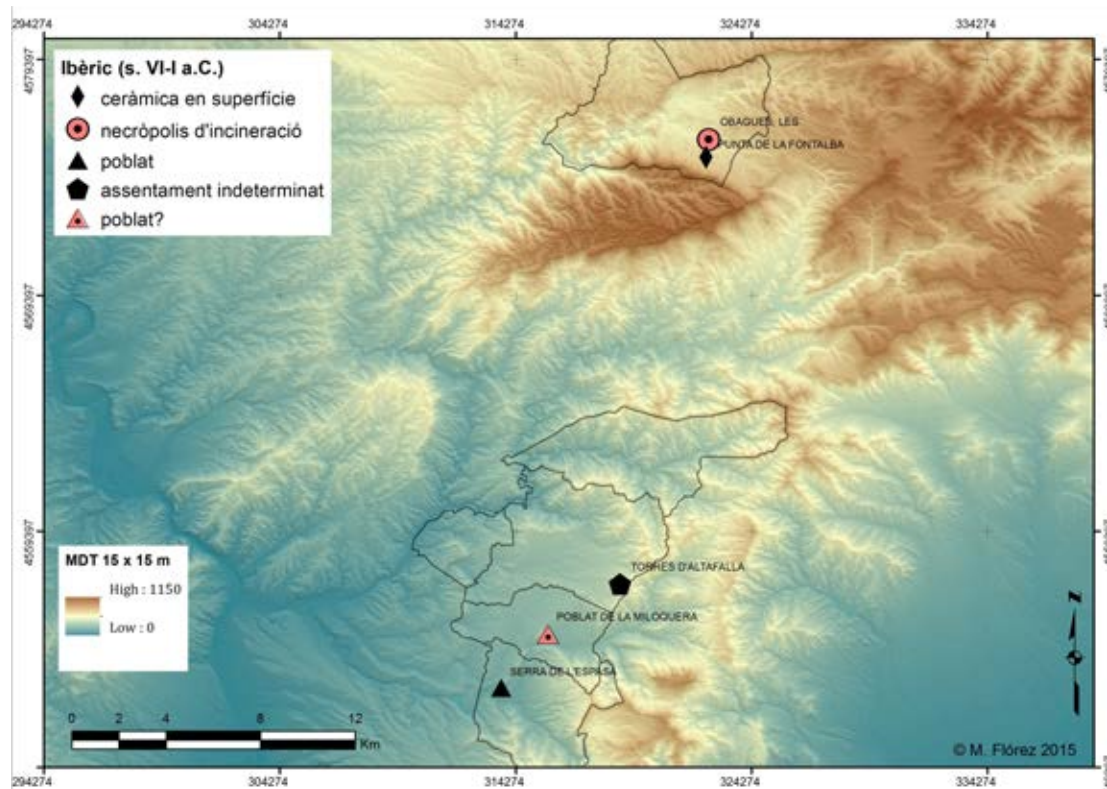

Fig 2.28. Mapa general de distribució del poblament ibèric a les dues finestres d'estudi. Imatge M. Flórez 2015.

A la zona del baix Priorat, es detecta l'abandó en aquest període de jaciments com Puig Roig del Roget, la Partida dels Marmellans (Bellmunt del Priorat) o Calvari del Molar (El Molar), tots ells vinculats a l'explotació minera de la galena durant la fase del Ferro. Aquest fet, que no implicaria un cessament de l'activitat minera, s'ha posat en relació amb la interrupció del comerç fenici i amb un canvi força radical del patró d'assentament (crisi social?)¹⁷.

Amb les dades de les quals disposem, sí que sembla definir-se una possible reestructuració territorial, en la qual el poblament es desplaça cap al sector sud/sudest de l'àrea d'estudi, limitant-se (amb molt poca representativitat) als municipis de Falset, Marçà i Capçanes.

Els jaciments Serra de l'Espasa (Capçanes), Poblat de la Miloquera (Marçà) i Torres d'Altafalla (Falset) conformen un eix d'ocupació en alçada (amb orientació N-S) que es situa en punts estratègics del territori, tot controlant la petita plana que s'obre a l'oest, entre els municipis de Falset i Capçanes. Les dades formals i materials d'aquests jaciments són poc detallades i mal conegudes, el que ens obliga a prendre amb prudència les interpretacions tipològiques que els consideren com a "poblats". Sigui com sigui, les evidències arqueològiques posen de relleu la presència d'assentaments en alçada que estructurin territorialment aquest àrea del Baix Priorat.

¹⁷ Rafel, Armada 2010, p. 249

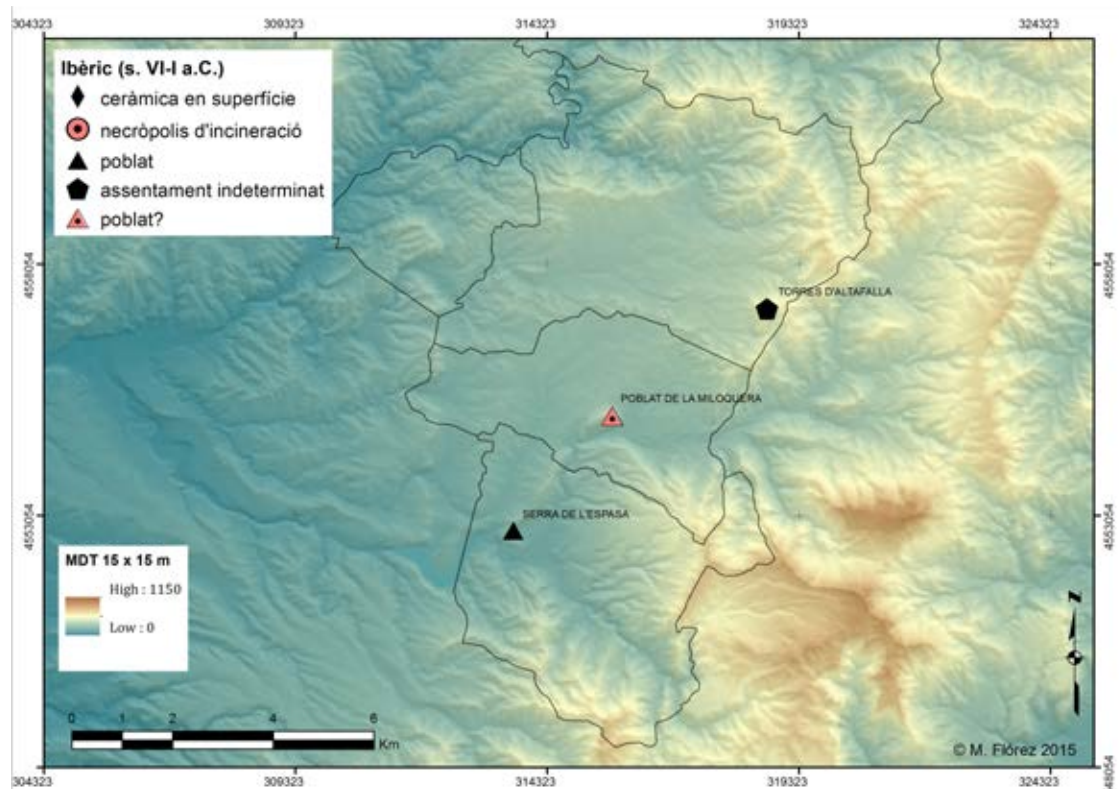

Fig 2.29. Detall del poblament ibèric documentat a la finestra meridional d'estudi. Imatge: M. Flórez 2015.

En aquest sentit, cal tenir en compte les hipòtesis sobre el control de l'explotació minera de la zona prioratina que hauria desenvolupat l'aglomeració urbana del Castellet de Banyoles (Tivissa) a partir del s. IV-III aC, en tant que centre polític territorial¹⁸.

2.3.7. Època Romana (s. II aC-III/IV dC)

La fase romana, que ha hagut de comprendre una forquilla cronològica excessivament àmplia com a conseqüència de la manca d'informació i de precisió en les dades disponibles, confirma el patró detectat durant el període precedent, caracteritzat per la concentració de l'ocupació a la finestra meridional d'estudi. No trobem representació arqueològica d'època romana al sector d'Ulldemolins.

¹⁸ Rafel, Armada 2010, p. 249

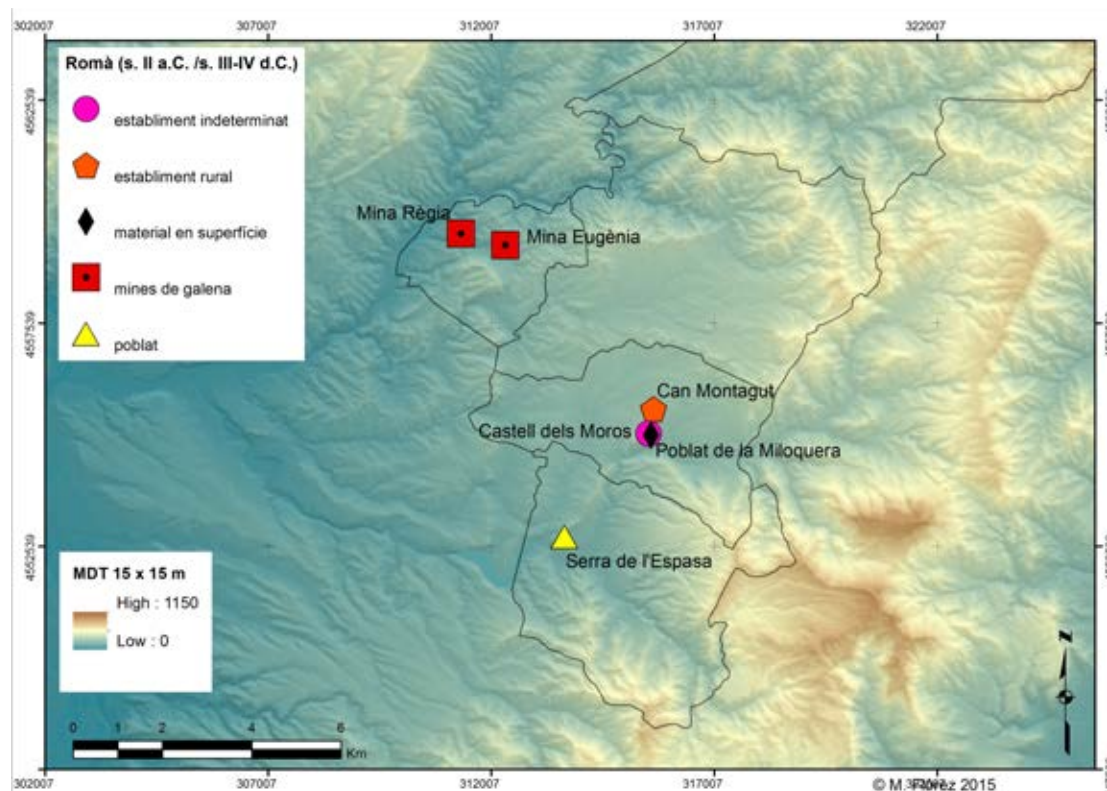

Fig 2.30. Distribució del poblament d'època romana a la finestra meridional d'estudi (Eix Falset-Capçanes). Imatge M. Flórez 2015.

De fet, podríem dir que es tracta d'un període mal representat (o mal conegut arqueològicament), especialment si el comparem amb altres sectors de la geografia catalana.

La fase més antiga, la romano-republicana, es troba documentada als jaciments de Serra de l'Espasa, Poblats de la Miloquera i Can Montagut. Els dos primers són assentaments ibèrics que tindrien continuïtat durant la primera fase d'ocupació romana del territori, però la seva activitat molt probablement no arribaria més enllà de finals del s. II-I aC.

En el s. I aC cal situar una part de les restes estructurals excavades a Can Montagut (Marçà), un establiment rural que ha estat interpretat com una possible vil·la romana (IPAC nº 2401). Les restes del que semblaria ser un magatzem de *dolia* van ser adscrites a una possible *pars rustica* de la mateixa. Les poques restes ceràmiques i el tipus paleogràfic dels *graffiti* de les vores de 3 *dolia* plantegen un horitzó cronològic d'època altimperial (s. I dC) per a aquestes evidències. Així mateix, les restes ceràmiques i materials recollides en superfície permeten ampliar la cronologia d'ocupació de l'assentament fins a una fase més tardana (s. III/IV dC).

També s'han interpretat com d'època romana les restes de murs i estructures localitzades al Castell dels Moros (Castell de Marçà). Les escasses troballes de fragments ceràmics i restes de *tegula* que s. Vilaseca interpretà com romanes són les úniques dades disponibles sobre l'adscripció romana d'aquest jaciment.

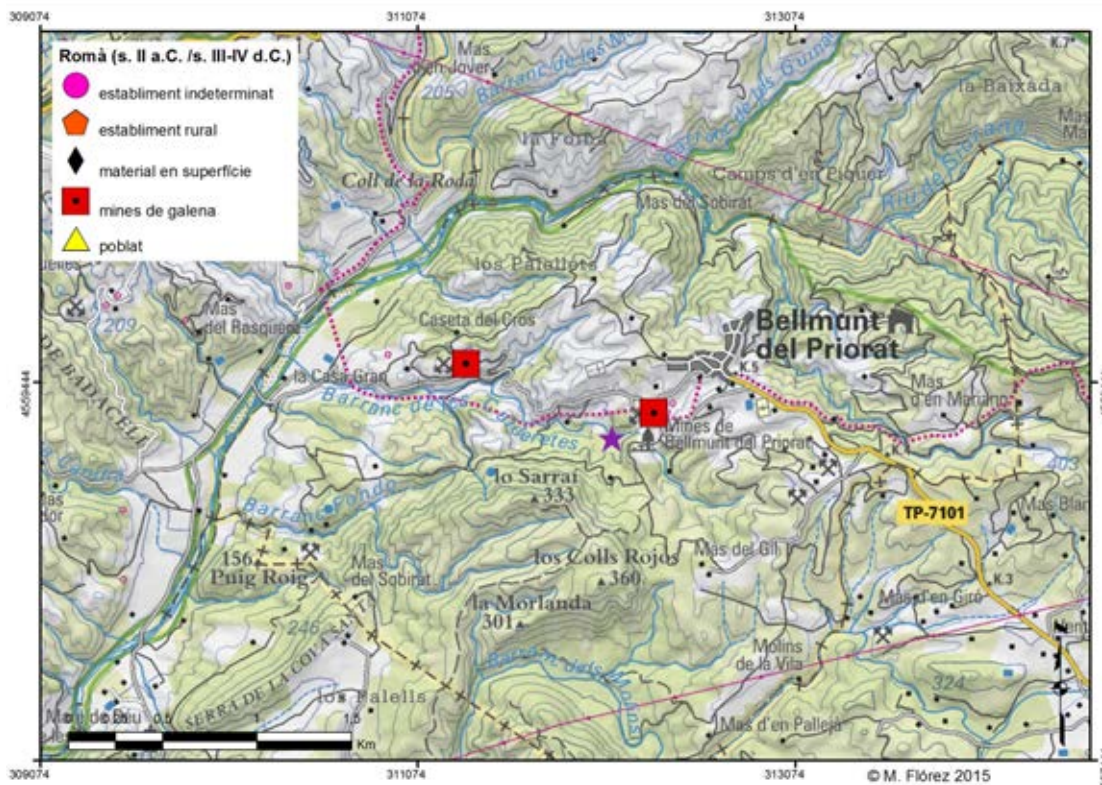

Fig 2.31. Localització d'algunes de les principals mines de Bellmunt del Priorat on les notícies antigues situen la troballa de les dues llànties romanes.

Si bé la fase romana no disposa d'informació abundant sobre les formes i la tipologia de l'hàbitat -limitant així les anàlisis sobre la seva distribució i evolució-, sí que es mostra com un període de gran interès per a l'estudi de l'explotació històrica de la conca minera del Priorat, l'impacte antròpic sobre el paisatge i el seu paper en els circuits comercials de l'època.

En aquest sentit, és significativa la troballa de dues llànties romanes (una del s.II dC i una altra del s. V dC) en una antiga galeria de la Mina Règia (Bellmunt del Priorat), durant uns treballs d'ampliació de nous espais a la mina¹⁹. Malgrat que es tracta d'una notícia oral amb forces interrogants pel que fa a la localització i la data, la troballa constituiria una evidència arqueològica de l'explotació minera d'època romana al Baix Priorat. En aquest sentit, estudis realitzats han suggerit la identificació del *plumbum nigrum oleastrense* del qual parla Plini el Vell amb el plom del Priorat, el que constituiria un testimoni més de l'explotació d'aquest mineral a l'àrea prioratina en època romana²⁰.

D'altra banda, aquesta hipòtesi encaixaria bé amb l'auge de la producció romana de plom a Hispania que es produeix durant l'Alt Imperi i que es ben coneguda en altres zones de l'àrea peninsular com la zona de la Bètica²¹.

¹⁹ Rafel, Armada 2010, p. 249; IPAC n° 14965.

²⁰ Rafel, Armada 2010, p. 250-256.

²¹ Rafel, Armada 2010, p. 250; Blázquez 1996.

2.3.8. Època Medieval (s. IX-XV dC)

Per a la fase medieval, les dades arqueològiques disponibles es localitzen únicament a la finestra meridional d'estudi.

L'anàlisi d'aquestes evidències es supedita a les investigacions dels altres membres del projecte Priorat, sense les quals les interpretacions arqueològiques restarien parcials i incompletes.

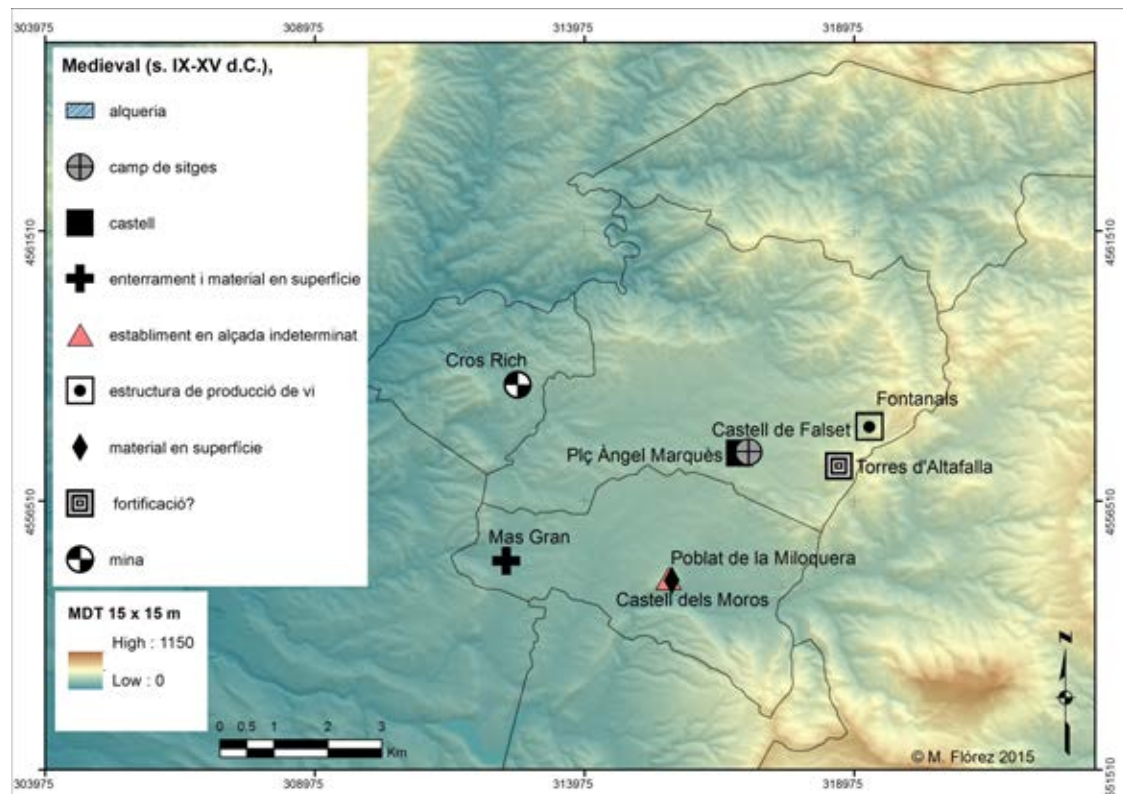

Fig 2.32. Distribució de les evidències arqueològiques d'època medieval a la finestra meridional d'estudi (Eix Falset-Capçanes). Imatge M. Flórez 2015.

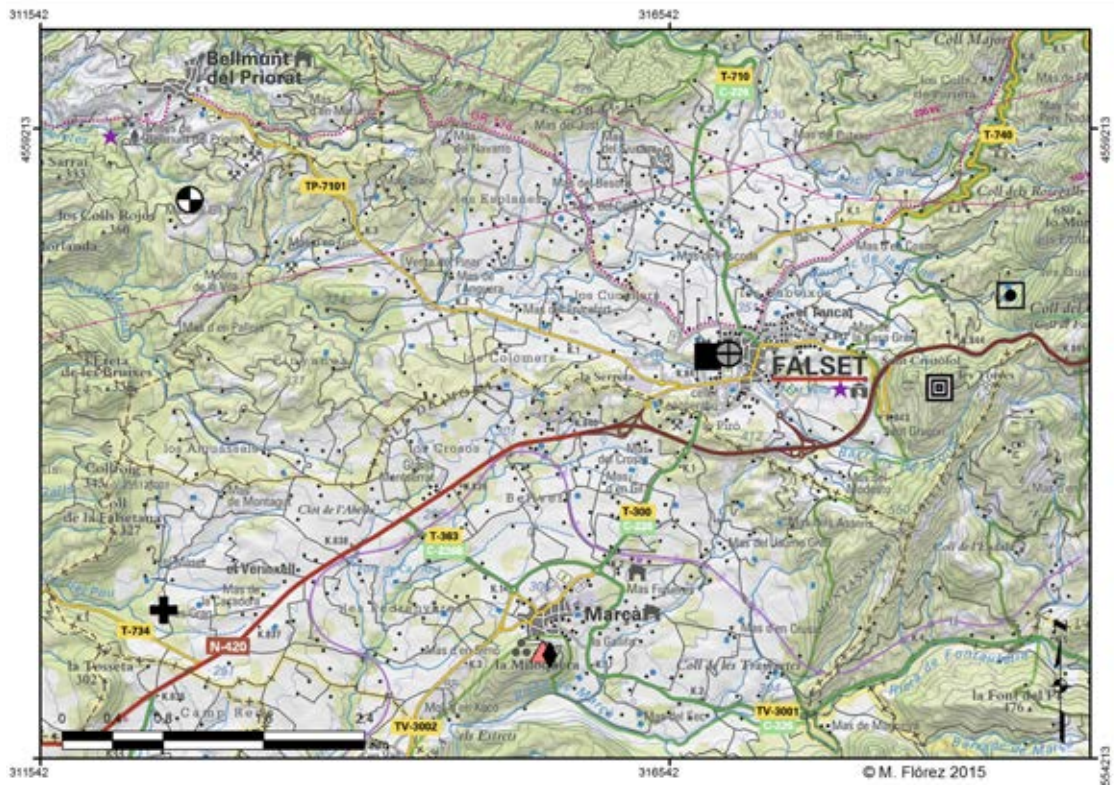

Fig 2.33. Evidències arqueològiques d'època medieval sobre la topografia 1:50.000 (ICC), a la finestra meridional d'estudi (Eix Falset-Capçanes). Imatge M. Flórez 2015.

2.4. Consideracions preliminars en relació a l'Estudi de les dades arqueològiques del Priorat

L'estudi de la informació arqueològica de la comarca del Priorat ha estat treballat a partir de dues finestres micro-regionals d'anàlisi, situades al nord (sector d'Ulldemolins), i a l'àrea meridional de la comarca, a la zona coneguda com el Baix Priorat (Porrera, Falset, Bellmunt del Priorat, Marçà i Capçanes).

El treball amb les dades de l'IPAC evidencia una problemàtica ja assenyalada per altres investigadors en estudis precedents, on es destaca la manca d'evidències arqueològiques sobre les formes de l'hàbitat i l'evolució del poblament²² des del Calcolític-Bronze Antic fins a tot el període romà i l'Antiguitat Tardana. Caldria afegir, a més, els dèficits que sovint acompanyen a la informació disponible actualment, i que es troba marcada per l'antiguitat de bona part de les troballes. Aquest fet implica la no espacialització de les restes o manca de precisió en les descripcions estructurals, tipològiques i materials entre d'altres.

Malgrat que aquest fet ha condicionat algunes anàlisis relacionades amb les formes d'hàbitat i la seva dinàmica, els 100 jaciments estudiats mostren una evolució força diacrònica de l'ocupació i l'explotació del paisatge des de la prehistòria fins a l'època moderna.

En l'àrea estudiada, la fase neolítica és la que quantitativament presenta més dades, tot mostrant una intensa presència humana en el territori. L'hàbitat en abríc o cova, però també la freqüentació d'espais a l'aire lliure pròxims a cursos d'aigua, així com l'extracció i manufactura del sílex en donen bon testimoni. Així mateix, destaca per aquest període la documentació de fins a 10 abríc amb pintura rupestre a la zona del Barranc de la Vall (Capçanes).

La poca definició de les dades no permet afinar processos d'evolució i/o canvi dins dels períodes i limita l'anàlisi de les transicions d'una fase a l'altre, amb contraccions del poblament que poden no ser antròpiques, sinó respondre a un dèficit de recerca.

El pas a la fase protohistòrica, es caracteritza per l'aparició d'evidències de metal·lúrgia i d'activitat extractiva de minerals, que remuntarien l'inici de l'explotació minera a la comarca del Priorat fins al Calcolític-Edat del Bronze.

Alguns estudis han situat el focus d'ocupació humana durant la fase anterior als s. IX-VIII aC en la zona septentrional del Priorat, en l'àrea muntanyosa situada al nord de la comarca, posant com a exemples els jaciments de Solana del Bepo i la Coveta de l'Heura²³, ambdós vinculats a aquests primers indicis d'activitat minero-metal·lúrgica.

Tanmateix, tot i que les evidències disponibles corresponen sovint a sílex en superfície o ceràmica campaniforme en cova/abríc, el sector meridional compta també amb indicis d'ocupació, en alguns casos posant de relleu la continuïtat

²² Rafel et al 2008; Rafael, Armada 2010; Genera 2010.

²³ Rafel et al 2008, p. 246.

d'algunes pràctiques de la fase precedent, com ara les pintures rupestres d'època del Bronze del Barranc de la Vall i el Barranc de la Perallada II (Capçanes).

Pel que fa a les formes de l'hàbitat, és significativa l'aparició del poblament en alçada de tipus protourbà durant el Bronze Final, amb un dels exemples més antics coneguts a la Catalunya meridional com és el jaciment de l'Avenç del Primo (Bellmunt del Priorat).

Alguns autors han assenyalat dues dinàmiques –*grosso modo*– en l'evolució del poblament que sorgeix durant el Bronze Final²⁴: alguns jaciments d'aquesta època no presenten continuïtat durant l'Edat del Ferro, serien els casos de Cova del Bassot (Capçanes), Cova de la Moreva (Marçà), Burgueres (Marçà) i Collroigs (Marçà). En canvi, altres jaciments que apareixen en moments avançats del Bronze final perviuen durant l'Edat del Ferro, com ara Pla Curtet (Capçanes), Partida de Marmellar (Capçanes), Les Obagues (Ulldemolins) o Puig Roig del Roget (Bellmunt del Priorat).

El període comprès entre el s. VII i el primer quart del s. VI aC és sobretot significatiu per l'explotació minera de l'àrea prioratina. El Baix Priorat entra en els circuits d'intercanvi de metalls amb el nord-est de Catalunya, però també amb el sudoest de la península, evidenciant la complexitat dels intercanvis de mineral i metall en el context peninsular. En aquest moment, al Priorat s'explota la galena per a la producció de plom i s'exporta en estat mineral (i potser metàl·lic) cap a la zona andalusa. Al mateix temps, rep coure de Sierra Morena (Los Linares)²⁵.

A partir de la fase ibèrica, s'ha hipotetitzat sobre una possible contracció de l'hàbitat a partir de mitjans del s. VI aC, coincidint amb d'interrupció del comerç fenici²⁶. Les dades estudiades mostren l'abandó de l'assentament del Puig Roig, un dels clarament vinculats a l'activitat minero-metal·lúrgica. Malgrat que se sap que l'explotació del plom prioratí no s'atura (i continua circulant per terres catalanes fins al s. II aC), s'observa un desplaçament significatiu de l'hàbitat cap a la zona oriental del Baix Priorat.

La fase romana, amb poques dades, destaca de nou per l'explotació minera i la seva possible identificació amb el *plumbum nigrum oleastrense* de Plini, però no disposa de prou evidències com per parlar de les formes d'hàbitat i l'explotació del agrícola del paisatge.

En aquest sentit, i fent-ho extensible als diversos períodes analitzats, seria convenient la recerca de dades de tipus paleoambiental que es poguessin creuar amb la informació arqueològica, el que permetria potser aportar llum sobre l'acció antròpica en el paisatge i perfilar millor processos evolutius i l'impacte d'alguns fenòmens i/o activitats.

²⁴ Armada et al. 2013, p. 288-290.

²⁵ Rafel, Armada 2010, p. 248.

²⁶ Rafel, Armada 2010, p. 249.

3. Paisatge històric, societat i economia del Priorat: una aportació metodològica, per *Jacinto Bonales Cortés*

3.1. Introducció

Els treballs de recollida de dades i d'anàlisi s'han dut a terme entre els mesos d'abril i setembre de 2015, i seguint les reunions realitzades, els objectius inicials han estat modificats per afavorir un major aprofundiment de l'anàlisi compaginat entre els diversos investigadors. En un principi els objectius de la present actuació eren la localització de documentació històrica als diferents arxius relativa al manteniment secular de les estructures bàsiques del paisatge de la comarca del Priorat, a través de la selecció d'algunes mostres a nivell municipal. Un cop realitzada s'havia de procedir al buidatge de la informació en una base de dades compatible amb el programari cartogràfic del projecte PaHisCat (bàsicament GVsig). La base de dades havia de contenir informació bàsica relativa a l'evolució del paisatge del terme municipal. Amb aquesta informació s'havien de realitzar els mapes temàtics amb el corresponent text explicatiu.

L'objecte de tractament és la informació relativa al paisatge: localització d'activitats agrícoles i ramaderes sobre l'espai, toponímia, xarxes de sèquies, camins, etc. L'amplitud de la mostra havia de presentar limitacions temporals en base als segles d'època moderna i contemporània, donat que la informació d'època medieval és tractada per l'investigador Albert Martínez Elcacho. Era de gran interès accedir a informació extensiva, és a dir, que reculli la major part possible de l'espai del terme; per això ens vam centrar en la documentació senyorial i fiscal relativa a les diferents parcel·les dels termes escollits. Un cop localitzada la documentació, calia buidar-la en una fulla de càlcul EXCEL -compatible amb GVsig prèvia conversió en CSV que havia d'incloure necessàriament els camps de: tipus de bé, localització, datació, font documental d'origen i característiques, incloent altres camps descriptius o indexadors segons la informació que proporcionessin els documents. La base de dades havia de ser bolcada en el programa cartogràfic elaborant uns primers mapes de referència on havien de convergir la informació documental textual amb la cartografia històrica. D'aquests mapes de referència s'havien d'extreure els diferents mapes temàtics.

Inicialment vam proposar la realització de l'estudi en base a dos mostres municipals, una de la zona més baixa (Capçanes) i una altra de la zona més muntanyosa (Porrera) en funció de la documentació disponible; i es va proposar realitzar un total de 30 mapes temàtics que cobririen els diferents aspectes relatius a les transformacions del paisatge i al marc cronològic modern i contemporani.

La posada en marxa de la recerca va mostrar la invalidesa d'aquests "models" territorials per analitzar per quant no permetien un estudi de llarga durada: la disponibilitat de documents d'època medieval no coincidia amb els documents extensius disponibles per a època moderna. A més, se'ns va comunicar que des de PRIORITAT es duia a terme una altra actuació consistent en l'anàlisi -des d'un punt de vista de geografia humana- de les transformacions al segle XX. Per tant, els models d'anàlisi havien de ser canviats per uns municipis amb disponibilitat comuna dels diferents moments històrics.

Un dels problemes per escollir els municipis a analitzar era l'existència de nombroses zones paisatgístiques segons la classificació realitzada per l'Observatori del Paisatge. Calia, doncs, fer un primer anàlisi de les estructures de l'espai per conèixer els agents que actuaven sobre la construcció dels diferents paisatges més enllà del que la pròpia orografia o geologia podien condicionar. El resultat final, doncs, dels diferents models, àrees, zones paisatgístiques i disponibilitat d'informació va donar com a fruits l'anàlisi complet de dos municipis en època moderna i contemporània -en concret del segle XIX- que eren Cornudella de Montsant i Bellmunt del Priorat. A més s'ha treballat parcialment l'anàlisi espacial de Porrera.

L'estudi d'època moderna ha precisat d'un anàlisi parcial de les estructures heretades d'època medieval, concretament dels models de colonització produïts amb la conquesta cristiana; paradigma bàsic per comprendre la posterior evolució en la construcció del paisatge. És per això que s'inclouen capítols relatius a aquell període malgrat no haver estat previst la seva confecció.

Abreviatures

ACP: Arxiu Comarcal del Priorat.

AHN: Archivo Histórico Nacional.

doc.: Document.

f.: foli.

ICGC: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya

Vol.: Volum

3.2. Unitats de paisatge, paisatges heretats

El paisatge mediterrani de la nostra era és una contínua construcció humana. Els diferents grups humans han interactuat amb el medi natural tot adaptant-se i modificant-lo per a les seves necessitats i interessos, i han deixat unes empremtes territorials directes que els científics podem interpretar. Per comprendre el paisatge modern és menester, doncs, analitzar el substrat històric d'origen anterior plasmat al paisatge, tant del període romà, bàsic per la forta empremta produïda per la centuriació i que es manté al llarg del temps al parcel·lari, les vies de comunicació i els assentaments, com dels períodes visigot i islàmic per la seva incidència en els assentaments humans, les infraestructures i els límits territorials. I en una comarca com la del Priorat, el substrat medieval tardà, immediat, que provocà transformacions paisatgístiques i de concepció del territori a causa de la fragmentació que el feudalisme va produir en la unitat territorial anterior, especialment amb els processos de repoblació o colonització.

La fusió de l'arqueologia, les fons documentals i l'anàlisi cartogràfic actual permet desentranyar l'empremta humana històrica com a resultat de l'acumulació de transformacions del paisatge almenys fins al període medieval. Amb això no només podem recrear el paisatge (el «paisatge arqueològic») sinó que podem obtenir suficient informació sobre les grans transformacions socials que van incidir de forma decisiva sobre la construcció del paisatge actual.

Parlar de paisatge actual al Priorat és fer-ho en plural. L'any 2011 es va presentar la *Carta del Paisatge del Priorat* impulsada per l'Observatori del Paisatge de Catalunya, el Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya i el Consell Comarcal del Priorat (SOLER, E.; CORTINA, A.: 2011). En aquest document queda palès i ratificat que l'espai afectat pel projecte PRIORITAT està format per 8 unitats del paisatge clarament diferenciades: les Muntanyes de Prades, encara que només parcialment al nord-est del terme municipal d'Ulldemolins; la Mussara, conformada a la nostra àrea d'estudi per l'antic terme de Siurana i part del terme d'Arbolí; la Vall del Silenci formada per Ulldemolins, part del terme de Cornudella, i l'antic terme d'Albarca; el Montsant, format pels termes de Cabacés, la Bisbal de Falset, Margalef, part dels termes d'Ulldemolins, Cornudella, la Morera, la Vilella Alta i la Vilella Baixa; la Serra del Tormo amb els municipis de la Figuera, el Molar, el Lloar i part de la Vilella Baixa; el Priorat Històric, amb els termes de Porrera, Poboleda, Torroja, part de la Vilella Alta, de la Vilella Baixa, de la Morera, Gratallops i Bellmunt; el Baix Priorat, amb els termes de Falset, Marçà, el Masroig, els Guiamets, Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella; i la Serra de Llaberia, amb el municipi de Capçanes, i part dels de Marçà, la Torre de Fontaubella i els Guiamets. Vuit unitats de paisatge classificades sota paràmetres socioecològics i ambientals. Però com diem, el paisatge és una construcció, una simbiosi entre l'acció de l'home, de la societat, amb la de la natura. El paisatge actual, del segle XXI, és el resultat de l'adaptació de l'economia comarcal al capitalisme avançat, on tenen un paper fonamental tant els processos emigratoris com l'especialització vitivinícola. Podem parlar de l'existència de vuit unitats del paisatge abans d'aquest moment? Per resoldre aquesta qüestió és necessari buscar al mateix paisatge restes d'estructures humanes més o menys perennes en el temps o que, almenys, la seva modificació o destrucció hagi estat molt

difficultosa al llarg dels segles. Una primera opció és l'anàlisi del parcel·lari, ja en base als ortofotomapes, ja en base al cadastre. En el primer cas hom pot copsar l'existència d'importants transformacions fonamentades en l'abandó dels conreus: la regeneració vegetal espontània dificulta el coneixement del parcel·lari vell, és a dir, del parcel·lari existent mentre regnava una agricultura orgànica. En el segon cas, el concepte de parcel·la del cadastre, amb finalitats fiscals, resta lluny de la fragmentació funcional del terreny. En tots dos casos patim el mateix problema: els processos de fragmentació i concentració de les parcel·les.

Més estable en el temps és l'estructura viària. Evidentment no l'actual, moderna i adaptada a les exigències de la motorització, sinó de l'antiga, la xarxa de camins existents fins a mitjans del segle XX. Per conèixer-la comptem amb una eina de gran valor: les fotografies aèries conegudes com a «Vols Americans» A (1946) i B (1956). Amb aquestes podem reconstruir gran part dels traçats de la xarxa viària d'economia orgànica de la comarca i comparar-los amb les 8 unitats del paisatge establerts per l'Observatori del Paisatge. Amb el resultat obtingut podrem conèixer si històricament a la comarca havia diferents models de co-adaptació de l'home amb el medi, i buscar les causes i els mecanismes de construcció d'aquests diferents paisatges.

Del conjunt viari podem destacar l'existència de 9 zones o àrees amb una tipologia diferenciada d'entramat i, especialment, amb una molt diferent densitat viària. La zona 1 es correspon al municipi de la Bisbal de Falset, i està formada per camins de barranc i, a la perifèria, de camins de serra, amb camins de connexió senzills, que formen una trama radicular de baixa densitat.

Fig. 3.1. Xarxa viària històrica de la zona compresa al projecte PRIORITAT

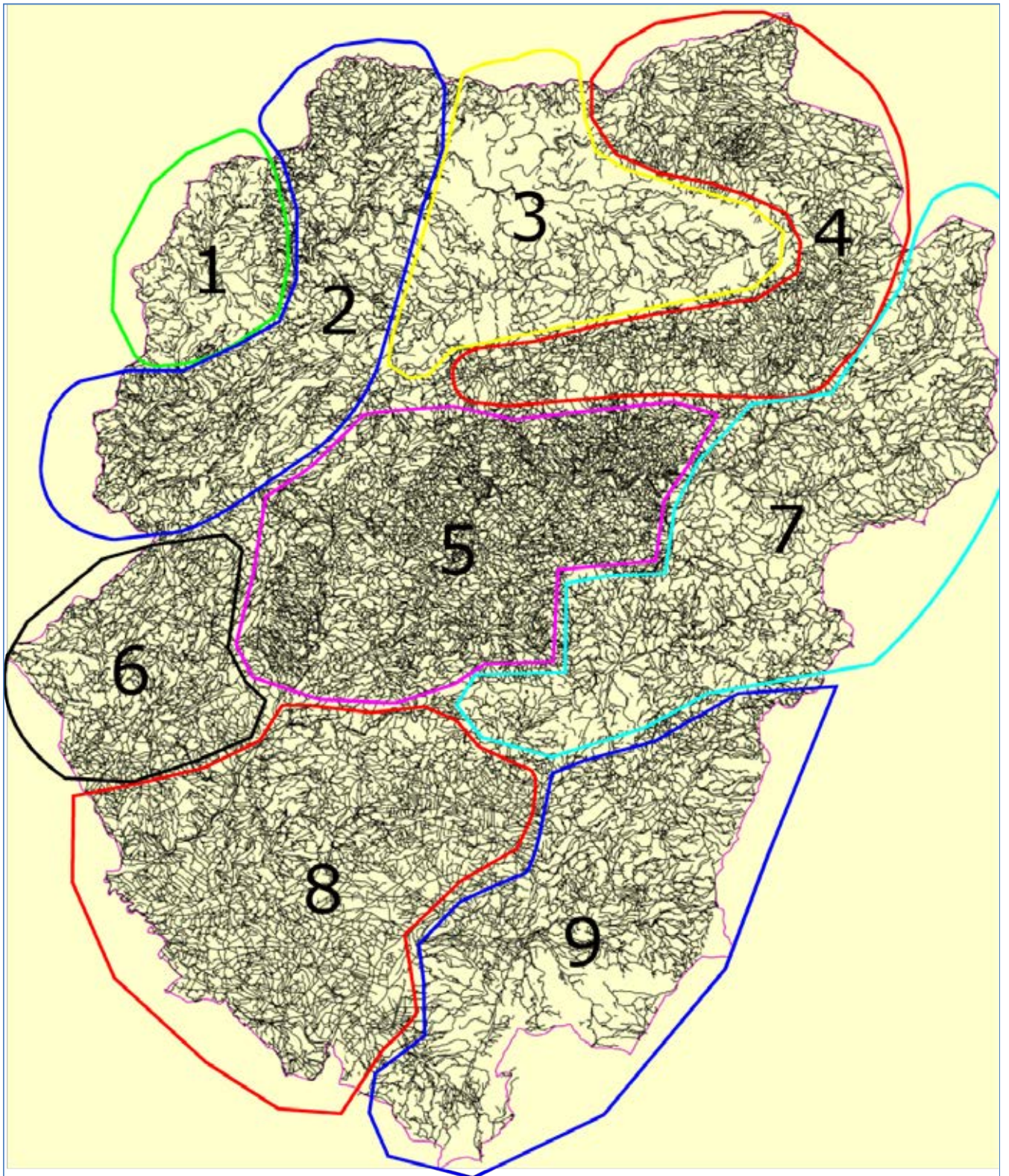

Fig. 3.2. Zonificació del tipus d'entramat viari.

La zona 2 es correspon parcialment als municipis de Cabacés i de Margalef. Aquí trobem camins de barranc, de serra, de connexió senzilla i eixos transversals, donant com a resultat una trama de malla amb una densitat viària mitjana.

La zona 3 abasta parcialment els municipis de Margalef, Ulldemolins, la Morera de Montsant, l'antic d'Albarca i Cornudella de Montsant. Està formada per camins transversals i de connexió, amb una densitat molt baixa, formant una trama raquítica però racional i efectiva funcionalment.

La zona 4 afecta parcialment als municipis d'Ulldemolins, antic d'Albarca, Cornudella de Montsant i la Morera. Es tracta d'una trama viària molt desenvolupada, de malla, amb una alta densitat i que posseeix tot tipus de camins.

La zona 5 es correspon amb els municipis de Poboleda, Torroja de Priorat, Vilella Alta, Vilella Baixa, Gratallops i parcialment els de la Morera, el Lloar i Porrera. Ens trobem aquí amb una trama viària extraordinàriament desenvolupada, de molt alta densitat, amb camins de barranc, de serra, de connexió senzills i en ziga-zaga, així com transversals, formant una complexa malla poligonal.

La zona 6 està formada pel municipi de la Figuera i parcialment els del Molar i el Lloar. Es basa en camins de barranc, de serra, de connexió senzills i transversals, creant una xarxa mixta entre radicular i de malla poligonal, amb elements perpendiculars. És un entramat de mitjana densitat.

La zona 7 es correspon a l'antic municipi de Siurana i parcialment als d'Arbolí, Cornudella, Porrera, Alforja, Pradell i Falset. És una xarxa viària basada en camins de barranc i de serra, amb camins de connexió senzills i especialment de ziga-zaga, sent travessats per grans vies transversals. En general hem de parlar de baixa densitat viària amb una trama radicular.

La zona 8 està formada pels municipis de Bellmunt del Priorat, el Masroig i els Guiamets, i parcialment els del Molar, Gratallops, Falset, Capçanes i Marçà. Es tracta d'un entramat de camins perpendiculars, regulars, combinats amb malla poligonal, en un sistema racional, funcional i sense cap dubte planificat.

La zona 9 es correspon al municipi de la Torre de Fontaubella i parcialment als de Pradell, Colldejou, Marçà, Capçanes i Falset. Es tracta d'una xarxa de camins de barranc i de serra, amb connexions senzilles i en ziga-zaga, restes de possibles planificacions i travessats per camins de llarg abast. Forma un entramat mixt entre xarxa radicular (sud) i malla poligonal (nord), amb una relativa baixa densitat viària a causa d'incloure en l'espai d'anàlisi part del terme de Colldejou. Aquesta zona es podria subdividir en dues: Colldejou i Capçanes d'una banda, i la Torre de Fontaubella, Marçà i Pradell de l'altra.

La comparació de la xarxa viària històrica amb les unitats de paisatge establerts per l'Observatori del Paisatge ens mostra que d'antuvi hi ha algunes divergències, tant del nombre d'unitats com la manca d'una total coincidència entre ambdues. Si bé hom pot establir unes unitats de paisatge actual, la xarxa viària reconstruïda ens apropa

als paisatges històrics i, sobretot, als processos de formació i transformació d'aquests paisatges. Aquest aspecte queda palès a la unitat del paisatge del Montsant, que es correspon a tres zones viàries diferenciades; al Priorat Històric que presenta diferències abismals entre nord - oest i l'est; o al Baix Priorat on es barregen realitats viàries històriques molt diferents entre la zona planificada del centre - oest i la xarxa de malla poligonal de l'est. Malgrat tot hi ha certa similitud en la unitat del paisatge de la Serra del Tormo amb la zona viària 6; i de la Vall del Silenci amb la zona viària 4.

El paisatge final -és a dir, l'actual- doncs, és el resultat de diverses vies de construcció o d'adaptació de l'home al medi. Les unitats del paisatge aglutinen diferents termes i, fins i tot, parts de termes, però la construcció d'aquest paisatge, és a dir, de la co-adaptació d'home i medi, s'emmarca dins l'espai d'ús de cadascuna de les comunitats afectades, almenys en el transcurs del darrer mil·lenni. Aquesta variació de paisatges, doncs, té més a veure amb l'abandó de les activitats humanes - amb regeneració espontània de la vegetació, que amb l'acció de la comunitat sobre el medi. Evidentment l'aspecte físic i natural té un major pes en la configuració del paisatge actual, així com l'adaptació de l'economia agropecuària subsistent a les exigències del capitalisme avançat, que la construcció històrica d'aquest paisatge que persistia almenys fins fa un lustre.

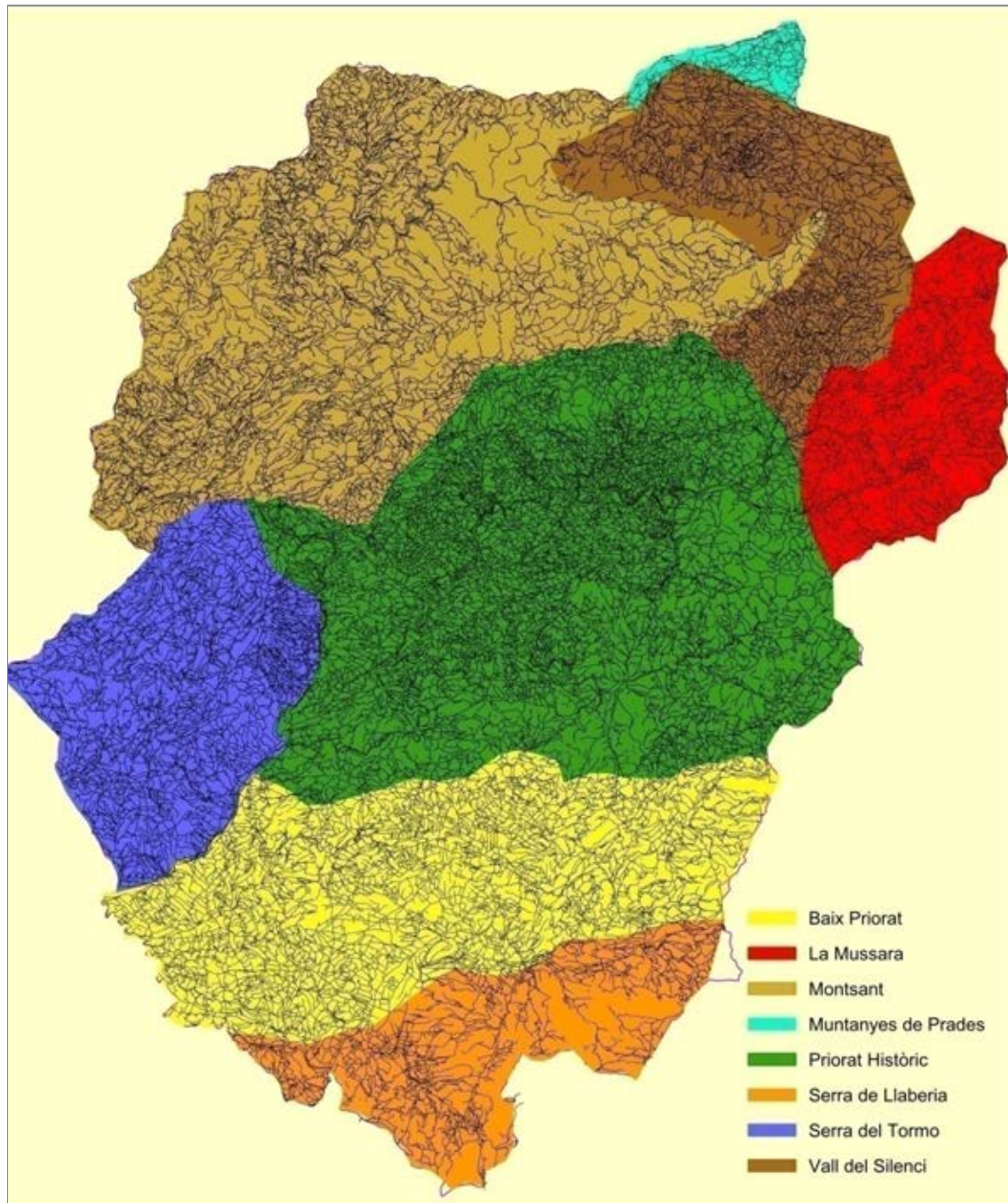

Fig. 3.3. Xarxa de camins històrics i unitats de paisatge actuals.

Pot l'orografia condicionar l'entramat de la xarxa viària? Evidentment sí, però fins a quin punt? És indiscutible que el conjunt de serres que delimiten i travessen la zona de PRIORITAT han tingut i tenen un pes indiscutible en la configuració de la xarxa viària així com en la construcció dels diferents paisatges de la comarca, especialment el Montsant i la serra de la Mussara. Encara que també les serres de la Llena, del Molló, de Pradell, de Llaberia i del Tormo (en menor grau) han estat causa que l'home endegués construccions (viàries i productives) per facilitar la seva activitat sobre el medi. Els contrastos són evidents: des del Piló dels Senyalets amb 1.109 metres i la Cogulla (1.063 m.) al Montsant, passant per la Mola de Colldejou (912 m.), l'Enderrocada (762 m.), el Montalt (749 m.), la Miranda (919 m.) i la Punta del General (a la Llena, 924 m.) fins els 49 m. a la sortida de la comarca del riu Siurana, que

suposa el punt més baix, la zona d'anàlisi té pràcticament tota la seva superfície amb un pendent superior al 20% (dades de l'ICGC). Per veure l'impacte de l'orografia sobre la xarxa viària compararem en un mapa aquesta amb les corbes de nivell cada 100 metres i la superfície amb un pendent superior al 20%.

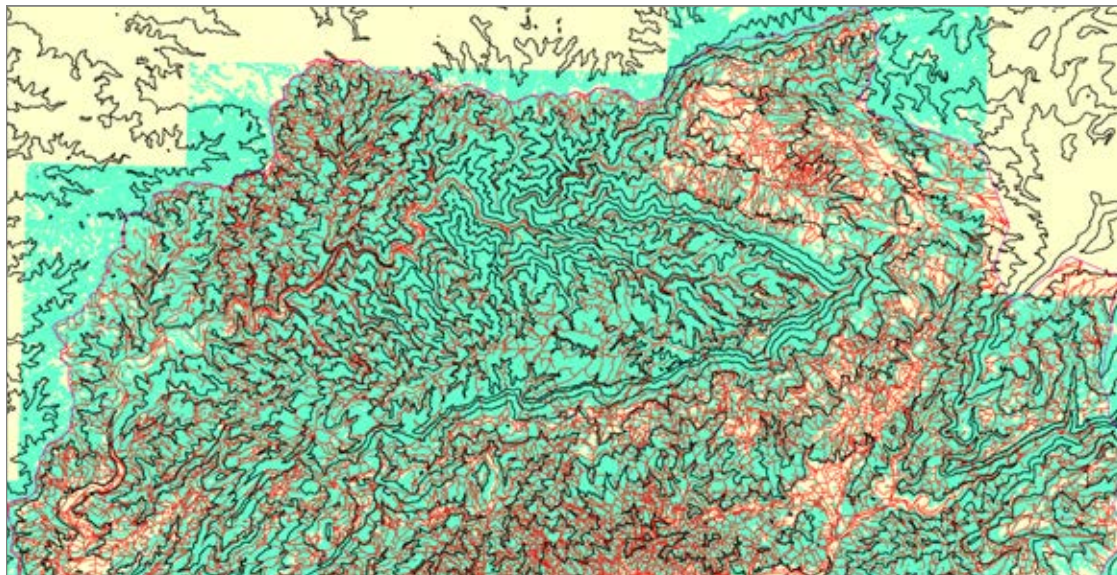

Fig. 3.4. Xarxa viària històrica, corbes de nivell cada 100 metres i, en blau, espai amb pendent superior al 20%. Zona nord.

En aquesta primera imatge (3.4) presentem el nord de la zona d'estudi (limita amb línia violeta) amb la xarxa de camins (vermell), les corbes de nivell cada 100 metres (negre), i la superfície amb un pendent superior al 20% (fons blau). De la comparació es despréu que la concentració de camins de la zona 4 es correspon a la superfície horitzontal d'Ulldemolins i de Cornudella, així com a la zona de transició, en pendent, entre ambdues planes. A aquestes cal sumar la densa xarxa de camins situats a les vessants meridionals de la serra de la Llena i del Montsant: el que avui està cobert de vegetació, temps enrere estava conreat, i les parcel·les quedaven connectades amb una important xarxa viària.

El relleu no explica la manca de vies a la zona 1 (la Bisbal), ja que posseeix més terra horitzontal i menys pendents que, per exemple, la zona 2 a Margalef. Pel contrari en aquesta segona zona la xarxa de camins és més densa i arriba a més llocs quan la superfície té més pendent, i n'hi ha menys espai horitzontal. La xarxa de camins, doncs, és resultat dels models socioeconòmics i de la pressió demogràfica i econòmica que no pas dels condicionants de l'orografia.

La zona viària 3, o del Montsant, manca en la seva pràctica totalitat de superfície horitzontal, havent clapes al propi cim de la serra. Però aquí la superfície manca d'una suficient capa de terra susceptible de ser conreada. És cert que entre les zones viàries d'Ulldemolins i de Margalef, dins la zona 3, l'orografia dificulta en un alt grau el conreu de la terra, però la manca d'estructures viàries, al nostre entendre, és resultat d'un buit poblacional: o bé en algun temps hi ha hagut algun nucli de població que s'ha perdut, o bé la zona va restar sense poblar intencionadament. La part més

abrupta i alta de la serra, però, conté un interessant entramat viari que uneix la zona 2 (especialment Margalef) amb la zona 4 (especialment Cornudella). Es tracta d'una zona d'important dinamisme econòmic, possiblement ramader.

El sud de la zona 2 (Cabacés) es caracteritza per l'existència d'importantes zones horitzontals, on hi ha una important xarxa de camins, però aquesta s'allarga cap al nord-est, és a dir, cap a la serra del Montsant en els seus primers contraforts en una lògica de complementació econòmica entre pla i muntanya.

El nord de la zona 7 ens mostra la complexitat del terme de Siurana: zones planes als cims i a la desembocadura del riu, trencades per amplis i llargs cingles que impedeixen qualsevol tipus de conreu i dificulten les comunicacions en haver de fer camins de feixa travessats per curtes rampes en ziga-zaga. Aquesta orografia tampoc impedeix la consecució d'una xarxa viària força complexa, a diferència del que succeeix a la Bisbal de Falset.

Al centre de la zona d'estudi (imatge 3.5) podem observar la relació que establím respecte a les zones viàries 2, 5, 6 i 7, i en podem extreure les següents idees: a la zona 7, tant a Siurana com a Arbolí, la complexa orografia condiciona el traçat de les vies i el sentit genèric de la xarxa viària, però no evita l'existència d'una xarxa de malla poligonal barrejada amb la radicular pròpia del relleu i l'estructura hidrològica. En qualsevol cas hem de parlar d'una xarxa viària força desenvolupada.

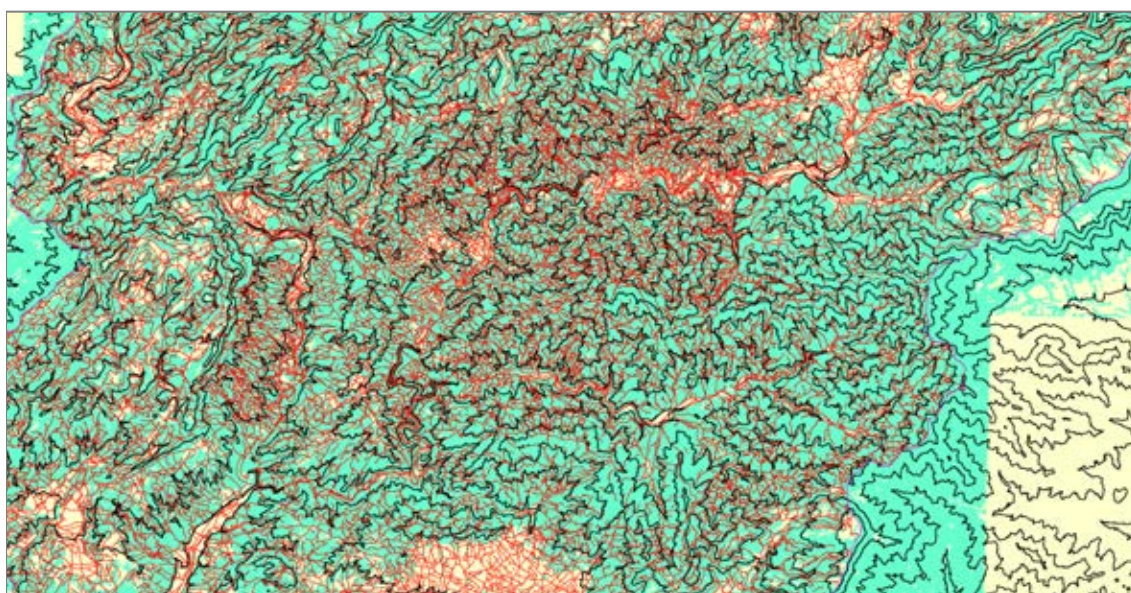

Fig. 3.5. Xarxa viària històrica, corbes de nivell cada 100 metres i, en blau, espai amb pendent superior al 20%. Zona centre.

Per la seva part, a la zona 2 (nord-oest) veiem de nou la importància de la superfície plana a Cabacés, ja comentada en observar la imatge anterior.

Per sota, la zona 6, amb la Figuera, ens mostra una realitat diferent a les anteriors: es tracta d'una xarxa mixta entre radicular i de malla poligonal, de mitjana densitat, que travessa indistintament zones horitzontals i zones de pendent, ja que no existeixen grans trencaments en forma de cingles.

Finalment la zona 5 és la més espectacular de tota la comarca: es tracta d'una xarxa viària molt desenvolupada, de molt alta densitat, de malla poligonal, sobre un espai bàsicament de pendent (encara que també hi ha zones horitzontals); amb la característica que la xarxa és igual de densa a les zones planes que a les muntanyoses. L'orografia, en aquest cas, no és condicionant per la creació i manteniment d'una important xarxa viària. I en cas de condicionar és precisament al seu favor: donada un relleu complex i trencat -encara que sense cingles- es crea una densa xarxa de camins per arribar fins al darrer racó de cada respectiu terme. Cal buscar la raó d'aquesta característica en l'evolució socioeconòmica i en la dinàmica demogràfica i econòmica de cada comunitat implicada.

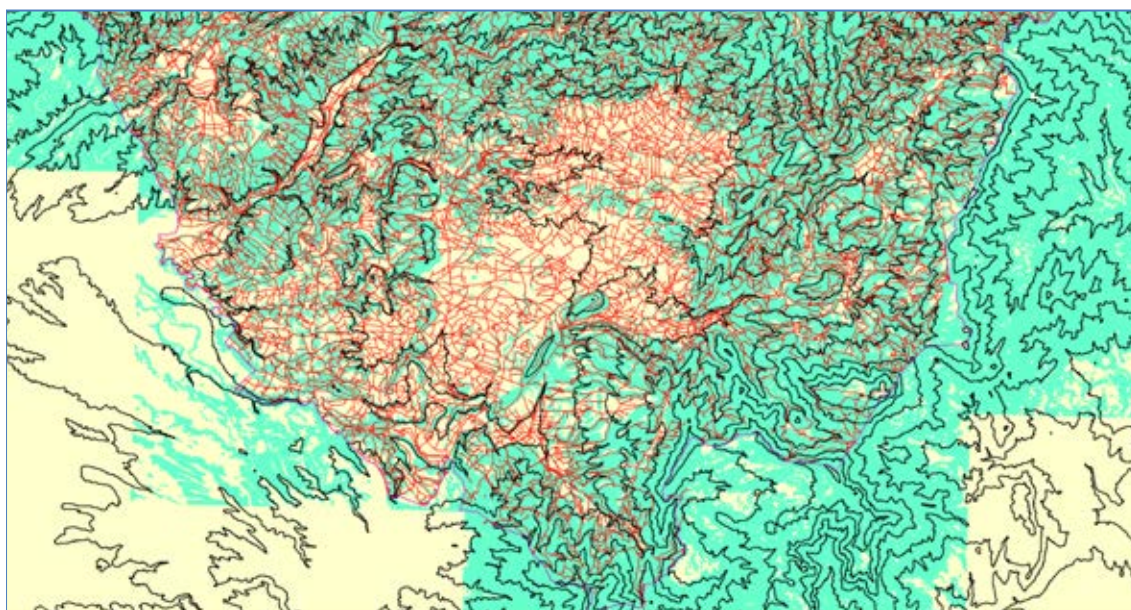

Fig. 3.6. Xarxa viària històrica, corbes de nivell cada 100 metres i, en blau, espai amb pendent superior al 20%. Zona sud.

Finalment la imatge 3.6 es correspon amb el sud de l'espai analitzat, concretament a les zones viàries 8 i 9, i es caracteritza per contenir la superfície més horitzontal de la comarca. En podem extreure les següents idees: la zona 8, com diem, és la part més horitzontal de tota la comarca estudiada, el que no significa, en cap cas, una major densitat viària. El que sí que destaca és que en aquestes zones planes la xarxa de camins és regular i perpendicular, fruit sense cap dubte d'algun tipus de planificació prèvia.

La zona 9, molt muntanyosa, té pràcticament tota la seva superfície en pendent superior al 20%, però com hem dit més amunt, cal diferenciar entre la zona de la Torre de Fontaubella i Pradell, amb una important i funcional xarxa viària (malgrat el pendent), de la zona de muntanya de Capçanes i Colldejou, on hi ha mancances importants degudes, sense dubte, no a l'orografia sinó al model de gestió de l'espai.

Finalment cal fer-nos una darrera pregunta: és possible que la composició del terreny, la geologia, afectin d'alguna manera significativa als diferents entramats viaris? La

comparació de la xarxa de camins amb el mapa geològic de Catalunya ho descarta (imatge 3.7), excepte en l'evident cas de la mola del serrat del Montsant.

Així doncs, hem de parlar de 8 unitats de paisatge actuals, però possiblement de 9 unitats de paisatge històrics, fruits d'una construcció i reconstrucció contínua durant dos mil·lennis d'economia orgànica. I és què davant diferents models d'entramat viari -que existeixen al marge de determinismes orogràfics, com hem vist- hem d'entendre l'existència de diferents models de co-adaptació de l'home amb el medi on la demografia, la economia i els marcs de socialització (socials i jurídics) han de jugar un paper central en l'anàlisi per a la seva total comprensió. Al llarg de les següents pàgines analitzarem cadascun d'aquests elements dins els diferents marcs cronològics, partint d'unes hipòtesis explicatives de cadascuna de les zones viàries.

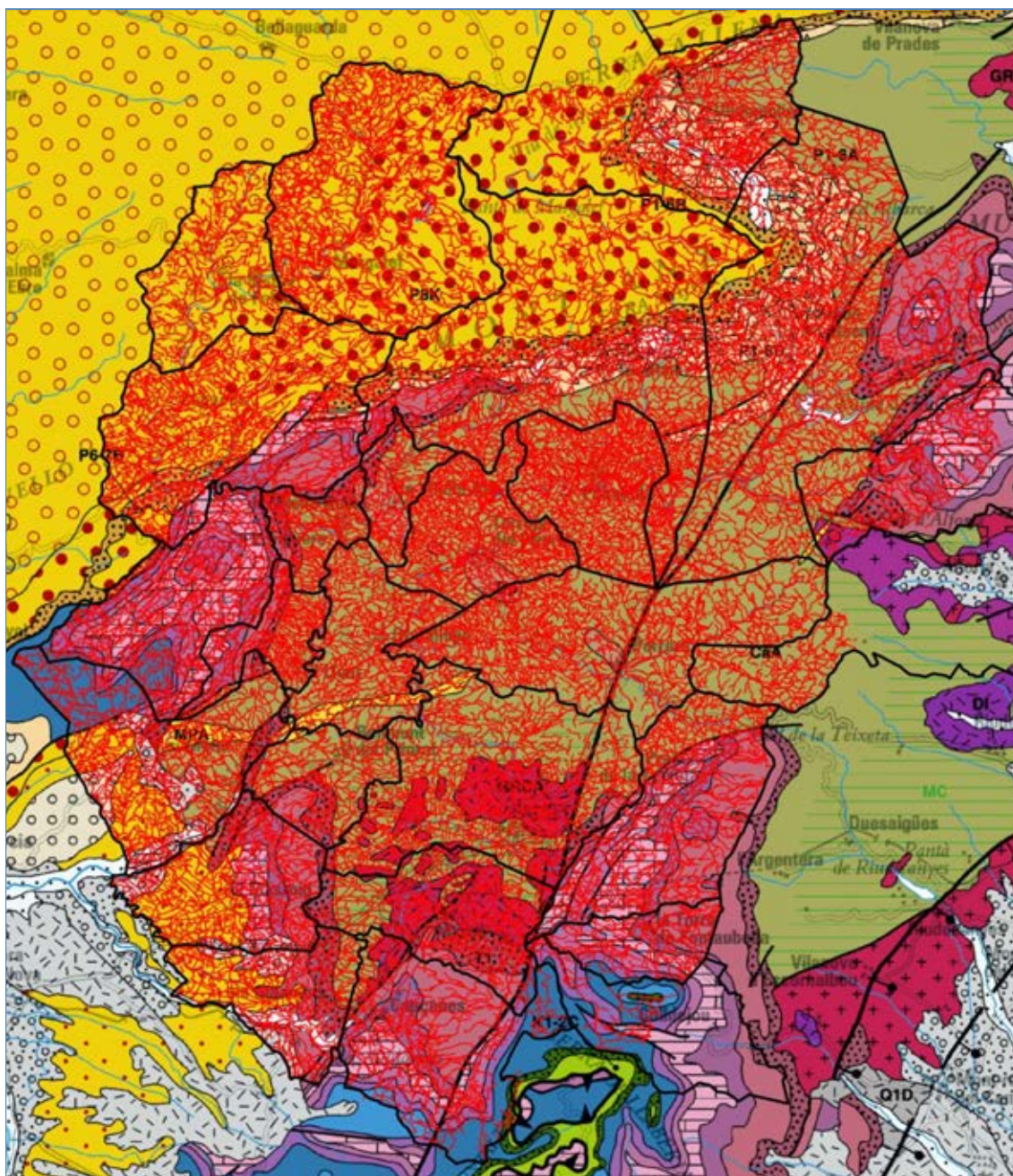

Fig. 3.7. Xarxa viària històrica i geologia. Base cartogràfica: ICGC.

La zona 1, com hem dit, correspon al municipi de la Bisbal de Falset. Tot sembla indicar que al darrer mil·lenni aquí es va produir una baixa pressió demogràfica i econòmica sobre els recursos naturals, trobant un parcel·lari dispers de conreus aïllats entre àrees d'erm i muntanya baixa. Probablement ens trobem amb una propietat concentrada en pocs pagesos (dos o tres grans cases) i d'un petit grup de mitjans tinents. Evidentment, aquí havia de tenir una relativa importància la ramaderia de bestiar de llana. En qualsevol cas, el relleu de muntanya baixa amb importants desnivells no és motiu suficient per explicar una baixa pressió sobre el medi, almenys si ho comparem amb el que s'esdevé a la zona immediatament limítrof de Margalef.

A la zona 2 (part de Margalef i de Cabacés) trobaríem, ben al contrari, una major pressió demogràfica i econòmica sobre els recursos naturals. Aquí el parcel·lari agrari està concentrat per àrees en funció de la qualitat del sòl i el seu caire subhoritzontal, alternant amb zones de muntanya de baixa productivitat però posades en conreu. La propietat probablement era més dispersa (mitjançant parcel·les per les diferents partides dels termes) i més distribuïda socialment. També tindria una relativa importància la ramaderia de bestiar de llana, i el difícil relleu seria combatut mitjançant el conreu de les zones subhorizontals i la construcció de feixes alternades entre els grans cingles.

La zona 3 es correspon amb la mola del Montsant, afectant als municipis de Margalef, Ulldemolins, la Morera de Montsant, l'antic d'Albarca i a Cornudella de Montsant. Aquí hem de parlar d'una pràctica nul·la pressió agrària i d'una especialització ramadera en base al bestiar de llana i caprí, especialment important a l'alta i baixa edat mitjana. És una àrea de grans penyals trencats en cingle per profunds barrancs on hi ha una nul·la pressió per la propietat però una important presència ramadera amb drets d'ús compartits (emprius). L'entramat viari probablement va entrar en recessió des de la baixa edat mitjana, concentrant l'ús en forma de dreceres per a la relació entre nuclis de nord-oest a sud-est.

Als plans esglaonats i els vessants de la zona 4 a Ulldemolins, Albarca, Cornudella de Montsant i la Morera trobaríem una alta pressió demogràfica i econòmica sobre els recursos naturals, especialment la terra per al conreu extensiu amb especialització bladera. Aquí trobaríem un parcel·lari concentrat amb una gran distribució i dispersió de la propietat, amb escassa presència ramadera possiblement amb limitacions estacionals i regulació d'usos i calendari pels comuns. En sorgirien importants nuclis de poblament amb força dinamisme demogràfic durant la baixa edat mitjana i alta edat moderna.

A la zona central de la comarca, corresponent al número 5 amb Poboleda, Torroja, Vilella Alta, Vilella Baixa, Gratallops i part de la Morera, el Lloar i Porrera, trobem una extraordinària pressió demogràfica i econòmica, amb l'existència de nombrosos nuclis de poblament en poc espai. Aquí el conreu arribaria a donar-se sobre la totalitat del parcel·lari, amb una gran distribució de la propietat, una especialització agrícola vitivinícola i una pràcticament nul·la presència de la ramaderia de llana. L'orografia força desigual formada per muntanya baixa alternada amb barrancs de forta erosió no van evitar el conreu a través de terrasses i camps.

Més a l'oest, a la Figuera i part del Molar i el Lloar (zona 6), es donaria una pressió demogràfica i econòmica moderada sobre els recursos naturals. Aquí trobem un parcel·lari dispers amb uns conreus aïllats entre espais d'erm i muntanya baixa. Hem de considerar una potencial concentració de la propietat en pocs pagesos, que exploten directament la seva possessió, guardant reserves de fusta i llenya i de superfície erma susceptible d'ésser conreada. Aquí, de nou, trobaríem una relativa importància del bestiar de llana.

Ben al contrari, a l'est, la zona 7 de Siurana i part d'Arbolí, Cornudella, Porrera, Alforja, Pradell i Falset, hauríem de parlar d'una baixa pressió demogràfica i econòmica sobre els recursos, també amb un parcel·lari dispers (encara que amb àrees on les parcel·les de conreu estan concentrades) convivint amb grans masses de muntanya alta i muntanya baixa. La propietat havia d'estar concentrada en mans de grans pagesos de cada terme i d'un petit grup de pagesos mitjans. La ramaderia de llana i de pèl havia d'estar present.

L'àrea més plana de Bellmunt del Priorat, el Masroig, els Guiamets i parcialment el Molar, Gratallops, Falset, Capçanes i Marçà (zona 8) presenta uns sòls aduats als conreus, amb superfícies horitzontals i subhoritzontals i poques àrees (perifèriques dins de cada terme) de muntanya baixa solcada per barrancs. Aquí la pressió demogràfica i econòmica havia de ser mitjana - alta, amb una propietat de la terra poc distribuïda, amb presència de grans propietaris que no explotarien -necessàriament- de forma directa tota la superfície (amb cessions contractuals). Hauríem de parlar d'una baixa presència de la ramaderia extensiva i, sobretot, del manteniment d'importants estructures d'època antiga en forma de centuriacions romanes fins l'actualitat.

Finalment a la zona 9 corresponent a l'àrea muntanyosa del sud-est hauríem de considerar l'existència d'una baixa pressió demogràfica i econòmica a Colldejou i Capçanes a causa del model de poblament dispers d'època medieval, i una alta pressió a la resta del territori, amb una important diferenciació social en l'accés als recursos naturals. Aquí, de nou, tindria més importància la ramaderia extensiva, si bé a Pradell i a la Torre de Fontaubella es generaria una important pressió sobre el factor terra que queda constatat amb l'abancament de la muntanya mitjançant terrasses, amb una especialització de conreus vitivinícola i oleícola.

3.3 La colonització cristiana sobre estructures heretades

A mitjans del segle XII els cavallers i les tropes del comte Ramon Berenguer IV de Barcelona van conquerir el territori de l'actual comarca del Priorat. Aquest fet suposava un extraordinari trencament respecte al període immediatament anterior. S'imposava ara un repartiment del botí traduït en drets jurisdiccionals i territorials entre els senyors feudals i cavallers que formaven l'exèrcit comtal, així com entre institucions eclesiàstiques; i un procés de colonització de gran part del territori conquerit. No és que es fes taula rasa del passat islàmic, sinó que s'imposava un nou sistema social i econòmic basat en pressupostos radicalment diferents. I un canvi tal en les relacions humanes sobre un territori implica, necessàriament, una modificació de la relació entre home i medi amb les corresponents conseqüències sobre el paisatge.

L'herència islàmica

En el transcurs del darrer període de dominació islàmica, les terres de l'actual comarca del Priorat estaven organitzades sota l'òrbita de la potent i rica medina de Tortosa. Si bé és cert que la població -i la riquesa- estava assentada principalment a l'eix de l'Ebre, entre Flix (ḥiṣn 'Qlīš) i el mar (BRAMON: 1998, p. 66), les nostres terres no estaven desertes ni formaven part d'una perifèria marginal. L'actual Priorat, dominat pel Montsant, constituïa el que en aquell temps s'anomenava al-Barka, topònim que després de la conquesta cristiana es va concedir a una població, Albarca, al temps que es mudava el nom de la mola muntanyosa que rebria el nou topònim de Montsant. Aquest territori estava encapçalat per la fortificació de Šabrāna o Šibrāna (Siurana), governada per un xeic que administrava els habitants del territori al temps que vigilava les fronteres amb el món cristià a la Conca de Barberà i al Camp de Tarragona.²⁷

Siurana era la fortificació islàmica més extrema, i servia de bastió recolzada de les forteses de la riba de l'Ebre de Flix (ḥiṣn 'Qlīš), Ascó (Adkūn, variant Adqūn), Tivissa (Tābisa, variant Yābisa), i Miravet (Mirabīṭ). Però no només era un punt estratègic militarment parlant, sinó que constituïa un territori habitat, explotat i força ric. És de tots coneguts que el món islàmic - econòmicament parlant - es va caracteritzar per l'aprofitament racional i intensiu de les zones que potencialment es podien irrigar; però no només les riques hortes dels grans cursos fluvials proporcionaven recursos interessants per aquesta societat. A la zona estudiada podem parlar de quatre tipus d'aprofitament dels recursos naturals que justifiquen el poblament en tota la seva superfície com a clara continuació del poblament romà i visigot.

²⁷ Dolores BRAMON (1998, p. 103-104) recull la notícia d'al-Ḥimyarī (*Kitāb al-rawḍ*, 116) que relata que un xeic de Siurana anomenat Ibn Zaydān, acostumava a sortir amb els escamots cap al camp de Tarragona, visitant tot sovint les ruïnes de la ciutat.

Segons el cronista Al-Bakrī (a *al-Masālik wa l-mamālik*, p. 129-130, segons Bramon: 1998, m p.71) les exportacions del districte islàmic de Tortosa eren molt conegudes a la Mediterrània, especialment per les mines de galena per l'elaboració del preuat alcofol vidriat, així com per fer el vidriat de la ceràmica tortosina; unes mines com les de Bellmunt del Priorat que sembla ser serien explotades en aquell període al igual que durant la prehistòria²⁸. A més de la galena, probablement estaven en explotació diferents mines d'argent, com semblen indicar les primeres donacions de Porrera (1171). Un altre producte força preuat del districte, també destinat a l'exportació, era la mel: Al-Zuhrī (a *Kitāb al-Ġacrāfiyya*, 207, segons BRAMON: 1998, 9.71), a més de la mineria destacava l'apicultura “també hi ha mines d'alcofol d'antimoni qatarginnī, que s'exporten a orient, molta mel -més que en cap altre lloc del món- i moltíssimes abelles”; una pràctica, la de l'apicultura, en la que el Priorat va participar de forma rellevant, com o palesa la importància d'aquesta activitat en segles posteriors.

La base de l'economia local, però, eren l'agricultura i la ramaderia. Diversos autors han indicat que a ramaderia era la principal activitat primària de la comarca²⁹. És evident que aquesta havia de tenir un paper primordial com pot mostrar la pròpia disposició de diversos nuclis, situats en la línia de separació entre la zona més òptima pel conreu i la zona de predomini de pastures, i més tenint en compte el paper que la ramaderia jugava a la societat islàmica. Un exemple ens el proporciona Ezequiel Gort, en assenyalar que el topònim de Margalf derivaria de Marj o «lloc de pastura»³⁰. En tot cas el manteniment bàsic de la majoria de la població provenia de l'agricultura.

²⁸ Per exemple AELLA (2008, p.18); RAFEL, ABELLA I MARTÍNEZ ELCACHO (2003)

²⁹ *Catalunya Romànica*, volum 21, p. 368-369.

³⁰ GORT:1998, en base a BALANYÀ:2002, p.81

Fig. 3.8. Nuclis documentats i potencials d'època islàmica a la zona d'estudi. Estel vermell: fortalesa. Triangle: necròpolis d'època alt-medieval. Quadrat: almúnies o alqueries. S'inclouen camins principals documentats els primers anys de domini comtal.

El poblament d'època islàmica, al marge de la fortalesa de Siurana, es basava en petits nuclis de predomini ramader (ERITJA:1996) i petits nuclis bàsicament agraris, dispersos per la comarca, ja fossin en forma d'almúnies (unitats d'explotació) o en forma d'alqueries (agrupació de poques cases). Es documenta, doncs, una almúnia a Albarca (CATALÀ:1993, p.449) què, al nostre entendre, en existir havia d'estar relacionada amb la necròpolis alt medieval del Mas de Palau, com a clara continuïtat del període visigòtic; o la més que probable almúnia de la Torre de Fontaubella, que exemplificaria una estructuració del territori amb àrea d'explotació pastoral i silvoforestal, una àrea de conreu de secà, i un espai irrigat a partir d'una font, tot lligat al camí d'origen romà (o anterior) de connexió entre el litoral i la conca de l'Ebre³¹. Pel que fa a les alqueries trobaríem petits nuclis amb un territori també ben estructurat, amb terres col·lectives d'ús agrosilvopastoral, àrees privades de conreus (rafals), i terres de rec, com en el cas de la Morera de Montsant³².

A l'espai de l'actual comarca del Priorat no existien grans àrees irrigades com les veïnes ribes de l'Ebre, però aquest fet no implica la inexistència d'àrees d'aprofitament d'aigua per a ús mixt de molins i el regadiu d'hortes. Ja a la carta pobla de Siurana de l'any 1153 es cita l'existència de molins a les valls dels rius de Montsant i de Siurana, a la vall de Porrera, o a Cabacés, sense oblidar-nos de la pròpia toponímia, que assigna el nom de «Occulo de Molinis» a la població més nòrdica de la comarca.³³ Uns molins moguts per la força de l'aigua canalitzada en sèquies i desviada dels rius mitjançant parades o peixeres, com la indicada a la *Nota de la extensió dels empris de Siurana segons las notas del P. Marquina monjo* en incloure, entre els límits de l'antic terme de Siurana, el següent text: «E de la dit font de la Figuera tira a Jubadeter, ó Jubalader, que es una peixera alta, é molt antiga de temps de Moros, la qual Peixera es luñ de la dita font quasque tres trets de ballesta. E de aquesta peixera dita Jubalader vá á la Pedrera, que es en lo camí que va de Aschó â Cabacés»³⁴.

La colonització comtal

Entre la primera escomesa cristiana a la zona, traduïda en la conquesta comtal l'any 1148 de les terres properes a l'Ebre fins a Cabacés, la caiguda de Lleida i de Tortosa el 1149, i la conquesta del darrer bastió islàmic de Catalunya, Siurana, entre 1153 i 1154, es va produir una veritable despoblació de la comarca, incrementada en els anys immediatament posteriors a la conquesta. Probablement diferents famílies es quedarien temporalment -i potser alguna definitivament- en aquestes terres, però la

³¹ *Catalunya Romànica*, Vol. 21, p. 85-86.

³² GORT:1998 en base a Emili Morera: *Tarragona cristiana*, vol. 1, p. 36, document 37. Per la carta de poblament de Siurana: FONT I RIUS:1969, doc. 94 (any 1153). Per Porrera, ídem doc. 161, p. 223-224 (any 1180). Per Cabacés, ídem, doc. 177, p. 245 (any 1185). Per Ulldemolins, ídem, doc. 128 (any 1166).

³³ Per la carta de poblament de Siurana: FONT I RIUS:1969, doc. 94 (any 1153). Per Porrera, ídem doc. 161, p. 223-224 (any 1180). Per Cabacés, ídem, doc. 177, p. 245 (any 1185). Per Ulldemolins, ídem, doc. 128 (any 1166).

³⁴ AHN, Códices, llibre 1.202, f. 143.

gran majoria van abandonar els seus béns i es van traslladar a altres contrades, ja fossin terres sota domini islàmic, ja de cristians. Aquesta despoblació queda palesa en diferents documents posteriors a la conquesta; d'una banda es constata la despoblació total de l'ampli terme de Falset. Segons el plet hagut per la pertinença d'aquests terrenys al terme de Siurana, els musulmans, abans de marxar, havien venut el seu terme als homes de Garcia («quod Falcét est de termino Siuranae et sarraceni de Siurana vendiderunt illud hominibus de Gardia, et homines Gartiae addiderunt termino suo»), i l'any 1168 Albert de Castellvell, governador de Siurana pel rei Alfons, va donar a Pere de Déu «(...) illo loco deserto et heremo que vocant Falceth». Un altre document d'aquest litigi ratifica el problema de la despoblació: en el mateix any 1154 el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV va trametre «letres sagellades del Compte de Barcelona â Valencia an Amneca, é an Vitalvo, é als altres serrains, los quals foren de Ciurana, que a nos trametessen letres en qual manera devia anar lo terme de Ciurana». És a dir, que al territori no hi havia suficients sarraïns -o de prou confiança- com per declarar sobre els límits territorials del terme islàmic de Siurana, i va caldre demanar aquesta informació a diversos musulmans que s'havien exiliat a València. Però no tots es van exiliar tan lluny; molts d'ells es van instal·lar a les noves aljames dels nuclis de la ribera de l'Ebre, on el comte havia dotat carta de protecció als musulmans (SERRANO:1993), ja que «altra vegada enquerim los sarreïns de la Ribera, los quals foren de Ciurana en qual manera devia anar, aquests per nom Alabét de Serós, é Avimoran, é Juseff Cairell, é Amundarás, é Avinambréll, é molts daltres de aquella lley, é aquests de la Ribera acordárense ab les letres que vingueren de Valencia»³⁵.

Així doncs, la conquesta va posar en mans del comte i dels senyors feudals de la seva host un ampli territori totalment antropitzat, amb almúnies, alqueries i pobles; amb hortes, molins i sèquies; amb terres campes i parades amb els seus corresponents bancals, marges o espones; corrals, abeuradors, mines... i amb un important problema: la baixa demanda de terres o, el que és el mateix, la manca de gent per poder poblar aquest territori. I és que cal recordar que en el termini d'un lustre, entre 1148 i 1153, totes les terres islàmiques entre Corbins al nord de Lleida, fins a Ulldecona al sud de Tortosa, van passar a domini comtal. És dins d'aquet marc que cal entendre les dificultats per repoblar -és a dir, colonitzar- tot el territori de l'antic terme de Siurana. No ens ha d'estranyar que el comte -i posteriorment el rei Alfons posessin en mans d'institucions eclesiàstiques part del procés, ja concedint drets d'empru al monestir de Santes Creus³⁶, o ja donant territoris com la primigènia donació, el 1149 de Cabacés i Vallclara a l'abat del monestir de Santa Maria de Monteflabon (que l'any 1158 traspassaria en favor del bisbe de Tortosa), la donació el 1163 del governador de Siurana Albert de Castellvell (amb consentim del monarca) d'un lloc «in monte Sancto» a Ramon de Vallbona i el seu grup eremític, que posteriorment es traslladarien a Poboleda primer i a la Morera després; la donació el 1169 de la Figuera (Gibolhoder) al bisbe de Tortosa; i la concessió d'Alfons I al monestir de Sant Vicenç de Pedrabona (Garraf), l'any 1171, de la vall de Porrera. Aquestes donacions, destinades a accelerar la colonització de la comarca serien les

³⁵ Tots ells a AHN, Códices, Llibre 1.202, f. 134 i següents

³⁶ L'any 1166 Alfons I va concedir al monestir de Santes Creus el dret de tallar els arbres de les muntanyes de Siurana des del coll de Balaguer fins al coll de Cabra per obtenir la llenya i la fusta necessària per obrar al dit monestir (PAPELL: 2005, vol. 1, doc. 117, p. 201)

úniques actuacions per tal de repoblar-la, donant un important impuls tant els propis conqueridors com els oficials de la Corona.

En el moment de colonitzar les terres, és a dir, d'instal·lar població o fomenta la seva arribada sobre uns territoris amb infraestructures preexistents, es van seguir dues vies que, sembla ser, van coexistir en el temps, encara que possiblement amb ritmes diferenciats. D'una banda es va produir el repartiment de lots de terra més o menys equitatius, així com llars i edificis agropecuaris; i d'altra banda es va dur a terme el repartiment de masos. Aquests models de repartiment no es van realitzar necessàriament de forma diferenciada per termes, sinó que en un mateix nou terme hauria àrees sotmeses als repartiments de lots parcel·lars i àrees repartides com a masos en funció de l'herència de les infraestructures procedents del període islàmic: en un nou terme hauria zones que abans pertanyien a alqueries (amb estructura territorial d'àrees de parcel·les concentrades però de propietat dispersa), i altres que pertanyien a almúnies (amb estructura parcel·lària dispersa i concentració de la propietat). Serien els casos de termes com Albarca, Ulldemolins, Cornudella o la pròpia Siurana. En canvi hi ha altres termes (o territoris que formaran futurs termes) on només es coneixia un dels models, com seria Porrera o, sembla ser, Arbolí, on tot l'espai estaria repartit en almúnies i, després de la conquesta cristiana, en masos. Val a dir que aquest model de colonització no va ser gens nou car ja va ser utilitzat per la notable família de Cervera en la repoblació de la serra del Tallat i l'Espluga Jussana.

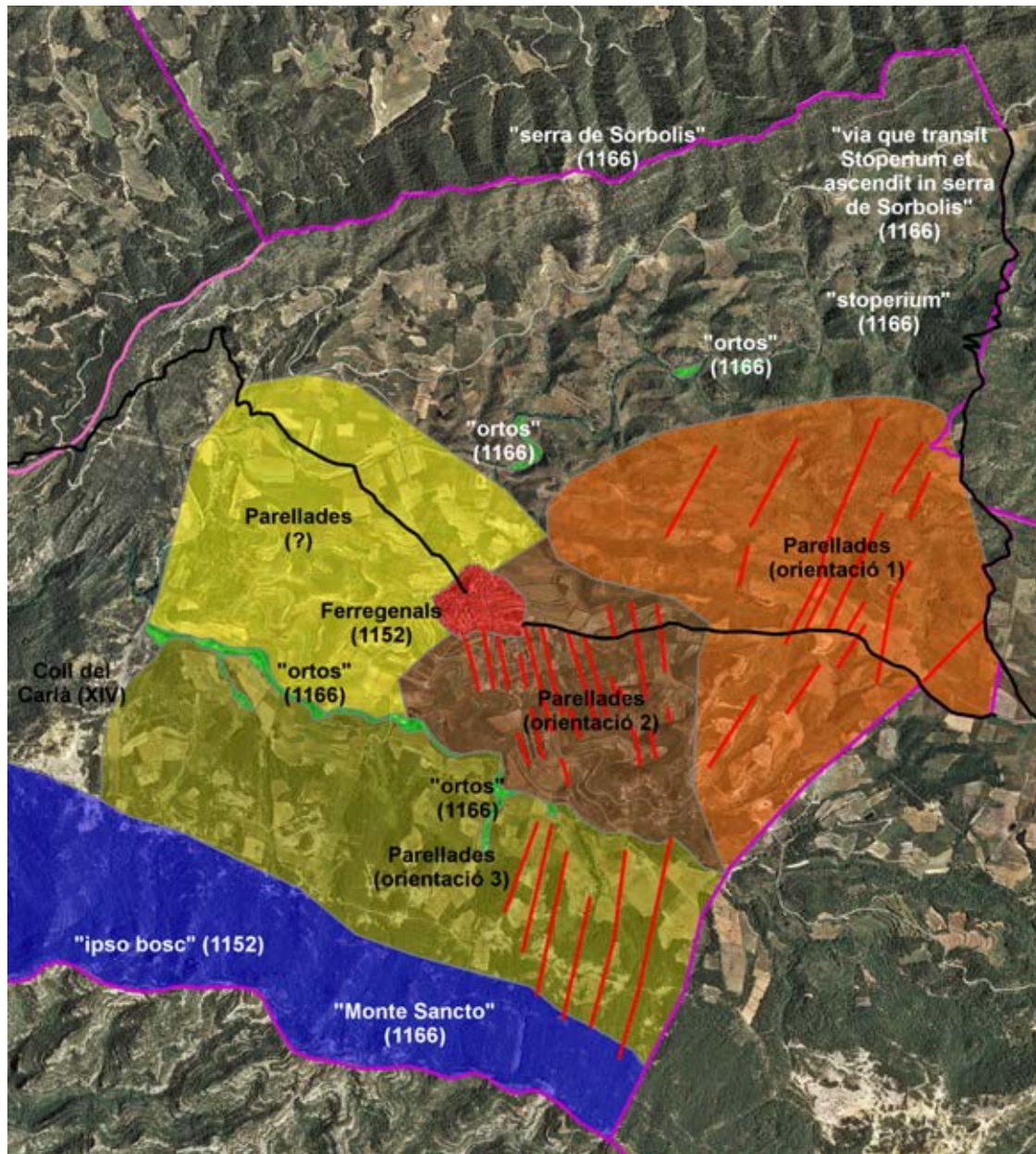

Fig. 3.9. La colonització d'Ulldemolins. Les línies vermelles indiquen les restes d'orientació de parellades medievals que encara eren perceptibles a les fotografies aèries de 1956.

Tot sembla indicar que el primer procés colonitzador es va dur a terme als actuals termes d'Ulldemolins i d'Albarca, que exemplifiquen ambdós models i proporcionen dades sobre les seves cronologies. La conquesta cristiana d'aquests terrenys va ser obra de la nissaga dels Cervera. Hug Dalmau de Cervera va ser l'artífex de la conquesta de la serra del Tallat, i el fill d'aquest, Ponç I (vescompte de Bas per via matrimonial) va obtenir dels comtes de Barcelona el territori de l'Espluga (1079). Un dels fills no hereus (i net d'Hug), Ramon de Cervera, va rebre en herència el terme del castell del Tallat així com l'Espluga Jussana (de Francolí), que utilitzaria de plataforma, durant les campanyes de la conquesta de Lleida, per l'assalt del terme de Siurana a l'oest de la Conca de Barberà i a l'est de les Garrigues, així com dels primers contraforts del Montserrat. A principis de la dècada de 1150 Ramon de Cervera ja havia

conquerit els actuals termes d'Ulldemolins i Albarca, i l'any 1152 els ostentava com a propietats alodials («Et advenit ad nos ipsa honore suprascripta per aprisione aut per ullasque voces»), és a dir, sense reconeixement comtal. Després de la conquesta, i de forma gairebé immediata, va procedir a la colonització del territori: en base a les infraestructures agropecuàries existents, es van confeccionar lots de terra entre diferents àrees del terme i es van repartir entre els colons. Es tractava de la donació a cada nova família de parellades («pariliatas») situades en diferents àrees del terme, així com horts, farraginals i cases, de tal manera que cada pagès tingués els béns suficients per la seva subsistència en forma de parcel·les disperses que permetessin l'aplicació dels sistemes de conreu propis de les seves àrees d'origen³⁷. Com és evident, també concediria el «aempriu in ipso bosc et in rivis et in pascuis». Va organitzar feudalment el territori creant reserves dominicals per nodrir la «cavalleria», és a dir, a un cavaller per unitat de poblament que a Ulldemolins cal pensar que la va situar a l'oest del poble, a tocar del molí, tal i com ha quedat a la toponímia amb el nom de coll del Carlà (documentat al segle XIV)³⁸. Un cop instal·lats uns primers colons, Ramon de Cervera va dur a terme l'organització eclesiàstica, que va executar de forma simultània a tots els seus dominis en cedir a Pere, capellà de Pinós, «ipsas capellanas cum ipsas ecclesias et cum illorum hereditates et eius directos (...) et ipsas de Albarca similiter»³⁹. Tenint en compte que en aquests primers moments s'estava produint la transició entre el nom islàmic d'Albarca cap al nom cristià de Montsant, cal pensar que la donació incloïa les futures esglésies d'Albarca i d'Ulldemolins.

Ramon de Cervera es reservaria la possessió dels castells i una cavalleria a cada terme, però després de la conquesta de Siurana el 1154 entrarien en contradicció aquestes possessions amb el domini comtal sobre tot l'antic terme islàmic de Siurana, un més dels motius que van conduir al comte barceloní a fer l'enquesta sobre els seus límits. Però la colonització ja era un fet. En el cas concret d'Ulldemolins queda perfectament documentada la ràpida assignació de lots de terra. L'any 1166, quan el rei Alfons I amb el seu governador Albert de Castellvell van concedir als habitants d'Ulldemolins el seu propi terme en forma de carta de poblament al temps que concedien l'aplicació dels usos de Siurana, s'especifica el manteniment dels drets de Joan d'Uncastell consistents en «tres pariliatas» i «ortos». No és que la resta del terme

estigués erm i despoblat; al nostre entendre Joan estava absent d'aquests territoris, ja que la carta atorgada indica l'existència de nombroses termes ja repartides en nomenar algunes d'elles en els límits oriental i meridional del terme: «Affrontat terminis de Occulo de Molinis, ab oriente in pariliata Bernardi de Gariram Arnaldi et in via que transit per Stoperium et ascendit in serra de Sorbolis; a meridie in pariliata Petri de Abilia et in Monte Sancto; ab occidente [...] in Aliub». En realitat era una manera de formalitzar la situació jurídicament ambigua del terme («(...) donamus, laudamus et confirmamus vobis omnibus habitatoribus et populatoribus de Occulo de

³⁷ La dispersió parcel·laria permetia adaptar els diferents conreus a cada terra, una millor regulació del calendari de treballs agraris i, especialment, l'aprofitament pastoral col·lectiu dels rostolls i guarets.

³⁸ Segons els treballs de Ramon PERE ANGLÈS i Ramon AMIGÓ ANGLÈS: 1997

³⁹ Totes les referències a FONT I RIUS:1969, doc. 92, p. 145 de 29 de setembre de 1152.

Molinis (...)») al temps que es dotava al col·lectiu veïnal d'una eina per tal de regular els usos sobre el seu terme⁴⁰.

L'existència de masos, constatats a la baixa edat mitjana, es produiria en un segon moment: la colonització inicial arrelaria en les terres més immediates a la població i més planeres de l'est del terme. Els vessants de la serra de la Llena, la part nord del terme i tota l'extensió cap a l'est a partir del coll del Carlà precisarien d'un segon impuls repoblador efectuat a partir de 1175 quan el rei Alfons I atorgà una nova carta de poblament a favor d'Arnau Domènec, cavaller de Siurana, que el 1187 va rebre de la reina Sança la dominicatura del castell amb el dret de bastir una capella en aquest⁴¹. Aquestes noves iniciatives tindrien el seu fruit, com mostra la pressió en augment sobre els recursos: l'any 1212 es va establir un conflicte entre Ulldemolins i el monestir de Santa Maria de Poblet sobre l'ús, la possessió i els límits de la Granja de Cèrvoles⁴².

El cas d'Albarca seguiria les mateixes característiques que el d'Ulldemolins, si bé els ritmes d'aplicació dels models de colonització diferiria. En aquest cas també trobem restes de divisió de «pariliatas» al nord del terme, al temps que la documentació ens adverteix de la posada en funcionament simultània de masos com a herència directa de les almúnies conquerides. Així, al testament de Ramon de Cervera, aquest dóna a Guillem «castrum Albarcha et ipsam almuniam», que probablement fa referència al mas de Palau, on s'ha localitzar una necròpoli altmedieval.

⁴⁰ Totes les referències a Font i Rius: 1969, doc. 128 del 31 de gener de 1166.

⁴¹ *Catalunya Romànica*, vol. 21, p. 372.

⁴² «Afrontan ditas terras de una part ab la Serra Major aixi com las ayguas baixan a la Torra de Lena fins al Coll de Bona que es sobre lo Pou de serra en serra que comensa en dit Coll aixi com las ayguas baixan fins al fi de dita serra, y tot dret puja en altra serra mes prop que se anomena la serra de Mataranéa y baxa per dita serra (...) van envers al camí de Lleyda fins a la mateixa cova de Malgraner, de tercer part tot dret camí se va de la Cova de Malgraner á la Cova de Perdiu, y de cova de Perdiu al camí publich qui vá á Lleyda, de quarta part en lo mateix camí aixi com baixa de dita Torra de Serra fins á dit lloch». AHN, Códices, Llibre 1240, doc. 15, f.122.

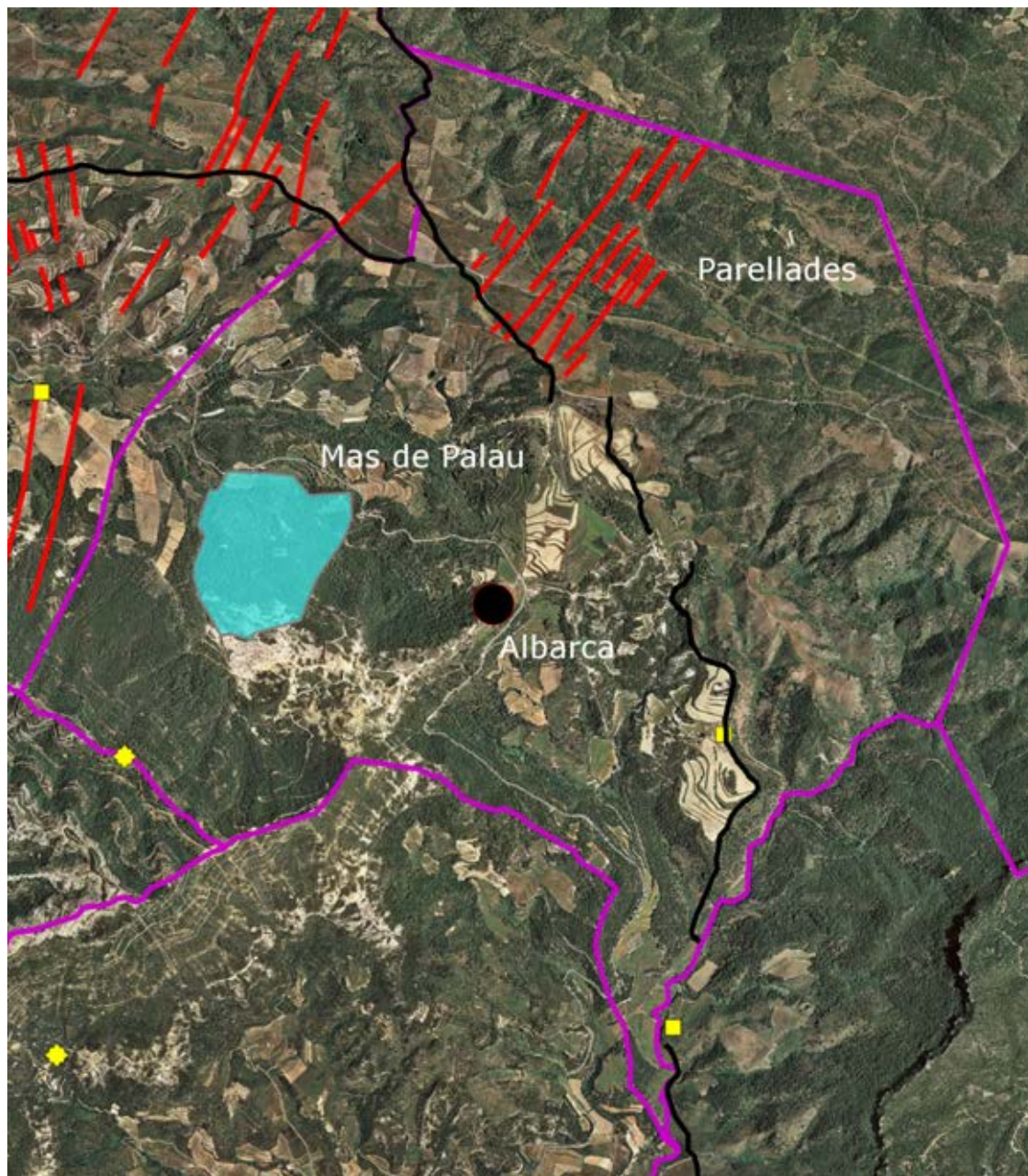

Fig. 3.10. Restes de parellades medievals observables a la fotografia aèria de 1956, i ubicació hipotètica de l'almúnia.

El sistema de repartiment de lots de terra en forma de parellades, també es localitza en altres àrees de la comarca com a Falset. En aquest terme, erm i abandonat, com hem vist, va ser cedit l'any 1168 al cavaller Pere de Déu per tal de dur a terme la repoblació tot concedint terç dels drets senyoriais. A la pròpia donació queda explícit la idea del repartiment de «pariliatas», ja que es concedeix en alou «lIII^{or} par bovum sufficienter ubi volueritis pro vestra dominicatura qui fiat vestrum alaudium liberum et franchum»;⁴³ és a dir, una dominicatura basada en quatre parellades. La colonització, lenta, es duria a terme i quedaria jurídicament consolidada l'any 1191 quan el successor de Pere donaria el lloc de Falset a tots els seus habitants, amb plena possessió i dret d'ús d'ela muntanya de Siurana, encara que mantenint la seva

⁴³ FONT I RIUS: 1969, doc. 133, p. 189, febrer de 1168.

dominicatura.⁴⁴ Com en els altres casos, Falset també es va colonitzar amb el model dels masos, algun dels quals arribarien a convertir-se en petits nuclis o vilars, com la vila de Babox documentada l'any 1374.

Un altre terme que va seguir aquest model, potser sota un primer impuls de Ramon de Cervera, va ser Cornudella, que l'any 1162 rebia carta de poblament de mans de Ramon Berenguer IV.⁴⁵ L'actual terme incorpora els antics municipis d'Albarca i Siurana, així com part del terme medieval de Sant Marcell i Vall de Porrera. És gràcies a la toponímia d'època moderna que podem aventurar el sistema de repartiment combinat de lots de «pariliatas» i de masos. Aquí hem de parlar de la constitució d'un nucli urbà central -de ben segur aprofitant una alqueria- a la pròpia Cornudella i l'assignació de parellades (la toponímia contempla una partida d'aquest nom al nord-oest de la població), horts, vinyes i farraginals a les diferents famílies. Evidentment els habitants del nucli restarien sotmeses a les decisions del col·lectiu (el Comú) i podrien gaudir de l'aprofitament del comunal, un espai que, sembla ser, quedava delimitat als vessants de la serra del Montsant. Simultàniament la perifèria del terme era poblada en forma de masos aprofitant les antigues almúnies, especialment pel que fa a les de la ribera dels rius Siurana i Arbolí: el mas de Sant Marcell, el Mas de les Moreres (ambdós a l'antic espai de Sant Marcell), el mas de la Ribera, dins el terme pròpiament dit de Cornudella, o el mas de Vernet, ja documentat l'any 1309.⁴⁶ Com és evident, al marge dels béns cedits a la població hi havia espais reservats pels senyors. Així, a tocar de Cornudella, i entre la població i la partida de les Parellades, trobem la reserva senyorial que ha perviscut fins l'actualitat en la toponímia, com són els Diumenges; i al migdia, a l'antic terme de Sant Marcell, dos boscos vedats o senyorials entre el riu d'Arbolí i el cap de la serra del Molló.

⁴⁴ Ídem, doc. 189, p. 262.

⁴⁵ GORT: 1994, p. 56.

⁴⁶ LLOPIS: 1994.

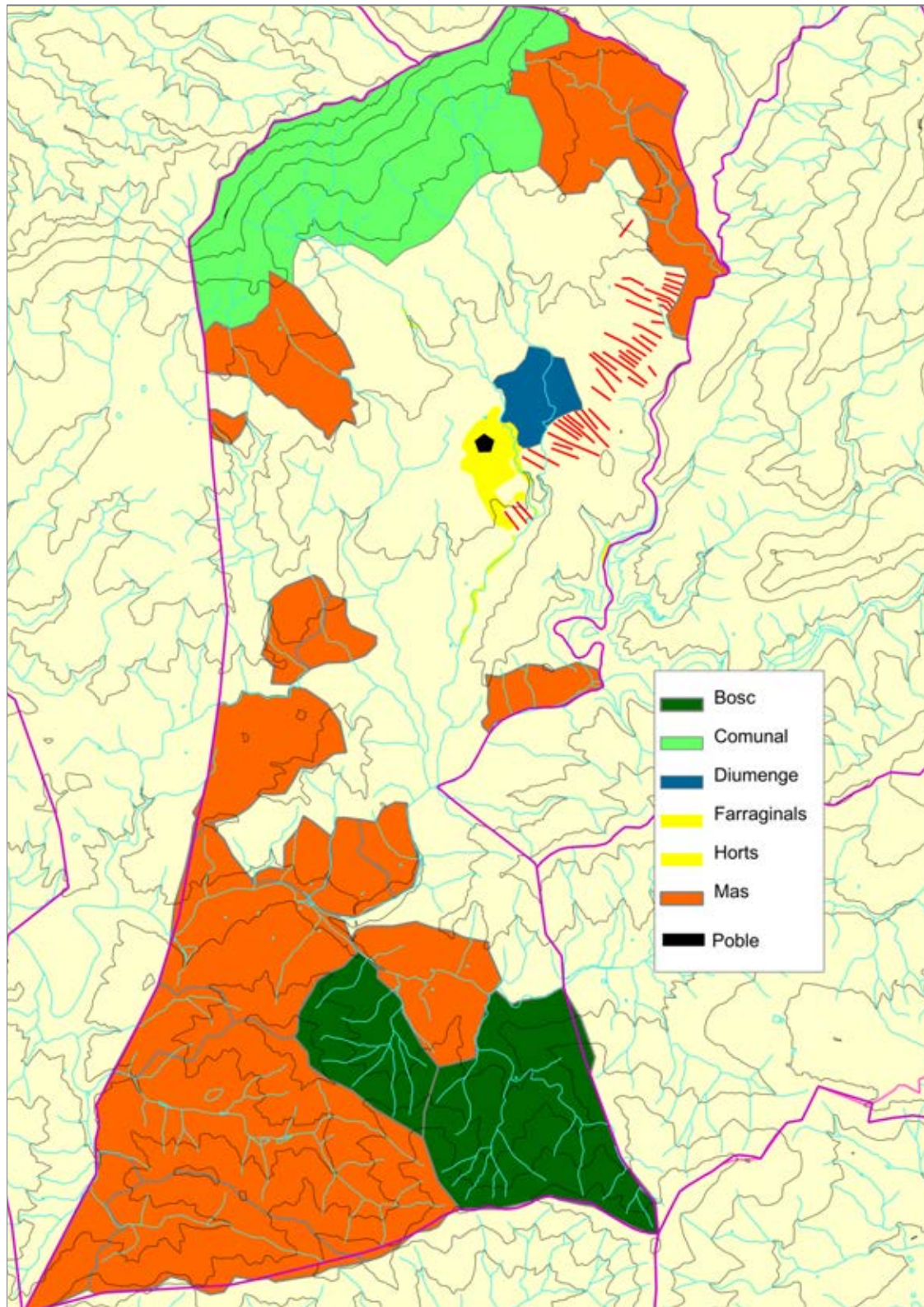

Fig. 3.11. Principals espais de Cornudella i Sant Marcell en època medieval. Les línies vermelles corresponen a restes de les parellades medievals observables a la fotografia aèria de 1956.

El model de colonització, és a dir, de poblament, d'una vila principal amb un parcel·lari concentrat i amb tinença o propietat dispersa basat en un repartiment de lots de terra i amb alguns masos situats més o menys a la perifèria, és una constant a

tota la comarca. La baronia de Cabacés és bona mostra: aquesta es va constituir a través de diferents donacions comtals que va abocar el senyoriu a mans del bisbat de Tortosa. L'alqueria d'Avincabacer d'època islàmica fou també una de les primeres conquestes cristianes ja que l'any 1149 el comte de Barcelona la va cedir a l'abat del monestir de Santa Maria de Monteflabon què, al seu torn, l'any 1158 la va traspasar a l'església de Tortosa, sent ratificada la donació pel comte l'any següent (Biete: 1984, p. 13-20). El bisbat va ampliar els dominis en aconseguir del governador de Siurana, Albert de Castellvell, els monts de Montalt (1163), Cavaloca (1167) i l'alqueria o almúnia de Gibalhoder, que es correspon amb el terme de la Figuera (Biete: 1984, p. 123-129). A aquests es van sumar el terme de Montsant, que componia les viles de Margalef i la Bisbal i que en 1190, ja poblat, fou donat per la reina Sança als germans Joan i Miquel Navarra: «dono (...) illam populationem de Monte Sancto sicutu terminatur ad occidentem in termino de Cabezet et de Azcon, a circio in termino Kastri Asinorum; ab oriente termino Oculi Molendinorum; a meridie in termino de Morera (...)»⁴⁷ i que deu anys després va ser revocada la donació i lliurada -sota el nom de Margalef-, per Pere I, al bisbe de Tortosa.⁴⁸ El cap de la baronia, Cabacés (amb carta de poblament el 1185) així com la Figuera (Gibalhoder) que havia rebut carta el 1182 i Margalef, estarien colonitzats en el darrer quart de segle. La disposició de nuclis principals i masos perifèrics, amb predomini del parcel·lari del primer també es va donar aquí, com diem, destacant els Masos del Lloar, conjunt de masos depenent de la Figuera.

⁴⁷ FONT I RIUS: 1969, doc. 185, p. 257.

⁴⁸ ídem, doc. 211, p. 289-290 del 17 d'abril de 1200.

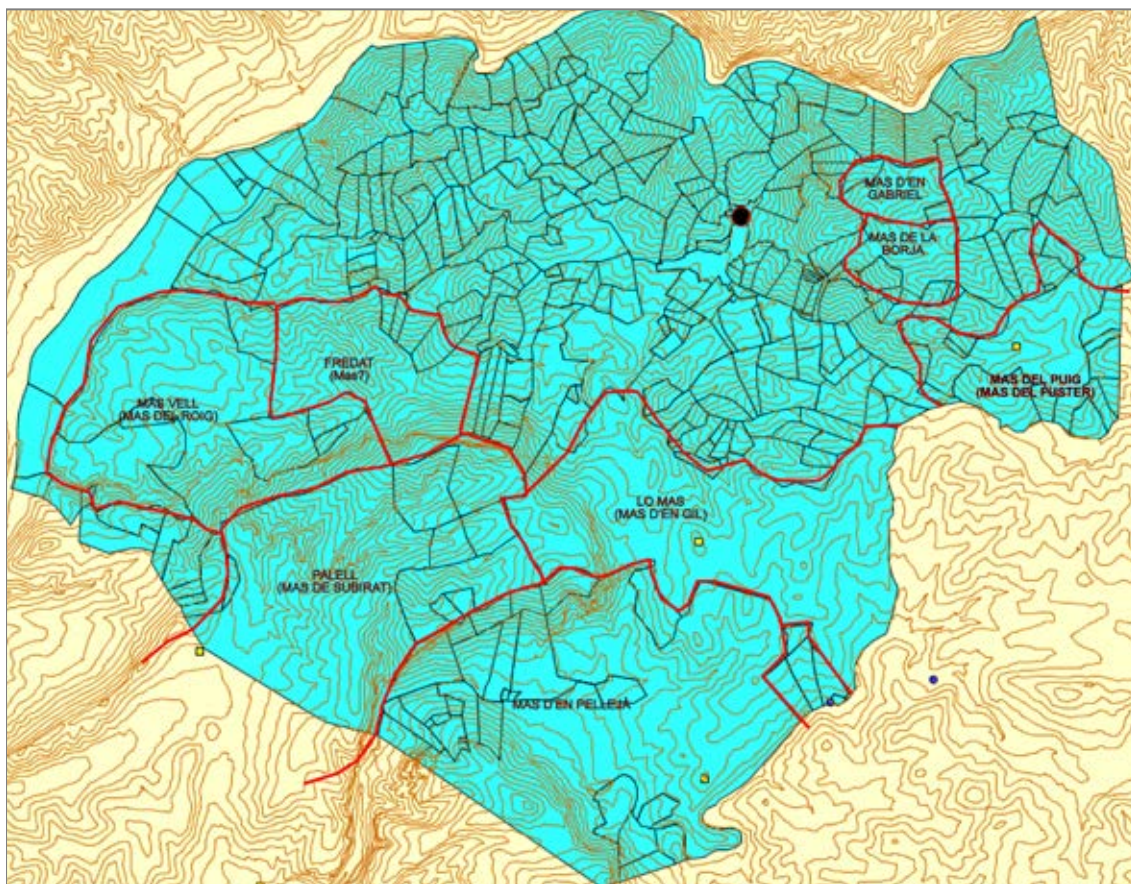

Fig. 3.12. Les àrees dels masos de Bellmunt del Priorat a finals de l'edat moderna

Al sud de la comarca es repeteix el model en llocs com el Masroig o a Capçanes. En aquest darrer cas la disposició és molt clara amb una zona plana i subhoritzontal totalment parcel·lada sota els paràmetres de les parellades i una zona muntanyosa i de valls on el poblament és dispers en forma de masos.⁴⁹ Però no tots els nuclis tindrien aquestes característiques. Trobem poblacions on o bé no es va produir una colonització en forma de repartiment de parellades, o bé la fragmentació parcel·laria va ser mínima, donant prioritat al repartiment de masos. Aquest darrer seria el cas de Bellmunt del Priorat on a finals de l'edat mitjana comptava amb 13 focs aglutinats al poble -i sense dubte amb una activitat econòmica molt relacionada amb l'explotació minera- i 9 masos. Aquesta relació de poblament no té la seva correspondència en el repartiment de la propietat de la terra ja que els 9 masos controlaven la major part de superfície del terme. Mitjançant la reconstrucció parcel·laria en època moderna (tardana) hem pogut ubicar les restes de 8 masos (3 d'ells ja pràcticament sense terra) que ocupaven més de la meitat del terme (imatge 3.12).

El cas de la Vall Porrera i Sant Marcell és paradigma de la colonització mitjançant el repartiment de masos. La repoblació d'aquest espai va poder iniciar-se a partir de l'any 1171, quan Albert de Castellvell va donar la Vall Porrera al monestir de Sant Vicenç de Pedrabona, al Garraf, sense incloure, però, les menes d'argent del terme.

⁴⁹ A finals d'època moderna documentem els masos de Barral, de l'Estalella, de l'Anguera, de Sanxó, d'en Blanch, d'en Fornos, d'en Francisco, d'en Guimerà, d'en Margalef, d'en Nadal, d'en Pou, d'en Tosal, d'en Vall, d'en Ventura, d'en Xipré, de la Torreta, i del Collet. ACP, fons Ajuntament de Capçanes. Llibre cadastre de 1817.

És en el transcurs d'aquesta dècada que -hipotèticament- es va procedir a una inicial repoblació en base a masos, model que no generaria una suficient quantitat de mà d'obra que es pogués aplicar a les activitats extractives d'argent. La colonització, parcial, prendria el riu Porrera com a eix, dividint la vall en masos que anaves des del límit del terme fins al riu. De ben segur que es van produir força dificultats per tal d'organitzar aquest espai, car deu anys després, al desembre de 1180, el rei Alfons I va donar el territori de «Sanctum Marcellum et vallem Porreram» en favor de Pedro de Déu, incloent un terç dels drets reials, de les argenteres i del delme, especificant que havia de crear poblacions («faciendum et edificandum populationes per omnia loca ubi volueris»).⁵⁰ Com hem vist, Pere de Déu també va rebre el terme de Falset per la seva colonització, i va mantenir el sistema de mansos, ja que l'any 1194 concedia a un particular el «valle de Lauro» amb el consentiment de Sant Vicenç de Garraf (Font i Rius: 1969). Ja fos Pere, ja el propi monestir, van dinamitzar la creació de la vila de Porrera que l'any 1201 va rebre carta de població d'Arnau, prior de Sant Vicenç, amb la qual donava als habitants haguts i futurs la plena possessió dels béns que tenien, francs -però mantenint reserves senyoriales o «diuenges») amb l'únic pagament del delme i la primícia.⁵¹ No trigarien en entrar en conflicte ambdós senyors, resolvent la qüestió mitjançant sentència arbitral el 1203 en la que Pere de Déu renunciava a favor del cenobi tots els seus drets sobre la vall. Al seu torn el cenobi va cedir tots els seus drets i possessions a favor de la cartoixa de Escaladei el 1263. Des d'aquest moment, i a causa del sistema d'herència i la dinàmica creditora, els masos es van començar a fragmentar, i part de la població s'instal·laria a la vila - que a més, segur, era base de renda, religió, serveis, comerç i nucli de cabalers. La crisi baixmedieval, la baixa densitat de població d'època moderna, la sort genètica i la incidència de les epidèmies donarien forma a la divisió parcel·l·lària tant dels masos com dels espais marginals no colonitzats en un primer moment, a través de la participació senyorial i de l'ús del dret d'empru, amb una gran incidència dels veïns de Gratallops i de Torroja que es van fer amb la propietat de l'oest del terme.

Aquest mateix procés el trobem ben documentat a l'àrea immediata d'Arbolí i Gallicant. Aquí es va produir un ràpid repartiment de grans unitats territorials en forma de masos que en el futur també es fragmentarien. Ja l'any 1194 documentem a un possessor, Ramon de Seguer, en la cessió del seu mas situat «in terminis Siuranae in loco Gallicantu» que incloïa, com és evident, els seus «montibus, et vallibus, cum collibus, et pascuis com cultis, et incultis cum aquis, et petris (...)» que limitava amb el torrent, el cingle (el separava de l'Honor de Ramon de Gallicant), l'Honor de Gomega, i la serra.⁵² Un mas que va donar a la reina Sança i que aquesta va traspasar a la Sagristia de Poblet. El fet que en el mas no residís Ramon de Seguer sinó Ramon de Marcadello -el pagès que la treballava-⁵³ ens indica que el primer repartiment de masos es va concedir a *militēs* i clients de la *potestas*. Això explicaria

⁵⁰ Els límits del territori eren «a parte orientis in altam serram super Cigar et prendit totum Cigar et descendit per serram et ferit in rivo de Cortudela et in Roca Franca; a circio, in illa serra que es super Sanctum Marcellum; a Meridie in termino de Falcet; ab occiduo in illa Poboleda». FONT I RIUS: 1969, doc. 161. p. 223-224, desembre de 1180.

⁵¹ FONT I RIUS: 1969, do. 213, p.291-292 de 29 d'agost de 1201.

⁵² AHN, Códices, Llibre 1202, doc. 26, f.91.

⁵³ ídem, doc. 27, f.92.

també que Ramon de Seguer posseís diferents "honors" i parcel·les tant a Gallicant («Honore de Pineda») com a Garcia (vinya).

3.4. Demografia transformadora

L'evolució demogràfica pot explicar, en gran mida, les transformacions que el paisatge ha experimentat al llarg dels segles. La inicial expansió demogràfica després de la conquesta i de la difícil colonització va provocar un doble procés de conquesta de terres ermes i de fragmentació del parcel·lari i dels masos a causa del sistema hereditari i de l'endeutament pagès. Amb la crisi epidèmica del segle XIV aquest procés de fragmentació es mantindria en patir les famílies un increment dels problemes de reproducció econòmica amb el consegüent augment de l'endeutament. Per conèixer l'evolució demogràfica dels segles moderns i contemporanis comptem amb els fogatges de 1497, 1515, 1553 i 1716, i amb els censos de 1716, 1787, 1857 i 1900) entre d'altres). Per tal de comparar les dades hem tret la ratio mitjana d'habitants per foc de 19 de les 26 poblacions afectades (de 7 no conservem la informació de 1716 en estar agregada a altres municipis), i apliquem aquesta ratio als fogatges de 1497, 1515 i 1553: 4,85 habitants per foc. Hi ha, però, buits com a Bellmunt (1716 i 1787) en estar agregat a Falset; Capçanes (de 1515 a 1787) i els Guiamets (1716 i 1787) en estar agregats a Tivissa, i el Masroig (1716 i 1787) i el Molar (fins 1787) per estar agregats a Garcia. Som conscients que tota la població de cadascun dels municipis no residia en el nucli central, existint diversos masos.

D'aquestes dades (imatges 13 a 19) podem constatar que al llarg dels segles XVI i XVII la població de la zona estudiada era relativament reduïda, i s'articulava entre les principals viles que eren Falset, Cornudella i Ulldemolins. Aquests tres pobles, però, tenien un gran terme cadascun, i per aquesta raó la seva incidència sobre l'espai va ser relativa. Al llarg d'aquests segles XVI i XVII destaquen també un conjunt de petites poblacions amb uns termes molt reduïts, ubicades al centre de la comarca: Poboleda, Torroja i Gratallops, i amb un terme una mica major Porrera. La mida dels termes indica, doncs, una major densitat i una major incidència de l'activitat humana sobre el paisatge. Finalment, al llarg d'aquests segles XVI i XVII hi ha tres petites poblacions amb termes minúsculs: Vilella Alta, Vilella Baixa i el Lloar, que també exerciran una important pressió sobre el paisatge.

3.13. Habitants de la comarca el 1497

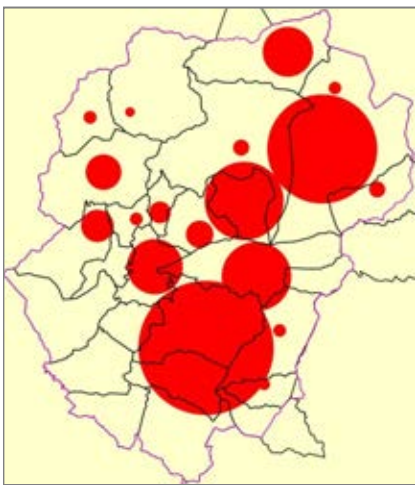
3.14. Habitants de la comarca el 1515

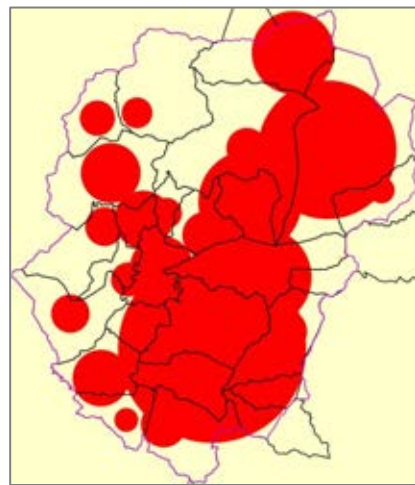
3.15. Habitants de la comarca el 1553

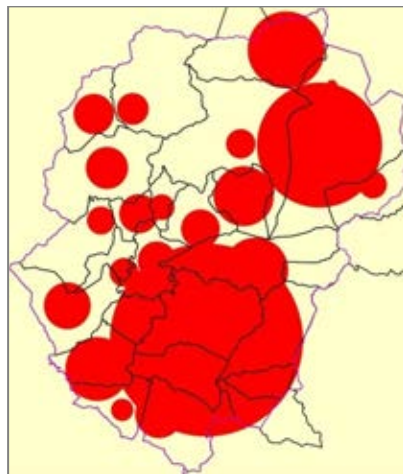
3.16. Habitants de la comarca el 1716

3.17. Habitants de la comarca el 1787

3.18. Habitants de la comarca el 1857

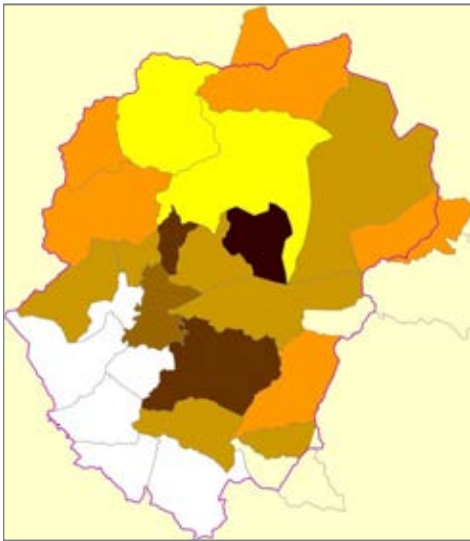

3.19. Habitants de la comarca el 1900

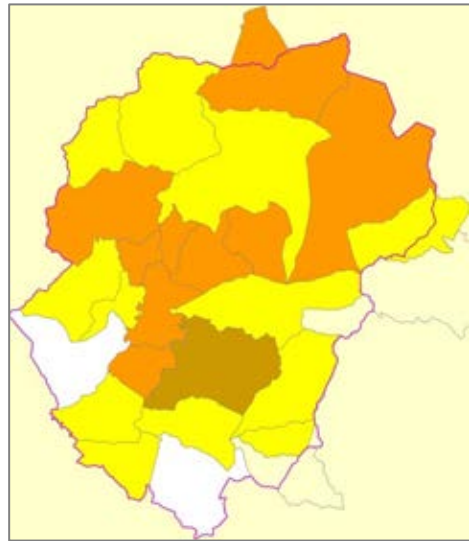
L'evolució demogràfica del segle XVI, com diem, no fou idèntica a totes les poblacions de la Comarca. A Cornudella, Siurana i Ulldemolins, per exemple, fou un bon segle, passant de 84 focs el 1515 a 118 el 1553 en el primer cas, de 19 a 26 en el segon i de 82 a 107 en el darrer, mentre que pobles com Porrera baixarien de 44 a 42 focs, o es mantindrien més o menys estables, com Albarca de 17 a 18 (GORT: 1994, p. 152). Fins i tot el creixement es mantindria en gran part del segle XVII, com ho mostra el cas de Cabacés, vila amb una important expansió en època medieval i que al segle XVII va triplicar seva població (González:1987, p.62). La guerra dels Segadors, amb la consegüent onada de pesta, i la guerra de Successió van limitar els processos de creixement demoeconòmic de la comarca durant el segle XVII i principis del XVIII, però des del segon terç d'aquest darrer segle es va produir una explosió demogràfica i econòmica en tots els termes de la comarca, i es va ampliar la superfície de conreu de forma general. Els pobles del centre del Priorat van créixer de forma extraordinària, i van arribar a conrear tot el terme, especialment entre 1787 i 1857. És en aquest període que arriba al zenit l'expansió i consolidació del parcel·lari contemporani amb l'establiment de les bases dels diferents paisatges agraris.

La segona meitat del segle XIX va suposar un redreçament de la pressió antròpica sobre el paisatge; es va reduir de forma important la població i la superfície de conreu a la zona central, però mantenint-se l'estructura parcel·lària. Es van consolidar els nuclis de Falset i de Cornudella dins el nou model econòmic, i van començar a prendre la iniciativa d'actuació sobre el paisatge de conreu els termes més planers - susceptibles de mecanització primer i de motorització després- com es constata al Masroig i al Molar.

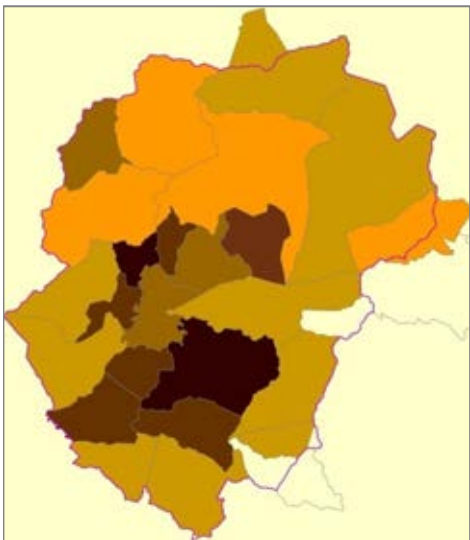
Aquestes deduccions també s'extrauen de l'observació de les densitats de població. La principal raó del desenvolupament d'aquestes unitats de paisatge és, doncs, la pressió antròpica sobre els recursos naturals, produint-se fonamentalment des de mitjans del segle XVIII fins a mitjans del segle XIX, afectant de forma especial a la zona 5 o central que coincideix, en gran mida, amb la unitat del paisatge del Priorat Històric.

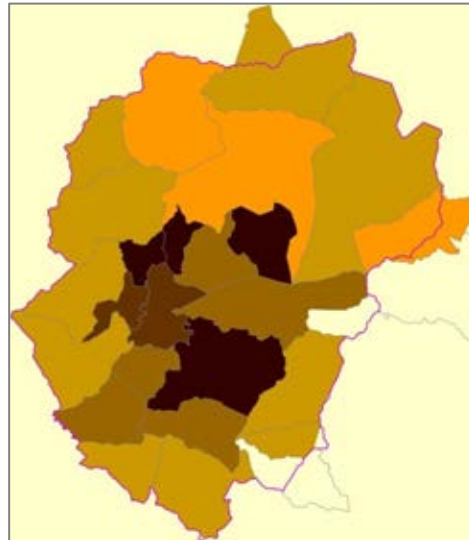
3.20. Densitat de població del Priorat el 1553.

3.21. Densitat de població del Priorat el 1787.

3.22. Densitat de població del Priorat el 1857.

3.23. Densitat de Població del priorat el 1900.

Com hem indicat, aquestes dades demogràfiques queden agregades als nuclis urbans quan, en realitat, part de la població vivia en edificis dispersos. El poblament dispers es va mantenir durant bona part de l'edat moderna, encara que com hem vist en el cas de Bellmunt o de Porrera aquests van anar minvant al llarg dels segles. En alguns altres casos, però, els masos van acabar formant un petit nucli més o menys concentrat, especialment en el període d'expansió demogràfica, com el Mas d'en Bruno (documentat el 1758) amb 6 o 7 famílies, per instigació senyorial; o el medieval Mas dels Morells, ambdós a Torroja (Sabaté:1995); o el Sitjar amb 3 masos medievals i Sant Marcell amb un mínim de 4 (ambdós a Cornudella); sense oblidar el cas de la Torre de Fontaubella i el ja mencionat de Gallicant.

La localització i documentació dels masos queda pendent d'un tractament més profund. Podem presentar, però, un mapa amb els diferents tipus de poblament recollits als treballs cartogràfics de la dècada de 1920. Aquests, malgrat tot, presenten un greu problema: si bé generalment només indiquen com a masos les edificacions d'aquest tipus, en algun municipi inclouen com a masos els coneguts com a masets, és a dir, petites cabanes de tros.

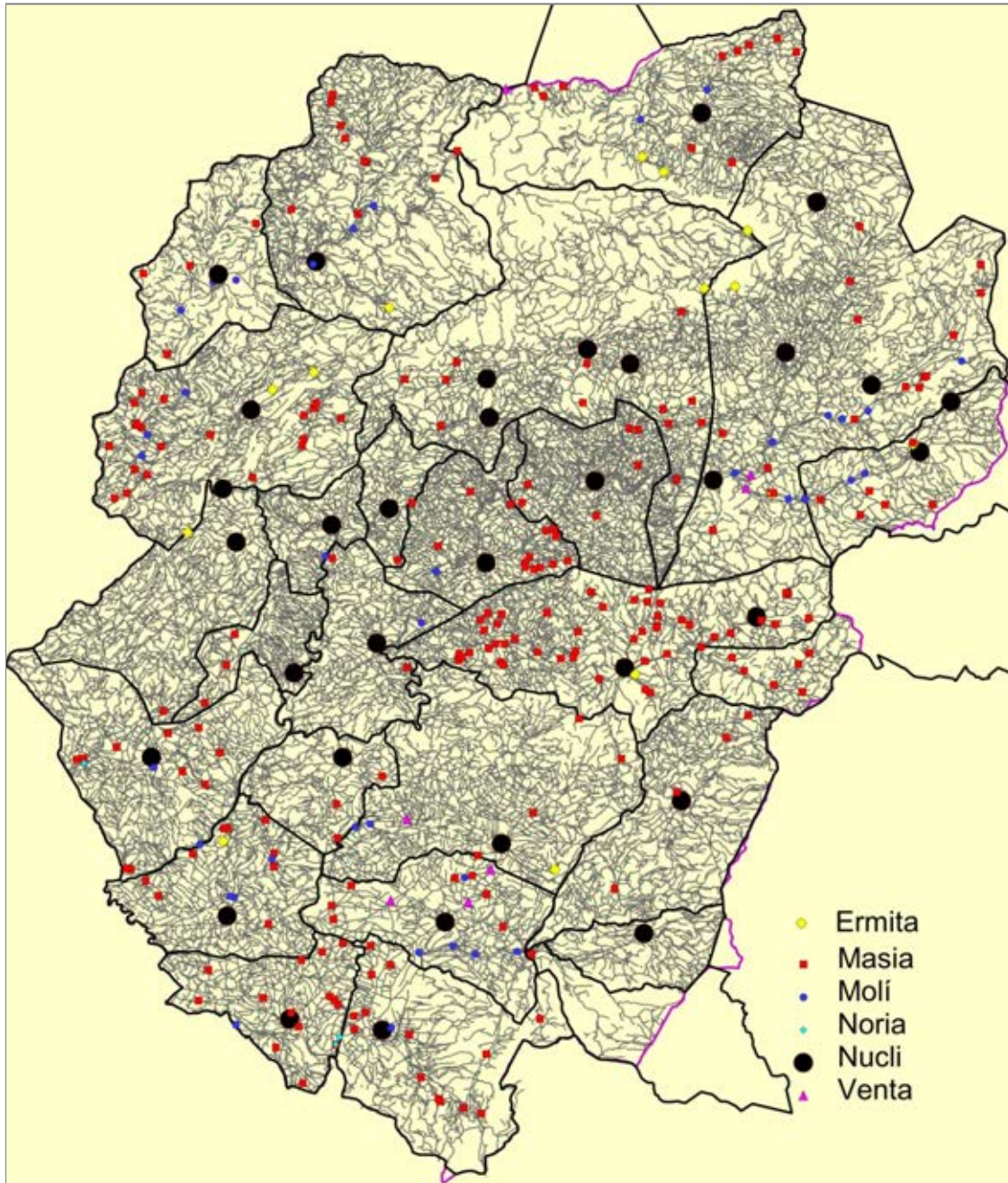

Fig. 3.24. Poblament de la comarca segons les Minutes de l'Intituto Geográfico y Catastral, dècada de 1920.

3.5. La xarxa viària

Com hem exposat a l'inici de la memòria, la xarxa viària durant el domini de l'economia

orgànica és un bon índex per conèixer l'antropització del territori a llarg termini. Un cop reconstruïda la xarxa cal caracteritzar les diferents vies de la zona de PRIORITAT, i per fer-ho cal parlar de la jerarquia de camins i de la tipologia dels traçats.

Jerarquia de les vies

En parlar de camins a la zona cal diferenciar entre camins regionals o de llarg abast que travessen la comarca, les vies comarcals que no son res més que els camins rals que connectes els diferents pobles; les vies d'estructuració dels termes i que conformen les diferents grans partides; el conjunt de camins, corriols i dreceres i, finalment, les vies pecuàries.

Camins regionals

Podem parlar de 8 camins rals regionals o de llarg abast que, en realitat, formen diferents combinacions. Són els camins principals documentats des de finals del segle XVII (alguns des de la mateixa conquesta cristiana), però originaris des d'antic, i en continuat ús fins la construcció de la xarxa viària per vehicles de motor al segle XX. Són els següents:

1. Camí dels Cartoixans. En realitat rep aquest nom en diferents trams de la via, que no era altra que camí ral o carretera de Cervera a Tortosa⁵⁴

2. Camí de Tarragona a Flix. O el que és el mateix, el camí ral de Tarragona a Saragossa que travessava l'Ebre per Flix (variant 1) o el Segre per Mequinensa (variant 2).⁵⁵

⁵⁴ N'hi parla CABANES (1830). DARNIUS (1716) descriu l'itinerari: en el tram entre Escaladei i Prades: "pasa à la Morera, sube à Albarca, donde dexa el camino que và de Prades à Falsèt, despues llega à Prades: Este camino hasta Albarca es todo una subida cubierta de bosque, y de Albarca hasta Prades es todo llano". En el tram d'Escaladei a Mora diu: "baxa à Cantallops, Mas del Rey, Masos de Mora y aqui dexa el camino que và de Tortosa à Mequinensa, pas del Ase y el camino que va de Mequinensa à Tortosa, pasa el rio Ebro con barca, y llega à Mora: Este camino hasta cerca los Masos de Mora es desfilado y malisimo, por ser todo bosques y peñasco; lo demas carretero y llano, no teniendo sino la incomodidad de haver de pasar el rio".

⁵⁵ Descrietes les etapes per DARNIUS (1716) en dos trams: d'Escaladei a Tarragona i d'Escaladei a Flix: "sube la Montaña, donde dexa el camino que và de Falset à Prades, y el que và de Prades à Falset, và à Povoleda, y baxando acia baxo, pasa diferentes veces un Riachuelo, despues pasa à Alforge, las Borges, Reus, donde dexa el camino que và de Tarragona à Prades, y el camino que và de Tarragona à Falset, pasa despues à Malcalvò, donde dexa el Camino que và de Tarragona à Salou, pasa à la Canonja, y despues và à pasar el rio Fracolí à vado, y llega à Tarragona. Este camino hasta Alforge es desfilado, y malísimo incapaz de carretera, siendo cubierto de grandes bosques: De Alforge hasta Tarragona es todo llano, carretero y bueno". I la segona: "pasa à Cabasès, y despues de un largo trecho dexa el camino que và de Tortosa à Mequinensa, y el camino que va de Mequinensa à Tortosa, pasa à Miravall, donde dexa el camino que vá de Flix à Prades, pasa despues el rio Ebro con barca y sale à Flix: Este camino à mas de haver de pasar el rio, es malísimo con grandes despeñaderos, barrancos y bosques".

3. Camí Ral del Priorat. Es tracta del camí ral de Cambrils - Reus fins a Lleida.⁵⁶

⁵⁶ CABANES (1830); ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO (1866). CRIVILLER (1839, p. 15-16) el descriu amb aquestes paraules: "(...) se encuentra la riera llamada de Alforja, (9) continúase por espacio de una hora por dentro de su cauce y se deja sobre la izquierda, que despues de pasar un arroyo en la entrada de la villa de Alforja sigue por dentro de ella, y se sale pasando otro arroyo continuando ya con buen camino de herradura, por haberse concluido el carretero: sigue bueno y llano un cuarto de hora volviendo á encontrar la misma riera que dejamos sobre la izquierda al entrar en la villa, continúase por su cauce un corto trecho, y siguiendo por su márgen izquierdo otro cuarto de hora vuélvese á pasar y traspasar en corta distancia, y continúase subiendo por espacio de media hora donde se deja sobre la izquierda el origen de la referida riera y de sus vertientes de este campo,

se cruza la cordillera por el Coll de Alforja, empieza ya el descenso y las vertientes hácia el Ebro en un manantial de agua fria y cristalina llamada font freda, que sale á brollones en el mismo camino; y continuando el descenso cerca de una hora por un valle orillado á derecha é izquierda de espesos bosques, se pasa un arroyo llamado riuet de Arbolí (10) cerca del manso llamado de las Moreras, y volviendo luego á repasarse empieza un ascenso de un cuarto de hora y luego un descenso de igual distancia: síguese subiendo medio cuarto de hora por la orilla izquierda del llamado rio de Cornudella, el que se pasa por un puente de dos ojos; y subiendo por buen camino en espacio de media hora, se entra en la villa de Cornudella. A la salida de esta villa se pasa otra vez el mismo arroyo, (11) que bajando del montsant baña las paredes de Cornudella, y se une en el puente con el Ciurana: síguese por un ascenso en tortuoso y pendiente camino por espacio de una hora, se deja sobre la derecha el camino que conduce á Albarca, y cruzando por el collado de este nombre entre una elevada montaña y el famoso Montsant síguese por el pié de este monte por camino no tan malo como el anterior por espacio de otra hora, atravesando un fértil valle se entra en Ulldemolins; y pasando medio cuarto de hora de la salida de esta villa el riachuelo llamado de Prades, se atraviesa la sierra de la llena entrando ya en la provincia de Lérida á tres cuartos de hora." P. 17: "A la salida de la villa (Alforja) y aun hasta media hora continúa igual la naturaleza del terreno; pero luego se sube por espacio de media hora hasta el coll de Alforja, en que no se ven ya mas que viñas que producen vino de poca estima; pero se vende á precio regular para la fabricacion de aguardientes. / Al cruzar este collado empiezan ya las vertientes hácia el Ebro, y cambia la naturaleza del terreno de tal manera que, asi como en la parte S. O. de la cordillera que (p. 18) acabamos de cruzar resultan los vinos flojos y no mas buenos que para aguardiente, en esta parte N. O. son fuertes y de los mas esquisitos de Cataluña llamados vinos del Priorato; desde este collado pues, empieza el terreno quebrado y montuoso por negros pinares, y luego con dilatados viñedos, y campos sembrados de trigo, alubias y otras legumbres escelentes, continuando de este modo hasta Cornudella. Saliendo de esta villa continúa ya el terreno algo mas escabroso, pero tambien con algunos avellanos y ricos viñedos: siguen luego unas llanuras de tierra de pan hasta Ulldemolins, y entrando luego en él á medio cuarto de hora de su salida se pasa el riachuelo de Prades, (...) y se sube á la sierra de la llena: la principal cosecha de estos áridos peñascos es la de salteadores de caminos y guaridas de facciosos". / Cornudella: produce legumbres, vino, aceite y avellana. Industria: 5 molinso harineros. mercado los martes y viernes, en que se acópia gran cantidad de trigos que conducen los arrieros desde el Urgel y Aragon. / Ulldemolins: mucho trigo, cebada y centeno, aceite, vino, anís, cáñamo, hortalizas, alguna avellana y otras frutas de cáscara, legumbres, castañas: Industria, algunas fábricas de aguardiente: 7 molinos de aceite, 4 harineros, ladrillares y tejares: gran feria de ganado lanar cabrío y de cerdo, colmenas y gusanos de seda. Bosque de pinos, canteras de yeso, una de jaspe encarnado y otra de varios colores. También es abundante en piedras de chispa."

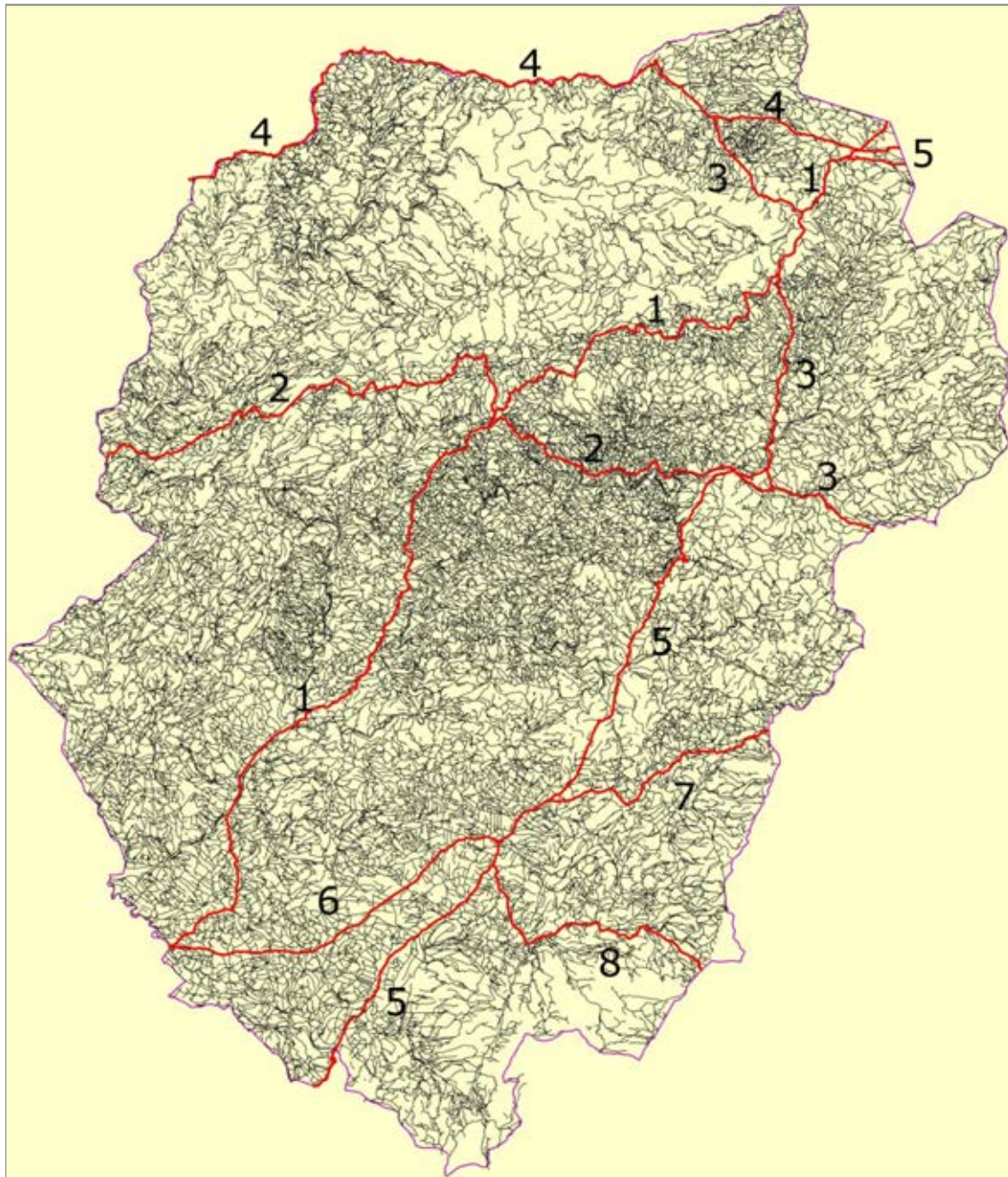

Fig. 3.25. Camins regionals o de llarg abast

4. Camí de Flix a Prades. També documentat com camí de Flix a Barcelona⁵⁷

⁵⁷ DARNIUS (1716) dóna les etapes: "pasa luego el rio Ebro con barca, llega à Miravall, donde dexa el camino que và à Escala Dei, poco despues dexa el camino que và de Tortosa à Mequinensa, pasando por el pas del Asa, y el camino que và de Mequinensa à Tortosa; sube à Mont de Flix, Juncosa, Vall de Molins y sube en derecha à Prades: Este camino es todo desfiladero, barrancoso y cubierto de grandes bosques".

5. Camí de Prades a Tivissa.⁵⁸

⁵⁸ DARNIUS (1716) indica dos trams, de Falset a Prades i de Falset a Tortosa. Del primer: "pasa à Porrera, Cornudella y después dexa el camino que và de Tarragona à Escala Dei, y el camino que và de Escala Dei à Tarragona; sube en Albarca, donde dexa el camino que và de Prades à Escala Dei, y llega después à Prades: Este camino hasta Albarca es malísimo por ser lleno de barrancos y arroyos, y de Albarca hasta Prades es bueno, llano y carretero". Del segon: "haçe una grandísima baxada, y và á salir al Desert, despues à Tivenys, donde dexa el camino que và de Tortosa à Mequinensa pasando por el pas del Asa, pasa à Bitéu y llega à Tortosa: Este camino hasta Tivenys es malo que no puede ser peor, y de Tivenys à Tortosa, es carretero, llano y bueno". Per la seva part CRIVILLER (1839, p. 62-65) diu: "Se sale de Prades por buen camino de herradura, y á sietecientos cuarenta y seis varas se pasa un riachuelo; y siguiendo llano en corta distancia de mil noventa y cinco varas se cruzan tres arroyos, que teniendo su nacimiento á siescientas varas sobre nuestra izquierda desaguan en dicho riachuelo, á corto trecho sobre nuestra derecha; y á cuatrocientas noventa varas se deja sobre la izquierda una vereda que ataja hácia Cornudella, y á cuatrocientas sesenta y seis se deja sobre la izquierda el origen de otro arroyo; y siguiendo por su orilla derecha por espacio de mil ciento sesenta y seis varas se pasa otro y se le deja correr por nuestra derecha hasta desaguar á media hora al referido riachuelo: continúase bajando con suave declive y camino despejado describiendo un semicírculo por espacio de tres mil doscientas sesenta y seis varas, donde se deja por laderecha un camino que conduce á la provincia de Lérida y Pobra de Ciervos distante hora y media, y siguiendo recto nuestro camino mil quinientas diez y seis varas, se entra en el pueblo de Albarca. / Al salir de este pueblo empieza á curvatear el camino, y siguiendo de este modo cuatrocientas noventa varas se encuentra el que conduce de Cornudella á Ulldemolins; y dejándolo á nuestra espalda vamos bajando por él; y aunque ya arriba le tenemos indicado, á fin de no cortar el principal curso de nuestro itinerario, repetiremos ahora por varas sus distancias: continúase pues bajando por rápido pendiente y curvateado por el pié S.E. del Mont Sant por espacio de dos mil ochocientos veinte y tres varas, donde se pasa un arroyo que baja de dicho monte; y á mil sietecientos veinte y seis varas otro que tiene tambien el mismo origen, y continuan los dos unidos bañando las paredes de Cornudella, hasta unirse en el puente con el riachuelo Ciurana. Sigue un ascenso por espacio de setenta varas, y se entra en cornudella, cuya descripción dimos ya mas arriba." / Albarca: trigo, legumbres y vino. / "Sálese de Cornudella por buen camino de herradura con suave declive, y á mi Inoventa y seis varas sse deja sobre la derecha el camino que conduce a Poboleda distante de este punto dos horas: continúase por igual camino en distancia de mil sietecientos noventa y seis varas, y se pasa el arriba citado rio de Cornudella, unido ya á los indicados arroyos que bajan de Capafons y Ciurana: síguese bajando por la orilla izquierda de este riachuelo, y á ochocientos sesenta y tres varas está en el mismo márgen el molino harinero llamado del Parreu, y á ciento cuarenta varas en la misma orilla se cruza el que conduce al campo de Tarragona por el Coll de Alforja. A muevecientos treinta y tres varas se pasa el riachuelo que antes apellidamos riu de Arboli; y se deja sobre la izquierda otro camino que también conduce al campo por el Coll de Alforja; el que se une con el antes dicho que conduce á dicho puento á corto trecho del manso de las moreras. / Concluye ya el descenso dejando el río á la derecha, y subiendo por espwacio de 863 varas se deja sobre la derecha un camino que despues de atravesar el referido río lo traspasa dos o tres veces, dejándolo por fin á la izquierda y sigue el camino hasta Poboleda: empieza ya un ascenso curvilíneo, y á 1680 varas y luego descendiendo se cruza un arroyo, y subiendo otra vez por su margen ziquierda por espacio de 2449 varas, se llega al fin del ascenso en el punto divisorio de los tres términos, á saber, de Escala Dei, Cornudella y Porrera, donde tiene su origen el citado Arroyo. Empieza ya el descenso y vertientes para Porrera; continúase bajando por rápido pendiente y camino tortuoso, y por la orilla izquierda de un arroyo por espacio de 2333 varas, que pasándolo se le deja sobre el mismo costado, y empieza una subida que continúa en distancia de 233 varas y se entra en Porrera dejando dicho arroyo á la izquierda de la entrada de esta villa. / país montuoso con viñedos hasta sus cumbres y en los valles que forman algunas colinas, avellanos con bancales de legumbres orillados de olivos. Desde esta división a porrera montes vestidos de ricos viñedos y en sus valles algunos avellanos, higuera y olivos. / Porrera: mucho vino de superior calidad, avellanas, higos y sus valles abundan frutas, verduras y legumbres. Canteras de piedara, cal y minas de estaño que no se explotan. Industrias: fábricas de aguardiente, 3 molinos harineros, tejidos de lienzos y arriería. / Sálese de Porrera pasando el arroyo por un puente de sillería de un ojo, cuyo torrente despues de haber bañado las paredes de la parte S. de la villa se vuelve a pasar á las 420 varas, y dejándolo sobre nuestra derecha seguimos por un ascenso de rápido declive con tortuoso camino a distancia de 853 varas, donde cruzando un collado apellidado Coll del Ausentin, sigue su descenso de 630 varas donde se pasa un arroyo que teniendo su origen á media hora sobre nuestra derecha va a desaguar a un cuarto sobre el mismo lado llamado Riuet de Porrera: en este mismo punto se le une á dicho arroyo otro, y se sigue por la orilla izquierda de éste por camino de rápido declive curvateando por espacio de 1283 varas, donde dejando sobre la izda el origen del dicho arroyo se cruza una cordillera por un collado llamado Coll Major, empieza un descenso dondee sobre la izquierda hay el origen de otro arroyo y bajando por su orilla derecha por camino tortuoso y de rápido declive se cruza aquel á las 490 varas y dejándolo sobre la derecha empieza á subir el camino hasta una pequeña eminencia á 270 varas, desde cuya meseta se descubre ya la villa de Falcet. Síguese por un rápido descenso y á 816 varas se pasa un arroyo, que teniendo su origen á media hora sobre nuestra izquierda va a unirse con el anterior á unas 400 varas sobre nuestra derecha; y los dos formando uno solo siguen ya con el nombre del Barranc del Coll de Porrera hasta una hora más abajo de Gratallops, donde se une con el río de Prades. continúase bajando por espacio de 666 varas, donde se nos une el camino que viene del campo de Tarragona por el Coll de la TEixeta, y continuando por buen camino 1283 varas se pasa un arroyo que tiene su origen a media hora de nuestra izquierda, y siguiendo un suave ascenso á las 393 varas se entra en la villa de Falcet / (...) Sálese de Falcet por la parte SO buen camino y carretero y siguiendo por él un cuarto y medio de hora se entra en la villa de Marsá, (...) Sálese de esta villa cruzando el camino que conduce del campo de Tarragona al Aragón o provincia de Lérida y continuando de frente por buen camino un cuarto de hora (se deja sobre la iza uno que conduce al pueblo de Capsanes distante media hora) sigue algo mas de cuarto y medio de hora por la orilla izda del torrente arriba indicado; y se deja sobra la derecha el camino que dirige á Guiamets. continúase por camino no tan bueno como el anterior por espacio de 3 cuartos de hora pasando antes el torrente, y se deja sobre la derecha el que dirige al de la

6. Camí Ral de Mora.⁵⁹

7. Camí Ral de Reus

8. Camí de Colldejou⁶⁰

⁵⁹ D'origen romà, ja documentat en època medieval segons RIERA (2002). Descrit a FEYNER (1823), CABANES (1830), BERTRAN (1847) i ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO (1866). DARNIUS (1716) indicava les seves primeres etapes així: "(...) de Falset a Riudecols, y de Riudecols, và à Reus, donde dexa el camino que va de Tarragona à Escala Dei, Mascalvó, donde dexa el camino que và de Tarragona à Salu, pasa à la Canonja, despues el rio Francolí à vado, y llega à Tarragona: este camino hasta Riu de Cols es malo, y desfilado, aunque con mucho trabaxo se haría carretero: lo demas es bueno, llano y carretero". CRIVILLER (1839) un segle després el descriu amb aquestes paraules: "se entra en las lrlas; se cruza á su salida la misma riera, en cuyo punto no presenta mas latitud que un pequeño arroyo, y luego subiendo por camino con pendiente muy rápido y tortuoso por espacio de media hora, se descende otro tanto; y siguiendo algo llano por el pié de elevadas colinas pasando vários arroyos, que tienen su origen en las mismas, se pasa otra vez la susodicha riera á media hora; y subiendo otro tanto por su orilla derecha hasta su origen, se deja sobre la derecha el camino que conduce á Porrera, donde empiezan ya las vertientes hácia el Ebro. Continúa el camino con un ascenso de medio cuarto de hora, tan malo pendiente tortuoso y resvaladizo que, es muy espuesto pasarlo montado; en cuyo elevado extremo se cruza la cordillera por el punto llamado Coll de la Teixeta. Síguese ya descendiendo suavemente en camino despejado por terreno de pan en espacio de un cuarto de hora, que siguiendo por entre el pié de un escapado peños y vastas colinas de frondosas vides media hora, donde se encuentra el camino que conduce de Porrera á Pradell; súbese un corto trecho algo pendiente, donde se cruza una elevada cumbre llamada Coll Roig, desde cuya eminencia se descubre un vasto horizonte hasta la frontera de Aragon: y luego empezando á descender por rápido pendiente y por camino malo y tortuoso por espacio de un cuarto y medio de hora, en cuyo pié se une con el camino que viene de Porrera, sigue llano ya un cuarto de hora; y pasando un arroyo se entra en la villa de Falcet. / A la salida de Falcet se pasa un profundo barranco, que corriendo sus aguas en pequeño arroyo, se unen despues en el manso llamado de Anguera, con las del arroyo que antes encontramos en la entrada de Falcet, y siguen á desaguar el río llamado Ciurana. Continúase por buen camino, y á un cuarto de hora se deja sobre la derecha el camino que conduce á Bellmunt, y á tres cuartos sobre su derecha, y á otro cuarto de hora se cruza el que conduce del pueblo del Masroig, que está a cinco cuartos de hora sobre nuestra derecha, al de Marsá que lo está á media hora sobre nuestra izquierda; síguese por buen camino media hora, donde se deja el que conduce por Marsá al campo de Tarragona, continuáse por espacio de una hora, y se deja sobre la izquierda el camino que dirige á Guiamets distante de este punto media hora; y luego otro sobre su derecha que conduce también á Masroig. Prosiguese bajando por espacio de media hora donde está sobre la derecha el que conduce á Garcia, y de Mora al Masroig. Continuamos bajando corto trecho por camino muy pendiente donde se cruza un torrente que tiene su origen en el término de Falcet y Marsá, súbese igual trecho donde sobre el borde derecho del camino está el meson llamado el mas de Rovira. Continúa luego un descenso por espacio de un cuarto y medio de hora, y se pasa un torrente de consideracion llamado riera dels pins; (15) sigue el camino por un ascenso de un cuarto de hora, y luego prosiguiendo llano y despejado por espacio de un cuarto y medio de hora dejando el camino de Ginestar sobre la izquierda, sigue un descenso de un cuarto y medio de hora, donde se cruza Mora la nueva (...)" P. 23: "Desde este punto divisorio llamado Coll de la Teixeta hasta un cuarto de hora de Falcet, y punto de reencuentro con el camino que viene de Porrera, dilatadas colinas de ricos viñedos, algunos escarpados y áridos peñones, pocos campos de sembradura y profundas cañadas de avellanos: desde este punto de reencuentro del camino hasta hora y cuarto más allá de Falcet, lozaons olivos, avellanos y almentos, dilatadas llanuras de viñedos que producen licores y esquisitos vinos, con huertas de escelentes verduras, frutas, legumbres, y vasos campos de sembradura". // Falcet: Plaza de armas hasta principios del xVIII. Fuentes copiosísimas. Fábricas de municiones por ser este terreno abundante en minas de plomo. Produce trigo y legumbres, buen vino, aceite, almendras y avellanas. Industria, fábricas de plomo y aguardiente. En su término hay también minas de cobre y alcohol."

⁶⁰ CRIVILLER (1839, p. 34-35) en diu: "(ve de Riudoms...) y se deja sobre la derecha á igual distancia á corta diferencia el pueblo de este nombre: continuáse por espacio de otros tres cuartos de hora, y se entra en la villa de Montroig, donde deja de ser carretero el camino. / Si se quiere continuar para el Aragon pasando por el Coll roig, se sale de dicha villa Montroig por la parte N.O.; y siguiendo por un ascenso de cinco cuartos de hora entre montes y barrancos, camino tortuoso y rápido declive; y dejando sobre la derecha una vereda que conduce á Escornalbou distante de este punto media hora, y sobre la izquierda el camino que conduce al pueblo de Colldejou, se continúa por pésimo camino; y luego se cruza la cordillera por el punto llamado Collroig y division de las vertientes: empieza el descenso por entre un peñon escarpado, dando vuelta á la Mola, donde empiezan las vertientes hácia el Ebro; y descendiendo por pendiente rápido, y camino de igual naturaleza que el anterior por espacio de tres cuartos de hora; y entrando en Fontaubella, se une con el que llevabamos para Aragon, por el coll de la Argentera. / Si se sale de Montroig por la parte O. se continúa por un ascenso, mal camino terreno quebrado y áspero; en distancia de una hora; y se entra al citado Colldejou: sálase del pueblo, y continuáse subiendo por camino tan malo como el anterior por espacio de tres cuartos de hora, donde se atraviesa la cordillera, por el punto llamado Coll del Guix, por entre un escarpado y el pié O. de la Mola: empiezan ya las vertientes hacia el Ebro, y un descenso rápido por entre peñascos y profundos barrancos, y á un cuarto de hora se halla el manantial llamado font de la Escoda. Síguese por entre sombríos bosques, escarpados y elevados montes, profundos valles y barrancos por espacio de tres cuartos de hora, donde se une este pésimo camino á media hora de Fontaubella con el que conduce al Aragon despues de haber atravesado por este pueblo, y collados llamados arriba de la Argentera y Coll Roig." / Colledjou: trigo, legumbres, toda clase de ganado, muchos enjambres de abejas, fábricas de aguardiente."

Camins comarcals o de poble a poble

Constitueixen l'entramat bàsic per les comunicacions internes i externes. Evidentment són radials, però no hi ha connexions directes entre tots els pobles de la comarca, tenint un pes destacat l'obstacle del massís del Montsant. Hem d'entendre com a tal la muntanya en ella mateixa, que conserva nombroses vies d'unió, sinó la inseguretat del camí al llarg de la baixa edat mitjana i durant tota l'edat moderna que faran preferible donar el tomb per les zones més transitades enlloc d'anar per la via més recta.

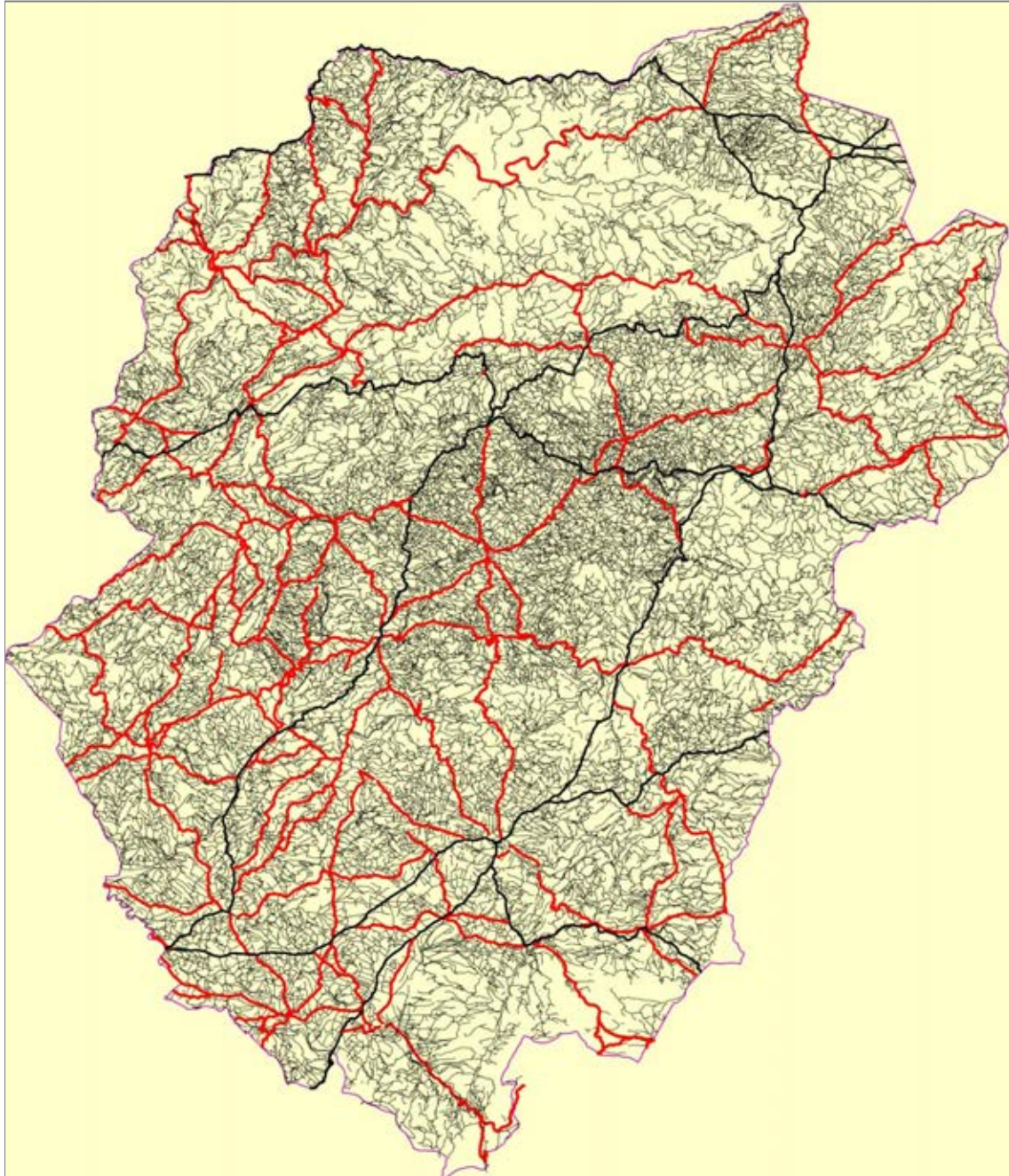

Fig. 3.26. Camins secundaris o de poble a poble

Vies d'estructuració dels termes

Dins de cada terme hi ha un seguit de vies que estructuren de forma genèrica el seu espai, en sumar eixos (ara interns) a les vies regionals i comarcals. Solen ser poques, i tenen una amplada superior a la resta de camins, corriols i dreceres. Molt sovint estan vorejades d'arbres. El seu traçat sol ser transversal i, evidentment, radial respecte al nucli de població.

Fig. 3.27. Camins d'estructuració de termes

Camins, corriols i dreceres

Formen la major part de l'entramat viari de la zona estudiada, i la seva funció és la de facilitar l'accés fins al darrer racó de cada terme. Com és evident, hi ha força diferències en la xarxa segons la zona viària de la que parlem, però en general segueixen les mateixes línies explicatives segons la seva funcionalitat.

Els camins neixen de les vies regionals, comarcals i locals, i faciliten l'accés als diferents grups de parcel·les i a les zones silvopastorals. No solen tenir parets als marges ni arbres a les vores, si bé els camins en ziga-zaga tenen com a murs laterals les pròpies terrasses dels abancalaments.

Els corriols són petites vies que sorgeixen dels camins i faciliten l'accés a cadascuna de les parcel·les de la partida o del grup parcel·lari de l'àrea de conreu. També són corriols la major part de les vies que hi ha a les zones muntanyoses. No sempre ha estat així, ja que als segles XIX i XX hi ha nombroses zones de muntanya on el conreu ja s'ha abandonat i el camí ha perdut les seves característiques de pas principal per convertir-se en un simple corriol.

La dreuera és molt important a la comarca. Està molt difosa i serveix per evitar allargar trajectes. Travessen parcel·les de conreu un cop llevada la collita o terres en guaret i ermes. L'existència de dreueres denota un potencial ús compartit de les pastures un cop llevada la collita.

La difusió de corriols i especialment de dreueres depèn en gran mesura del règim d'ús dels espais compartits. Si observem el mapa de camins podem copsar l'existència d'algunes àrees amb poques vies d'aquestes característiques, com a Capçanes i a la Bisbal de Falset. En el primer cas l'abundor de masos, el fet de que aquests resten al marge de les normatives comunitàries (del Comú) sobre aprofitaments agrosilvopastorals, i la importància de la ramaderia en aquests masos fins al segle XIX, farà que l'accés veïnal a aquests terrenys estigués vedat, raó per la qual no abundarien els corriols ni les dreueres. A la Bisbal, però, les causes són unes altres: donada l'estructura de propietat de la terra del terme (molta terra en mans de poques cases) i la importància de la ramaderia, portaria a que el Comú establís normes de control d'accés a l'espai comunal. Així les ordinacions de la Bisbal de 1624, si bé permeten la creació de dreueres, l'ús era força restringit: «que tota persona pugue pasar garbes, verema, fusta, al pas dret, dani satisfet»; però el control sobre l'espai comunal era extraordinari: «que qui farà camí per lo comú o li farà mal, que pag 2 sous de bany, dich dos sous»⁶¹.

⁶¹ PRATS: 2001, p. 42 i 53.

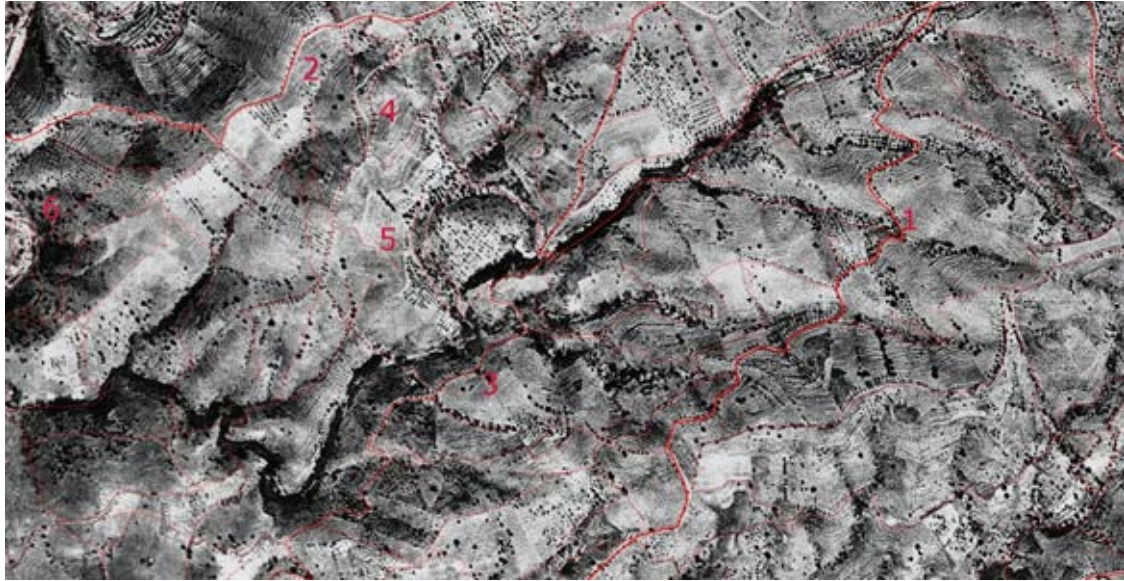

Fig. 3.28. Tipus de vies. 1.- Camí regional o de llarg abast (Camí dels Cartoixans o carretera de Cervera a Tortosa). 2.- Camí comarcal o de poble a poble (Camí del Lloar a Gratallops). 3.- Camí d'estructuració del terme (Camí de les Manyetes, Gratallops). 4.- Camí intern. 5.- Drecera. 6.- Corriol.

Les ordinacions de Torroja de l'any 1582 són també força restrictives respecte al fet d'obrir camí, és a dir, de crear dreceres. En elles encara deixen travessar al dret quan es va carregat, però només en cas d'estar impedit el camí original: «volem y ordenam que tota càrrega que ab arguens se haja de portar y la verema, que sia privilegiades en que puga passar per qualsevol lloch, encara que lo qui portarà dites càrregues no tingua camí per aquell lloch. Emperò que si dany done que l'aja de satisfer sens dilació, ni deffugi algú, entenem emperò quant per altre lloch no's puga passar comunament manco dany donant»; i igualment qui passés amb bèsties per una heretat aliena «fent i no tenint camí» anant o tornant de les seves propietats amb càrrega, havia de pagar ban i tala (TORNÉ I VALLEJO:1989, p. 43-44).

Les vies pecuàries

Són molt poques les vies pecuàries considerades com a tal que s'han conservat fins al segle XX. Això és degut, probablement, a la pràctica desaparició de la ramaderia extensiva des de finals d'època moderna. Però no hem d'oblidar que la zona va ser un centre transhumant de certa importància en època medieval, i que algunes poblacions de la perifèria van mantenir una important activitat ramadera fins al segle XIX. Les vies que han restat com a ramaderes, a part de l'entramat de la zona viària 3 (Montsant), són petits fragments dispersos per la part meridional de la comarca del Priorat.

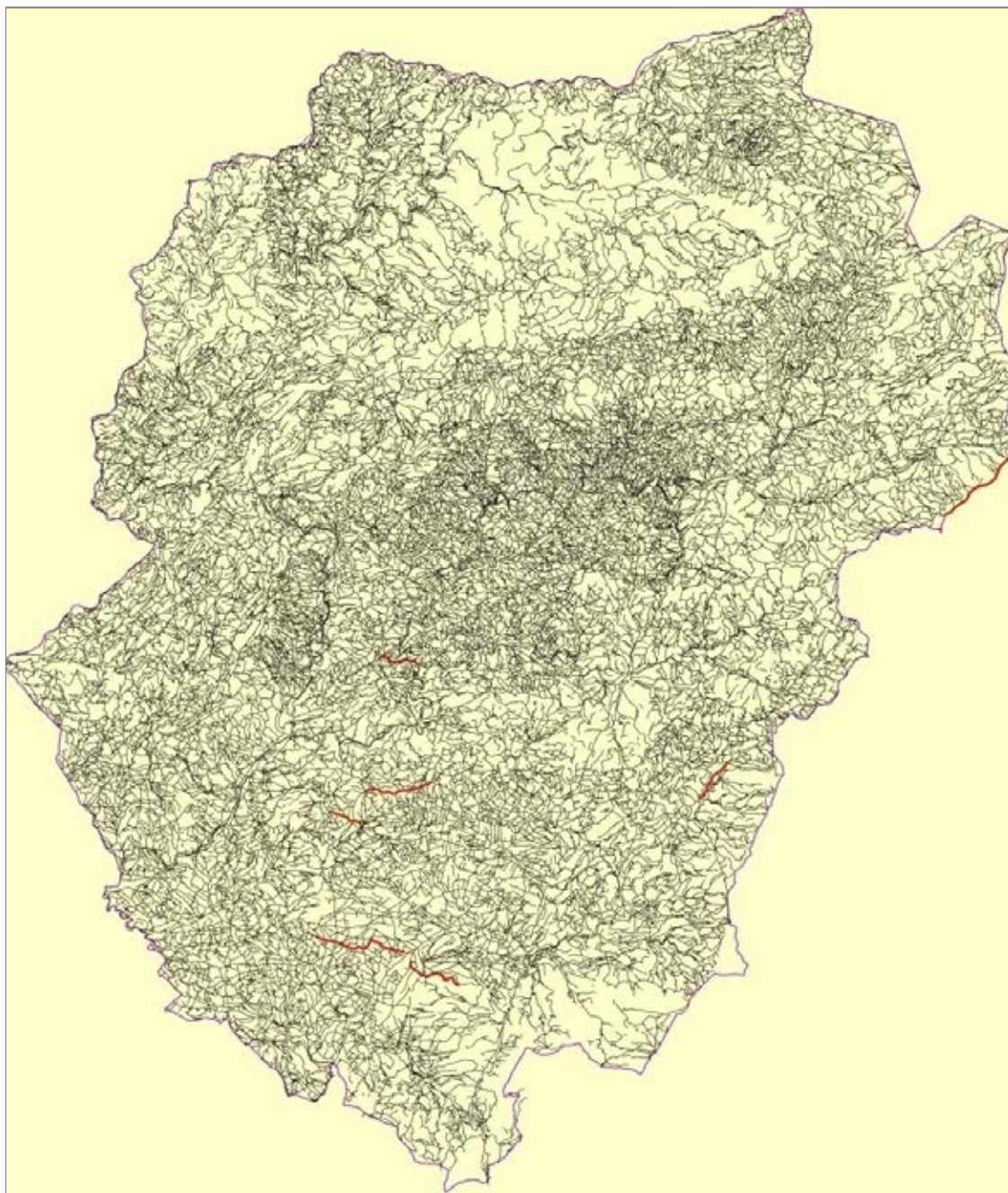

Fig. 3.29. En vermell, vies pecuàries documentades a principis del segle XX.

Tipologia de traçats

És molt difícil establir una tipologia de camins segons les seves característiques físiques.

Malgrat tot podem aportar algunes idees:

Camins entre parets

La seva existència no és gaire habitual a la comarca, però sí que en trobem. La presència de parets, murets o marges murats no està en relació amb la jerarquia del camí sinó amb la «defensa» del terreny de la vora. Així trobem aquestes construccions quan el camí passa per zona d'horta (no en el cas de corriols d'horta) o en les proximitats de les poblacions (farraginals). Una altra qüestió són les parets que, pròpiament dit, són marges d'espona, és a dir, murs de contenció de terra dels abancalaments en terrassa. Aquí sí que trobem que una gran part dels camins presenten aquesta característica.

Camins sense parets

La totalitat de les drecceres, i la pràctica totalitat de corriols i camins manquen de parets als marges, excepte els indicats en el punt anterior.

Camins als barrancs

Una de les característiques que més ens ha cridat l'atenció és l'abundor de camins que llur traçat passa pel fons d'un barranc. Si bé és força comú que el camí passi pel costat d'aquest curs d'aigua, en el cas del Priorat trobem que en gran part dels barrancs el camí es confon amb la llera d'aquest (especialment a les zones 1, 2, 5, 7 i 9). Probablement estem davant de traçats mòbils sobre lleres que normalment són seques, i que quan porten aigua ho fan amb poc cabal, de tal volta que permeten un trànsit adequat al costat de l'aigua. Aquests camins quedarien tallats molt puntualment, havent d'agafar un corriol per accedir a un camí situat a una cota superior.

Camins sobre serres

És habitual també que, paral·lel al camí del barranc, trobem també un camí sobre la serra. Aquests són de traçat més recte, seguint en gran part la carena de la serra, però són més cansats, per quant sempre tenen una posició de rampa. L'accés a aquests des del fons de barranc o des de la plana es fa a terme a través d'un ziga-zaga força difícil.

Camins de connexió

Hem de parlar de dues tipologies de camins de connexió: els camins en ziga-zaga, i els camins senzills. Aquests camins uneixen les vies de barranc i de serra o bé camins que planegen a cotes mitges. La immensa majoria d'aquestes vies són en ziga-zaga, plens de revolts cada pocs metres que faciliten poder guanyar o perdre

alçada amb animals carregats. També en ziga-zaga són les vies que travessen la zona 3 (Montsant) des de migdia, de les que són poques les que es conserven ja que requerien de veritables obres d'enginy per poder salvar els cingles.

De forma minoritària en les zones de major altitud trobem també camins de connexió senzills, basats en guanyar o perdre alçada poc a poc faldejant la serra. A les zones de muntanya baixa són els més habituals.

Camins a la plana

A la zona plana és força difícil distingir els diferents camins ja que camí, corriol i drecera no tenen parets als marges i sovint travessen plantacions d'arbres. És força habitual l'existència d'una densa malla de camins separant una a una o en petits grups les parcel·les de conreu.

3.6. L'accés als recursos naturals

Les diferents formes d'accés als recursos naturals, fonamentalment a la terra per conrear, són un element clau per comprendre els processos i el resultat de la construcció dels diferents models de paisatge agrari. Per això cal conèixer els diferents marcs jurídics existents, especialment pel que fa referència a la gestió de les terres vagants -o comunals, segons el cas- i en concret en els períodes de creixement demogràfic i econòmic. No entrarem en l'estudi de la formació de les senyories, exemplarment estudiat per Albert MARTÍNEZ (2007), sinó que ens centrarem en les diferències existents entre els mecanismes d'accés a la terra de les diferents unitats senyoriales.

Com podem observar a la imatge 30, les diferents baronies de la zona estudiada es corresponen força amb les diferents zones viàries excepte en el cas de Marçà. És possible que hi hagi una relació més o menys directa? Ores d'ara ho desconeixem, però és possible que el règim d'accés als recursos naturals estigui mediatitzat per les diferents senyories, almenys en el que respecta a la capacitat de decisió dels comuns. Fem un petit repàs dels diferents senyoriis.

Al llarg de l'època moderna el Duc de Cardona posseïa la jurisdicció civil i criminal del comtat de Prades. La capacitat d'ordenació comunal sembla que estava força descentralitzada, i el nomenament dels jurats es feia entre els membres del consell (prohoms), afectant als pobles d'Ulldemolins, Albarca, Siurana, Cornudella i Arbolí. Es tracta d'una zona colonitzada des d'un bon principi i que va aconseguir un bon nombre de privilegis i franqueses donant un gran poder de gestió al col·lectiu de veïns (el Comú o Universitat). Els veïns de Siurana -i en principi els de tot el seu antic terme d'època islàmica- posseïen de forma lliure els seus béns (cases i terres) excepte en les reserves senyoriales (diuenges), sense haver de pagar cens, usatge, ni altres càrregues més que el delme i la primícia. Se'ls hi va concedir també «omnibus pascuas et aquas et venationes et chazas et omnes adempamentos de ipsis boscs et de ipsis montaneis et de ipsa fusta et de hi omnibus que ad usum hominum pertinent et liberos exitus atque introitibus ipsis et omnibus eorum

peccoribus et animalibus», així com els furs i usatges de Lleida⁶². És a dir, es concedia als veïns (organitzats a la Universitat o Comú) la gestió dels usos de les muntanyes i de les terres vagants.

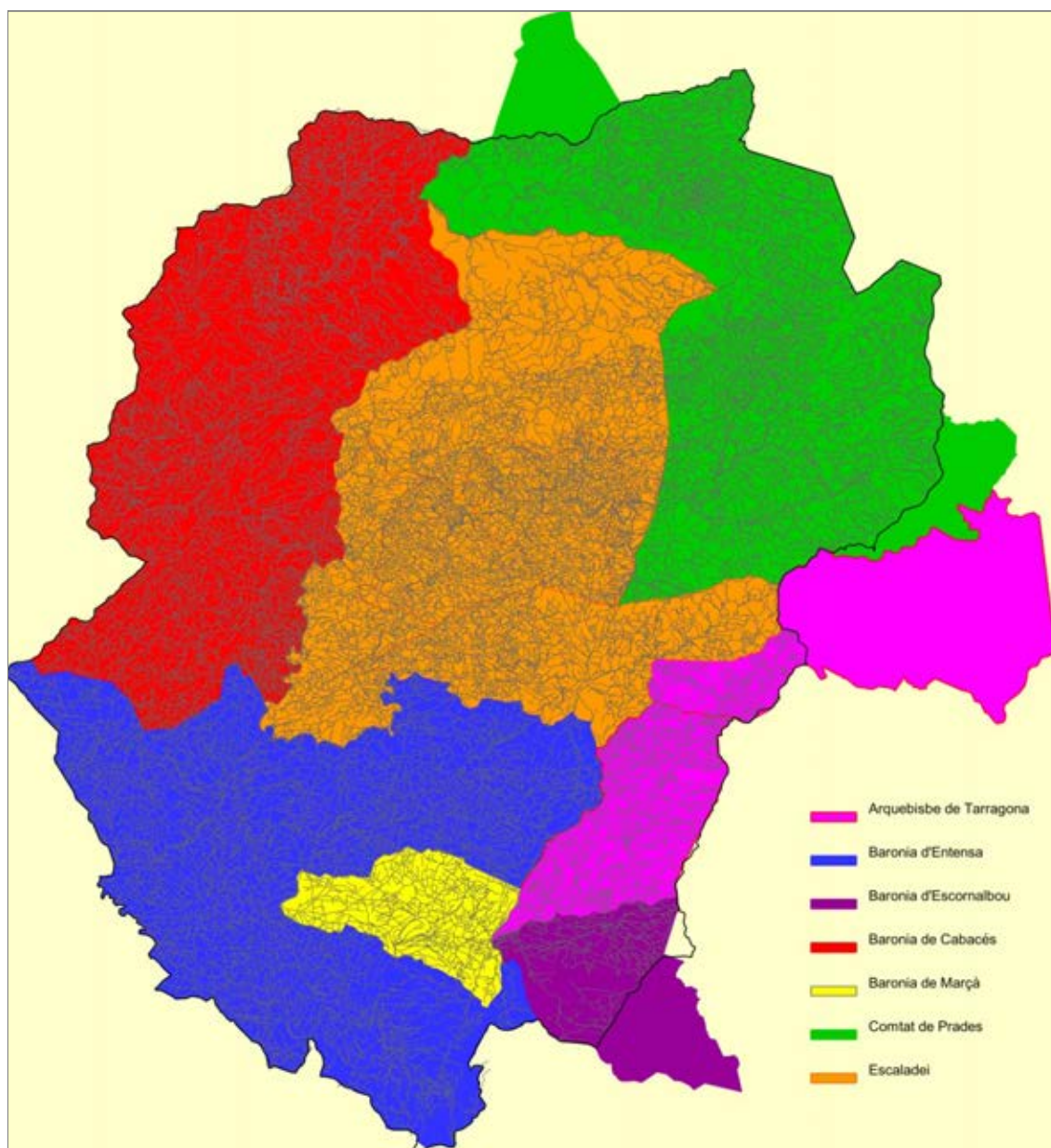

Fig. 3.30. Xarxa viària i baronies durant l'època moderna.

Més al nord, la població d'Ulldemolins també va veure reconeguda aquesta franquesa, ja que l'any 1166 el rei Alfons I atorgava als veïns la lliure possessió de tot el terme «totum integriter heremum et cultum, cum ingressibus et egressibus suis et cum pascuis et aquis et vineis omnibus et cum omnibus adempramentis suis, ad usaticum Siurane».⁶³ En línies generals aquesta situació de franquesa i de donació de fet del terme i els seus usos i drets comuns es va aplicar a tot el comtat de les Muntanyes de Prades, i per tant afectarien de igual forma a Albarca, Cornudella i

⁶² FONT I RIUS: 1969, doc. 94, del 29 d'abril de 1153.

⁶³ FONT I RIUS: 1969, doc. 128 del 31 de gener de 1166.

Arbolí. La donació, però, no impedia que hi haguessin reserves senyoriales (diuenges, com el de Cornudella), espais sota el control directe d'agents del senyor (castlans), i heretats concedides a institucions que restarien al marge de les ordenacions del col·lectiu veïnal (com possiblement seria el cas de les heretats de la capellania d'Albarca, donades per Ramon de Cervera a Pere, capellà de Pinós, el 1152).

La baronia d'Entensa també va acabar a les mans del Duc de Cardona, que disposaria de la jurisdicció civil i criminal. Aquí la capacitat d'ordenació comunal potser estava una mica retallada ja que el senyor nomenava un procurador de la baronia que, al seu torn, nomenava un tinent de procurador. Els jurats locals eren nomenats per borsa, i de la nostra comarca van veure's afectades les poblacions de Falset (amb el poble de Bellmunt), Capçanes i els Guiaments pertanyents al terme de Tivissa, el Molar i el Masroig adscrits al terme de Garcia (si bé el Masroig va obtenir la segregació el 8 de gener de 1796). Excepte Falset, doncs, els diferents pobles estaven sotmesos a les diferents institucions municipals. Falset va comptar amb àmplies franqueses igual que el comtat de les Muntanes de Prades, segons especifica la carta de poblament de 1191, on Pedro de Déu «don a tots pobladors et aquí estants e a lurs posteritats o linyadas franquesa e llibertat a usatge de la montanya de Siurana que haien e posseesquen ab totes coses que en lo terme seu son e a us d'ome pertanyen a totes lurs voluntats faedores per tots segles».⁶⁴ D'altra banda els termes de Tivissa i Garcia també estaven parcialment enfranquits, però els seus habitants cristians restaven obligats a pagar la qüestia, el delme, la primícia i la tasca d'un onzè (sobre noves terres, nous horts i noves vinyes que no havien estat abans dels sarraïns), encara que en aquest ampli territori havia nombroses honors senyoriales (Romero:2009). Aquí havia, doncs, una major implicació senyorial, encara que només fos pel que fa a les rendes, sobre l'expansió de les terres de conreu. La gestió, però, sembla que queia en les institucions comunals interessades en el pagament col·lectiu de rendes -en el cas de Tivissa- amb un repartiment intern dels pagaments (mitjançant les estimes).

A la baronia d'Escornalbou i als dominis de l'arquebisbe de Tarragona la jurisdicció civil i criminal quedava a mans de l'arquebisbe. Hi havia un batlle general així com batlles locals. Desconeixem, però, el funcionament del règim comunal i l'autonomia d'aquest.

La jurisdicció civil i criminal de la baronia de Marçà pertanyia durant l'edat mitjana a la baronia d'Entensa, però en època moderna va acabar en mans del comte de Castellar com a baró de Marçà. Suposem que aquí existia una àmplia autonomia comunal, però desconeixem les condicions d'accés als recursos naturals. Cal pensar, però, que serien similars a les de la baronia d'Entensa per la seva pertinença original.

Pel que fa a la baronia de Cabacés la jurisdicció era mixta entre el bisbe de Tortosa (civil) i el Duc de Cardona (Criminal). Potser era la que tenia menys capacitat d'adaptació local, ja que existia un cos polític unitari: hi havia un *Consell de Trenta* format per jurats dels cinc termes què, a seu torn escollien als *Dotze* jurats que formaven l'ajuntament de la baronia. Hi havia un únic batlle nomenat pel bisbe però

⁶⁴ Ídem, doc. 189, p. 262.

escollit per terna dels cinc llocs: Margalef, la Bisbal, Cabacés, Vilella Baixa i la Figuera (amb els masos del Lloar, segregats el 1808; Sabaté:1995, p. 66-67). Aquí de nou trobem diferents franqueses que donaven a les comunitats de veïns la capacitat de gestió sobre els espais vagants, encara que no tindrien capacitat de gestió als monts senyorials de Montalt i Cavaloca. Les franqueses les trobem detallades a la carta de poblament de Cabacés atorgada l'any 1185 on es concedia als habitants «illum nostrum locum quod dicitur Cabacer»,⁶⁵ el que es traduïa en la possessió de «terras cultas et incultas cum montanis et silvis et aquis et paschuis ac venationibus et piscationibus», sota el pagament del delme i la primícia i reservant-se el senyor les justícies i diferents béns, entre ells el forn i el molí; unes franqueses que s'estendrien cap a la resta de la baronia. La Figuera (amb el Lloar) també va comptar amb carta de poblament, com hem vist, on es cedeix tot el terme -i la seva gestió- als veïns del poble a canvi dels mateixos pagaments que a Cabacés a més d'un cens col·lectiu d'un morabatí d'or, essent gestionat el cobrament pel propi Comú (Virgili: 1997, p. 435-436).

Finalment, tot el contrari és el que trobem als dominis del monestir d'Escaladei. Aquí la jurisdicció civil i criminal era del monestir, que nomenava un batlle general i un sotsbatlle a cada lloc. Va existir una alta autonomia del col·lectiu veïnal, i una important regulació dels usos comunals sobre les terres individualitzades, com mostren les diferents ordenacions creades (Torné i Vallejo: 1989), però pel que fa a l'accés als recursos sembla que va haver moltes diferències entre els termes que formaven la baronia. Així Porrera va comptar amb una gran autonomia gràcies a la carta de poblament de 1201, on es donava el terme als seus habitants sota pagament del delme i la primícia;⁶⁶ però cal diferenciar l'espai de Sant Marcell -possiblement ja entraria dins l'òrbita de Cornudella- on existien importants espais sota dominicatura senyorial. Ben diferent seria la condició del terme de Poboleda, que es va formar mitjançant l'establiment del terme a favor de 8 famílies en una data tardana com l'any 1270 («grangiam nostram de Populeta»), si bé amb molts espais reservats pel monestir.⁶⁷ El senyor, en aquest cas, es reservava la dominicatura (el domini directe dels béns), així com el dret de retracte en els actes de transmissió; cobraria a més el delme i alguns mals usos, i els veïns quedaven obligats a moldre al molí del senyor. A la Morera també trobem fortes limitacions del comú en quedar el domini del territori en mans dels religiosos des de l'any 1170.⁶⁸ El mateix succeïa a Torroja, colonitzada pel prior d'Escaladei l'any 1261 mitjançant una carta d'establiment a 30 pobladors -ampliat anys més tard- de caire emfitèutic,⁶⁹ i amb el control del territori vagant pel monestir, que l'any 1294 establia en emfiteusi la coma Bardina a Pere Morell sota les condicions tradicionalment incloses en aquest contracte (Sabaté: 1995, p. 20).

Constatem, doncs, l'existència de dues formes d'accés a la terra i de gestió dels espais vacants: la gestionada pel comú o universitat -pròpia de la major part de la

⁶⁵ FONT I RIUS: 1969, doc. 177, p. 245 del 9 de maig de 1185.

⁶⁶ FONT I RIUS: 1969, doc. 213, p. 291-292 de 29 d'agost de 1201.

⁶⁷ Ídem, doc. 318, p. 470-471, de 27 de març de 1270.

⁶⁸ Ídem, doc. 139, p. 199, de 8 de desembre de 1170.

⁶⁹ *Catalunya Romànica*, vol. 21, p. 368-369.

comarca- i la sotmesa al control, gestió i establiment per part del senyor dominical, centrada aquesta a la major part dels dominis del monestir d'Escaladei. La diferència entre ambdues, especialment pel que fa a l'impacte sobre el paisatge, és considerable: en el primer cas ens podríem trobar amb processos de repartiment de terres per part del comú, fet del tot improbable, o preferentment, amb l'ús del *dret de rella* propi de les costums de Lleida: marcar un terreny comunal i posar-lo en conreu després d'haver-ho notificat als jurats i, en el seu cas, d'inscriure l'acte als llibres d'estimes comunals. A la zona sota domini territorial (de la cartoixa d'Escaladei) tot el procés d'ampliació de la superfície de conreu de terres que no estiguessin en mans privades havia de passar, necessàriament, per la concessió senyorial, que establia el marc físic i la càrrega de renda corresponent. Es presumeix, amb aquest fet, que durant els processos d'expansió de la superfície de conreu (primera meitat del segle XIV, primera meitat del segle XVI i segona meitat del segle XVIII) es dibuixarien unes diferents estructures parcel·làries fruit de la lliure adquisició sobre el comunal o bé per la concessió regulada pel senyor.

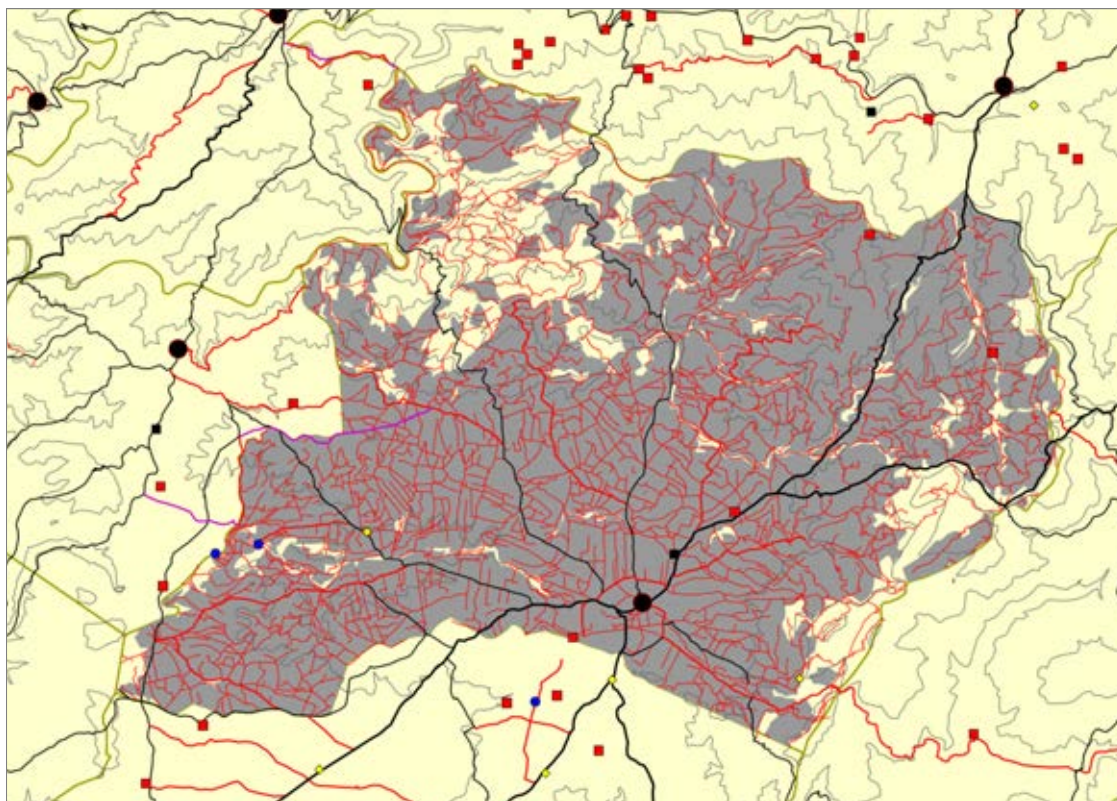

Fig. 3.31. Restes d'estructures de conreus (màxima expansió, en gris) i xarxa de camins al terme de Falset.

Un bon exemple d'aquest fet ens el proporciona el terme de Falset (imatge 3.31). En ell podem constatar l'herència d'un espai de conreu antic i permanent a les zones subhoritzontals, horitzontals i de millor qualitat, amb unes estructures regulars (o amb tendència) com ho mostren els traçats dels camins, en front a la zona nord de masos i a la zona nord occidental, la serra dels Obacs, amb un parcel·lari de conreu en mosaic -gairebé caòtic- fruit dels processos de posada en conreu sense planificació.

El mateix s'esdevindria al terme del Molar (imatge 3.32) on també contrasta el parcel·lari regular de gran part del terme amb la zona de mosaic irregular de l'antic espai comunal nord occidental, més enllà del barranc dels Comuns i en la partida homònima.

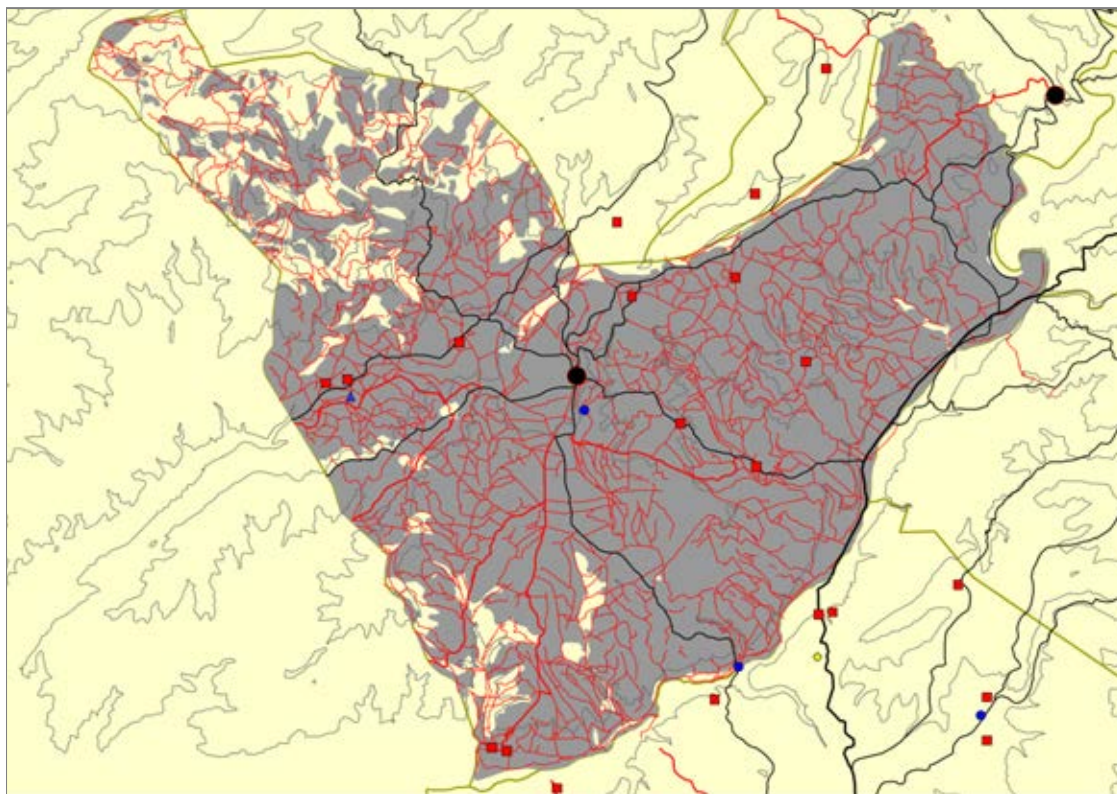

Fig. 3.32. Restes d'estructures de conreus (màxima expansió en gris) i xarxa de camins al terme del Molar.

En canvi, en l'exemple de la Bisbal de Falset (imatge 3.33) podem copsar un altre model de generació de paisatge basat fonamentalment en la baixa pressió demogràfica sobre els recursos naturals i en el desequilibri en la propietat de la terra, facilitats pel model de gestió de l'espai comunal -vagant- per part de la comunitat veïnal. Aquí trobem un parcel·lari conreat concentrat proper al riu i a la població, i una gran dispersió de les parcel·les conreades entre espais erms de muntanya baixa sense terrasses.

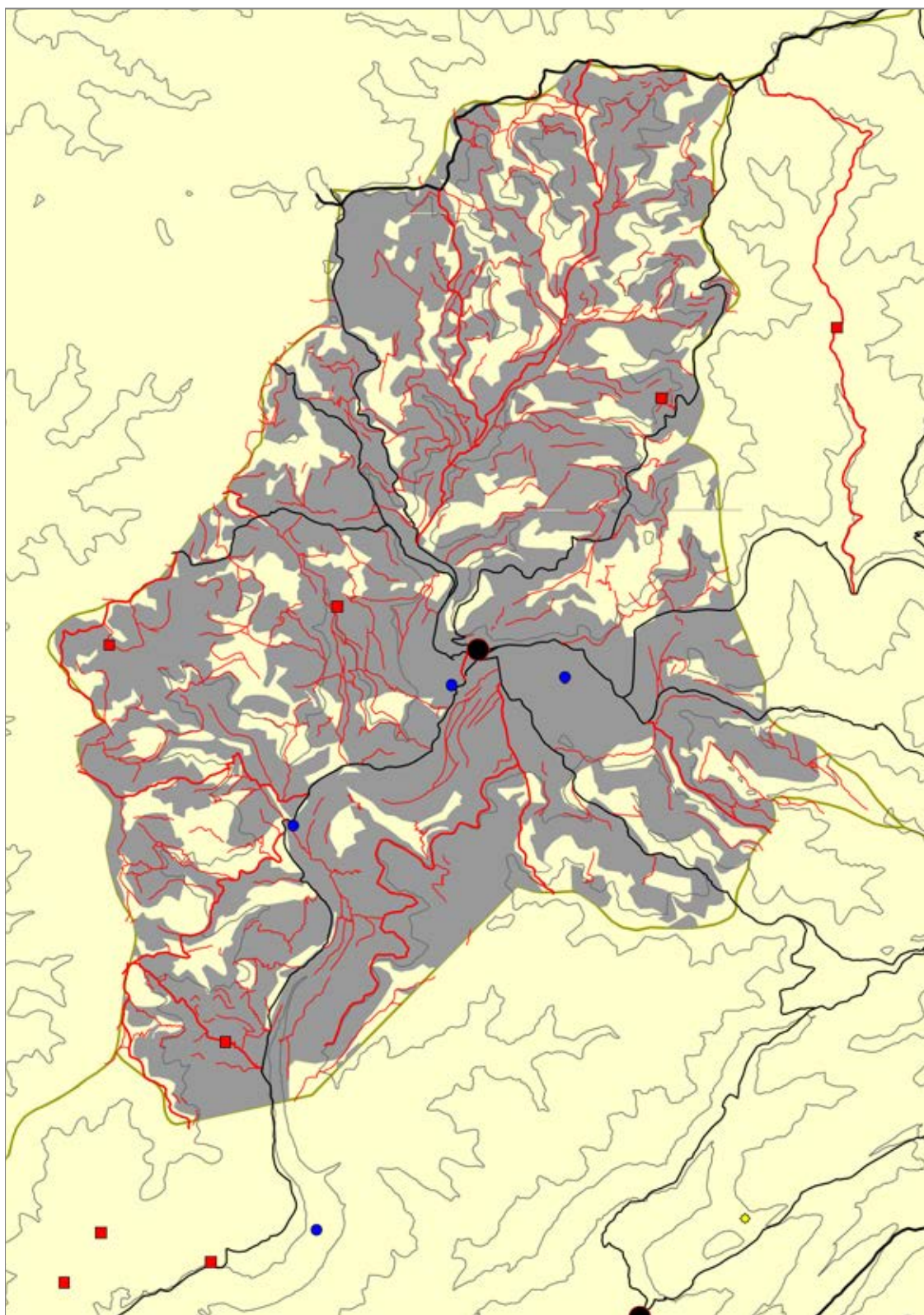

Fig. 3.33. Restes d'estructures de conreus (màxima expansió en gris) i xarxa de camins al terme de la Bisbal de Falset.

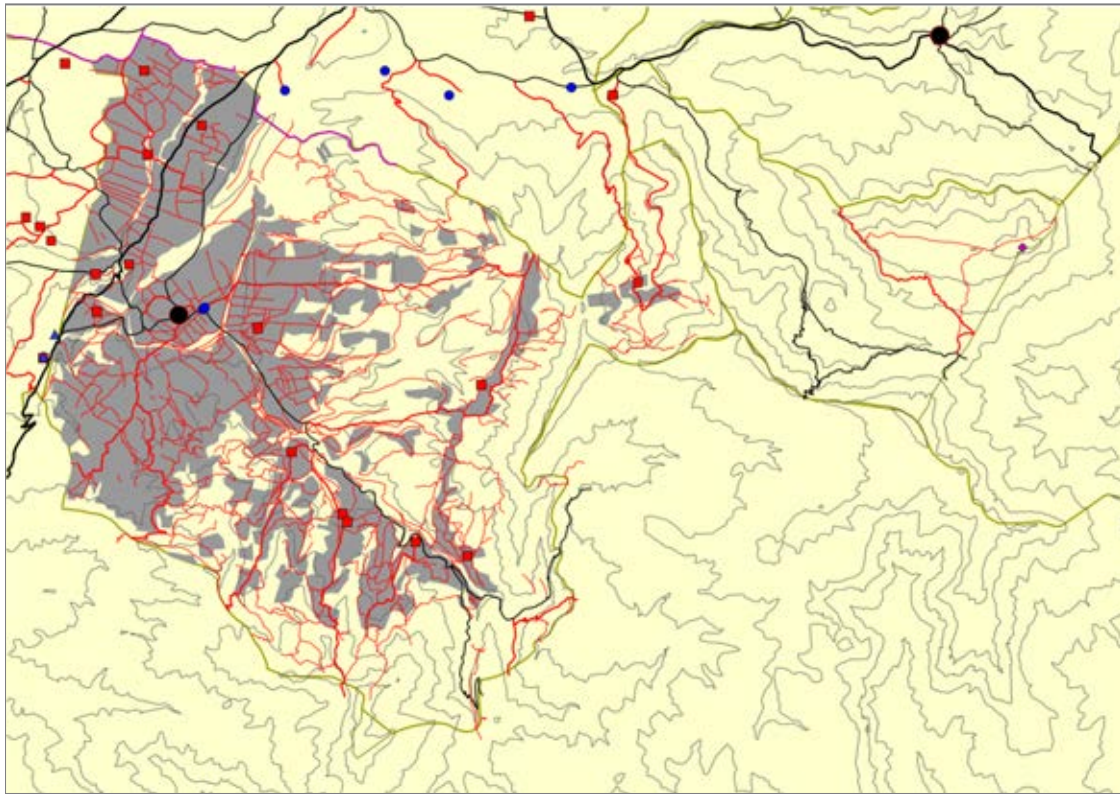

Fig. 3.34. Restes d'estructures de conreus (màxima expansió en gris) i xarxa de camins al terme de Capçanes.

Un altre model queda representat amb el terme de Capçanes (imatge 3.34), amb un repartiment original del parcel·lari de conreu a la zona plana i primers vessants, i una divisió de la resta del terme en grans masos amb el consegüent domini d'àrees forestals i pastorals de propietat privada -o tinença sota pagament de tasca repartida pel comú- que queden al marge de la potencial conquesta de terres de conreu dels vilatans, i de les regulacions d'usos per part del comú o universitat.

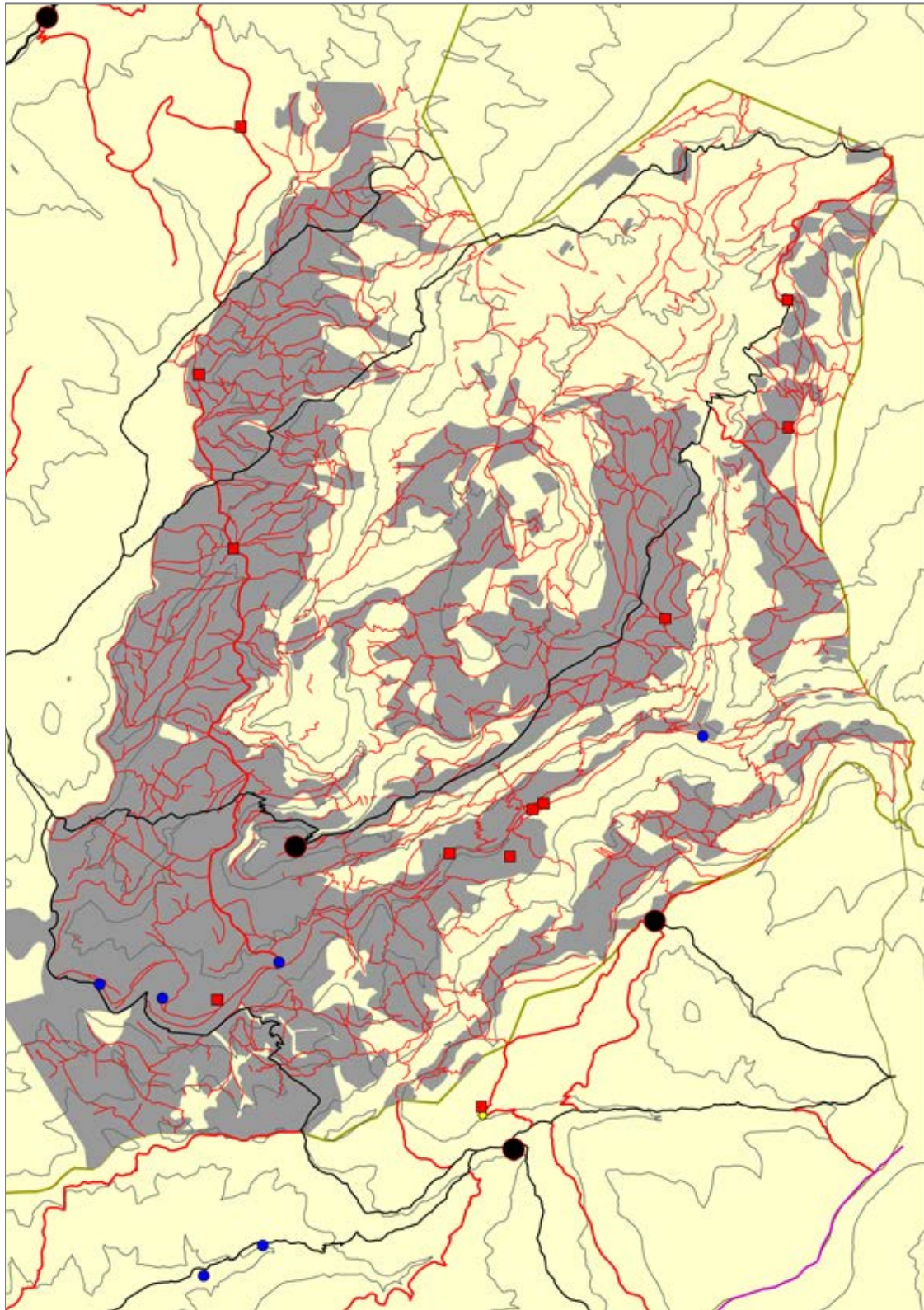

Fig. 3.35. Restes d'estructures de conreus (màxima expansió en gris) i xarxa de camins al terme de Siurana.

El cas de Siurana (imatge 3.35) és exemplar del que s'esdevé en un terme sota control comunitari d'un terme amb abundor del recurs terra i baixa densitat de població. Aquí constatem l'existència d'àrees de masos prop dels dos rius del terme, i

la zona principal de conreus de la vila a ponent i migdia del terme. Els vessants i la serra van ser conreats en les fases de creixement demogràfic per abandonar-se en les fases de recessió.

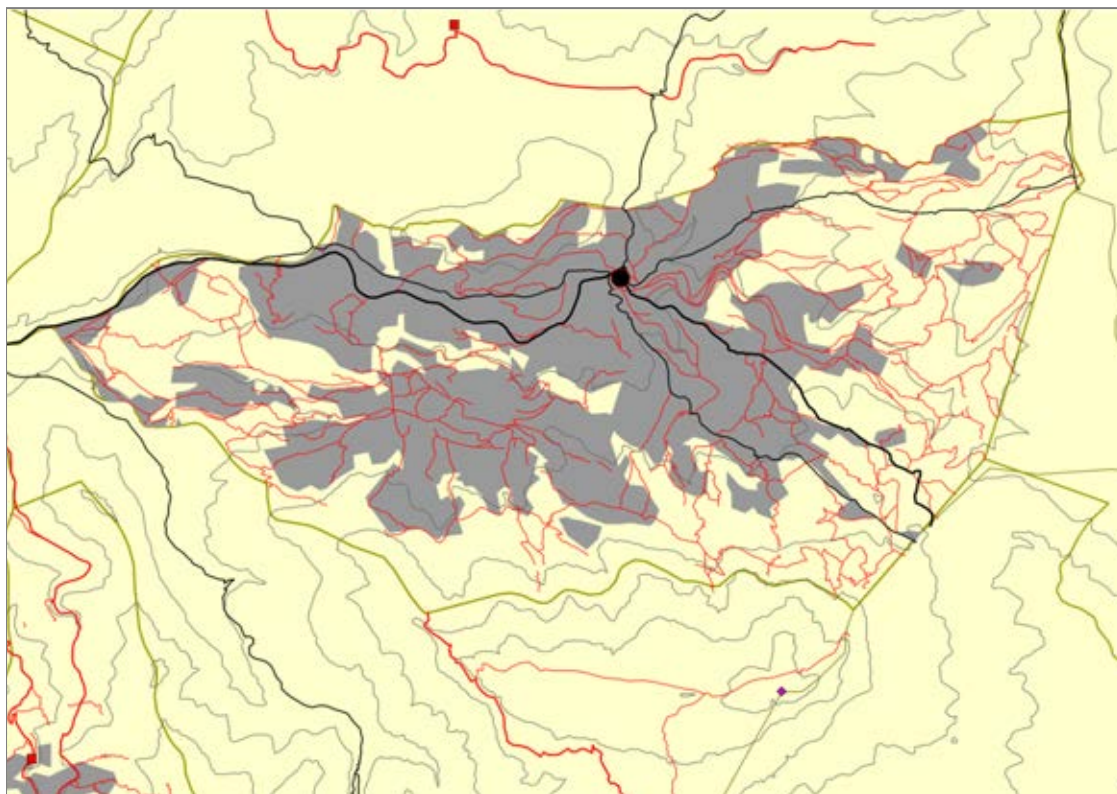

Fig. 3.36. Restes d'estructures de conreus (màxima expansió en gris) i xarxa de camins al terme de la Torre de Fontaubella.

El cas de la Torre de Fontaubella (imatge 3.36) és força diferent pels seus orígens. Alqueria o almúnia d'època islàmica, va ser colonitzada en forma de mas i consolidat com a Torre, i es va convertir en un petit nucli de població concentrada que no es va perdre, a diferència d'altres casos documentats a la comarca. Aquí trobem el parcel·lari de conreu concentrat prop de la població i del riu, però la pressió demogràfica en un terme de reduïdes dimensions i molt muntanyós va provocar l'abancament amb terrasses minúscules de gran part del terme.

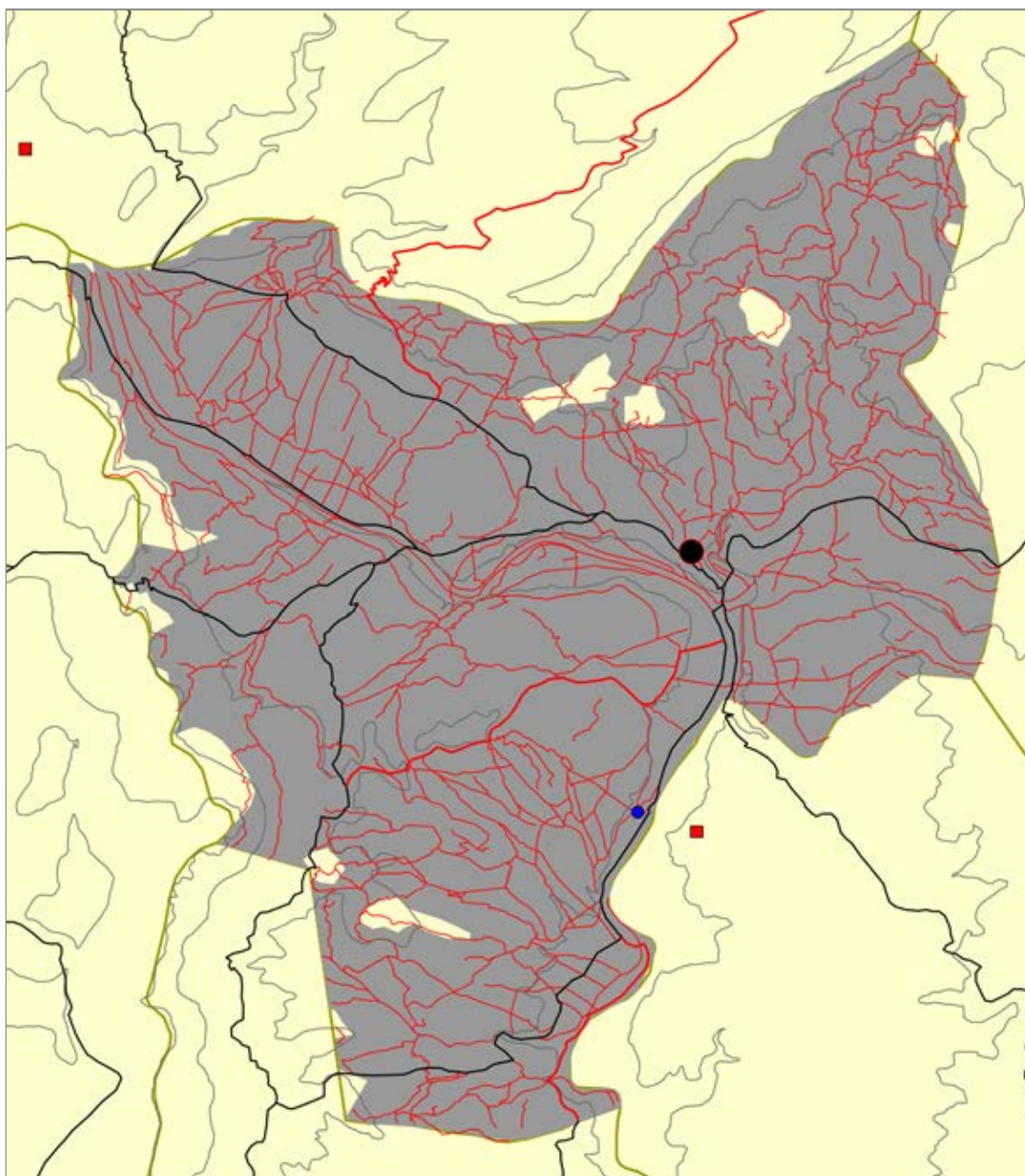

Fig. 3.37. Restes d'estructures de conreus (màxima expansió en gris) i xarxa de camins al terme de la Vilella Baixa.

Finalment mostrem el pol oposat a la Torre de Fontaubella amb el cas de la Vilella Baixa: un terme reduït amb una gran pressió demogràfica i dotat de les franqueses de la baronia de Cabacés. Aquí trobem una conquesta gairebé total del terme pel conreu, amb força diferència entre àrees extraordinàriament regulars al nord-oest i al sud, relacionades amb el parcel·lari antic sobre el riu Siurana, i unes parcel·les força irregulars al nord, extrem oest i est del terme, fruit de les conquestes sobre el comunal.

Aquesta diferent disposició, generadora en part de diferents unitats de paisatge -agrari- queda perfectament palès al segle XIX durant els processos de desamortització, en els quals únicament va destacar l'alienació de béns de la cartoixa d'Escaladei, fonamentalment a la Morera (amb una superfície superior als 3.600

jornals de terra), al temps que la venda de terres comunals en el conjunt comarcal va ser mínim, fonamentalment per la conquesta de terres per al conreu efectuada des de mitjans del segle XVIII excepte, és clar, a la zona més abrupta del massís del Montsant.

La desamortització a la comarca del Priorat

Senyoria	Eclesiàstica		Bienni		Madoz	
	Parcel·les	Jornals	Parcel·les	Jornals	Parcel·les	Hectàrees
Comtat de Prades	-	-	1	0,6	10	156,12
Baronia d'Entensa	6	256	-	-	12	22,62
B. Escornalbou i Arquebisbat	-	-	2	5,47	7	21,87
Baronia de Marçà	-	-	-	-	1	2,12
Baronia de Cabacés	-	-	-	-	7	72,45
Escaladei	25	3.715,75	10	53,73	18	84,24
s/d	-	-	26	222,58	-	-
TOTAL	31	3.971,75	39	282,38	55	359,42

[total jornals en la desamortització de Madoz: 847,29]

Entre els béns eclesiàstics venuts destaquen els 61 jornals dels Servites de Marçà a Capçanes; els 21,5 jornals de la parròquia de Gratallops i de la cartoixa d'Escaladei a Gratallops; els 195 jornals del Mas Martí del Masroig, antiga propietat d'Escaladei, i els 3.693,25 jornals a La Morera, procedents gairebé tots de la cartoixa (amb una parcel·la de 2.852 jornals). Entre els venuts durant la desamortització de Madoz destaquen una parcel·la comunal de 103 hectàrees a Cornudella, partida del Coll d'Albarca; una altra terra de 25,83 hectàrees a la partida Riu de la Febró, procedent d'Escaladei; una parcel·la de 30 hectàrees de comunal a Margalef a Solanes del Riu; 25,77 hectàrees del Montsant (a l'ermita de Sant Salvador), una parcel·la de 15,28 hectàrees del clergat a la Morera, partida de Montsant i altra de 50 hectàrees comunal a la partida de la Font; i una parcel·la de 12 hectàrees del comunal de Pradell.⁷⁰

⁷⁰ Segons ROVIRA: 1979, 1983 i 1987.

3.7. L'expansió agrària

En el transcurs dels segles moderns el sector econòmic primordial de la comarca va ser el primari, encara que força diversificat respecte a altres àrees geogràficament anàlogues. Les activitats extractives (mineria) van destacar en diferents poblacions del cor comarcal. D'igual manera la ramaderia va tenir un paper de força relleu, però en clara recessió segle rere segle, com podrem veure, i així mateix les activitats silvoforestals també van jugar el seu paper. Però l'agricultura ha estat el motor econòmic comarcal així com la base de la reproducció de les famílies. Si cal caracteritzar l'agricultura prioratins fins a principis del segle XVIII ho hauríem de fer qualificant-la de policultiu mediterrani. Els capbreus del comtat de les Muntanyes de Prades i del Priorat d'Escaladei (Gort:1994; Grau i Puig: 2000) ens mostren l'elenc de produccions comarcals mitjançant les quotes del delme i de la primícia: les produccions bàsiques de cereal, verema i olives; les tèxtils de cànem i lli, el comercial safrà,⁷¹ i entre les lleguminoses els ciurons, les faves, les guixetes, els guixons, els garrofins i el farratger herb. La distribució territorial dels conreus, és a dir, els usos del sòl, eren també els tradicionals, amb lleguminoses, hortalisses i fruita dolça a les hortes,⁷² farratges al voltant de la població,⁷³ cereals a les terres camps sols o combinats amb oliveres a franges intercalades i fruita seca als marges,⁷⁴ i vinyes i oliveres combinats amb cereal als vessants. Entre els fruits secs destaca la medieval noguera, que va donar nom a diferents partides (*Noguerals* a Cornudella; *Noguerets* a Torroja), la castanyeda (*Castanyera* a Albarca i a Cornudella; *Castanyers* a Torroja), i en menor quantitat, i de forma tardana, l'ametller. En canvi l'avellaner va tenir un paper molt important en època moderna, sent difós el seu conreu probablement al segle XVI i amb la màxima expansió al segle XVII, amb un destí clar cap a la comercialització, i facilitada la seva presència pel canvi climàtic de la «petita edat de gel» dels segles moderns. També tindrien força importància a finals d'època medieval

⁷¹ A més de l'aparició del safrà en les quotes del delme dels capbreus, la seva presència en algunes ordinacions ens fa palesa la seva importància i el manteniment del conreu, almenys al segle XVI; així a Torroja es penava agafar safrà al «çafranar» del veí, i els safranars estaven vedats al bestiar, no podent entrar cap tipus de bestiar a aquestes terres, especialment els porcs, ja que furgant el terra destruïen l'arrel (TORNÉ I VALLEJO: 1989).

⁷² El conreu a l'horta estava molt vigilat, ja que la petita mida dels horts feia que sorgissin problemes d'explotació; així a Torroja es va prohibir plantar arbres que no donessin fruit a l'horta, ni tan sols per defensar les terres davant el riu, per evitar que fessin ombra (TORNÉ I VALLEJO: 1989, p. 73-74).

⁷³ Els farraginals a la Catalunya nova estaven situats als voltant de la població, a tocar de les cases, i durant els segles moderns es produïa majoritàriament ordi destinat a l'alimentació dels animals de treball i càrrega. Alguns farraginals estaven tancats amb paret o amb branques per evitar l'entrada d'animals, i la seva ubicació permetia una collita més o menys segura, ja que era més difícil que els ramats entressin en quedar fora del circuit d'aprofitament de rostolls. En els farraginals es podia fer més d'una collita a l'any. Les ordinacions de Torroja (1582) ens proporcionen més informació al respecte: «Ordenarem que en lo terme de Torroja ningú puga fer cultiva [segona producció de l'any, sense guaret] sinó en farraginal. Entenem per fraginal tot tros que's femeja, o és acostumat de femejar y que's percura; percurar entenem lo que's laure o cave una vegada cada any. E més que lo qui voldrà fer cultiva que.i haja de fer munts de terra per senyal, tres al manco, y que stiguen en lloch vistós, y dividits per les vores del tros en los lloch de més encontre, de manera que's conegue que'u fa per fer guardar lo tros que no per haver banys» (TORNÉ I VALLEJO: 1989, p. 47).

⁷⁴ Per evitar problemes sobre les plantacions de fruiters als marges s'establien normatives comunitàries, com la de Torroja (Torné i Vallejo: 1989, p. 38-39) que estableix que qualsevol veí podia impedir i vedar als seus veïns per tal que no plantessin cap tipus d'arbre fruiter en un espai de 12 pams prop del seu tros.

les plantacions de morera en les hortes, amb destí a l'alimentació dels cucs per la venda de la matèria primera de la seda.

El cereal, omnipresent, va tenir el seu centre principal al nord est de la comarca, amb Ulldemolins, Cornudella i Albarca com a màxims exponents, i, parcialment, Arbolí, durant els segles XVI i XVII gràcies, en gran part, al mercat de Cornudella i al fet de convertir-se en centre de redistribució de cereal amb destinació Tarragona i Reus, prenent un paper de gran relleu la comercialització aquí de grans procedents tant de les Garrigues (i en part de l'Urgell) com de l'oest de la comarca. Per la seva part l'olivera va tenir els seus d'altabaixos, amb una presència important però no destacada a finals de l'època medieval en poblacions de cota més baixa i al migdia de la comarca, però va patir certa regressió als segles XVI i XVII sense dubte a causa dels condicionants climàtics del període fred. Recuperat parcialment en el segle XVIII, no seria fins la segona meitat del XIX que va arribar al seu zenit. Molt diferent és el cas de la vinya que sempre ha tingut una presència notable en tota la comarca, i ja es cita la seva existència a la donació de Ramon de Cervera de la capellania d'Albarca l'any 1152 , a Cabacés el 1185 i a la Morera el 1203. En alguns llocs començava a destacar la seva producció en època medieval car en la venda del terme de Porrera de Sant Vicenç de Garraf als cartoixans d'Escaladei de l'any 1266 s'especifica la venda de totes les bótes que hi tenien per l'elaboració de vi.⁷⁵ La seva presència, però, va tenir una major fortuna en les poblacions planes de Falset a el Molar, i en algunes de més abruptes com Porrera i Cabacés, encara que el període fred dels segles XVI i XVII, i la manca d'una forta demanda externa havien d'afectar la seva difusió. En tot cas, les dificultats de coexistència de la vinya amb altres activitats econòmiques -especialment la ramaderia- va propiciar la creació de normativa comunitària (ordinacions) per la seva regulació, com les de Torroja de 1582.⁷⁶

⁷⁵ *Catalunya Romànica*, vol. 21, p. 379-380.

⁷⁶ Per les noves plantacions les ordenacions eren molt rígides, així segons les ordenacions de Torroja i les de la Bisbal, tot tipus d'animal tenia prohibida l'entrada en terres de mallol, tot l'any, i durant els primers tres anys de la plantada. També estava prohibit agafar sarments o rames en terres d'altres veïns plantades de vinya. Evidentment, com arreu, el calendari de verema estava regulat pel comú, tal i com mostren les ordenacions de la Bisbal: «Que ningú no pugue veremar verema fins que la vila done llicència, sino que sie per vin blanch» (Prats: 2001, p. 44). Fins i tot quedava regulada la situació dels gossos en relació a la verema: a la mateixa Torroja estava prohibit que els gossos estiguessin solts des de Sant Jaume d'agost fins acabada la verema (Torné i Vallejo:1989, p. 44, 72, 87).

Fig. 3.38. Camps oberts de Marçà i de Falset, segons la fotografia aèria de 1956.

Fig. 3.39. Abancament mitjançant terrasses a Porrera, segons la fotografia aèria de 1956

Fig. 3.40. Comes a Ulldemolins segons la fotografia aèria de 1956.

Els conreus de secà es duïen a terme en els camps oberts situats a les zones més planes, als fondos de les comes protegint el sòl de l'erosió mitjançant parades, i a les vessants de les muntanyes mitjançant les terrasses que podien arribar a ser d'una amplada mínima -fonamentalment per al conreu de la vinya- com mostra l'ordenació de la Bisbal de Falset de l'any 1624 (Prats:2001, p. 41) quan indica que «qualsevulla llaurant prop de vinia no pugue girar lo parell en la vinia de altre, i si o fa que pach de bani 2 sous o la esmena, i l'amo tingue llibertat de pendre lo bani o la esmena. Lo ters al senyor, les dos parts a l'amo».

Pel que fa als conreus de regadiu aquests eren abundants però molt dispersos, amb parcel·lari atomitzat, i aprofitaven l'existència de sèquies -construïdes en base a una peixera sobre el riu- que nodrien als molins. Encara que no sempre era així, trobant també petits conjunts d'hortes que aprofitaven les aigües de fonts. De l'aprofitament de sèquies de molins destaca, per exemple, Cornudella, que va arribar a tenir 8 molins (entre ells 2 batans) en funcionament en època medieval; o les ben documentades hortes de Torroja: l'Horta Vella i l'Horta Major. La manca d'aigua des de finals del segle XIV fins a principis del segle XVIII i els processos erosius feien difícils el manteniment de les estructures de rec, desapareixent algunes hortes que van deixar el seu rastre a la toponímia i al parcel·lari, mentre que d'altres, com les Hortes Velles del Molar regades pel barranc del Rec de Bas, van aconseguir mantenir-se al llarg dels segles. La manca d'aigua limitava el rec a pocs dies per setmana,⁷⁷ i van ser habituals els conflictes entre regants, com en el cas que va enfrontar els regants de

⁷⁷ A la Bisbal de Falset, per exemple estava prohibit regar amb l'aigua de la sèquia del molí excepte en dia de rec «so es de l'ora que se aquostume pendre l'aigua que és lo disapte i dimarts de punta de sol fins en l'altre dia a la mateixa ora», i per regar «el disapte es comença al cap de l'orta i lo dimarts al sòl», fent-ho en sistema de tanda i, evidentment, no podent prendre l'aigua ningú fins que l'anterior no hagués ja regat (PRATS: 2001, p. 49-50).

l'Horta Vella i els de l'Horta Major de Torroja l'any 1670 sobre la preferència en el rec.⁷⁸

Fig. 3.41. Les hortes Velles del Molar, segons la fotografia aèria de 1956

Aquest marc agrari d'època moderna va experimentar una transformació radical durant el segle XVIII que va prendre forma en l'especialització productiva: l'abandó del policultiu en parcel·les i la doble expansió, tant de la superfície de conreu com de la producció vitivinícola.⁷⁹ I l'increment del conreu de la vinya comportava una reducció dràstica de l'activitat ramadera, amb el consegüent impacte en els sistemes de fertilització de la terra, donant-se un increment de la pressió sobre el bosc per la formació de formiguers. És a dir, un increment general i continu de la pressió dels homes sobre el medi, amb la consegüent modificació del paisatge visual. Trobem notes disperses sobre aquest procés d'especialització, bàsicament en la modificació de les ordenacions municipals pel que fa a la regulació dels problemes relatius a l'expansió de la vinya. Les de Torroja són, sense dubtes, les més significatives. L'any 1720 el Consell General de la vila decideix que «per los molts dañs se an esprimentat ab les viñes dels particulars en lo terme de Torroja fent mallols o serments en viña de altri sens llicència dels amos» es decideix implantar ban, al temps que es dicta que el dia en que l'amo d'un terreny fes podar la vinya, qualsevol habitant de Torroja pogués plegar mallols sense llicència, però només per plantar en el terme «asò per bé comú», i per evitar robatoris de planters es mana que ningú pogués agafar mallols de cap bassa ni torrent mentre estiguessin «a remulla».⁸⁰ A finals del segle XVIII (concretament l'any 1792) serà el propi prior d'Escaladei el que establirà ordenacions per tot el priorat davant els abusos i desordres provocats per l'entrada de bestiar a les vinyes: es prohibeix l'entrada de bestiar estranger, tant de pèl com de llana, ni tan

⁷⁸ En aquest cas el Comú va resoldre que en cas de necessitar regar, els jurats haurien de designar dos homes, un de cada sèquia, per veure quina de les dues hortes tenia més necessitat de regar, i en cas d'igualtat, els de l'Horta Vella serien els primers en regar (TORNÉ I VALLEJO: 1989, p. 68).

⁷⁹ Les causes demogràfiques i econòmiques a VILAR (1986). Cal sumar el canvi climàtic que va suposar un augment general de les temperatures que va significar el final de la «petita edat de gel».

⁸⁰ TORNÉ I VALLEJO (1989), p. 93.

sols a mig guany, i per evitar que els petits pagesos tinguessin massa caps de bestiar va dictar que cap vassall pogués guardar qualsevol tipus de bestiar per ell mateix, sinó que necessàriament havia de tenir llogat un pastor. Finalment va incrementar el valor de la sanció als bestiar que entressin en vinyes, rostolls i guarets fins 3 dies després de ploure -quelcom de clàssic- i veda l'entrada de qualsevol tipus de bestiar a les vinyes des del moment de la poda fins al final de la verema.⁸¹ El que significa, en un terme especialitzat en la vinya, la pràctica impossibilitat d'entrar bestiar des d'octubre fins al gener.

Tan sols disposem de documentació extensiva sobre el canvi esdevingut en el cas de l'antic municipi de Cornudella (Andreu: 1989; Gort: 1994), on queden paleses les greus transformacions sobre el paisatge. En aquesta població es va passar del conreu del 44,85% de la superfície del terme l'any 1731, al conreu del 83,38% l'any 1815, desapareixent totalment el bosc. L'horta de regadiu es va ampliar, facilitant l'alimentació familiar, i la terra dedicada al cereal va caure estrepitosament, passant del 45% de la superfície conreada el 1731 a només el 18% el 1815. La causa, sense dubte, fou l'expansió de la vinya, que va passar d'un 32% a un 72% de la superfície conreada. A més van disminuir els conreus d'avellaners (del 15% al 3%) i de fruiters (del 2% al 0,03%), mentre que l'olivera, que no es conreava a principis del segle XVIII, va fer acte de presència a principis del XIX amb gairebé un 3% de la superfície conreada. A Cornudella, doncs, la vinya es va convertir en un veritable monocultiu destinat a la venda de vi i a la producció d'aiguarent, però malgrat tot, al igual que Ulldemolins i d'Albarca, era considerada com una terra bladera. Això només és possible entendre-ho si ho comparem amb el que succeeix en altres termes, i en disposem d'informació per a la primera meitat del segle XIX al veí poble de Porrera.

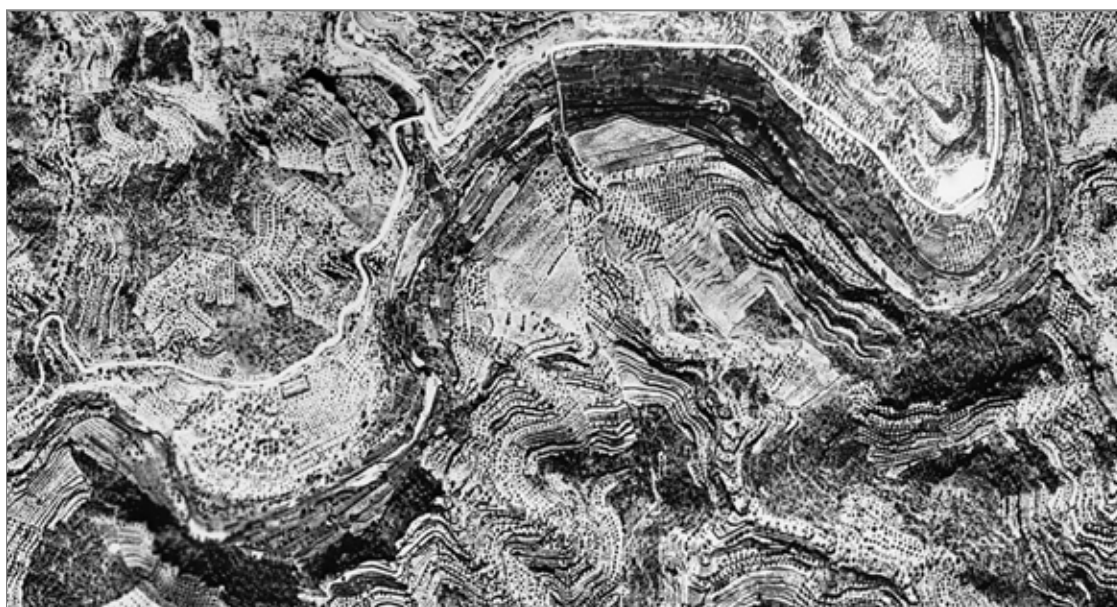

Fig. 3.42. Les hortes de la Bisbal de Falset, segons la fotografia aèria de 1956.

L'any 1846 es va dur a terme una recanació del terme de Porrera.⁸² Aquest document ens mostra els conreus del terme en el moment de màxima pressió demogràfica del

⁸¹ Ídem, p. 95-97.

⁸² ACP, Fons Ca l'Amorós de Porrera, Llibre de Recanació, 1846.

camp català i, doncs, el zenit de la pressió demogràfica i econòmica sobre l'espai. El primer aspecte que destaca és que aquest any la totalitat del terme és a mans de particulars, o el que és el mateix, tota la terra del terme era privada, no existint cap espai comunal ni terres en mans de l'antic senyor dominical malgrat que a Porrera la desamortització eclesiàstica només havia afectat a una parcel·la de 0,75 jornals (Rovira: 1979). Doncs bé, tota la terra estava en mans privades, concretament 663 parcel·les que ocupaven 4.552,1 jornals. Però no tot el terme estava conreat ja que el 21,57% de la superfície estava formada per roquissars (533,6 jornals), garriga i erm (410,5 jornals) i bosc (37,7 jornals) que es corresponien, fonamentalment, als boscos i muntanyes privades dels grans masos situats a l'orient del terme (la major part als masos de Garranxa, i al Mas d'en Simó, però també al Mas d'en Gargori, etc.). La superfície conreada era dedicada, pràcticament en la seva totalitat, al conreu de la vinya, que representava el 91,97% de la superfície conreada (3.283,5 jornals), la immensa majoria en forma de monocultiu. A més de vinya hom conreava l'avellaner (4,13% de la superfície conreada), i la figuera (1,25% de la superfície conreada). Com a conreus marginals, pràcticament inexistent estava el cereal (0,85% i 30,2 jornals), l'horta de regadiu (0,56%), l'olivera (0,55%), l'ametller (0,54%), la morera (0,13%) i les plantacions d'alberedes (0,008%). El cereal, conreu bàsic familiar, quedava relegat pràcticament a l'oblit, amb 26 parcel·les a tot el terme (3,92%) en forma de policultiu intercalat amb altres produccions, ja que tan sols hi havia declarada una parcel·la de monocultiu de cereal que ocupava tan sols 0,2 jornals de superfície.

L'expansió dels conreus i l'especialització vitivinícola de Porrera es va donar també en altres termes? I en general, es va produir la mateixa expansió a tots els municipis de la comarca? Hores d'ara encara no coneixem el funcionament del sistema agrari d'aquests municipis del Priorat en època moderna i durant el segle XIX, ja que no s'han dut a terme estudis d'història agrària a la comarca. Així mateix, l'anàlisi de la documentació consultada no ens permet tampoc conèixer l'estructura de la propietat de tots els termes que, en paraules de l'historiador local Pere Audí, era força polaritzada a finals del segle XIX. Però sí que ens podem atansar al tipus de conreus segons zones per al període corresponent al segle XIX, al zenit de l'expansió demogràfica contemporània, i també podem conèixer l'abast -i l'impacte sobre el medi- de l'expansió agrícola experimentada des de mitjans del segle XVIII fins a mitjans del XIX. Ho podem fer a través de dues vies. D'una banda la localització de restes d'àrees conreades a través de la fotografia aèria dels vols americans de 1946 i 1956, i d'altra banda a través dels resums dels amillaments.

Amb el mapa adjunt (imatge 43) podem afinar encara molt més l'explicació demoeconòmica i socioeconòmica del procés d'expansió agrària així com - paral·lelament a aquest- del desenvolupament de les xarxes viàries. La zona viària 5, de màxima densitat, corresponent als nuclis centrals de la comarca, es correspon a municipis que han experimentat el conreu de pràcticament la totalitat del terme. Són petits termes amb pobles propers uns als altres, excepte Porrera, on es poden diferenciar dues àrees, l'est dels grans masos de Garranxa on hi ha superfície de garriga, bosc i roquissars, i l'oest totalment conreat de vinya.

Més al nord cal destacar la zona muntanyosa del Montsant, amb poques vies, i que es correspon a una àrea pràcticament sense conreus excepte al nord, al límit amb les Garrigues.

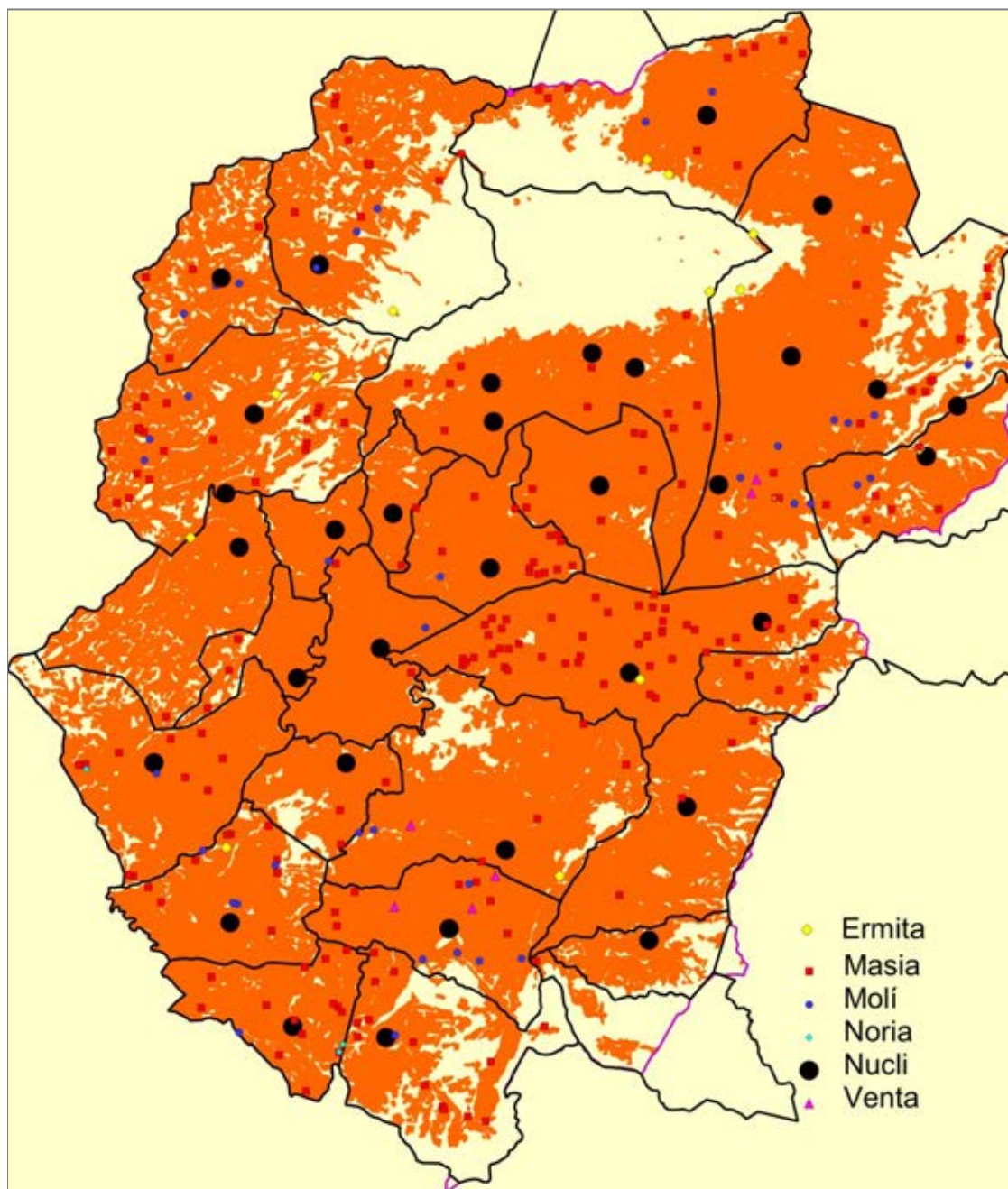

Fig. 3.43. Màxima expansió de la superfície conreada. En taronja, restes visibles d'espais que algun cop han estat conreats, segons els vols americans de 1946 i 1956.

La zona muntanyosa de l'est ha rebut una importantíssima pressió conreadora (especialment a Arbolí, Porrera, Alforja, Pradell i Torre de Fontaubella) quedant sense conrear les zones físicament més dificultoses (especialment a Siurana). Pel contrari a Coldejou i Capçanes l'espai sense conrear no és fruit de les condicions geogràfiques, sinó de la baixa pressió demoeconòmica i l'existència de grans masos amb superfície destinada a l'explotació forestal i ramadera. La zona de l'oest,

susceptible de rebre fortes inversions en treball per a la posada en conreu de tot el terme, destaca per la presència de clapes de terres sense símptomes d'haver estat conreades, especialment a la Figuera, el Molar i el Masroig. Això és degut a la baixa pressió demogràfica haguda en aquells termes durant l'època moderna i el predomini, en diferents àrees, dels masos. Aquestes característiques es podrien extrapolar a els Guiamets si no fos per l'increment de conreus experimentat al segle XIX. Menció a part mereix el petit terme del Lloar on es poden constatar dues àrees diferenciades. El centre i est del terme, on està el poble i que va ser conreada en la seva totalitat, i l'apèndix de l'oest, amb força clapes sense conreus, on apareixen tres masos: aquí tenen també un paper fonamental les relacions socioeconòmiques traduïdes en les formes d'accés a la terra: els masos no conreen la totalitat del seu espai. La zona del nord-oest del Priorat (zones viàries 1 i 2) presenten la doble característica de baixa pressió demoeconòmica (amb un o dos grans propietaris) i existència de masos, amb un minso creixement demogràfic i un difícil accés a la terra pel control del col·lectiu sotmès als interessos de les cases *grans*. El mapa és molt significatiu en observar els límits entre la Vilella Baixa i Cabacés: la part de Vilella ha estat conreada en la seva totalitat fins al mateix límit de terme, mentre que la part de Cabacés s'ha mantingut sempre sense conrear, el que denota, sense dubtes, la menor pressió demoeconòmica d'aquest darrer poble. En termes més planers i amb més superfície per habitant sí que trobem certa selecció de terres: Falset i Bellmunt tenen àrees de baixa pressió en parts concretes del terme, que es corresponen també a aquelles que necessiten major inversió per posar en conreu primer, i per mantenir la fertilitat del sòl després. Aquesta situació també és aplicable al Molar.

Pel que fa als amillaments, que ens apropen a la realitat socioeconòmica, comptem amb quatre exemples d'àrees diferenciades: Capçanes, Bellmunt, Gratallops i Cornudella. Tots datats entre 1861 i 1863, quan algunes parcel·les comencen a ser abandonades i s'inicia l'èxode rural català. Amb ells podem copsar les característiques dels diferents nivells de pressió sobre la terra i la seva incidència en la xarxa viària i en el paisatge. Ho resumim en el següent quadre:

Característiques		Capçanes 1862	Bellmunt 1863	Gratallops 1861	Cornudella 1862
Zones xarxa viària		8-9	8	5	3-4-7
Unitats del Paisatge		Serra de Llaberia	Baix Priorat	Priorat Històric	Montsant, Vall del Silenci, Priorat Històric
Densitat de població 1857 (h/km ²)		37,11	60,67	84,89	46,43
% superfície del terme conreada		40,16	80,88	92,42	66,30
Propietat del conreador (%)		100 %	100 %	?	?
Número de propietaris		393	154	?	?
Mitjana de parcel·les per propietari		1,96	2,01	?	?
Mitjana de jornals de conreu per prop.		6,04	5,27	?	?
Superfície regadiu sobre total superfície		1,93%	1,20%	0,93%	2,19%
Superfície regadiu sobre total conreat		4,80%	1,48%	1,00%	3,31%
Vinya	% sobre conreu	74,50	86,95	85,95	60,33
	% sobre total superfície	29,92	70,32	79,43	40,00
Olivera	% sobre conreu	1,16	3,20	4,66	7,47
	% sobre total superfície	0,47	2,59	4,31	4,95
Avellaners	% sobre conreu	-	2,83	0,94	9,47
	% sobre total superfície	-	2,29	0,87	6,28
Ametllers	% sobre conreu	7,12	-	5,08	0,75
	% sobre total superfície	2,86	-	4,69	0,50

Fonts: ACP, fons municipals de Capçanes, Bellmunt, Gratallops i Cornudella. Llibres d'amillament.

No hi ha dubte que l'expansió agrària que va facilitar el creixement demogràfic als segles XVIII i XIX és fruit del conreu de la vinya, absolutament especialitzat, i que arriba a assolir nivells superiors al 80% de la superfície de conreu i del 70% de la superfície total al Baix Priorat i al Priorat Històric. A aquest conreu es sumarà, minoritàriament, el conreu d'ametllers i d'avellaners, restant l'olivera com a minoritària per consum propi. D'aquesta manera s'entenen el grau d'amplitud de les restes visibles de conreus fins a nivells insòlits, i la xarxa viària del Priorat Històric: la posada en conreu de pràcticament tot el terme a través de petites feixes esglaonant totes les muntanyes (de solà i d'obac), que s'havien de comunicar amb tot un seguit de camins, corriols i drecceres què, necessàriament, estaven formades en part amb estructures constructives que coincidien amb les marges de les vinyes, especialment allà on el pendent obligava a dissenyar camins en ziga-zaga.

3.8. El parcel·lari de Bellmunt del Priorat

L'estudi dels amillaments de mitjans del segle XIX permet l'anàlisi del parcel·lari i dels usos del sòl just després del màxim demogràfic del món rural català. En el cas de Bellmunt del Priorat ens trobem amb un terme en el que predominaven els masos durant l'edat mitjana (se'n documenten fins a 9), i que al llarg de la baixa edat mitjana i els segles moderns pateixen una important fragmentació tant per la dinàmica pròpia de les famílies propietàries, com per la demanda de terres per part de la població de la vila, dedicada a temps parcial -o total- a l'explotació minera de llarga tradició al terme. Si hi ha moltes terres en mans dels masos, i poques terres en el parcel·lari de la vila, allò que s'esdevé és un conreu massiu en les segones, restant les terres ermes, garrigues i boscos a mans dels masos.

Fig. 3.44. Parcel·les i superfície màxima de conreu. Bellmunt del Priorat.

Excepte en àrees puntuals dels costers del riu Siurana (nord) i del Cros (oest), les fotografies aèries del segle XX mostren marques de conreus a totes les parcel·les menys a les àrees dels masos, on l'amillament de 1885 documenta la presència de bosc, roquers i erms: el Mas Vell, el Palell, el Mas d'en Pellejà i el Mas. En tot el terme no hi ha comunals, és a dir, no hi ha terres col·lectives de la comunitat. Tota la terra del terme està en mans privades.

Observem els usos agraris del sòl indicats per l'amillament de 1885:

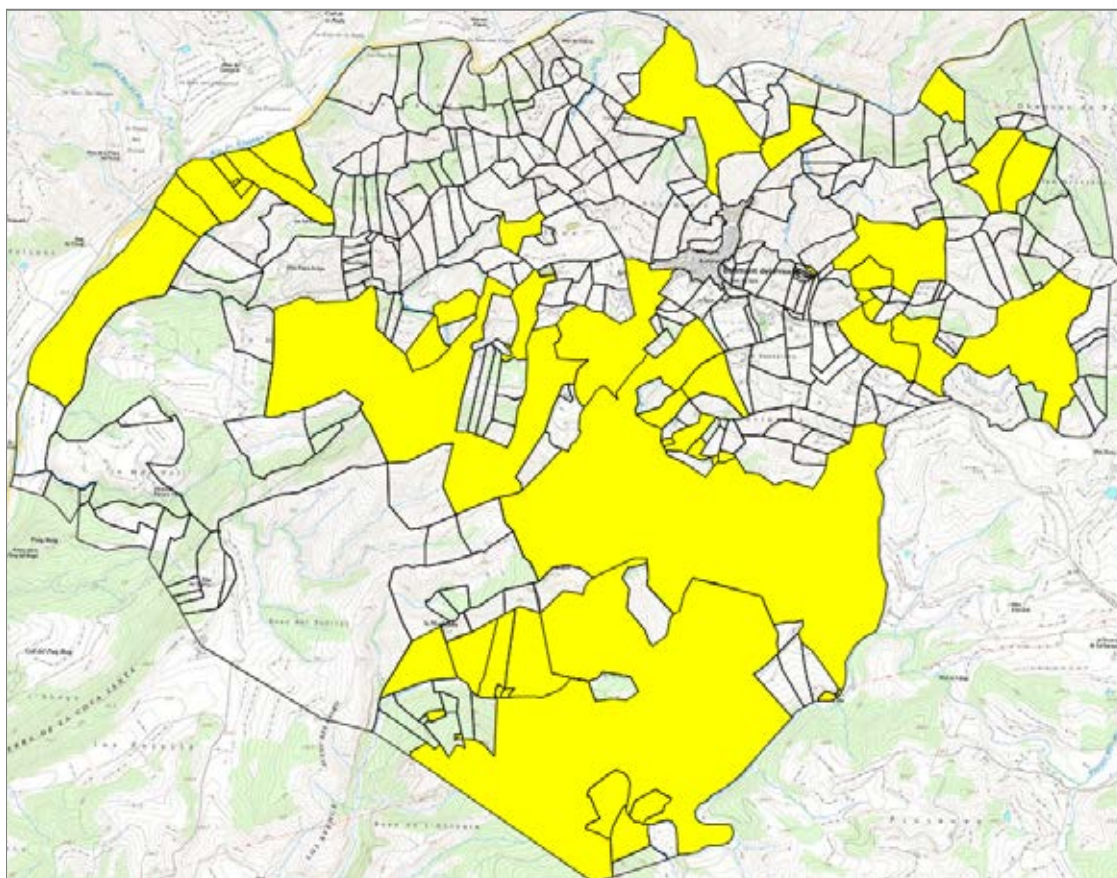

Fig. 3.45. Parcel·les que en part tenen rec.

Al mapa relatiu al rec (imatge 3.45) podem observar l'existència d'àmplies parcel·les amb presència de rec. Això no significa que tota la seva superfície estigués regada, sinó que en una petita part de la parcel·la s'hi regaven bàsicament horts. L'aigua de rec procedia del riu Siurana (parcel·les de la Plana, Cros, Costers del riu i Aubagues), que constituïa el rec més estable, i també dels diferents barrancs: el barranc de l'Avenc regava horts de les partides Avenc i del Mas d'en Pellejà; el barranc de Molins (en referència als molins comunals) ho feia a horts de la partida de Molins. El barranc de les Piques regava horts de la Bauma, del Barranc d'elles Piques i del Mas. El Barranc del Torrent horts a Anoguerets, Puig, Torrent i Mas de la Borja; el Barranc de les Obagues regava horts a les Aubagues, i el barranc de Calderetes a horts de la partida de Tallades. També hi havia fonts que eren aprofitades per al rec, com la Font de la Pallisa. Finalment també s'aprofitava per al rec l'aigua de pous, com el de la partida Pou Major. En qualsevol cas, com podem veure a la imatge 46, el rec era destinat bàsicament a horts, en uns casos, i a hortalisses en el cas de la Plana a tocar del riu Siurana, ja que tan sols trobem dues parcel·les que, en part, utilitzen el rec per intensificar la producció de cereal, als Costers del Riu i al Mas d'en Pellejà.

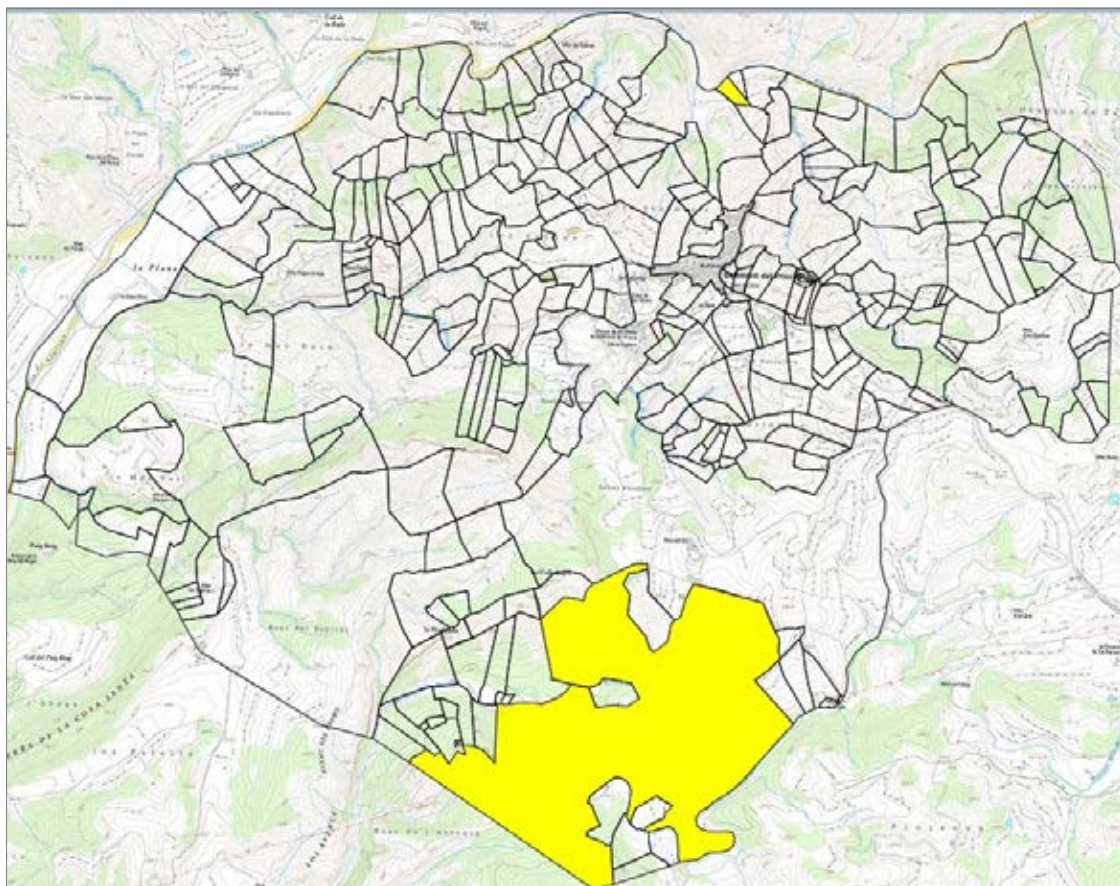

Fig. 3.46. Parcel·les que en part hi ha rec, amb conreu de cereal de rec.

A diferència del cas de Porrera, a Bellmunt de Falset la producció de cereal de secà és força important, i trobem nombroses parcel·les que l'any 1885 en conreen (imatge 3.47), destacant la participació de gairebé tots els masos en dit conreu, així com d'un grup de parcel·les al voltant del poble. Probablement aquestes parcel·les al marge dels masos conreen cereal com a complement familiar als ingressos familiars procedents de la mineria, ja que com podem veure als mapes de conreu d'oliveres (imatge 3.48), avellaners (imatge 3.49) i vinya (imatge 3.50), el policultiu encara és molt present a la població malgrat la data tardana del document.

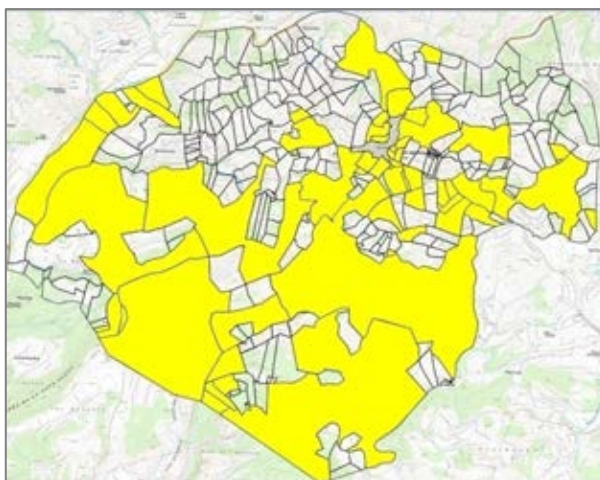

Fig. 3.47. Parcel·les que en part o en tot conreen cereal de secà.

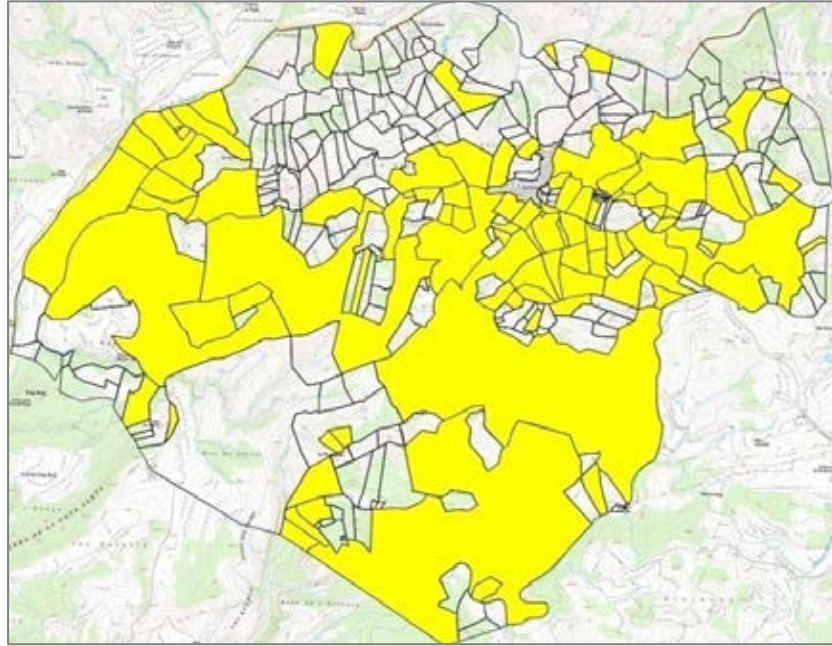

Fig. 3.48. Parcel·les que en part o en tot conreen oliveres.

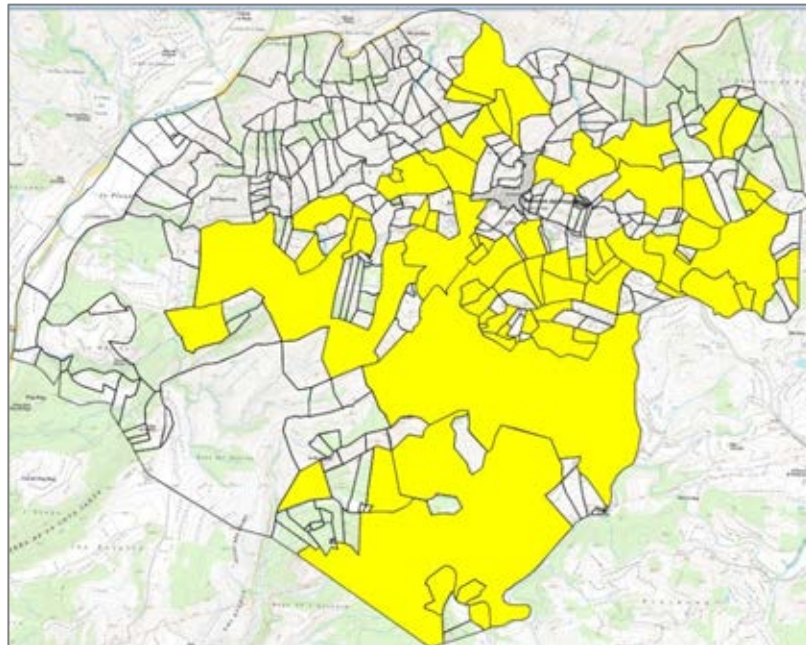

Fig. 3.49. Parcel·les que en part o en tot conreen avellaners.

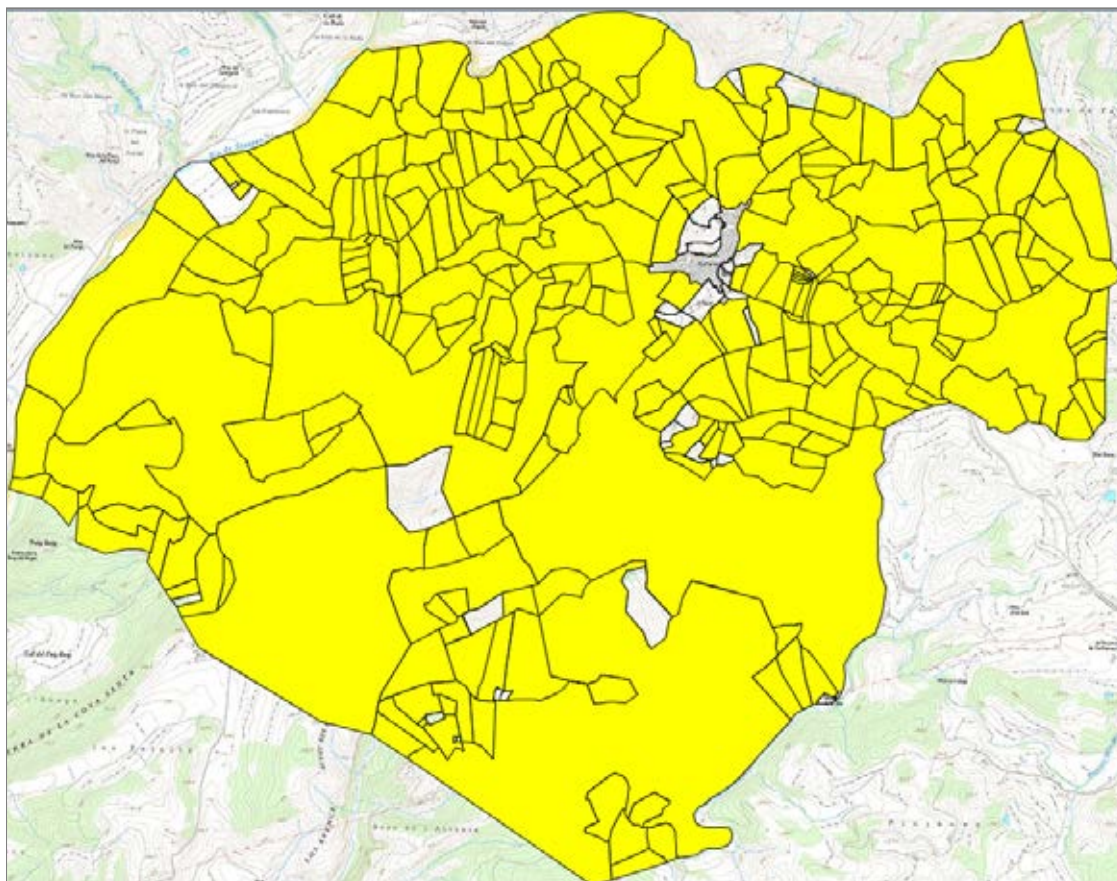

Fig. 3.50. Parcel·les que en part o en tot conreen vinya.

Malgrat aquest important policultiu, el que no es pot negar és l'existència d'una important especialització vitivinícola, ja que com veiem a la imatge 3.50 pràcticament en totes les parcel·les del terme es conrea vinya. Es més, a totes les parcel·les del sector nord occidental del terme el conreu de la vinya és en monocultiu (imatge 3.51).

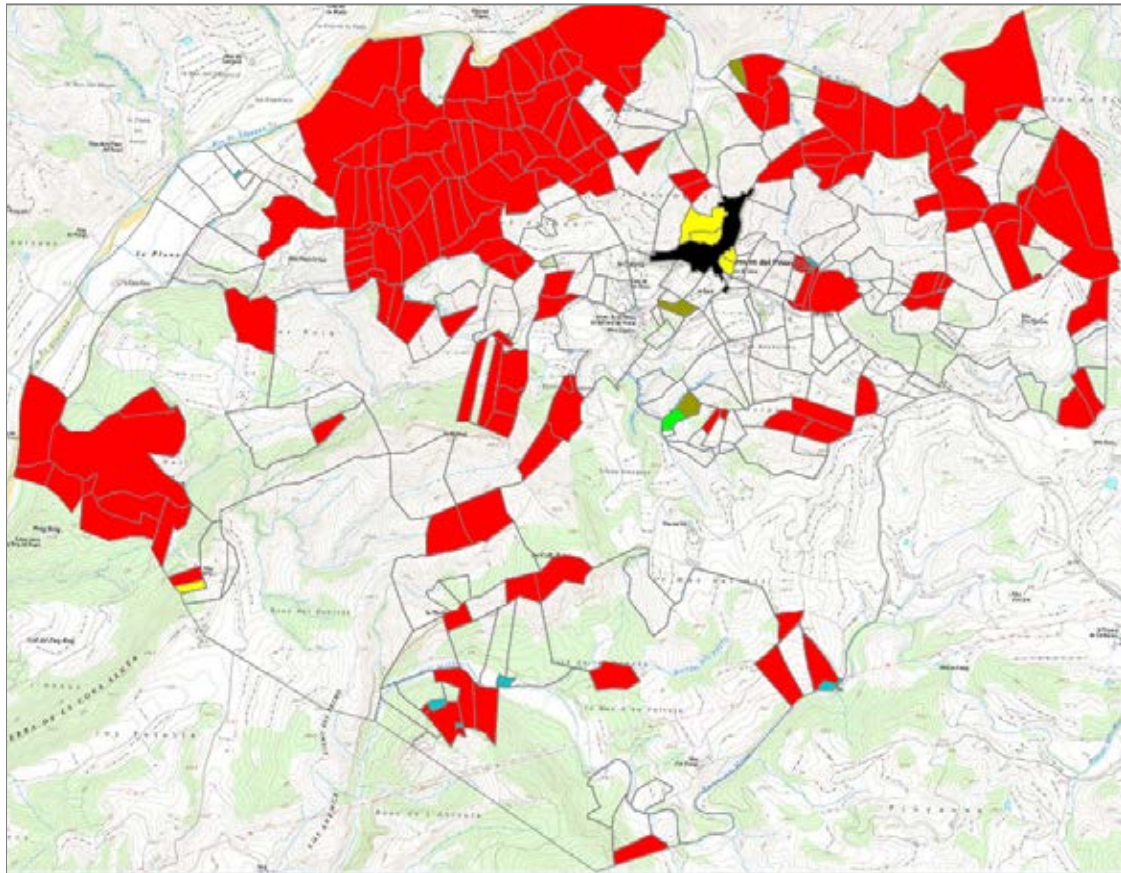

Fig. 3.51. Parcel·les on només hi ha un tipus de conreu. Verd = avellaner. Groc = cereal (farraginals). Blau = Horta. Or = olivera. Roig = vinya. Negre = espai urbà.

Predomina, doncs, el conreu especialitzat de vinya sobre les parcel·les que no formen part d'un mas, tant per la seva presència a pràcticament totes les parcel·les del terme, com per ser monocultiu en un gran nombre d'aquestes. Com és evident, i donada l'alta pressió sobre el factor terra, la superfície de bosc i bàsicament garriga està monopolitzada pels masos (imatge 3.51), i destaca també la forta presència de terratinents com a propietaris dels béns, tant a l'orient del terme (veïns de Falset) com a ponent (veïns de Gratallops, el Lloar i el Masroig).

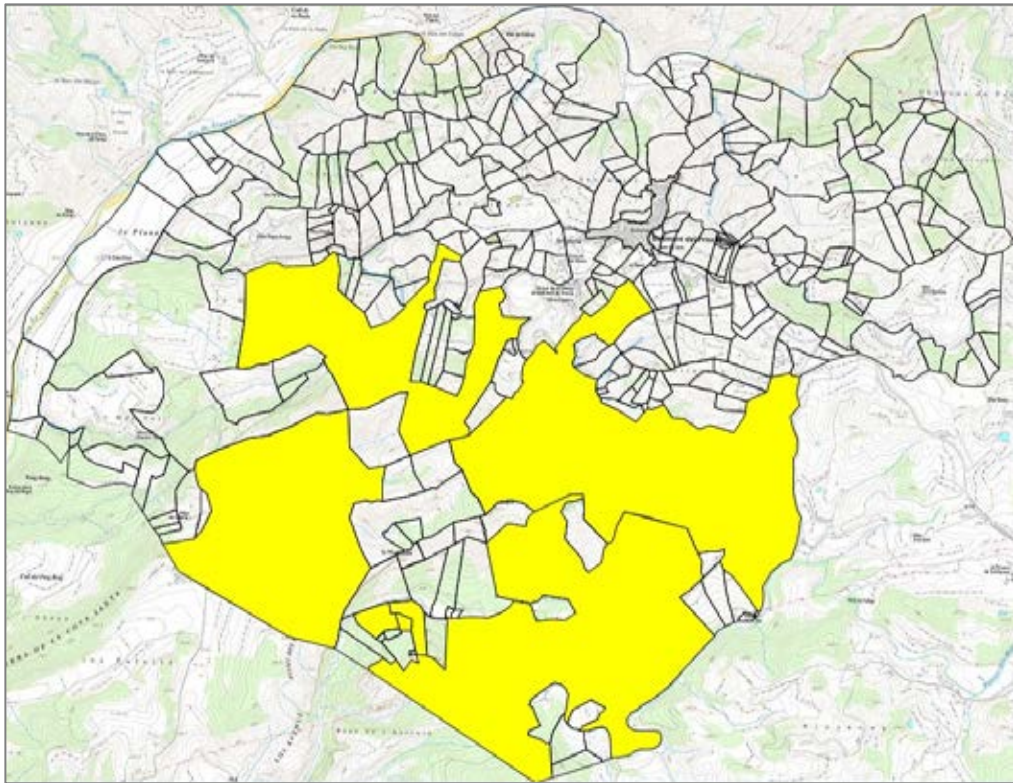

Fig. 3.52. Parcel·les que en part tenen bosc

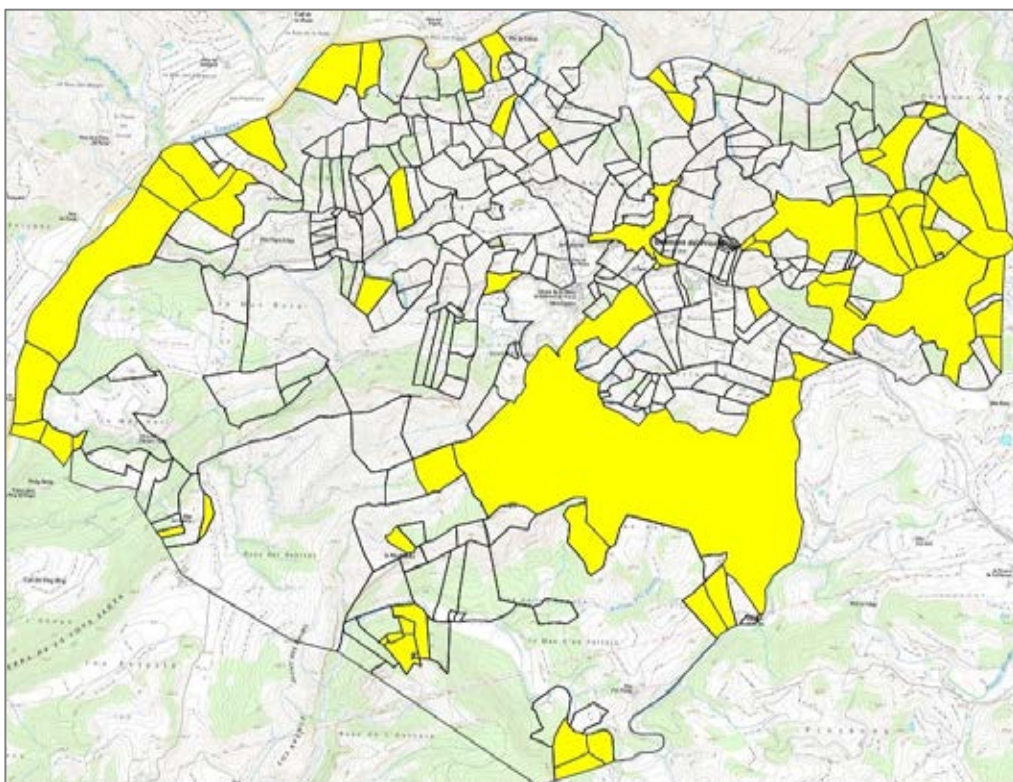

Fig. 3.53. Parcel·les propietat de terratinents

Si comparem el parcel·lari de Bellmunt amb el relleu, a primer cop d'ull no hi ha cap relació entre el model de parcel·lari i el relleu, però sí que podem copsar que a les parts més elevades l'espai està repartit entre els masos, mentre que els costers entre l'elevació i el riu Siurana, a la meitat nord del terme, on es situa el poble de Bellmunt, el territori està molt parcel·lat. De ben segur que és conseqüència del model de poblament (en base a masos) i de l'evolució demoeconòmica en relació a l'explotació minera.

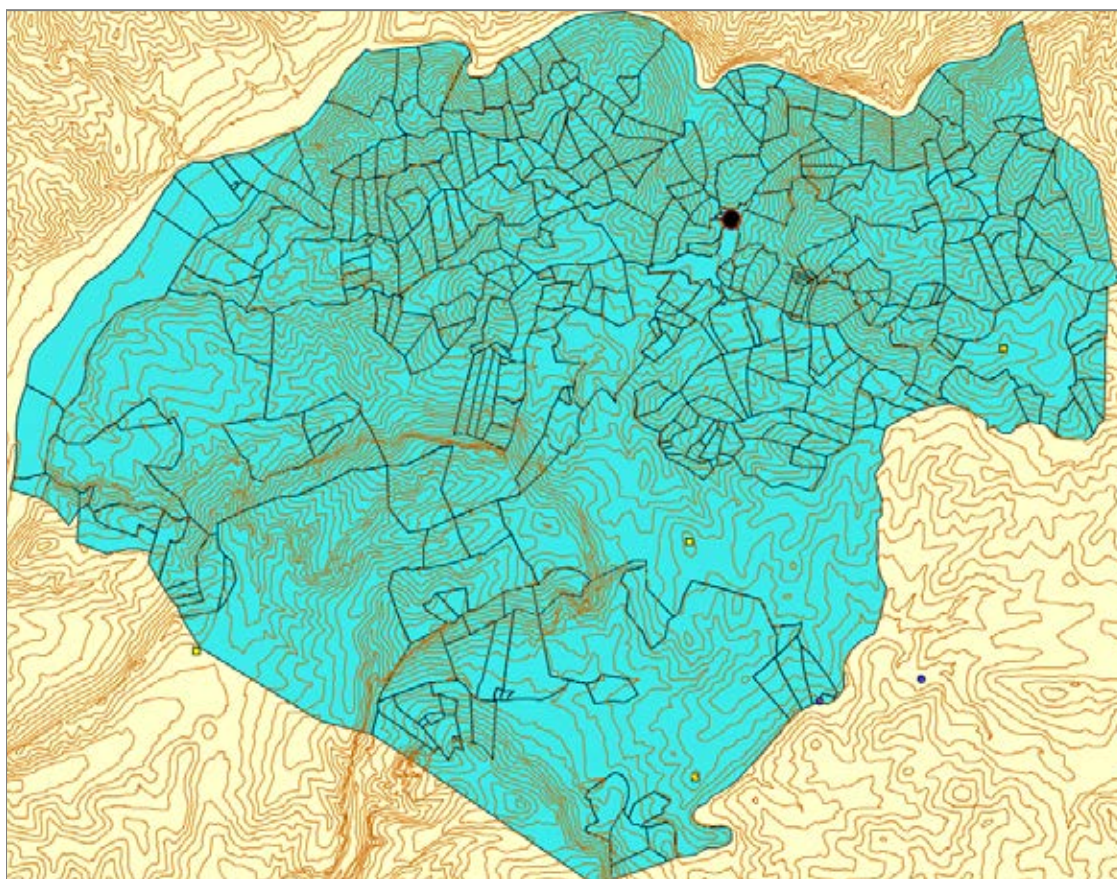

Fig. 3.54. Parcel·lari de Bellmunt i relleu.

Pel que fa a la relació entre el parcel·lari i els camins (imatge 3.54), podem copsar diferents realitats: a la meitat nord del terme, de fragmentació parcel·lària de la propietat, la xarxa de camins, majoritàriament, es defineix entre els marges, encara que també és habitual camins dins d'una propietat, situats entre marges separadors de bancals. Aquesta realitat canvia a la meitat meridional, on podem constatar que al Mas, Mas d'en Pellejà i sobretot al Mas Vell o Mas d'en Roig, hi ha una complexa xarxa de camins similar a la del parcel·lari fragmentat, incloent camins principals. No passa el mateix a les grans propietats del Palell (Mas) i de Palell - Font de la Callisa - Fredat, on pràcticament no hi ha camins, només els principals que el creuen. Aquesta manca de camins no té una raó geogràfica o de relleu, ja que si bé a Palell l'accés és quelcom més complex per l'existència del barranc de l'Avenc, a Palell - Font de la Callisa - Fredat hi ha una clara continuïtat geogràfica respecte al parcel·lari septentrional.

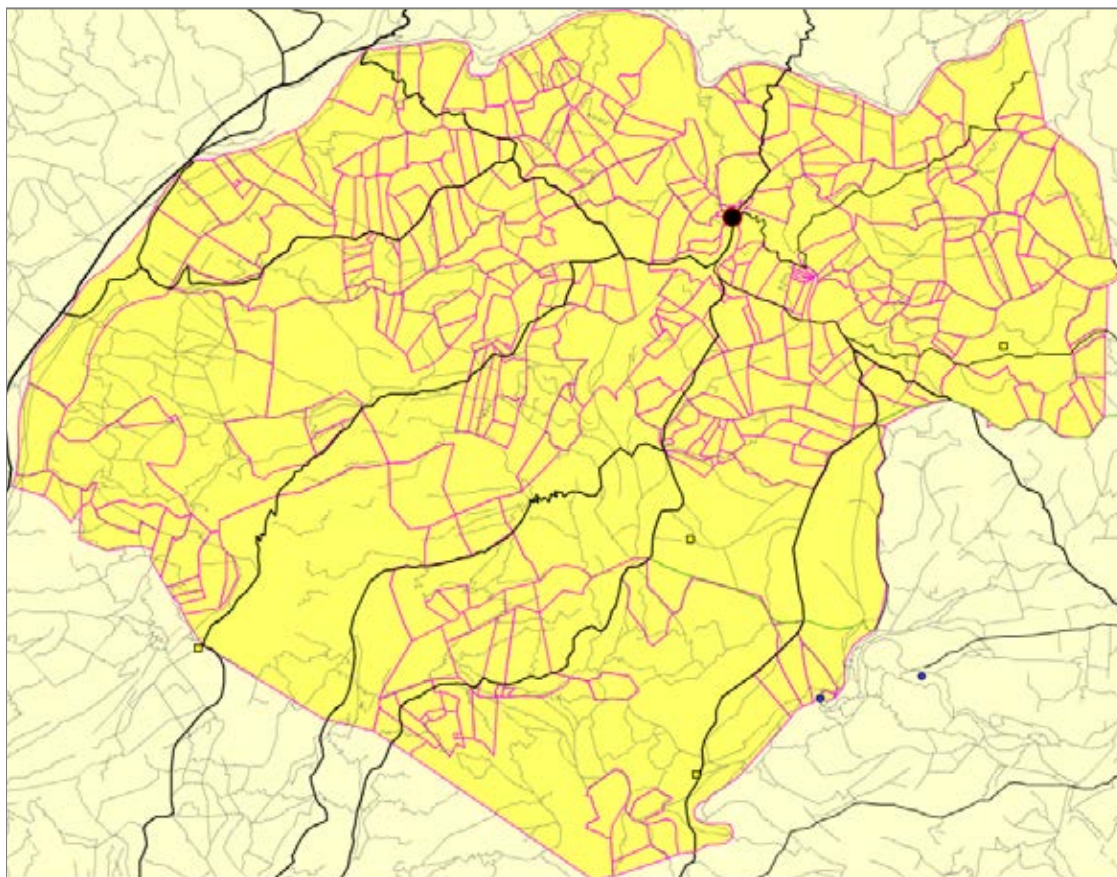

Fig. 3.55. Parcel·lari de Bellmunt i xarxa viària.

Cal buscar la resposta a aquestes diferències en el procés de concentració de la propietat (formació de l'heretat) o bé en el procés de concentració dels drets de propietat (tancament de finques). En aquest darrer cas es prohibiria l'accés per dintre de l'heretat als veïns de la vila, que només podrien travessar-la pels camins rals. En el cas de Palell hi ha un altre agreujant que ens fa dubtar del procés de formació, i és que l'edifici del mas (Mas de Subirat) es troba al terme del Masroig. Estem, doncs, davant un mas situat a dos termes, tant actuals com històrics (Falset i Garcia), encara que tots ells dins el marc jurisdiccional de la Baronia d'Entensa.

A la dècada de 1880 sembla que hi ha uns masos pràcticament desapareguts, que han patit una important fragmentació parcel·lària (Mas d'en Gabriel, Mas de la Borja); potser un mas ja desaparegut (Fredat, unit a parcel·les de Palel i Font de la Callisa), un mas amb fortes retallades espacials (Mas d'en Pellejà); i un mas en plena descomposició: el Mas Vell o Mas del Roig, dividit en aquesta dècada en dos (Mas Vell pròpiament dit, i Mas del Roig, a mans de diversos hereus). La Plana (amb la Casa Gran) no és un mas pròpiament dit, i que és possible que a Cros-Solans hi hagués també un mas almenys durant l'edat mitjana.

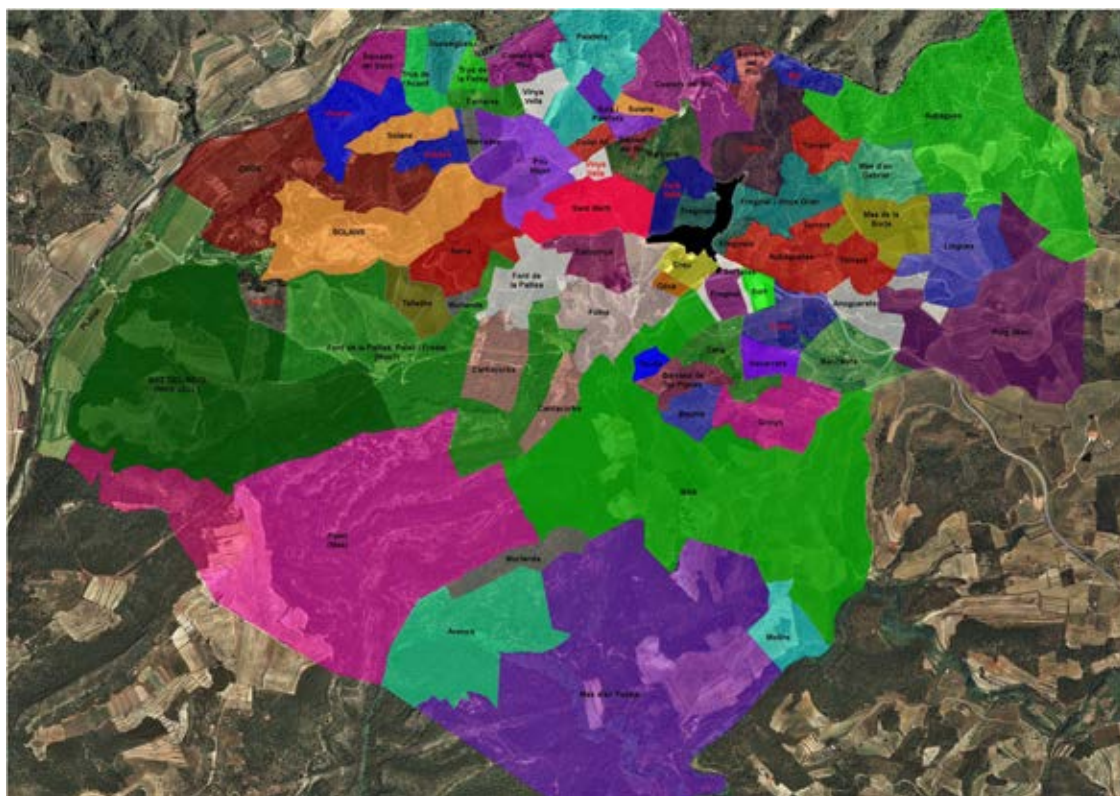

Fig. 3.56. Topònims de les partides de Bellmunt en 1885.

3.9. El parcel·lari de Cornudella

El parcel·lari de Cornudella difereix força del vist al cas de Bellmunt. Ja hem dit anteriorment que Cornudella es caracteritzava per presentar dos models de colonització, en base a parcel·les repartides entre els nous pobladors (parellades, vinyes, hortes, farraginals), i en base al repartiment de masos herència de les almúnies islàmiques. A més, al marge de l'existència de terres senyorials concedides a cens a particulars (com els Diumenges), el règim d'accés a la terra venia regulat pel comú gràcies a les franqueses obtingudes. Això significava que més enllà de l'original repartiment de terres planificat en base a les parellades, s'haurien obert terres pel conreu de mans dels veïns i a costa del comunal.

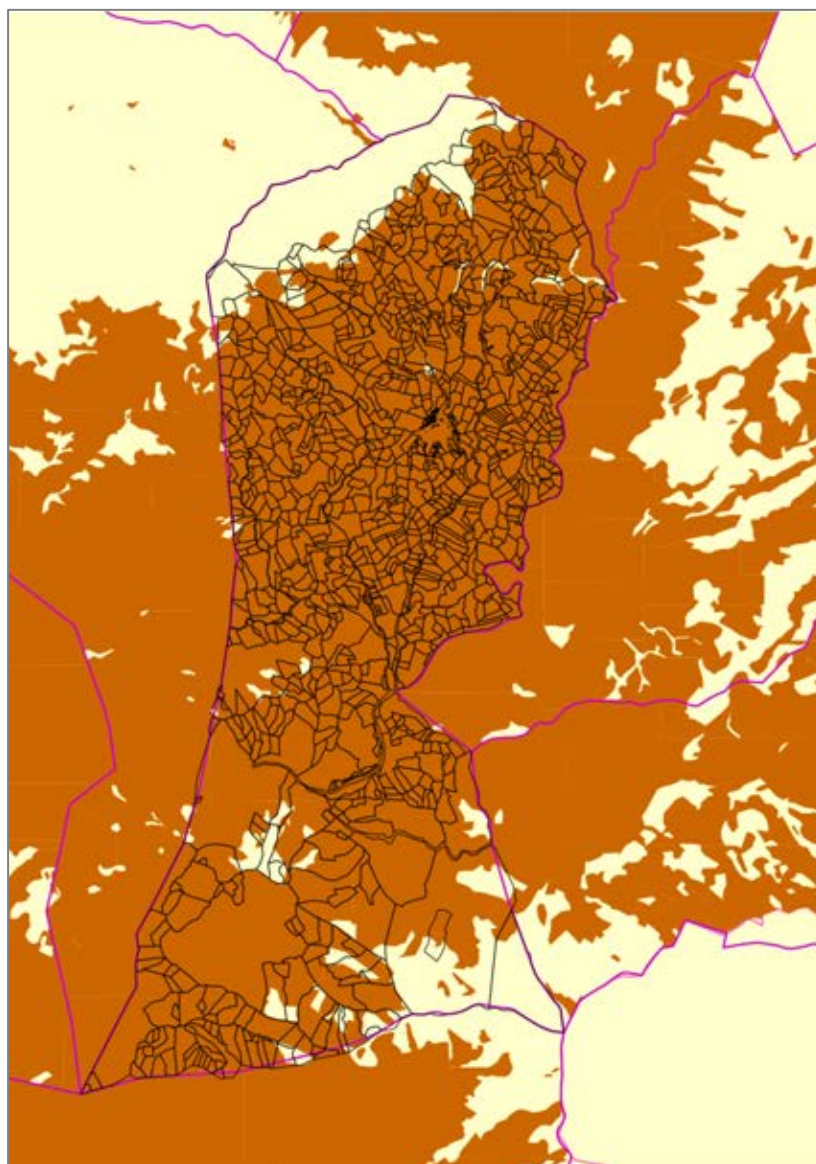

Fig. 3.57. Parcel·les i superfície màxima de conreu. Cornudella

Segons l'amillament de l'antic terme de Cornudella de 1875, l'expansió dels conreus havia estat ja molt important, i l'espai comunal havia quedat reduït als fons de barranc i a la part més alta del Montsant. Però si comparem les restes visibles de conreu en

base a les fotografies aèries de mitjans del segle XX amb les dades de l'amillament, constatem que ja l'any 1875 nombrosos terrenys s'havien deixat erms. No pas parcel·les complertes sinó parts d'elles. El màxim conreu sobre el terme, en tot cas, no hauria cobert tot l'espai, sinó que la part alta del Montsant, i part de les serres meridionals (serra del Molló i part del Mas del Revull i del Mas de Sant Marcell) a mans, de nou, de masos, van mantenir espais de roquissar i garriga, ja que el bosc havia estat totalment arrasat, ja fos el dels masos, ja el de les terres comunals, restant només els topònims d'antics boscos.

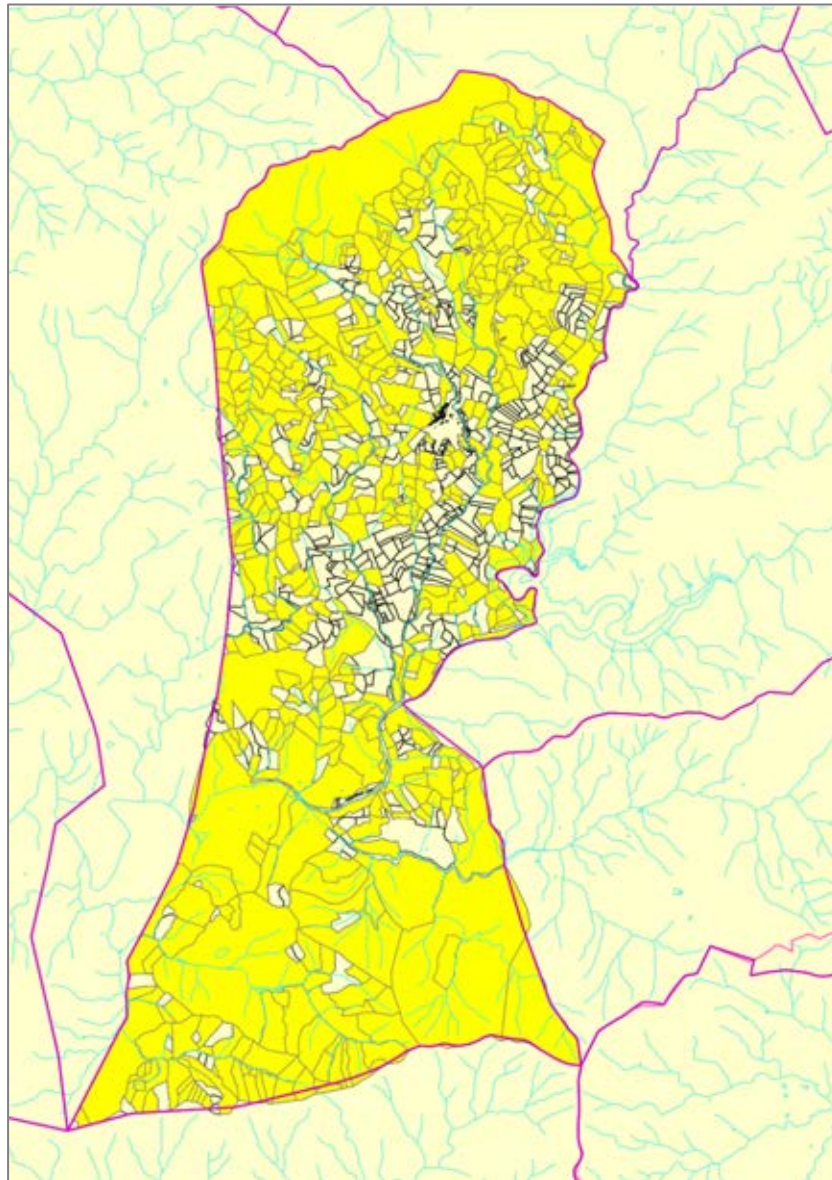

Fig. 3.58. Parcel·les amb part o tota la superfície d'erm i roquissar.

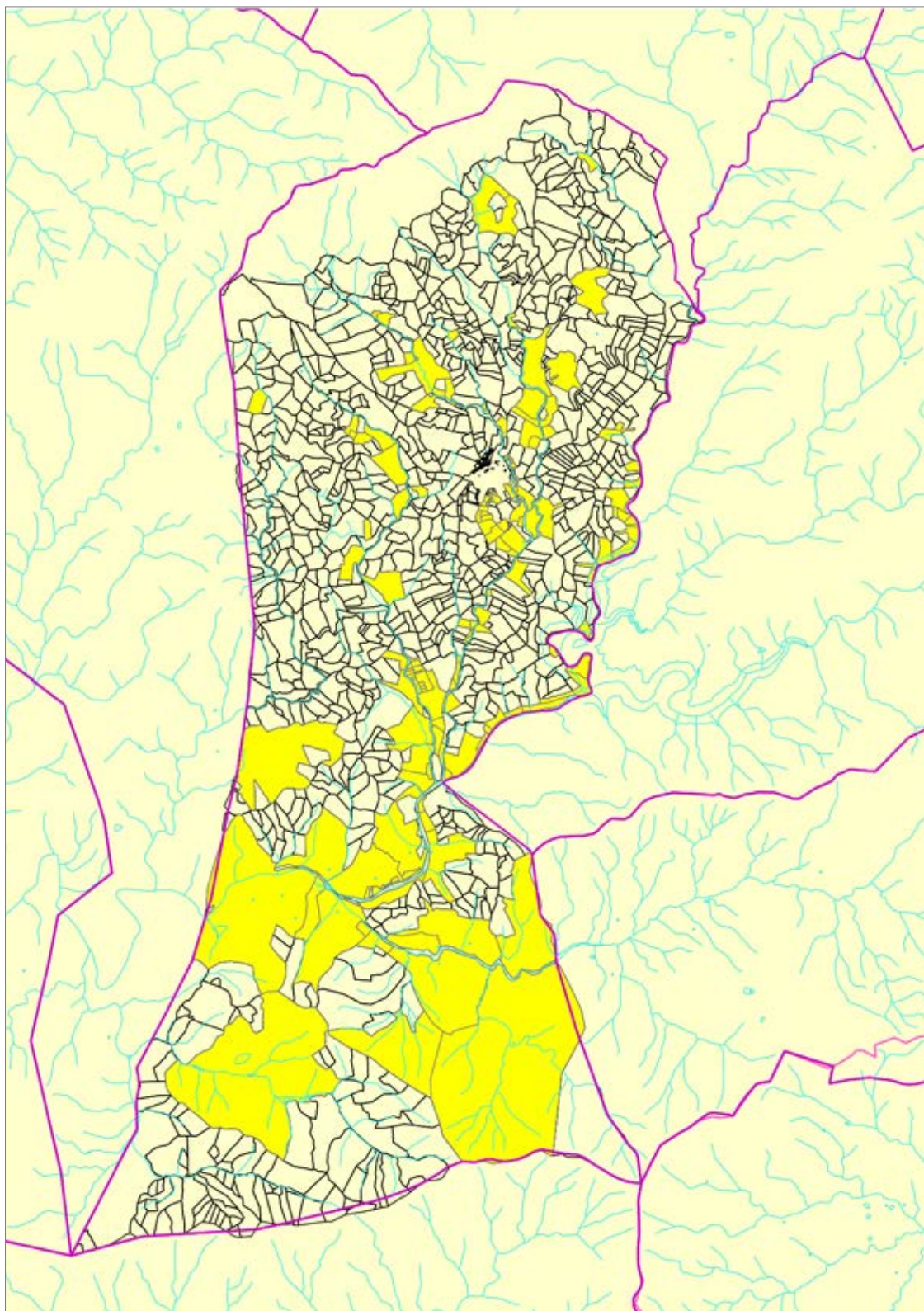

Fig. 3.59. Parcel·les amb part o tota la superfície de rec.

L'espai irrigat era a Cornudella bastant més important que a Bellmunt, i a més havia experimentat un increment al segle XVIII. Trobem tota una xarxa de sèquies que subministraven força als molins al llarg dels rius Arbolí i Siurana, així com a les Hortes de Cornudella. Existien zones regades pels barrancs de les Comes, de les Obagues, de Sant Joan, de la Vila, de la Molera i, evidentment, de l'Argentera, límit amb el terme de Siurana. També havia petits horts regats per fonts com a la Font de Montané, a Fontanelles i a Fontrogues. Un rec que a la zona de masos (eix dels rius Arbolí i Siurana) i a la ribera del riu Siurana (Mas de la Ribera) sembla indicar que irrigava terres de cereal, encara que la documentació no ho contempla. Predominarien, doncs, les hortalisses i lleguminoses en diferents horts que eren, igual que en el cas de Bellmunt, part de parcel·les de secà de major cabuda.

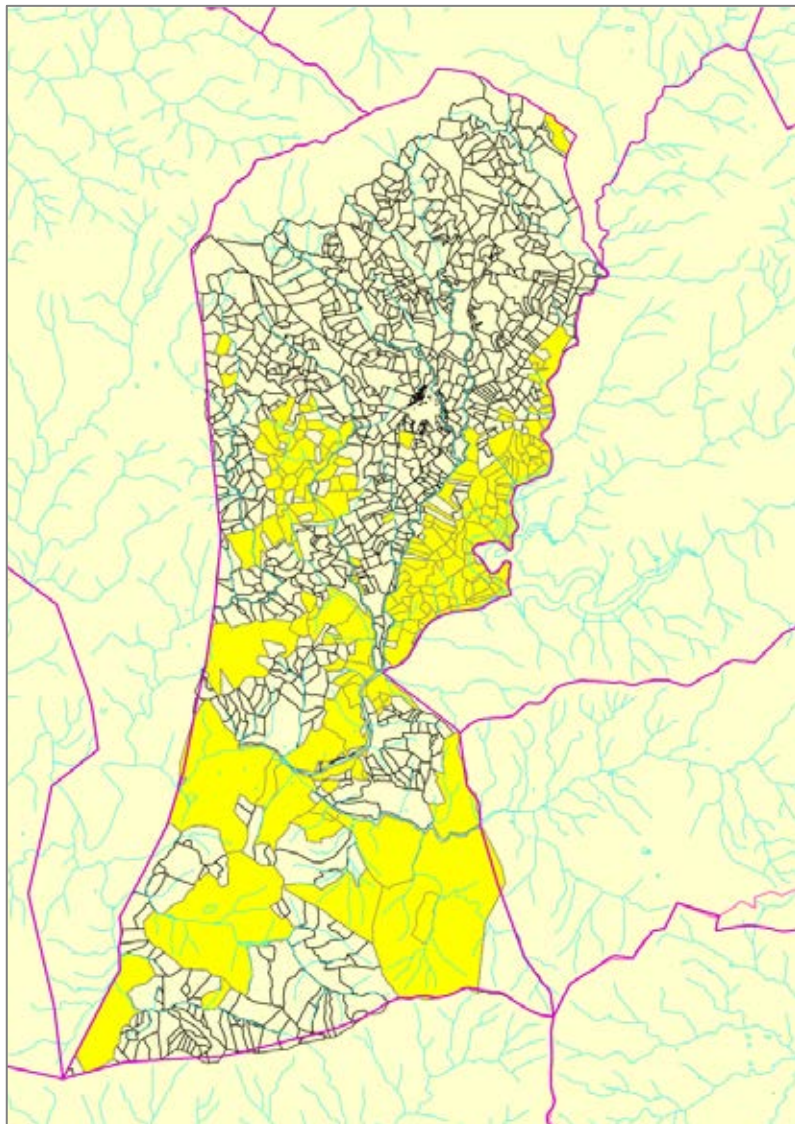

Fig. 3.60. Parcel·les amb part o tota la superfície d'avellaner

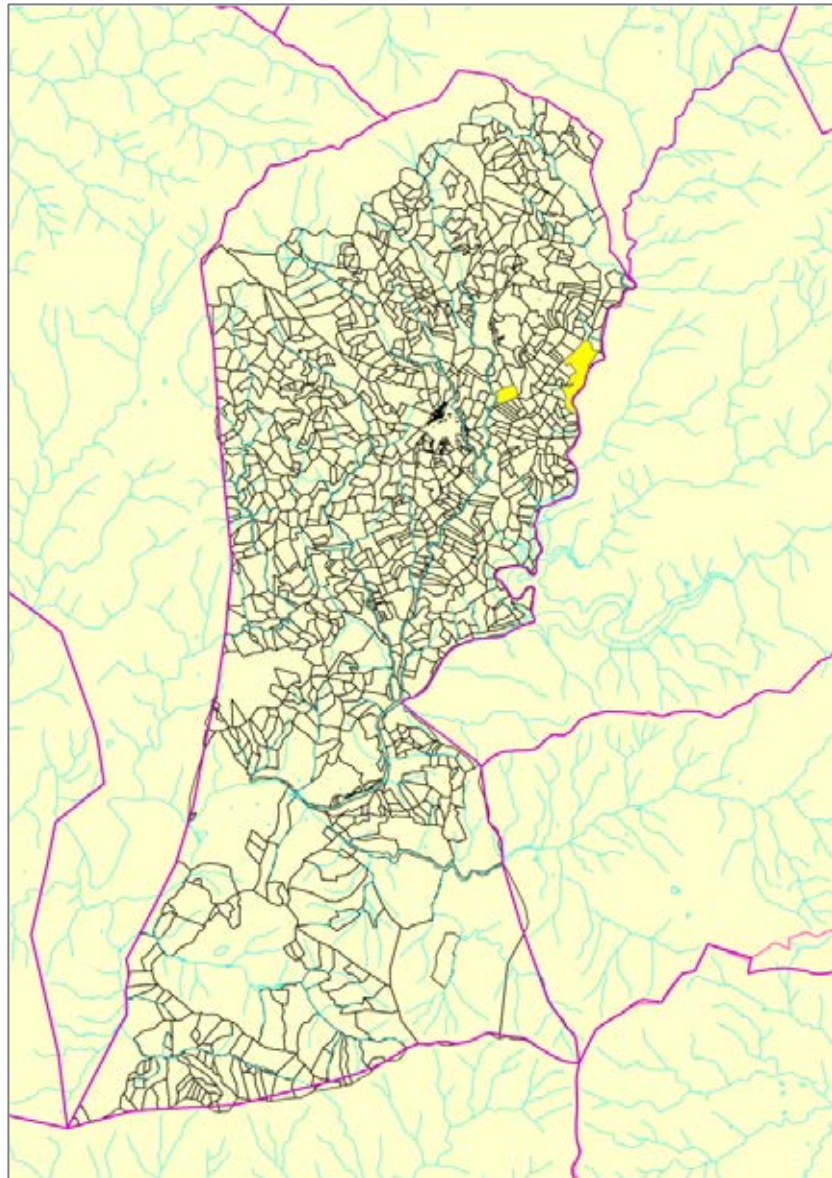

Fig. 3.61. Parcel·les amb part o tota la superfície de Figuera.

Els conreus segueixen les mateixes línies generals que a principis del segle XIX, i no es va donar un monocultiu monopolístic com s'esdevingué amb la vinya a Porrera. Aquí es mantindria el conreu de l'avellana (bàsicament compartit amb altres produccions), el cereal (especialment important en el centre i nord-est del terme), la mínima presència de la figuera, una gran difusió de l'olivera per la zona del parcel·lari de la vila (encara que també present als masos meridionals) i una presència generalitzada de la vinya, especialment al centre i migdia del terme.

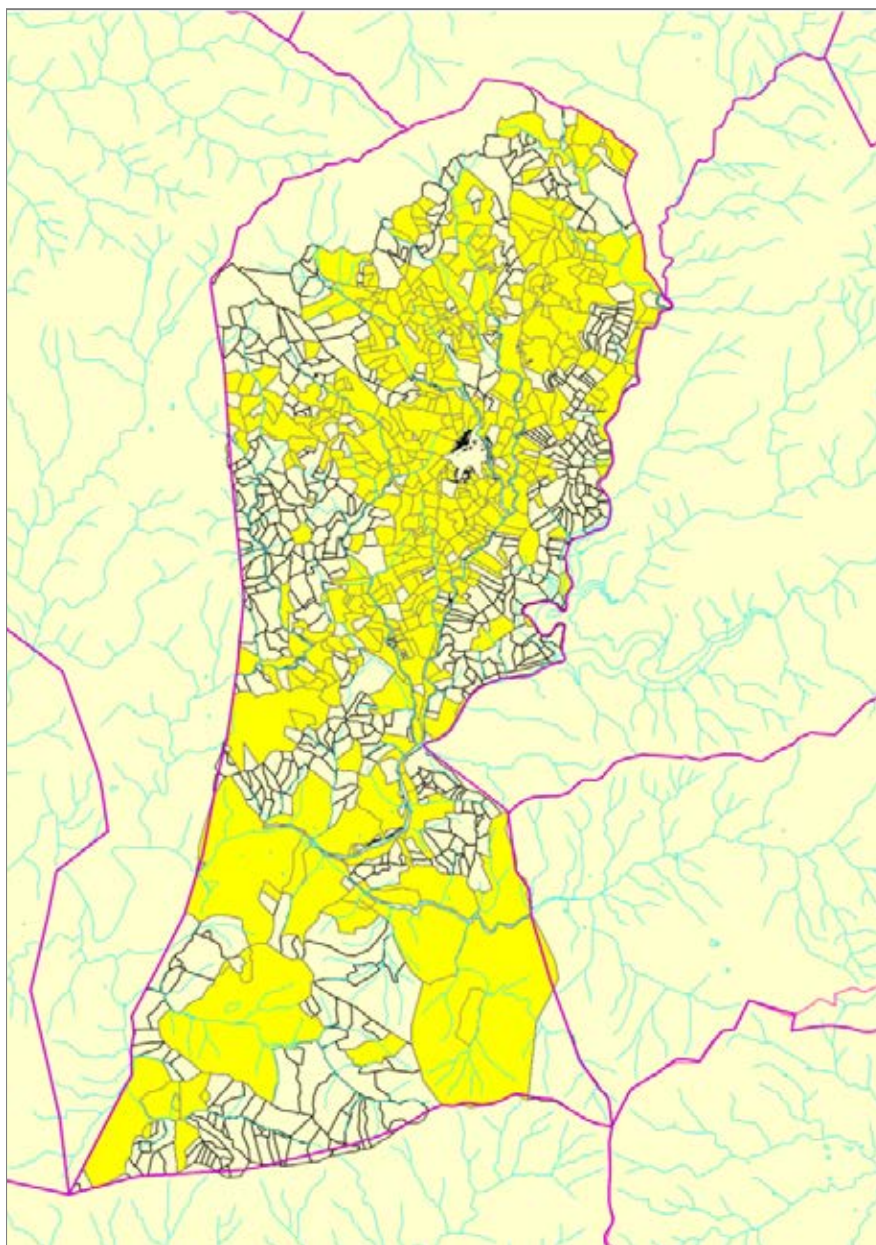

Fig. 3.62. Parcel·les amb part o tota la superfície d'olivera.

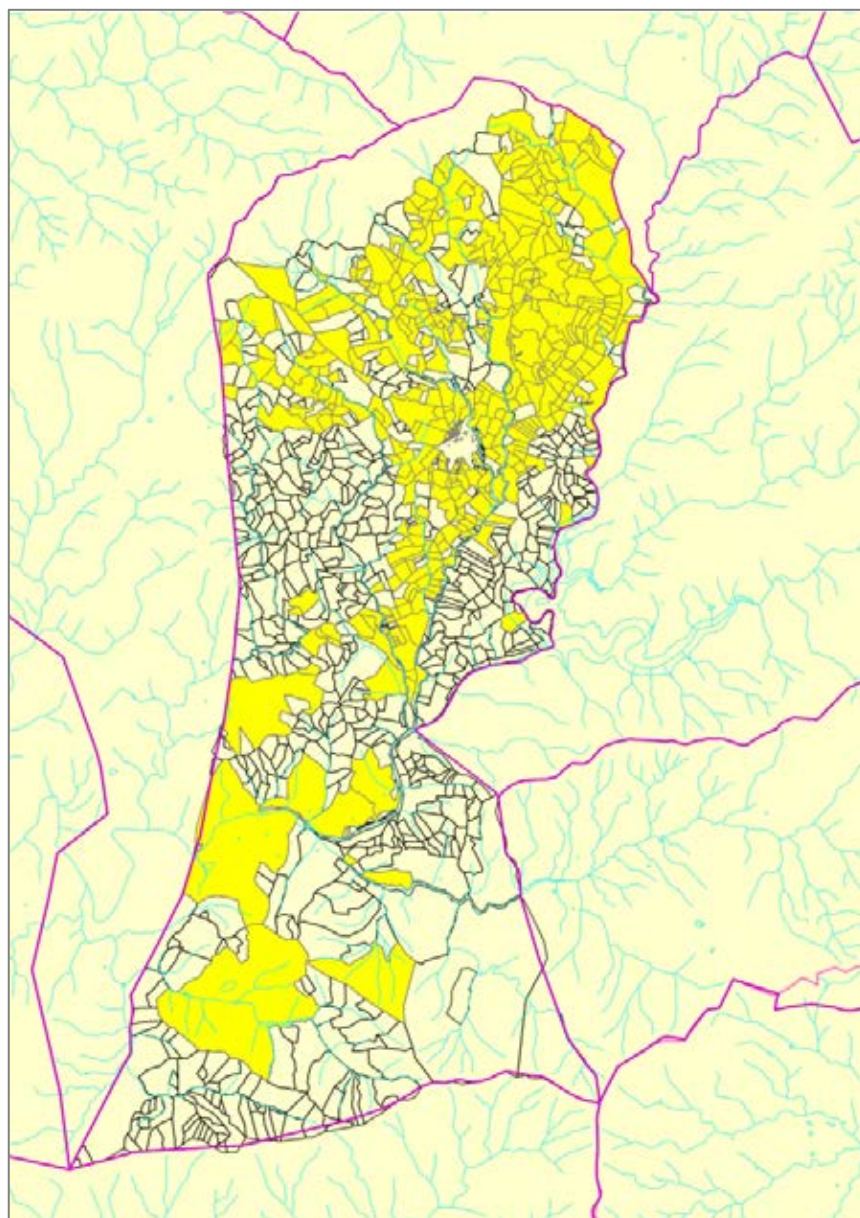

Fig. 3.63. Parcel·les amb part o tota la superfície de cereal.

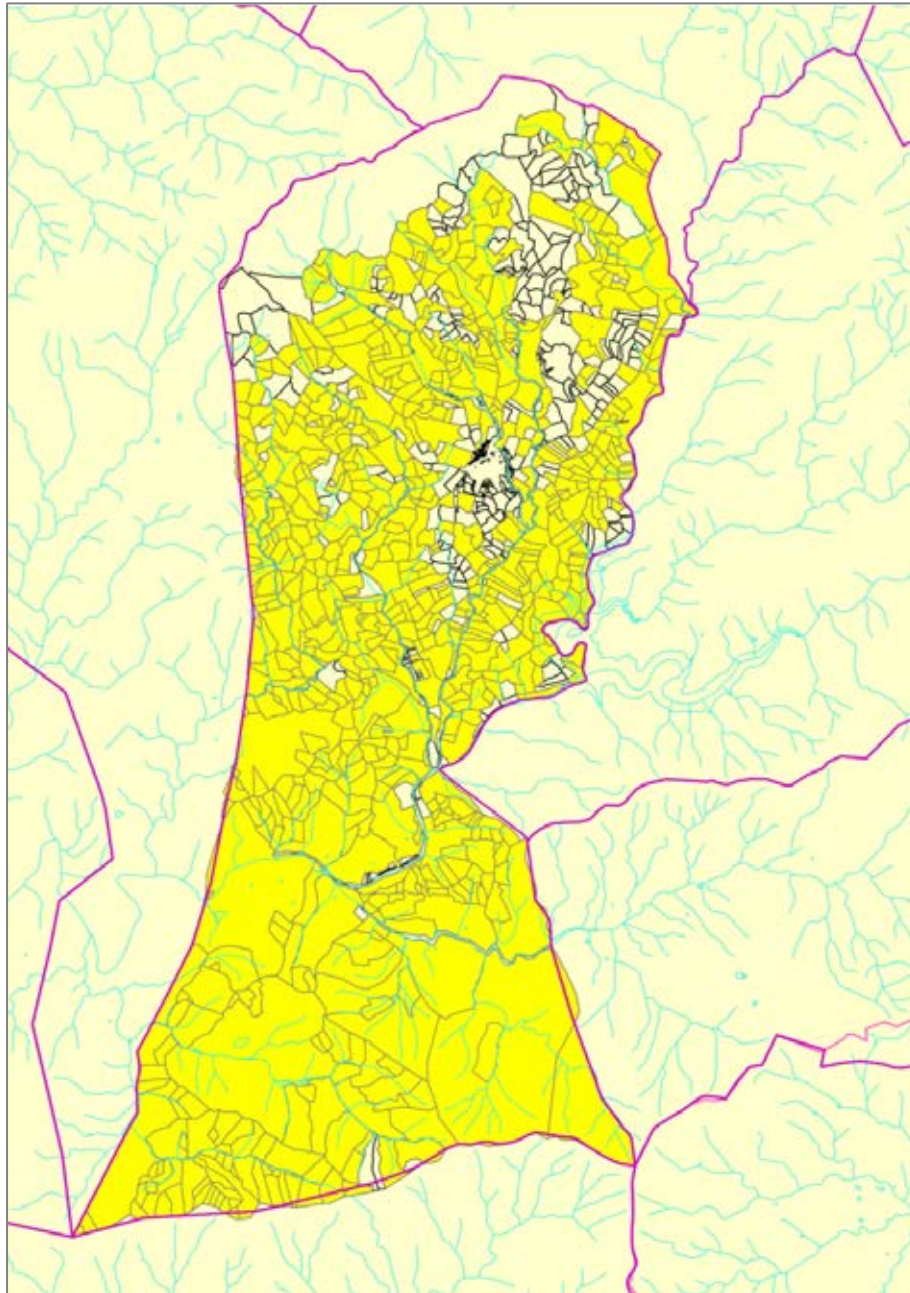

Fig. 3.64. Parcel·les amb part o tota la superfície de vinya

Així, en general, podem parlar d'un predomini del policultiu intercalat de diferents produccions en cada parcel·la (tant en els masos com en el mosaic parcel·lari de la vila), i d'un monocultiu de vinya a les parcel·les de la meitat meridional de la comarca, en sintonia a l'immediat terme de Porrera, així com a l'oest del terme, a les partides de les Comes del Morell i Mas de l'Estivill, mentre que trobem certa especialització de l'olivera (Font Nova, Sardans, Coma dels Presos, etc.), una també certa especialització de l'avellaner (a Fontrogues, Riberes, Radonelles i Tossals), i una important presència del monocultiu cerealístic en la part septentrional del terme (partides Parellades, Mas d'en Vernet, Sardans, Racó del Carro, Diumenge, Clots, la Costa, Plans d'en Arca i Mas d'en Sauvat).

El bosc, en aquesta data, encara no s'havia recobrat de la tala tant de fusta com de llenya per a ús domèstic i per l'adob de les terres de conreu (bàsicament cereal, encara que no únicament), quedant, pel contrari, nombroses terres ermes i de roquissar en les mateixes parcel·les que es conreaven.

La propietat de la terra estava en mans dels veïns excepte en una sexta part del terme, gran part del terme medieval de Sant Marcell on la major part dels masos com de les parcel·les de Coma Tornera estaven en mans de terratinents, fonamentalment veïns de Poboleda.

La distribució del parcel·lari respecte al relleu no està supeditat a una divisió de zones altes i costers com en el cas de Bellmunt. La major part de terres horitzontals i subhoritzontals al voltant de la vila formen part de la divisió de parcel·les, dibuixant-se encara les restes de les parellades primigènies del repartiment del segle XII. Pel que fa als masos cal distingir entre l'antic terme de Sant Marcell, d'un relleu força abrupte i repartit entre diferents masos, alguns d'ells molt fragmentats com les actuals partides de Giberta i Coma Tornera; i els del propi terme de Cornudella, situats en la perifèria (nord i oest), en les zones altes i en pendent, potser amb l'excepció dels plans del Mas d'en Revull.

Aquestes diferències entre el terme de Cornudella i el de Sant Marcell també té la seva correspondència en l'entramat de la xarxa viària. En el primer la gran divisió parcel·lària coincideix amb un entramat de camins d'accés, però també de camins principals molt desenvolupat, al temps que al migdia els camins queden afonats en la vall, paral·lels al riu Arbolí i al riu Ciurana, i pujant a tocar del límit del terme de la Morera fins el coll de Porrera.

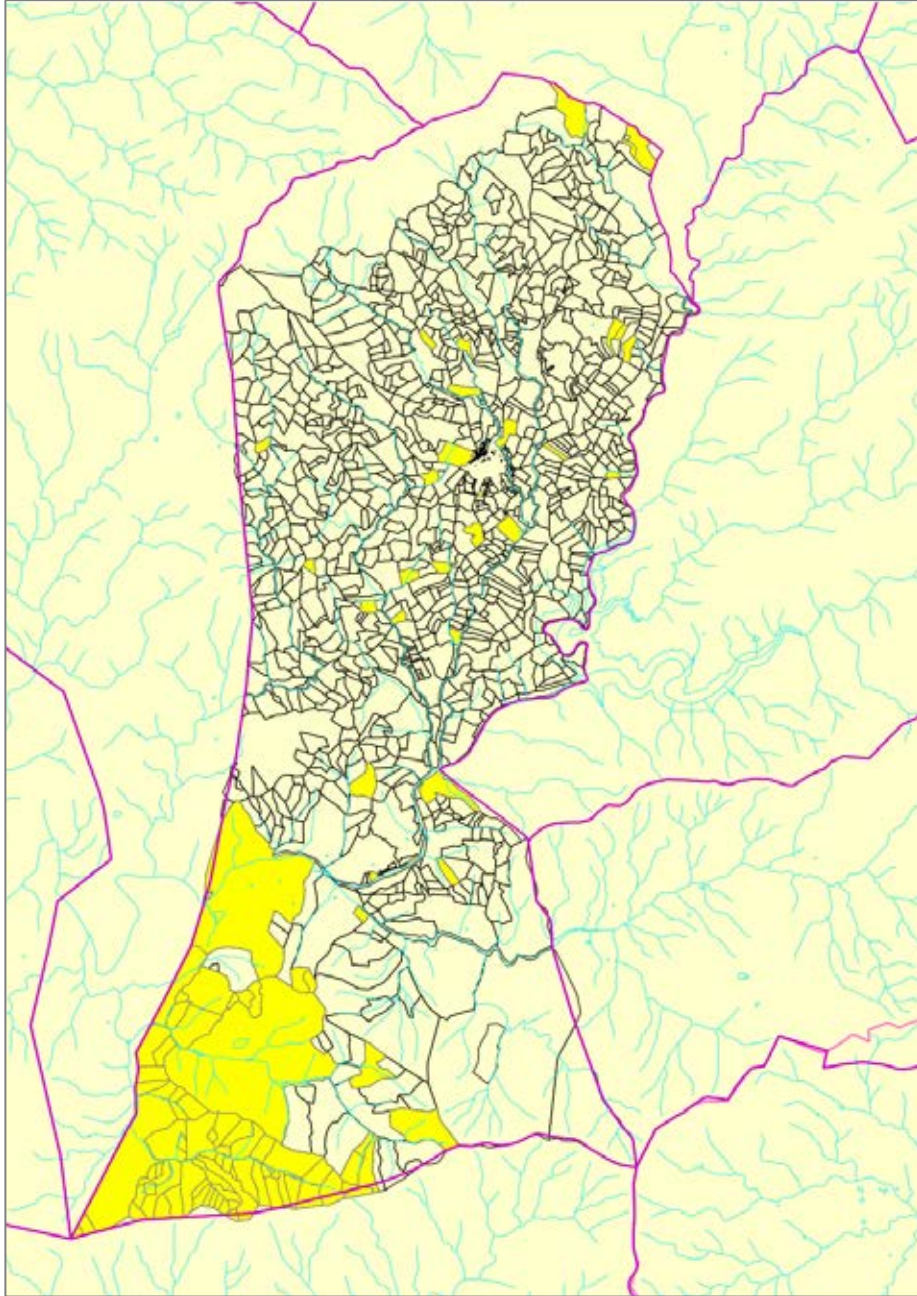

Fig. 3.65. Parcel·les propietat de terratinents

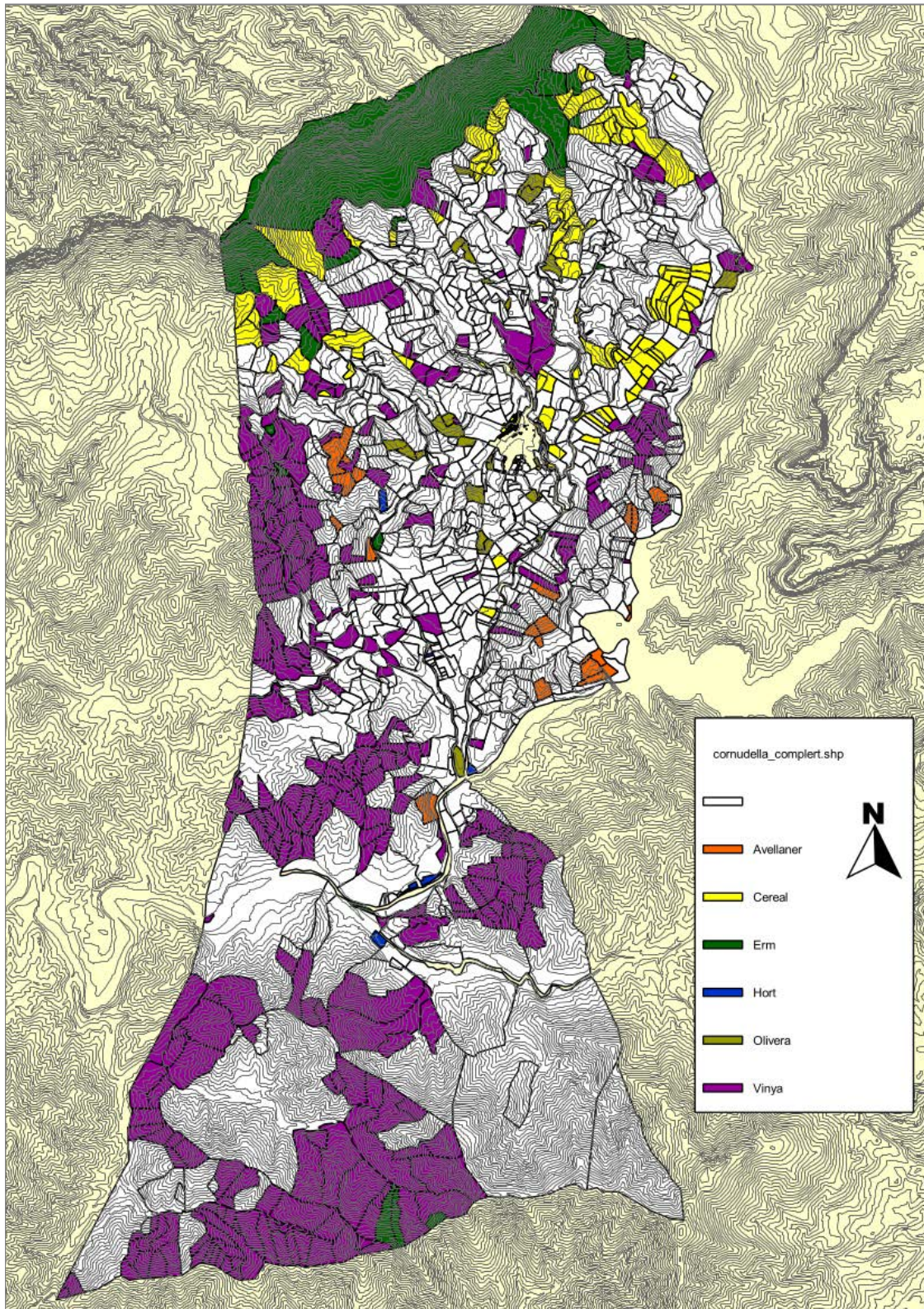

Fig. 3.66. Parcel·les propietat de terratinents

Fig. 3.67. Parcel·les i relleu

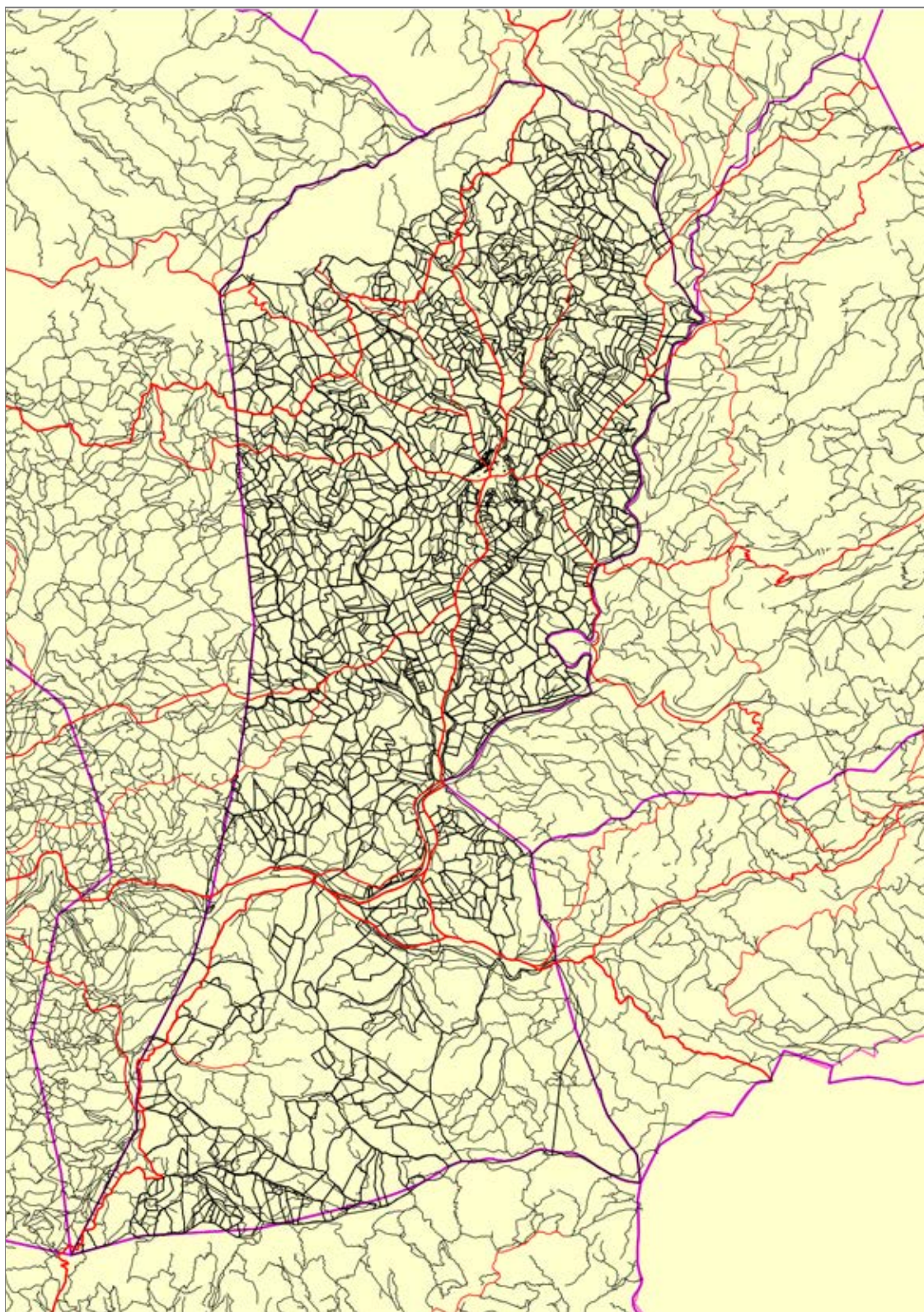

Fig. 3.68. Parcel·les i xarxa viària.

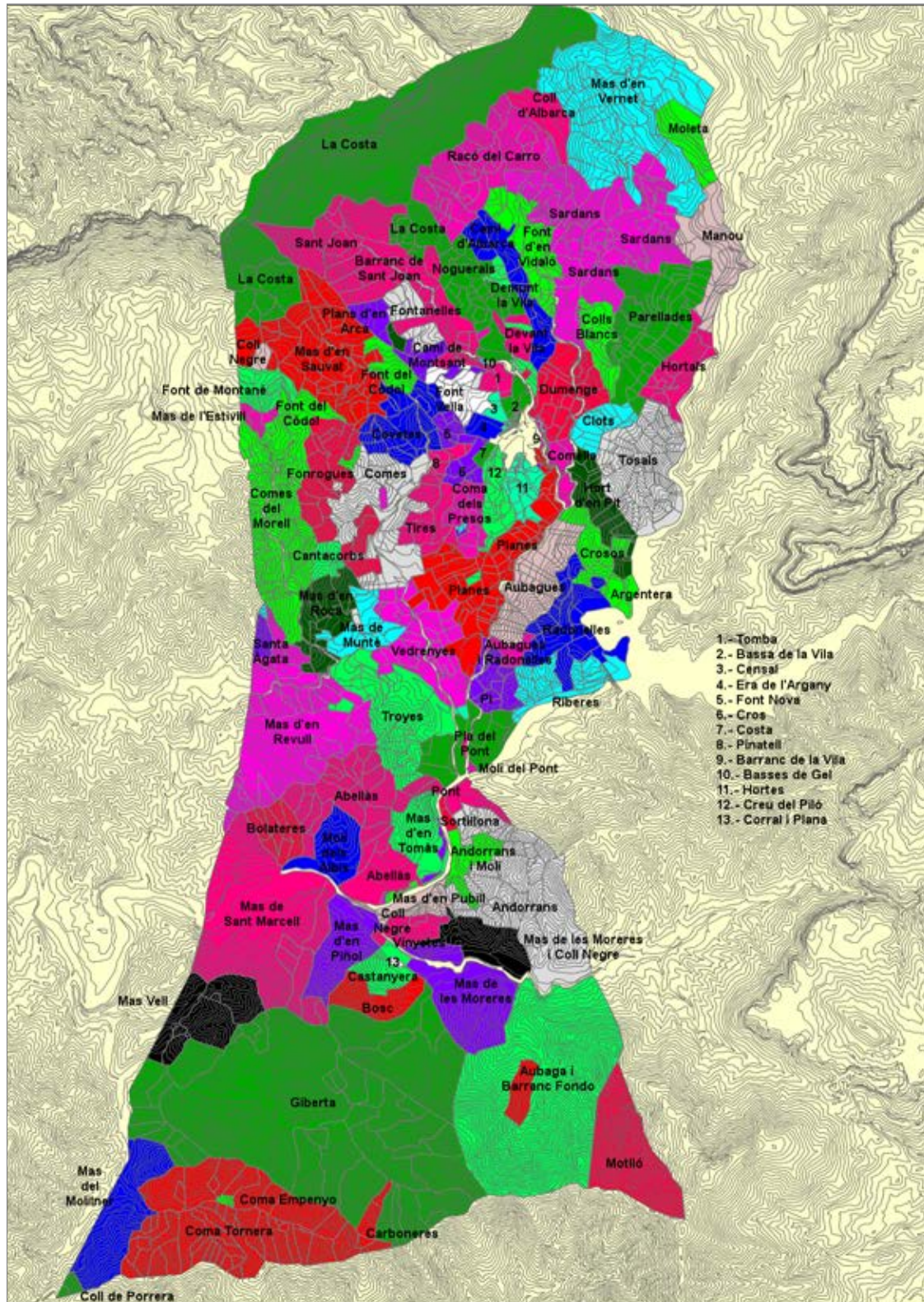

Fig. 3.69. Topònims de les partides.

Bosc i rostolls

En les pàgines anteriors hem comprovat com un cop colonitzada la comarca, i després de la inicial expansió demogràfica, es va iniciar un llarg període de recessió des de mitjans del segle XIV fins a les acaballes del primer terç del segle XVIII amb les seves corresponents oscil·lacions demogràfiques; i que a partir d'aquesta darrera data hi hagué una extraordinària expansió que va tenir com a efecte el conreu de grans àrees de muntanya baixa i erm. Un creixement d'aquest tipus havia de tenir, lògicament, una incidència directa sobre la resta d'activitats econòmiques que es duïen a terme precisament allà on ara es conreava: les muntanyes i els erms. I el principal perjudicat fou el sector ramader, tan integrat tradicionalment a l'agricultura.

Ramaderia

La convivència i complementarietat de la ramaderia amb l'agricultura estava ben ordenada a través del corpus de normes de cada col·lectivitat. El bestiar era totalment necessari, ja fos el bestiar gros per al treball agrari i tragí, ja fos el menut de llana i pèl amb un caràcter mercantil, ja fos el porcí per l'alimentació familiar. Cadascun exercia una funció bàsica per a la reproducció de la unitat familiar pagesa, fins i tot el ramat de llana o pèl què, més enllà del benefici comercial, era de gran transcendència per la refertilització dels sòls.

Des del moment de la colonització cristiana, aquest bestiar, i en especial els ramats de bestiar menut, peixien en els propis termes (sense descartar l'existència de moviments transhumants, especialment sobre les zones més muntanyoses com el Montsant) ja fos sobre els espais comunals (o d'ús comunal en el cas dels dominis de la cartoixa d'Escaladei), ja aprofitant els guarets, rostolls i erms. Per tal d'aprofitar millor aquestes pastures i evitar que es produïssin danys en els conreus, el col·lectiu (comú o universitat) regulava els usos i imposava multes (bans) als que contravenien les normes acordades pel Consell General (l'assemblea veïnal).

No tots els ramats tenien la mateixa condició jurídica ni sobre ells hi havia els mateixos drets de propietat. La cartoixa d'Escaladei, per exemple, podia fer péixer els seus ramats en tots els termes de la seva baronia, mentre que, en general, els veïns de les viles i llocs d'aquesta només podien fer péixer els ramats als seus termes. Ben diferent era la situació dins el comtat de les Muntanyes de Prades, on els veïns tenien dret d'empriu sobre totes les muntanyes igual que els veïns de Falset i de Bellmunt del Priorat gràcies a la carta de franqueses atorgada després de la conquesta. També cal diferenciar els drets dels habitants de les viles respecte als possessors d'alguns masos. Igual que a la major part de Catalunya, els habitants dels masos podien aprofitar els comunals i espais col·lectius de la vila, però no a l'inrevés, és a dir, que els recursos pertanyents als masos normalment quedaven tancats als vilatans. Exemple d'aquesta diferent relació entre masos i pobles, és el Mas dels Morells (a principis del segle XX el Mas d'en Bruno), que es correspon amb la medieval Coma de Bardina. Sembla ser que aquest va quedar despoblat per les onades epidèmiques de pesta a partir de 1348, i a principis del següent segle la cartoixa el va repoblar mitjançant un establiment emfitèutic. La separació jurídica d'aquest nou nucli amb Torroja era difícil d'evitar, i es van generar nombrosos problemes de convivència, fins al punt que en les compres col·lectives de cereal per part del comú (per subministrar

Habitants del poble de Capçanes, ramaders o amb infraestructures ramaderes (1817)¹

Nom	Edificis		Indústria	Agricultura				Ramaderia
	Casa en la Vila	Mas		Núm ero	Parcel·les		Mas (jornals)	
			Secà		Jornals	Regadiu		
Barceló, Joaquim	1	-	1 olla d'aiguardent	9	42,4	hort	-	- corral a la vila
Coll, Ramon	1	-	-	8	21	Hort i 1 jornal	-	- ramat de 83 ovelles i borrecs a guany. - (2 parcel·les al mas de Ventura)
Farré, Josep «germà de Vicent»	1	-	-	1	2	-	-	- 2 ramats a guany amb 200 primals. - (pastor de l'hereu?)
Farré, Vicent	2 i pati	Mas de Sanxó	-	5	36	0,25	60	- corral a la vila - corral al mas - ramat de 118 cabres a guany. - un terç de la propietat de ramat de 48 cabres.
Gavaldà, Joan	1	-	1 olla d'aiguardent	5	122,5	-	-	- un corral a la parcel·la "Coll Prim" de 100 jornals.
Margalef, Josep «del Mas»	2	Mas d'en Margalef	-	6	19,5	Hort	80	- corral al mas. - ramat de 200 crestones

Marco, Joan	1	-	1 olla d'aiguardent	5	56,25	6,25	-	- un corral a la parcel·la "Vinyasses" de 40 jornals.
Pelejà i Guimerà, Josep	1	-	-	6	24	Hort	-	- un corral a la parcel·la "Picosa" de 20 jornals. - ramat de 200 de llana a parts amb Pere Guimerà del Mas.
Pena, Pere	2	-	1 olla d'aiguardent	9	20,75	0,75	-	- corral a la vila - ramat de 150 primals. - (1 parcel·la al mas d'en Xipré i 1 al mas d'en Sanxó).
Quintana, Pau	1 i pati	-	1 olla d'aiguardent 1/3 de molí de farina 1/4 d'un altre molí de farina 1 forn de coure pa en companyia. 1 forn d'arròs	9	48	Hort i 7 jornals	-	- corral a la vila - ramat de 75 cabres - (1 parcel·la al mas de Ventura, 1 parcel·la al mas de l'Estalella, i 1 parcel·la al mas d'en Nadal)
Vallès, Josep	1	Masia del Roselló o Plana del Vallès	-	1	-	0,5	15	- corral al mas. - ramat de 150 ovelles a guany.

Habitants dels masos de Capçanes (1817)

Nom	Edificis		Indústria	Agricultura			Ramaderia	
	Casa en la Vila	Mas		Parcel·les		Mas (jornals)		
				Número	Jornals			Secà Regadiu
Barceló, Josep «de la Masia»	-	Mas del Collet	1 olla d'aiguardent 1 forn de coure pa 1 molí fariner al seu torrent	1	80	-	100	- corral al mas i corral a la parcel·la - ramat de 100 ovelles - ramat de 120 cabres.
Blanc, Josep «del Mas»	-	El Mas	1 forn de coure pa	2		Hort i 0,5 jornal	30	- corral al mas - ramat de 60 primals
Carraté, Pere	-	Mas de Barral	1 olla d'aiguardent i 8 cups	1	15	-	6	-
Estalella, Joan	-	Mas de l'Estalella	1 forn de coure pa	-	-	-	200	- 2 vaques de cria
Estalella, Josep	-	Mas de l'Estalella	1 forn de coure pa	-	-	-	170	- corral al mas - ramat de 80 cabres - 4 vaques de cria
Farré, Joan	-	Mas d'en Tossal	1 forn de coure pa	1	6	-	20	- corral al mas - Ramat de 96 cabres a guany.

Gavaldà, Joan «de la Vall»	-	Mas de la Vall del Moli	1 olla d'aiguardent 1 forn de coure pa 1 molí de farina	-	-	-	100	- corral al mas - ramat de 80 caps de llana.
Jordi, Tomàs «del Mas»	-	Mas del Pou	1 forn de coure pa 1 molí d'oli 1 molí de farina	-	-	30,5	-	
Pelejà, Pere	1	Mas d'en Guimerà	1 forn de coure pa	-	-	34	- corral al mas - ramat de 100 cabres.	
Piñol, Vidua de Pere	1	Mas del Francisco	1 olla d'aiguardent 1 forn de coure pa 1 molí de farina 1 forn teuler 11 lliures i 12 sous de pensions de censal	2	15,5	100	- corral al mas	
Vall, vídua Antònia	-	Mas d'en Vall	1 olla d'aiguardent	-	-	12,5	- corral al mas	
Vernet, Joaquim	-	Masia de la Torreta	1 olla d'aiguardent 1 molí de farina 1/2 forn al	-	-	67	- corral al mas - ramat de 110 caps de llana.	

als veïns amb un preu millor), no es permetia que els habitants del mas dels Morells poguessin participar. Fou per aquest fet que el senyor i el comú van establir l'ordenació que «los de mas dels Morells hajan de ésser acollits en los camins de Torroja, en açò, que si aurà blat en la botiga que puguen haver ab sos dinés, com los de la vila», però no en el referent al blat del forn de pa del comú, «emperò en lo blat del fornatge no serán acollits».⁸³

De la mateixa manera que hi havia diferents drets, també hi havia diferències en l'accés al bestiar (la propietat). No tots els veïns podien disposar d'un ramat propi, i per això s'usaven diferents formes contractuals per obtenir els seus beneficis, ja fos tenint bestiar a conlloc (és a dir, fer péixer un ramat foraster durant uns mesos cobrant un tant per cap); o ja fos en parceria «a guany», mitjançant el qual els parcers rebien la meitat del valor de les cries nascudes d'un ramat foraster mentre el cuidaven. La gran difusió d'aquesta pràctica, que permetia disposar d'un ramat durant temporades, amb el consegüent benefici monetari i, molt important, amb la disponibilitat d'abundant fem per fertilitzar les terres, va portar al llarg dels segles medievals i sobretot dels segles moderns a que s'establissin normes limitadores. Segons les ordinacions de Torroja de 1582 es va prohibir en aquest terme la pràctica del conlloc: «Ytem ordenarem que ninguna persona habitant en lo lloch de Torroja puga tenir bestiar de persona de fora de dit lloch, y que no sia seu», és a dir, probablement quedaven exceptuats els possessors de masos que visquessin en aquells, però es permetia tenir bestiar *a guany*, encara que fos «de persona fora de la vila», i concedint als pastors el dret a tenir un màxim de 15 caps pròpies al marge de les del propietari («i que del propi pastor n'i puga acollir en son ramat 15 bèsties i no més»).⁸⁴ Aquesta ramats *a guany* quedaven també subjectes a la fiscalitat comunal (les estimes).

L'expansió agrària del segle XVIII va comportar que sorgís una gran conflictivitat pels danys causats pel bestiar sobre les noves plantacions de vinya, fins al punt què, com hem indicat més amunt, l'any 1792 el prior d'Escaladei va imposar una ordenació que afectava a tots els termes de la baronia i que prohibia l'entrada o tinença de bestiar foraster de pèl o de llana al terme (tot el bestiar que no fos íntegrament propietat d'un veí), i per evitar l'existència de diferents ramats a mans de la majoria de la població, es prohibia també que cap vassall pogués guardar bestiar per ell mateix, havent de llogar un pastor. Amb això únicament els grans tinentes de parcel·les, els possessors de masos o diferents veïns associant-se per formar un ramat, podien disposar de bestiar mercantívol.

Val a dir que aquesta situació es va donar en els llocs i viles de major pressió sobre el factor terra, però no allà on hi ha una gran importància i presència dels masos, on es va produir un baix creixement demogràfic, o en els llocs on les cases fortes de la comunitat van impedir una expansió agrícola en detriment de la ramaderia, com indicàvem en el cas de la Bisbal de Falset o, a l'altre extrem de la comarca, en el cas de Capçanes.

⁸³ TORNÉ I VALLEJO (1989), p. 71.

⁸⁴ Ídem, p. 41.

El municipi de Capçanes és un bon exemple del manteniment de ramats fins a l'època contemporània degut al manteniment de l'ús del sistema parcer *a guany* (sense dubte per l'interès de l'oligarquia de Tivissa i del propi lloc) i, sobretot, per la diferència jurídica entre habitants del lloc i possessors de masos. Així, tal i com podem observar al quadre adjunt, la pràctica totalitat d'habitants dels masos posseeixen ramats o infraestructures ramaderes, mentre que són pocs els habitants del poble que en tenen, i entre aquests, molts posseeixen fragments de masos (parcel·les que temps enrere formaven part de masos).

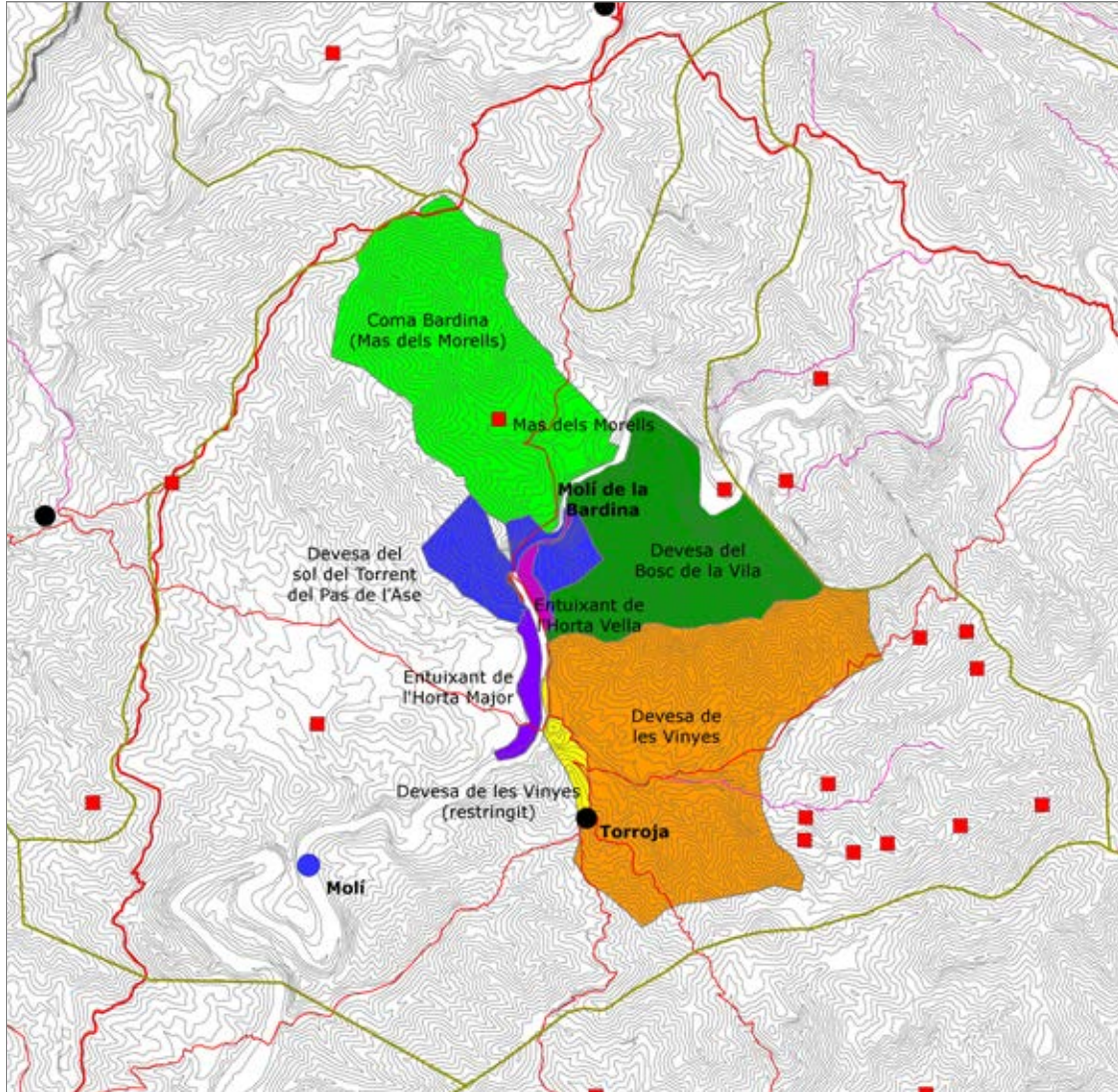

Fig. 3.70. Les deveses de Torroja i el mas dels Morells. Límits aproximats.

En parlar de la gestió de l'espai per a ús pastoral, doncs, cal diferenciar els masos dels pobles. Als primers van ser els seus propietaris (o emfiteutes) els que organitzaven l'aprofitament pastoral del terreny sense la intromissió del comú de veïns, mentre que alls segons era precisament el comú el que ho organitzava, afectant tant als espais col·lectius com als privats (excepte, és clar, els masos), i ja fossin terrenys erms o bé conreats. En cap cas podem parlar d'un sistema depredador dels recursos ja que els col·lectius veïnals eren conscients de la fragilitat del medi, i per això buscaven un equilibri que permetés la reproducció del sistema d'explotació. Es van establir normes de protecció del medi i de les explotacions agràries: respecte a les terres conreades es prohibia l'entrada de bestiar fins que

s'hagués fet la collita i fos traginada a les cases;⁸⁵ s'imposaven diferents sancions (*ban*) i els corresponents mecanismes per cobrar els mals fets sobre les collites i béns (la *tala*); s'especificava l'obligació que tot bestiar havia d'anar vigilat; es van crear normes per evitar danys sobre els sòls, especialment en temps de pluja, limitant l'accés per tal de no endurir la superfície (i també es limitava l'horari d'entrada per a que la humitat matinal no provoqués els mateixos mals), etc. Les ordenacions ens mostren l'existència d'abundants limitacions que s'anirien incrementant al llarg de l'època moderna: si a finals de l'edat mitjana ja es permet fer coltia (segona collita), i es limitava l'entrada de bestiar a aquesta, a finals del període modern ja es prohibeix l'entrada de ramats als rostolls aliens sense la llicència del propietari, al temps que es permet als propietaris vedar l'entrada de ramats aliens als guarets, tot un canvi que mostra (de nou) la pressió humana sobre els recursos.

Per tal de fer compatibles l'agricultura i la ramaderia, els pobles van crear els vedats o deveses, que no eren més que la delimitació d'un espai de conreu i erm (i fins i tot muntanya) sobre el que es limitava de forma temporal o permanent l'entrada dels ramats.

A la Bisbal de Falset, per exemple, es van establir dues deveses, una de secà (vinyes i oliveres) i altra a l'horta. A la primera els ramats no podien accedir a partir del primer divendres de març, i s'aviava «quan la vila vol», és a dir, depenent de l'estat de les collites; mentre que «la debesa lo riu no se avie mai»: l'horta estava permanentment vedada als ramats (Prats: 2001, p. 52).

Disposem de la descripció dels límits de les deveses o vedats de Torroja que ens han permès confeccionar la seva ubicació aproximada en un mapa (imatge 69). Cal destacar, en primer lloc, l'espai diferenciat de la Coma de Bardina o mas dels Morells, que com a unitat senyorial primer i després com a espai jurídicament diferenciat, l'accés dels ramats vilatans estava limitat. En segon lloc cal indicar que allà on no hi havia deveses l'accés dels ramats era practicable seguint la normativa comunitària (variable en el temps), i per això constituïa la font principal d'alimentació dels ramats ja fos sobre erms, sobre guarets o sobre rostolls, amb les autoritzacions corresponents a finals d'època moderna. I en tercer lloc destaca la creació de les deveses següents segons la modificació d'ordenacions de Torroja de l'any 1402:⁸⁶

- Devesa del bosc de la vila: es tracta d'un espai què, com bé indica el nom, era o havia estat forestal i sobre el que el conjunt de veïns tenia drets comunals (el domini era de la Cartoixa). La creació de la devesa tenia com a objectiu fer possible la regeneració arbustiva i arbòria per tal de nodrir a la vila de llenya (per exemple, pel forn de coure pa). L'entrada de bestiar danyava i dificultava aquesta regeneració i per això es va prohibir l'entrada de ramats de bestiar menut (fins i tot cabrits, corders i tota truja que tingués porcs) de forma genèrica, però es va autoritzar un aprofitament de dos caps de bestiar de llana i de 4 porcs per cada habitant de la vila, amb alguna excepció. La devesa se «soltava» per tot el bestiar i ramats de Torroja des de Tots

⁸⁵ Tal com diuen les ordinacions de la Bisbal de Falset de 1624: el bestiar menut no entrarà en rostoll que hi hagi garbes, ni en guaret tou (*blan*), ni amb coltia, sota pena de ban (PRATS: 2001, p. 37).

⁸⁶ TORNÉ I VALLEJO (1989), p. 50-54.

Sants fins al primer de febrer, és a dir, quan no havia brots nous als arbres, encara que es mantenia la prohibició de fer llenya i també ram pel bestiar.

- Devesa de les Vinyes: aquí, com bé indica el seu nom, es vedava l'entrada de bestiar durant el període de rebrot de les vinyes, és a dir, que no es podia fer entrar cap bestiar durant els mesos de març, abril i maig, ni tan sols en les terres de la seva propietat («ni encara que sia en so del seu»), mentre que durant la resta de l'any només podien fer entrar 2 caps de llana i 4 porcs cada habitant, amb llicència de l'amo de les terres i dels jurats de la vila en cas de fer péixer sobre terres alienes, i amb llicència dels jurats en cas de fer péixer sobre terres pròpies, ja que eren els jurats els que havien de considerar si aquests pocs caps de bestiar podien fer mal o no.

- Devesa de les Vinyes (restringit): dins de la devesa de les Vinyes es va delimitar un petit espai entre la vila, el camí de la Cartoixa i el riu, que es mantenia totalment vedat al llarg de tot l'any.

- Devesa del Sol (sols) del Torrent del Pas de l'Ase: aquesta devesa afectava a ambdues ribes del riu al voltant de l'horta. Igual que la devesa de la vinya, aquí cada veí podia fer entrar 2 caps de bestiar de llana i 4 porcs, però en aquest cas ho podien fer durant tot l'any (sense les restriccions primaverals). A diferència de la devesa del bosc de la vila, no s'obria als ramats durant l'hivern, sinó que estava tancada de forma permanent excepte pel nombre de caps indicat.

- Entuixants (entoixants, del francès "en touchant") de l'Horta Major, l'Horta Vella i horts de la sèquia: els Entuixants afectaven «les ortes i terres millors del terme»; aquí l'accés dels ramats estava prohibit durant tot l'any, encara que es permetia que cada habitant pogués introduir una bèstia dins la seva propietat, així com un porc als accessos. No estava permès l'accés al bestiar boví, encara que sí al mular i asiní sobre les terres pròpies. En cas d'haver terres ermes als Entuixants, i l'amo les volgués llaurar i tallar els arbres, podia introduir bestiar propi o aliè per menjar la pastura i la rama, però només durant tres dies, o fins a sis dies si n'hi hagués suficient pastura i sota la supervisió dels jurats.

Aquestes normatives i deveses les trobarem a tots els pobles de la comarca amb les corresponents variacions de calendari, nombre de caps de bestiar i tipus de limitació, però totes tenen la mateixa inspiració: fer compatible la ramaderia amb l'agricultura i amb la regeneració forestal.

Més enllà de l'impacte mediambiental de les pràctiques ramaderes que afectaven als processos erosius, aquestes van generar estructures sobre el paisatge que es van mantenir durant segles, ja fossin les vies pecuàries (carrerades, acarreradors i cordes), ja els abeuradors, basses situades en camins o prop dels pobles per l'abastament d'aigua de consum animal. Unes estructures que a principis del segle XX pràcticament havien desaparegut. L'expansió dels conreus entre mitjans del segle XVIII i mitjans del XIX amb el caràcter especialitzat en la vinya, va provocar un augment continu de les restriccions vers la ramaderia extensiva (de llana i pèl) a la major part de les poblacions de la comarca. Aquesta activitat, doncs va quedar circumscrita als masos i a poblacions amb una baixa pressió sobre el factor terra, o

que van mantenir les estructures productives anteriors, i això malgrat que un dels productes ramaders, el fem, cada cop estava més valorat, sent substituït pels formiguers confeccionats amb la brossa de la poda i amb llenya d'uns comunals cada cop més escassos. Mostra d'aquesta pèrdua d'estructures és la condició en que van quedar les vies pecuàries ja a principis del segle XX i que es confirmen amb els ínfims rastres a les fotografies aèries de 1945 i 1956. Els amillaments de la comarca ens informen sobre aquesta realitat a mitjans del segle XIX: a Gratallops i a Bellmunt, és a dir, al cor de l'especialització vitivinícola comarcal, només hi havia bestiar de treball: mulatí i asiní. No hi havia cap ramat de bestiar de llana ni de pèl. La manca de bestiar i, al mateix temps, de bosc i garriga, fa plantejar dubtes sobre els sistemes de fertilització del sòl que només es poden comprendre amb el reciclatge dels mallols mitjançant formiguers per adobar el terra.

Per contra a Capçanes i a Cornudella sí que es declara l'existència de bestiar de llana, però ínfim. Si Capçanes declarava a principis de segle la possessió de prop de 2.000 caps de bestiar entre pèl i llana, a mitjans de segle només en disposava de 100 caps (bestiar estant), i a Cornudella només 71 caps (també estant).⁸⁷ Molt probablement el nombre de caps era superior, ja que estem parlant de dades fiscals, però en cap cas de molt més.

Caiguda, doncs, radical del nombre de caps de bestiar, i reducció de les vies pecuàries. No és que aquestes desapareguessin, ni molt menys, sinó que es van mantenir com a camins, estretint-se pel conreu de terres dels veïns que hi afrontaven. A la cartografia realitzada per l'Instituto Geográfico y Catastral a la dècada de 1920 pràcticament no s'indica la presència de cap via pecuària, i les que hi ha assenyalades normalment coincideixen amb un límit municipal. És a dir, que la memòria col·lectiva sobre aquestes vies es mantenia via quan la via tenia una funció específica -i no era precisament ramadera. Segons la cartografia de camins ramaders de Catalunya confeccionada per la Generalitat de Catalunya, quatre cabaneres travessen la comarca:

La via de nord-est a sud-oest que coincideix amb el traçat del camí dels Cartoixans, fet pel qual no la donem com a vàlida en no considerar-la com a via pecuària pròpiament dita. Una segona segueix el traçat del Camí Ral del Priorat, i per això també l'hem de descartar. Una tercera segueix la part alta de la serralada litoral, que hem documentat en part a la zona de Pradell (veieu capítol específic de camins). Una quarta segueix el camí ral des del coll de la Teixeta fins a Falset per desviar-se cap al nord de Mora. Una via que hem pogut documentar com a «Cabanera Ral», «Carrerada de la Partició» i, paral·lela a aquesta, una mica pel sud, amb «Carrerada de Figueres» (Bellmunt). A aquestes cal sumar la carrerada que documentem que fa de límit entre els Guiamets i Marçà, i entre Marçà i Capçanes, coneguda com «Cabanera Ral ».

⁸⁷ ACP, Fons Ajuntament de Capçanes. Llibre cadastre de 1817 i llibres d'amillaments de 1853, 1862 i 1885. Fons Ajuntament de Gratallops, Llibre d'amillament de 1861. Fons Ajuntament de Bellmunt del Priorat, llibres d'amillament de 1850, 1851, 1859, 1862, 1863, 1865, 1880, 1885 i 1890. Fons Ajuntament de la Torre de Fontaubella, llibre d'amillament de 1885. Fons Ajuntament de Vilella Baixa, llibres d'amillament de 1862 i 1885. Fons Ajuntament de Cornudella, Llibre d'apeo de 1862 i llibres d'amillament de 1862 i 1875. Fons Ajuntament de Siurana, llibres de declaracions de 1882 i 1885.

Apicultura

Des de temps antics la producció de mel va tenir un paper important a la comarca, i tot sembla indicar que durant el domini islàmic seria un dels productes d'exportació. Les diferents ordenacions municipals regulaven parcialment la seva pràctica, creant normes de convivència entre productors i fent compatible la pràctica amb les altres activitats econòmiques. El seu impacte sobre les estructures del paisatge no és observable (al marge de la funció ecològica de l'abella), i per aquesta raó no aprofundirem en el seu funcionament. Tan sols indicar la seva importància plasmada en la toponímia de diferents partides de la comarca com a Cornudella (Abellars), Torroja (la Roca de l'Abellar) o Vilella Baixa (Aubellons).

Bosc

Avui en dia si hom contempla el paisatge de gran part de la comarca pot constatar la presència de boscos cobrint amplis territoris. Aquests boscos són fruit del doble procés de l'emigració i de la motorització de l'agricultura. Al llarg dels segles medievals i moderns la pressió humana sobre el bosc ha estat constant i, en el darrer període, creixent. Fusta per a obres, per construir i reparar eines i útils; llenya per a la llar, pels forns, per fer carbó, per fertilitzar les terres de conreu mitjançant formiguers, per alimentar animals; i terres susceptibles de ser conreades, i que en moltes viles com a Porrera o a Bellmunt no només ho van ser potencialment sinó que van ser efectivament conreades. De nou cal diferenciar entre espais dels masos i espai de parcel·les vilatanes. Com hem vist en el cas de Bellmunt, a la segona meitat del segle XIX només va quedar part de bosc als masos, però com hem vist en el cas de Cornudella, ni tan sols als masos va quedar espai de bosc, restant en aquella època només el seu record en la toponímia de les partides.

Les ordenacions veïnals d'època medieval, així com dels segles XVI i XVII mostren un intent continu per aconseguir la regeneració dels boscos mitjançant normes limitadores d'ús. En general es prohibia tallar i arrancar branques verdes, tallar alzines i roures als boscos comunals, permetent, això sí, treure del bosc feixos de branques i llenya menuda seca i no tallada. També es regulava i es permetia fer carbó, però sempre que no suposés tallar cap arbre (a Torroja, per exemple, es permet fer carbó de bruc) i limitant la seva comercialització.⁸⁸ En general l'extracció de llenya es portava a terme sobre terres pròpies o comunals, però no sempre va ser així ja que a la Bisbal de Falset es permetia que els veïns prenguessin llenya de terres privades sempre que el propietari no l'hagués tallat ni aplegat, i sempre que aquesta llenya fos seca (Prats: 2001, p. 47).

La fam de terres i la permissivitat de molts comuns en deixar conquerir tot el comunal -en base a la consuetud de la comarca- d'una banda, i l'interès dels propietaris dels

⁸⁸ A Torroja, per exemple, pagava ban el que tallés ginebre, mates, púdols o aldeverns i carrasques per fer llenya, plexells o fusta. També qui prengués llenya en terreny privat sense llicència, qui tallés alzina o roure per fer fusta, qui tallés oliver, o de qualsevol arbre tallant branques per llenya o per rama; qui tallés branques per rama de freixe, lledoner o qualsevol arbre que no doni fruits; qui prengués llenya tallada de altre o de formiguers, bardissa de vinya o d'hort o de sembrat, o qui prengués tea en terra de particular. TORNÉ I VALLEJO (1989), p. 65-66.

masos en ampliar els seus ingressos en un moment de forta demanda de les produccions forestals, van portar a la desforestació de pràcticament tota la comarca.

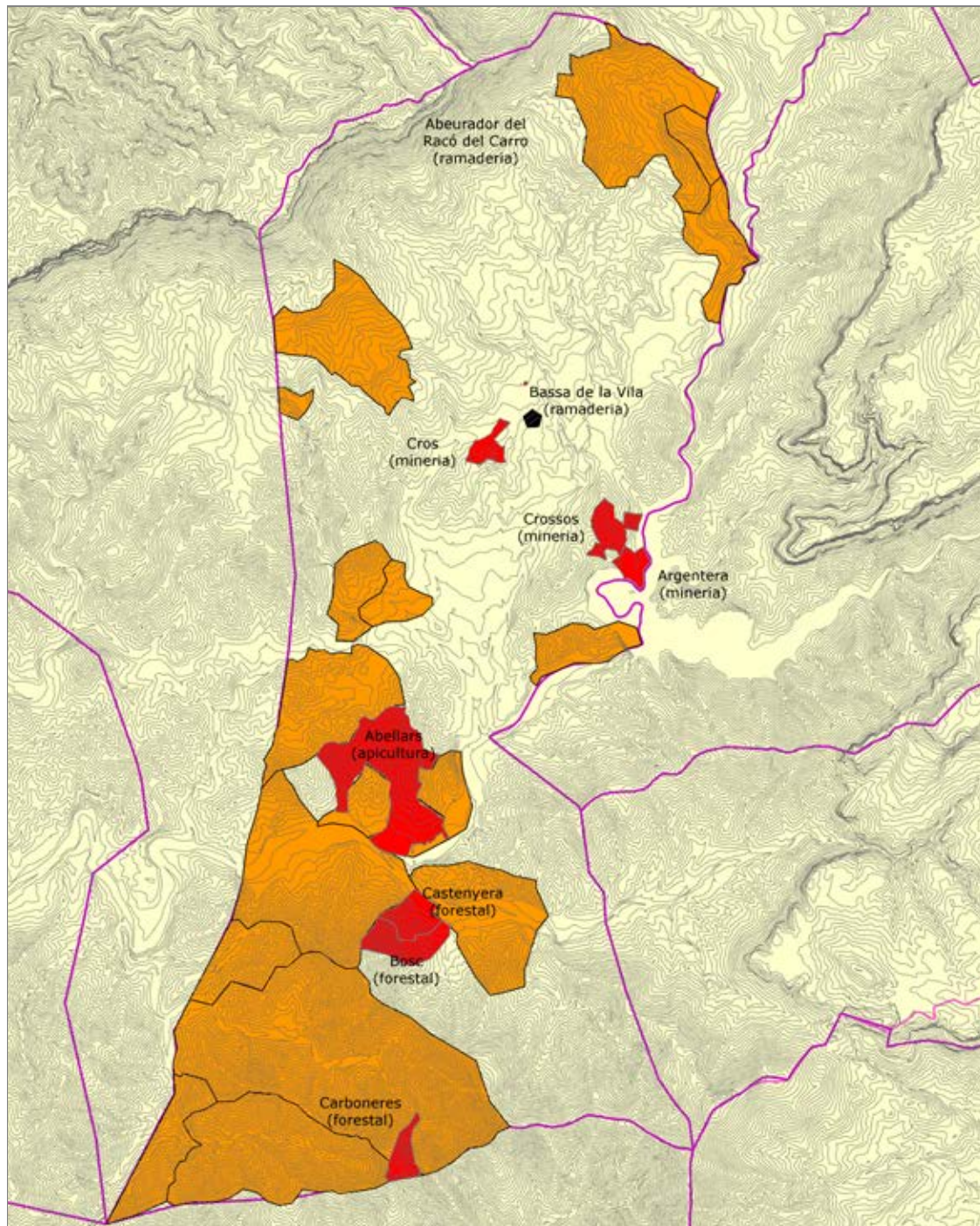

Fig. 3.71. Topònims relatius a l'explotació forestal, ramadera, apícola i minera al terme de Cornudella.

4. La Caracterització del Paisatge Històric (CPH) del Priorat, per *Jordi Bolòs*

4.1. Presentació i trets característics del territori

Al llarg dels darrers dos mil anys, el territori que ocupa actualment la comarca del Priorat no ha restat pas deshabitada. El paisatge que hi veiem manté el record de les activitats que s'hi han dut a terme els darrers segles. En els pobles, els marges dels camps, les vies i els límits de tota mena que solquen el seu territori hi ha el testimoni d'aquestes transformacions i d'aquest ús de l'espai gairebé d'una manera interompuada; això és així malgrat els canvis, les transicions i els trencaments, de vegades potser aparentment brutals, que s'hi han produït durant aquets darrers dos mil·lennis.

Quan ens introduïm en l'anàlisi de les formes que constitueixen el paisatge actual – els camins, els marges de camps i àdhuc els límits de les propietats –, ens adonem que hi ha al seu darrere tota una història, que en molts casos tenim la possibilitat d'entendre-la.

Abans de fer els mapes de CPH (Caracterització del Paisatge Històric) cal precisament entendre aquest paisatge. Com que, a l'hora d'estudiar el paisatge històric del Priorat, no disposem de treballs precedents, hem hagut de partir de zero. Tanmateix, l'experiència acumulada al llarg d'aquests darrers anys, ens ha permès de comprendre molts dels elements que conformen el paisatge. Un paisatge que s'ha modificat al llarg del temps i que darrerament encara es continua transformant gràcies a l'ampliació dels conreus en feixes o terrasses dedicats a les vinyes o al creixement o abandonament de llocs habitats. Amb tot, a la comarca del Priorat, el pes d'un passat –no gaire alterat per sort– encara ara és molt gran i sortosament les restes d'aquest passat són prou evidents amb relació a la majoria dels municipis que estudiem.

A continuació podem assenyalar quins són els elements líneals o parcel·lars del paisatge actual que ens poden permetre d'entendre'l millor. D'entrada, en funció dels coneixements que hem assolit al llarg d'aquests darrers anys de recerques, podem assenyalar l'interès de diferenciar i de valorar els següents elements clarament distingibles, que han de fer possible de comprendre un percentatge molt elevat dels components del paisatge actual.

- Restes de centuriacions o de parcel·lars premedievals en vies i camins.
- Restes de centuriacions o de parcel·lars premedievals en límits de camps.
- Restes de centuriacions o parcel·lars premedievals en límits de propietats actuals (que podem veure en els mapes del cadastre).
- Conreus organitzats al llarg de comes.
- Espais organitzats en parcel·les d'ús o de propietat que tenen una forma allargada, tant si són al fons de les valls, com són al vessant de les muntanyes.
- Zones de regadiu o d'horta, a prop dels cursos d'aigua.
- Camps, feixes o terrasses que s'estenen al voltant de masos.

Deixant de banda altres realitats més modernes, que també trobem en qualsevol paisatge: habitatges i masos construïts de bell nou o abandonats, camps i feixes fetes modernament o cobertes de bosc i també espais urbanitzats recentment, carreteres actuals, etc.

Parcel·lacions regulars d'època romana

En època romana es van fer unes grans reparcel·lacions anomenades centuriacions. Tal com s'ha assenyalat, una de les característiques del paisatge romà, segurament per als mateixos habitants de l'època, era que fos parcel·lat d'una forma regular. Això degué afavorir que després d'una primera centuriació se'n fessin de noves (per ocupar espais buits) i, fins i tot, que es parcel·lés d'una forma regular terrenys marginals.

Pel que fa a les centuriacions i parcel·lacions premedievales, després de fer una primera aproximació, creiem que podem establir el següent:

- *Sistema parcel·lari o centuriació A1*. Els límits nord, sud i est del municipi de Marçà coincideixen amb aquesta parcel·lació d'època romana. De fet, Marçà és un topònim creat també en els segles de domini romà. Amb això no volem pas dir que els límits siguin romans, ans només que coincideixen amb unes orientacions premedievales. A més, podem assenyalar que aquesta centuriació coincideix amb la trama 3 de Tàrraco. Fins i tot té la mateixa orientació que la ciutat romana de Tarragona.⁸⁹ Així mateix, en estudiar la Conca de Poblet, establirem l'existència d'un parcel·lació premedieval, algunes de les quals veritables centuriacions. L'anomenada centuriació A de la Conca de Barberà coincideix també amb la parcel·lació A del Priorat.

- *Sistema parcel·lari B1*. Amb relació a la majoria de les ciutats i comarques, trobem que hi hagué una parcel·lació romana orientada de nord a sud. A l'oest de Marçà hi ha una via que segueix exactament aquesta orientació. Coincideix amb la parcel·lació premedieval o romana que anomenarem F a la Conca de Barberà.

- *Sistema parcel·lari C1*. Al Pradell de la Teixeta predomina el parcel·lari C1 (i també el C3 i el C2). Una de les vies importants que hi ha a l'est de Marçà segueix aquesta mateixa orientació. Així mateix, ho fa una via que travessa el terme de Cabacés de sud-oest a nord-est, com veurem més endavant. Aquesta via, ara en part esborrada, segurament anava molt més lluny. És molt interessant saber que aquest parcel·lari correspon a la trama 2 de Tàrraco.

⁸⁹ Josep M. PALET – Hèctor A. ORENGO, “Les centuriacions de l'Ager Tarraconensis: organització i concepcions de l'espai”, a M. PREVOSTI – J. GUITARD (dirs.), *Ager Tarraconensis I. Aspectes històrics i marc natural*, Institut d'Estudis Catalans – Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 2010, p. 121-154.

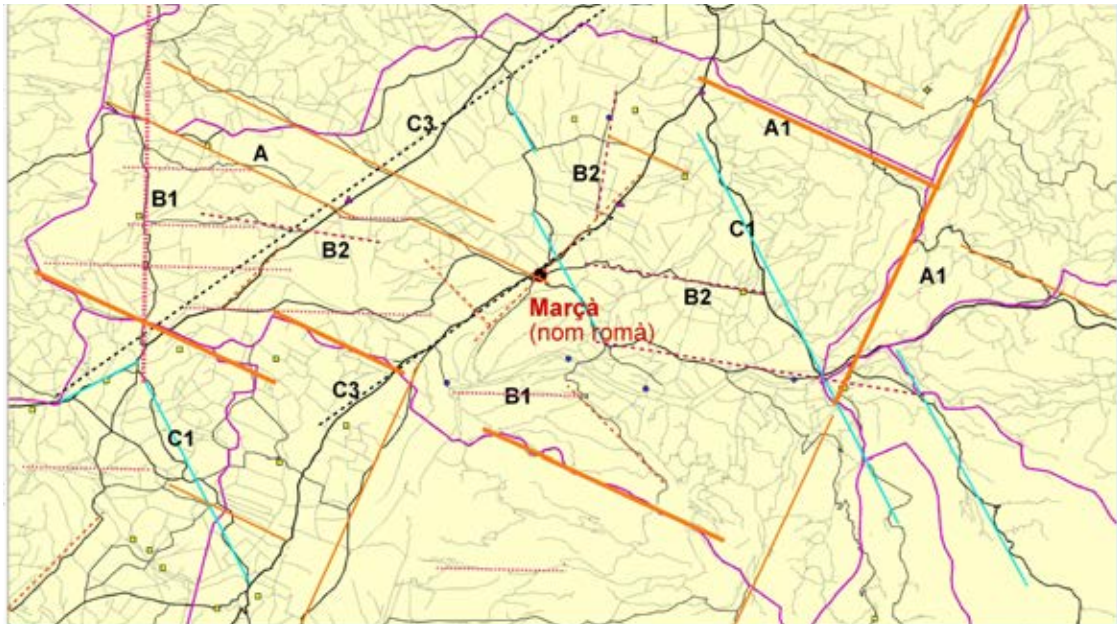

Fig. 4.1. Mapa del terme de Marçà. S'hi indiquen les coincidències entre els camins i vies més importants, els límits municipals i les centuriacions o parcel·lacions d'època romana.

Com se sol esdevenir, trobem lleugeres variants d'aquestes tres orientacions que hem cregut que poden ésser les més importants i que hem descobert al voltant del poble de Marçà, el qual, atès que du un nom creat en època romana, hem pensat que podia ésser un bon lloc on començar la nostra aproximació als parcel·laris premedievals.

Tal com se sol esdevenir, segurament ja abans de l'edat mitjana, es van crear parcel·laris amb petites variacions amb relació als precedents. De fet, podem assegurar que són premedievals a causa que s'estenen pertot el territori del Priorat i no només per un espai limitat, com pot ésser per un sol municipi actual. Fins i tot, en un cas (el C2), a mig camí entre C1 i A1, podem considerar que és una centuriació més, atès que també el trobem al voltant de la ciutat de Tàrraco.

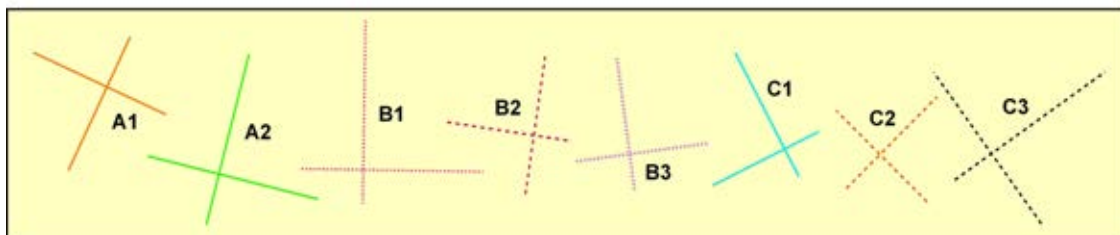

Fig. 4.2. Les principals centuriacions i parcel·lacions d'època romana que trobem al Priorat.

Amb relació a la parcel·lació premedieval o potser la centuriació A1 [trama III de Tàrraco], podem esmentar la:

- Parcel·lació A2. El límit nord i el límit est del municipi actual dels Guiamets coincideix amb aquesta parcel·lació. Aquest simple fet ja en demostra la importància.

Al terme de Falset, la trobem a la partida de Esplanes, a l'est d'una zona on predomina A1.

Amb relació a la parcel·lació B1, orientada de nord a sud, podem esmentar la:

- Parcel·lació B2. Pel que fa a aquesta orientació, podem fer esment de la via que des de Cornudella va cap al sud, la qual la segueix exactament. Així mateix, al sud-est de Marçà, trobem un camí que va d'oest a est que coincideix aquesta orientació potser secundària de B1 (potser es pot considerar una *renormatio*, d'acord amb la terminologia emprada en època romana).

- Parcel·lació B3. No sembla que tingués gaire repercussió sobre el territori. Amb tot, el fet que coincideixi amb el límit oest del terme de Cornudella, creiem que és un motiu prou de pes com per a incloure-la en aquest conjunt d'orientacions que podem relacionar amb el parcel·lari romà B1.

Amb relació a la centuriació C1 [trama II de Tàrraco], podem esmentar la:

- Centuriació C2. La via que des de Capçanes se'n va cap al sud-est segueix l'orientació d'aquesta variant del sistema parcel·lari C1. A més, per exemple una de les principals vies que passa pels Guiamets segueix aquesta direcció i així mateix ho fa la partió del sud-oest del terme d'aquesta població. De fet, considerem que la podem anomenar centuriació pel fet que coincideix exactament amb la trama 1 de Tàrraco

- Parcel·lació C3. La via que passa per Marçà i una altra que passa uns quilòmetres més cap al nord segueixen aquesta orientació. També la trobem en camins importants que solquen tot el territori.

Les comes

Les comes són fondalades conreades des de temps antics. Són terres amb un sòl més bo i més humit. Generalment es feren marges transversals (o parades) per tal d'evitar-ne l'erosió. En alguns indrets del Segrià, la Noguera i de la Conca de Barberà s'han estudiat aquestes comes i s'ha arribat a la conclusió que foren fetes segurament a l'inici de l'edat mitjana.⁹⁰ Moltes vegades es poden relacionar amb nuclis de població de la mateixa època en què es crearen. És un tema obert a nous estudis, però que ja ha estat molt fructífer fins a l'actualitat. Al Priorat trobem l'existència de nombroses comes. En molts casos fins i tot s'ha mantingut aquest nom fosilitzat en la toponímia actual, contràriament a allò que ha passat en altres comarques on la gent del país ja no és conscient del significat d'aquest mot.

Franges longitudinals de secà: les "parellades"

⁹⁰ J. BOLÒS, "PaHisCat: un projecte per conèixer el paisatge del passat i per gestionar el país en el futur", a J. BOLÒS (ed.), *La caracterització del paisatge històric, Territori i Societat: el paisatge històric*, V, 2010, p. 41-82.

En alguns municipis del Priorat, prop del nucli de població, veiem l'existència d'unes franges de terra que ara resten reflectides en les formes dels marges dels camps i també en els límits de les propietats. S'estenen pel fons de la vall, uns terrenys conreats, i també pels vessants, on hi pot haver terrasses (o feixes) i fins i tot per les terres boscoses de les zones més elevades del vessant. D'una manera lògica, hem de pensar que aquesta ocupació i aquest repartiment de l'espai en parcel·les allargades, totes poc o molt semblants entre elles, només es pogué esdevenir en un moment de repoblació d'aquest espai. Per tant, hem de suposar que correspon a poc després de la conquesta dels comtes de Barcelona, al segle XII. Cal pensar que és l'equivalent, en terres de secà, de les parellades de terra irrigada que trobem, per exemple, al Segrià, al costat de les grans sèquies, com la de Segrià o la del Cup (de Balaguer).⁹¹ I, de fet, en alguns indrets, com per exemple a Ulldemolins, la mateixa documentació escrita parla de l'existència de parellades, en el moment de la concessió de la carta de poblament. En d'altres indrets, aquest nom ha quedat fossilitzat en la toponímia.

Tot i que no sempre sigui així, pot ésser que de vegades l'orientació d'algunes d'aquestes franges de terra coincideixi amb l'orientació d'alguna de les parcel·lacions d'època romana, que hem esmentat més amunt. Això pot ser així perquè hi havia restes d'una parcel·lació antiga que es van aprofitar en el moment de la conquesta o bé pel fet que l'orientació preexistent era, d'una manera coincident i casual, la més adequada per a fer la nova repartició de les terres.

Zones de regadiu i d'horta

Prop dels cursos d'aigua i sobretot prop dels nuclis de població, trobem espais irrigats. Les parcel·les petites en traeixen les característiques i la funció. Per la part superior hi passa –o passava– una sèquia. Al llarg del seu recorregut, sobretot al final, sovint trobem l'existència d'un molí. En podem veure diversos exemples, com els horts que hi ha al costat de la població de Capçanes.

Camps i terrasses que s'estenen al voltant dels masos

A una certa distància dels nuclis de poblament hi sol haver nombrosos masos. Molts s'han abandonat modernament. D'altres s'han mantingut, per exemple com a centres d'una explotació vitícola. En aquests casos s'hi pot haver produït una certa reparcel·lació, amb la creació de nombroses petites terrasses. Tanmateix, si anem unes dècades enrere, ja trobem que en molts d'aquests llocs hi havia un gran nombre de feixes o terrasses que, si el mas s'ha abandonat, ara resten cobertes de bosc. Cal dir també que no tots els masos són situats en terres abruptes. I també cal recordar que no sabem exactament en quin moment es van edificar aquests masos. A nivell d'hipòtesi de treball, podem pensar que molts es degueren crear als segles XII, XIII i primera meitat del segle XIV. Després, un percentatge important es degueren abandonar (masos rònecs medievals). Segurament la majoria es va recuperar cap al segle XVIII. Tanmateix, com assenyala J. Bonales en el seu estudi, molts cops el nom

⁹¹ J. BOLÒS, "Un paisatge complex d'un país molt vell. Els estudis d'història del paisatge per comprendre i valorar el territori", a J. BOLÒS (ed.), *La caracterització del paisatge històric, Territori i Societat: el paisatge històric*, V, 2010, p. 83-147, en concret p. 122.

del mas ha canviat cada pocs anys, gairebé cada generació, al mateix temps que canviava el del seu possessor o propietari.

4.2. Altres aspectes metodològics i característiques del treball

Els treballs de *Caracterització del Paisatge Històric* ja tenen una certa història. Podem fer esment en primer lloc sobre les diverses publicacions editades amb relació al projecte anglès HLC.⁹² Pel que fa a Catalunya, podem mencionar sobretot els treballs editats als volums V i VI de *Territori i Societat: el paisatge històric*, alguns dels quals ja citats més amunt.

Com a metodologia de treball per a fer els mapes de CPH podem assenyalar la necessitat prèvia d'estudiar i d'entendre l'organització dels diversos elements que componen el paisatge d'un territori. Amb vista a poder comprendre més bé aquests elements constitutius del paisatge, cal tenir almenys els següents coneixements:

- Història del territori feta a partir dels documents escrits medievals i moderns. Aquest aspecte és fonamental. En general, la documentació ens pot permetre d'entendre moltes realitats. És cert que també hi ha moltes diferències d'un lloc a un altre. Mentre amb relació a un poble hi pot haver una carta de poblament, un conjunt de documents de donacions o compres i vendes medievals i encara algun capbreu, en d'altres municipis, pot ser que no s'hagi conservat gairebé res. Aquest fet fa que de vegades sigui indispensable extrapolar els resultats que tenim en un lloc a altres llocs on hi veiem unes realitats semblants, però dels que s'ha conservat molta menys documentació.

- Estudi regressiu del territori fet a partir de fonts documentals actuals. El buidatge dels documents cadastrals, dels amillaraments o dels *apeos* d'època moderna pot ser també un mitjà molt útil per descobrir i entendre com era el paisatge medieval. Aquest sistema l'ha aplicat J. Bonales en les seves recerques. També s'ha seguit aquesta metodologia en els llibres sobre el paisatge històric de Menàrguens i d'Almacelles, aquest darrer en curs de publicació.⁹³ Molts cops, aquestes fonts modernes molt més exhaustives permeten de compensar la pobresa de les fonts d'abans de l'any 1500.

- Resultats de l'anàlisi de les formes que tenen els diferents elements del paisatge. Aquest aspecte també és fonamental. És important poden distingir les restes de parcel·lacions, les comes medievals, les parellades del segle XII, etc. En aquest sentit és bàsic poder tenir en compte els estudis fets fins a l'actualitat sobre aquests temes i també les recerques fetes a partir de la documentació escrita. Cal poder distingir sobre els ortofotomapes diferents tipus d'elements lineals i parcel·laris que seran la base que permetrà fer la caracterització posterior. En general, molts cops és bàsic poder distingir totes aquells elements que per algun motiu tenen unes característiques que fugen de la regularitat (o irregularitat) usual o que cauen en formes poc lògiques. En estudiar les vies i els camins sempre s'ha parlat de l'interès

⁹² Jo CLARK – John DARLINGTON – Graham FAIRCLOUGH, *Using Historic Landscape Characterisation*, English Heritage – Lancashire County Council, Londres, 2004.

⁹³ Jordi BOLÒS – Jacinto BONALES, *Atles històric de Menàrguens. El paisatge històric d'un municipi de la comarca de la Noguera al llarg de dos mil anys*, Ajuntament de Menàrguens – Pagès editors, Lleida, 2013.

de veure les formes poc justificables si no és per l'existència d'uns processos d'aprofitament de camins més antics.

- Aportacions fetes fins a l'actualitat a l'estudi del paisatge amb relació a indrets amb unes característiques semblants. En aquest moment ja hi ha una certa experiència en la realització de treballs de CPH. Sempre hem pensat però que és una feina oberta. Oberta a nous canvis fruit de noves descobertes i oberta, encara més, a poder corregir els errors que es poden produir, per exemple com a resultat de la manca d'informació. Com més s'hi treballa més realitats diferents es poden conèixer i és pot entendre més bé les formes del paisatge que volem comprendre. Som conscients que, de mica en mica, es va establint una llista de possibles elements del paisatge i de possibles dates en què van ser creats o transformats.

- Estudis sobre la toponímia del lloc. Els topònims, fins i tot si no els tenim documentats a l'edat mitjana, poden aportar-nos molta informació sobre el paisatge. En el nostre cas del Priorat, és important subratllar el fet que s'hagi conservat un topònim romà o un topònim àrab; per exemple Marçà i Cabacés. En molts aspectes, els topònims són com un element més del paisatge. Certament, la seva pervivència (o desaparició) es regeix per les mateixes normes que regeixen la continuïtat (o no) dels diferents elements del paisatge, com poden ser els camins.

El coneixement de tots aquests aspectes i l'ús d'una metodologia adequada han de permetre datar o identificar un conjunt d'elements del paisatge actual. En fer els mapes de CPH (Caracterització del Paisatge Històric) hem estat conscients de les nostres limitacions. En principi, damunt del mapa, hem preferit dibuixar, fet que suposa conèixer, interpretar i en molts casos datar, un nombre determinat d'elements del paisatge que hem estudiat i que entenem bé. Aquests elements que es poden entendre poden arribar a representar el 70 o el 80% del territori; la resta que no podem distingir datar ens estimem més de moment d'incloure-la en un conjunt d'"altres camps o espais de conreu".

A l'hora de fer l'estudi, diferenciem els elements lineals dels elements parcel·laris. Aquesta és una clara diferenciació entre la metodologia que seguim nosaltres i la que se segueix a Anglaterra en el projecte HLC (*Historic Landscape Characterisation*). Per aquest motiu, presentem diferents mapes d'un mateix territori. En alguns casos, d'un municipi determinat hem fet:

- Mapa dels camins i vies. En aquest estudi del Priorat, després de les recerques fetes per Jacinto Bonales sobre els camins i les vies, analitzats des d'una perspectiva històrica, hem tingut una base sòlida a partir de la qual estudiar els precedents de molts d'aquests camins. Certament això també ha estat important a l'hora de definir les diverses parcel·lacions premedievales que és més segur si les podem identificar sobre una realitat menys mutable com són els camins que no pas si les hem de distingir sobre una realitat molt més transformable com poden ser els marges dels camps. És prou conegut que el camí sol funcionar com a morfogen i que els camps propers al camí molt sovint s'organitzen en funció de les característiques d'aquestes vies de comunicació.

- Mapa dels elements lineals (bàsicament restes de parcel·lacions premedievals i línies de marges de camps creats en època medieval). Aquest és un mapa previ al mapa sobre el caràcter de les parcel·les. És un mapa indispensable per a després fer aquest mapa de caracterització. De vegades l'hem presentat fet totalment de nou i de vegades aprofitant com a base l'ortofotomapa.

- Mapa de les parcel·les. Aquest és el mapa més semblant als mapes fets en el projecte HLC. S'intenta establir la relació entre cada parcel·la i un dels tipus de parcel·lari que prèviament hem establert. Aquest és un pas difícil, atès que depèn molt de les característiques del lloc i que també depèn dels coneixements que tinguem.

A continuació, després d'aquesta introducció més metodològica, estudiarem diverses zones, al voltant de diferents capitals de municipi, amb la finalitat de veure com aquestes idees més generals s'adapten a cada lloc.

4.3. Estudi de diferents termes del Priorat

4.3.1 Terme de Marçà

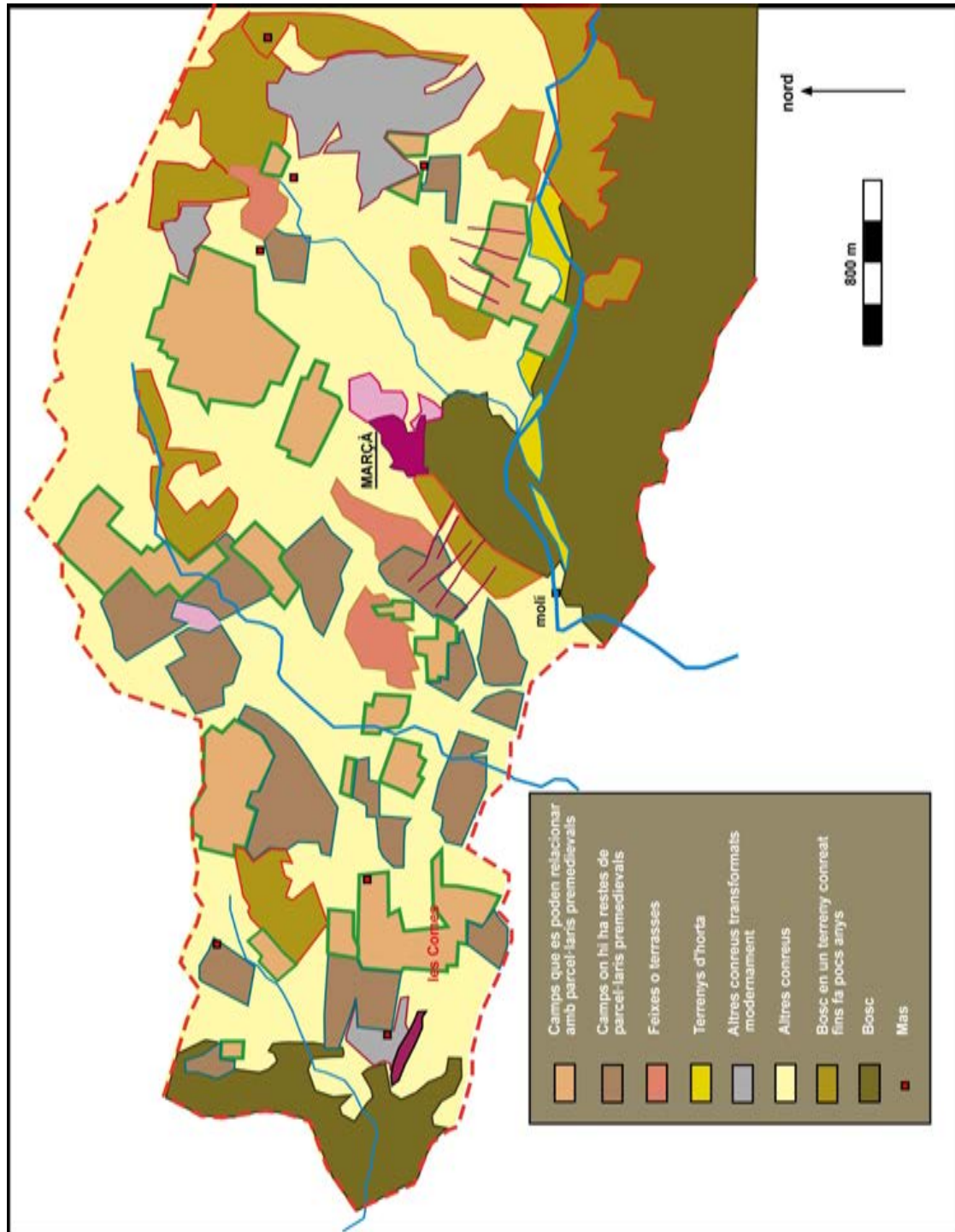

Fig. 4.3. Mapa del terme de Marçà. Mapa de CPH. El parcel·lari.

Hem vist que els límits del terme de Marçà, al nord, al sud (i també a l'est) bàsicament coincideixen amb la parcel·lació que hem anomenat A1. També hem vist que una de les vies que travessa el terme i que passa per aquesta població segueix així mateix aquesta orientació d'un parcel·lari premedieval, de fet d'una centuriació d'època romana que també descobrim al voltant de Tarragona. Si ens fixem en el parcel·lari dels camps d'aquesta plana, veiem que hi ha restes d'aquest sistema parcel·lari A1 per tot el terme. Podem considerar que és el sistema parcel·lari que hi predomina.

Curiosament, al nord-oest de la població, hi ha tot un conjunt de camps que s'organitzen d'acord amb els anomenats sistemes parcel·laris C2 (vermell discontinu) i C1 (blau). Com hem dit més amunt, tant un cop l'altre coincideixen també amb sengles centuriacions presents al voltant de Tàrraco. Cal pensar, per tant, en un estret lligam entre aquestes parcel·lacions i les que s'esdevingueren a la capital del Camp de Tarragona.

Finalment, a l'extrem occidental del terme hi ha alguns camps que s'organitzen d'acord amb el parcel·lari B1 i també amb el B2. Segurament, per la seva ubicació i d'acord amb la seva forma, corresponen a parcel·lacions fetes en un segon moment.

Si ens ho mirem globalment, veiem que gairebé tot el terme té un sistema parcel·lari que es fonamenta bàsicament en les parcel·lacions premedievales. Hi ha alguns petits espais on veiem algunes terrasses, per exemple a l'est (potser pel fet d'haver-hi el mas d'en Crusat) i al sud (a la riba de la riera de Marçà) i a l'oest de la població, a l'anomenada Coma de l'Hostal. Cal pensar, per tant, en el pes d'aquesta herència romana al llarg dels segles medievals i moderns.

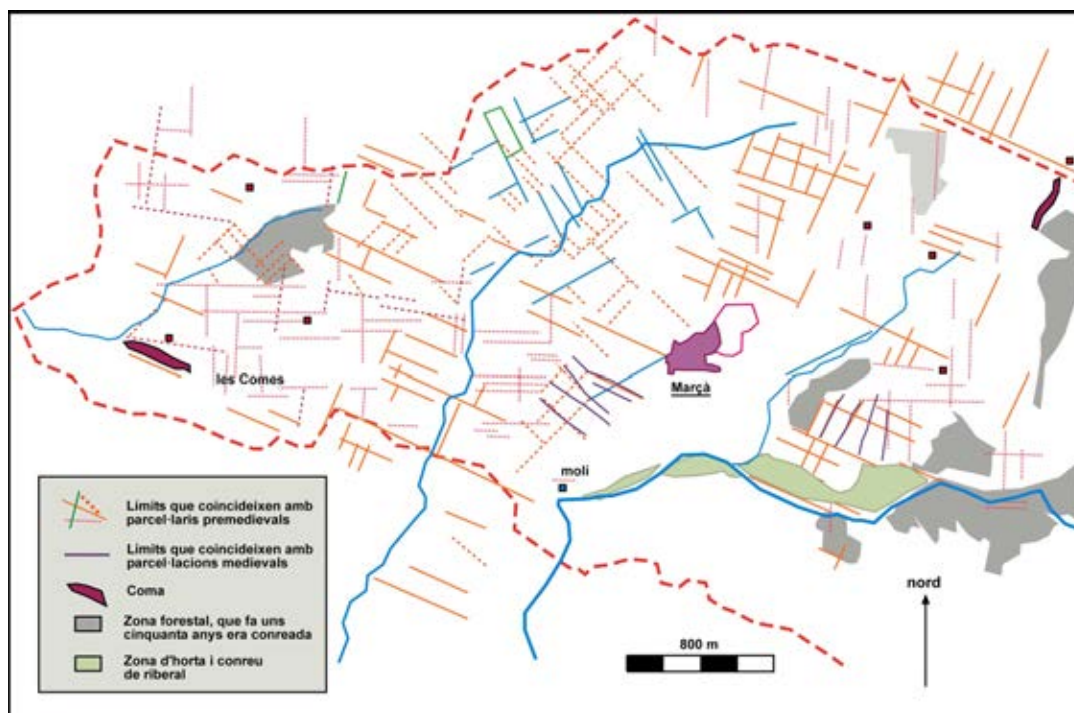

Fig. 4.4. Mapa del terme de Marçà. Els elements lineals. MARÇÀ LÍNIES

En aquest indret, no sabem res de l'hàbitat en època goda i en època musulmana. Sabem, amb tot, que en aquests períodes hi hagué una població arreu, com a mínim suficient per a assegurar la conservació dels camins i de les principals parcel·lacions. N el mapa de CPH (fig. 4.4) veiem la quantitat de parcel·les que ho bé gairebé segueixen fidelment el parcel·lari romà o bé són en terres on les restes d'aquesta parcel·lació són importants.

En el mapa de CPH hem intentat de definir quins són els diferents tipus de parcel·les que podem considerar com a característics d'aquest territori. D'acord amb la taula de símbols són els següents:

- Camps que es poden relacionar amb centuriacions o parcel·lacions premedievals.
- Camps on hi ha algunes restes o testimonis de centuriacions o parcel·lacions premedievals.
- Feixes o terrasses.
- Terrenys d'horta i de riberal.
- Terres de conreu transformades modernament.
- Altres conreus.
- Bosc en un terreny que havia estat abans conreat.
- Bosc.
- Mas.
- Molí.
- Línies de possibles parcel·lacions medievals (de color morat al mapa).

4.3.2 Terme de Falset

Amb relació a la resta de municipis, llevat del de Capçanes (on també hem fet un mapa de CPH de les parcel·les), primerament farem un mapa d'interpretació dels camins i de les vies i també dels límits del terme municipal i, després, farem un mapa de CPH de les línies que solquen el territori. Aquests dos mapes ens permetran d'entendre l'organització del territori i tenir-ne una perspectiva diferent.

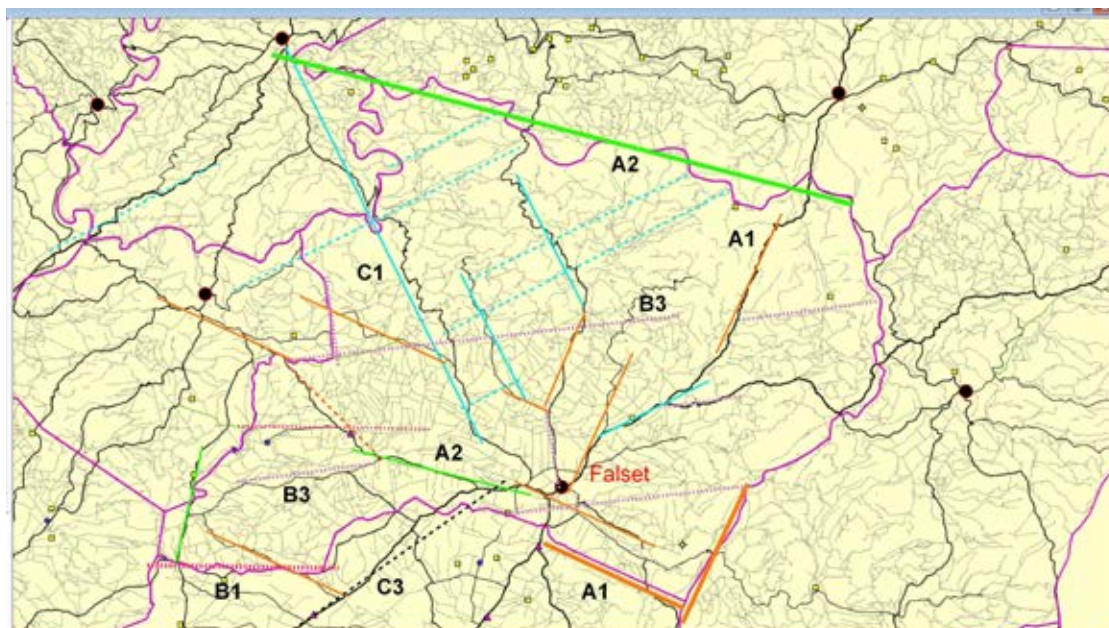

Fig. 4.5. Camins i límits del terme de Falset.

Amb relació a aquest mapa, podem comentar diverses coses. Més que entrar a parlar de camins i límits, preferim parlar de centuriacions i de parcel·lacions i veure quina repercussió han tingut sobre el territori que estudiem.

- Centuriació A1. Dues de les vies que arriben a Falset segueixen aquesta orientació. A més, també ha restat fossilitzada en l'angle sud-est del terme.
- Centuriació C1. Té molta importància en diferents camins i caminets del sector nord del terme.
- Parcel·lacions B1 i B3. Trobem alguns camins secundaris que travessen el terme d'est a oest.
- Parcel·lació A2. Sobretot és important la seva presència al límit septentrional del terme. També trobem que un dels camins que mena a Falset segueix aquesta orientació.

Fig. 4.6. Mapa del terme de Falset. Els elements lineals.

Al terme de Falset trobem unes realitats molt semblants a les que acabem de veure a Marçà, població situada només uns quilòmetres més cap al sud de la capital de la comarca.

Bàsicament trobem que, al sector oriental del terme, predomina un parcel·lari organitzat d'acord amb la parcel·lació romana que hem anomenat A1. Concretament trobem aquest parcel·lari al nord, a l'est i al sud de la població de Falset.

Al nord de Falset, a la partida de les Sorts i al sector occidental del terme predomina, per contra, el parcel·lari que hem anomenat B1. Curiosament, a la zona intermèdia, a les Esplanes, hi ha uns camps que s'organitzen d'acord amb A2, de fet centuriació intermèdia entre A1 i B1.

Finalment, a l'extrem occidental, hi ha alguns camps organitzats d'acord amb el parcel·lari C1. Adonem-nos que el trobem a banda i banda del límit del terme municipal (fet que ens obliga a afirmar que és, lògicament, anterior a aquest).

Cal assenyalar també l'interès de la toponímia a l'hora d'aproximar-nos a l'estudi del territori. Al nord de Falset, trobem una partida anomenada les Sorts. Això ens duu a pensar en el procés de repartiment i amb relació al procés de repoblació d'aquest territori. Tanmateix, no podem amagar que aquesta partida s'organitza exactament d'acord amb l'orientació que hem anomenat B1. Hem de plantejar-nos per tant una qüestió que no podem respondre. Aquesta partida de les Sorts es va reparcel·lar al segle XII? Les parcel·les són força petites. Amb tot, és una casualitat que llur orientació sigui la mateixa que la parcel·lació romana B1? És totalment fortuït o és perquè hi havia ja abans aquesta orientació en algunes parcel·les o marges preexistents al repartiment que hi degué haver, segurament a sort, entre els repobladors de Falset?

Una mica més cap al nord, trobem la partida de les Parellades. Al Segrià i en terra de regadiu sabem perfectament com eren les parellades. Aquí, en unes terres de secà, trobem un parcel·lari que sembla menys planificat a l'hora de repartir-lo entre els nouvinguts, encara que hi són ben presents els testimonis de la parcel·lació romana anomenada A1.

D'altra banda, encara que no siguin gaire extensos, trobem alguns sectors on predominen parcel·lars més irregulars que es poden relacionar en alguns casos amb explotacions unifamiliars disperses, els masos.

4.3.3 Terme de Pradell de la Teixeta

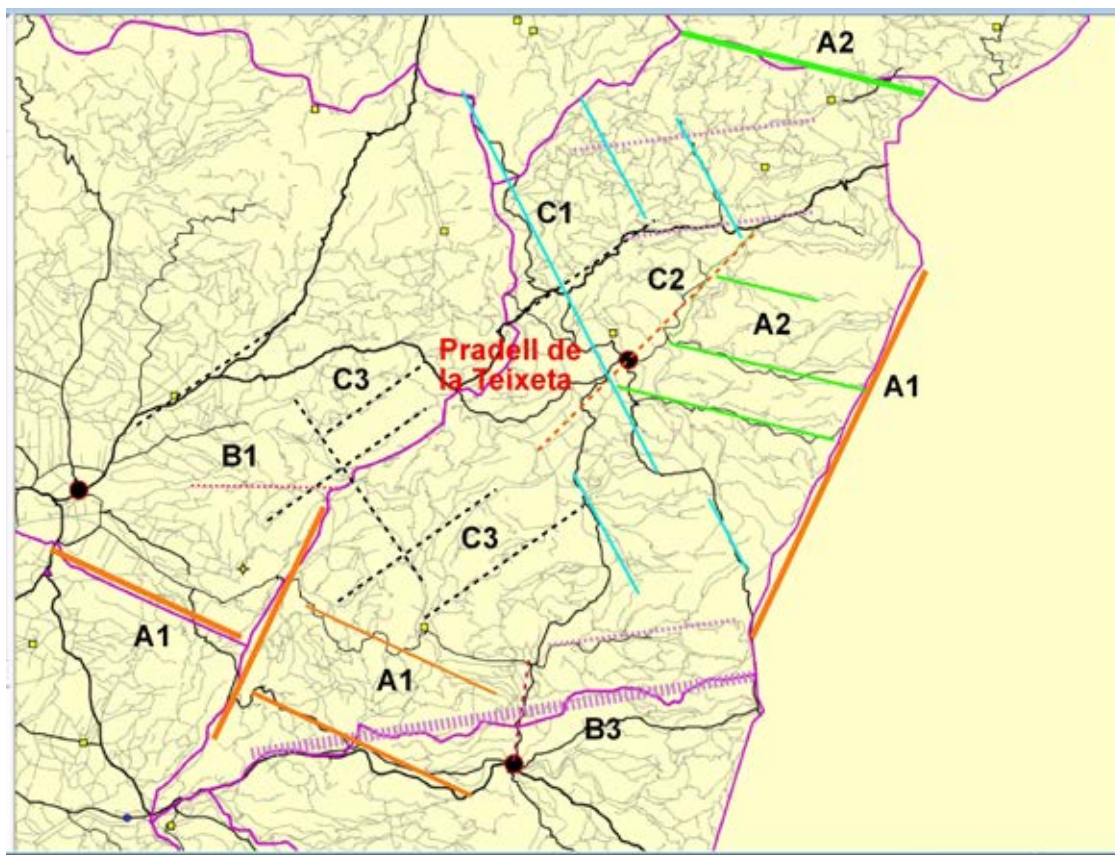

Fig. 4.7. Camins i límits del terme de Pradell de la Teixeta.

Com hem fet en el cas precedent de Falset i com farem a partir d'ara, primerament comentarem el mapa de camins i després el mapa de les línies.

- Centuriacions C1 i C2. A Pradell de la Teixeta creuen dos camins orientats d'acord amb aquestes dues orientacions.
- Centuriació A1. La trobem representada sobretot al límit oriental.
- Parcel·lació A2. És present al nord-est i també en diversos camins que s'estenen a l'est de la població que fa de capital del municipi.
- Parcel·lació B3. Coincideix amb pocs canvis amb el límit meridional del terme.
- Parcel·lació C3. Predomina en un sector de l'oest del municipi.

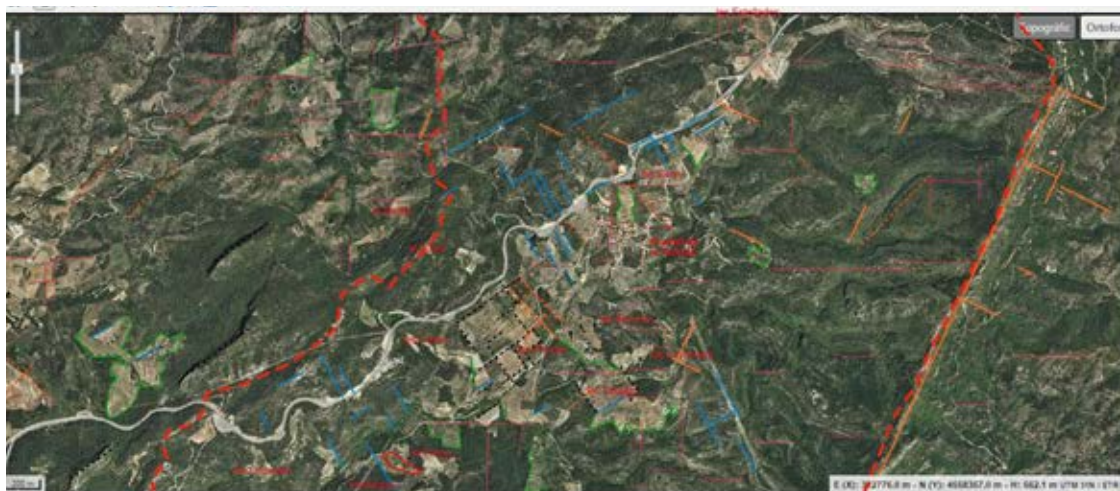

Fig. 4.8. Mapa d'un sector del terme de Pradell de la Teixeta. Els elements lineals.

Per fer aquests mapes és molt interessant consultar els ortofotomapes actuals (com el que veiem al fons), les fotografies aèries fetes els anys 1946 i 1956 (ara convertides també en ortofotomapes i que es poden veure al web de l'ICGC), i també els mapes amb els límits del cadastre actual. Fer ús del cadastre actual permet trobar coincidències amb parcel·lars vells, en terrenys per exemple actualment forestals.

En aquest sector del terme del Pradell de la Teixeta, solcat per la carretera que uneix Falset amb el coll de la Teixeta, trobem en el paisatge actual testimonis que ens porten a molts segles enrere.

En primer lloc, cal assenyalar, com hem vist en el mapa precedent (fig. 4.7), que el límit oriental del terme coincideix amb la parcel·lació que hem anomenat A1. Són molts quilòmetres, que segueixen la carena de la Serra de Pradell, però que alhora coincideixen exactament amb l'orientació d'aquest parcel·lari premedieval. No creiem pas que sigui una casualitat. Molts cops, fins i tot, les parcel·lacions romanes d'adaptaven al relleu del territori, com poden ésser serres o bé cursos de rius.

Pel que fa a les restes de parcel·lari que trobem en aquest sector, cal assenyalar que predominen C3 (negre), C2 i C (blau).

Ni que pugui semblar secundari, també cal tenir present que a la zona boscosa que s'estén a l'est del terme, trobem alguns límits de propietats actuals que tenen una orientació est-oest que és exactament la mateixa de la parcel·lació B1. Tot i que pot ésser fruit d'una casualitat, cal tenir-ho present, més encara quan també trobem aquesta realitat en altres zones d'aquest territori (fins i tot ja fora dels límits del municipi). D'altra banda, també ens podríem qüestionar sobre, com s'han pogut mantenir aquests límits al llarg de més de mil cinc-cents anys en un indret sense camps ni camins evidents?

Cal assenyalar també l'existència d'un limitat poblament dispers (mas de Peri Pau, mas Mariona, etc.).

4.3.4 Terme dels Guiamets

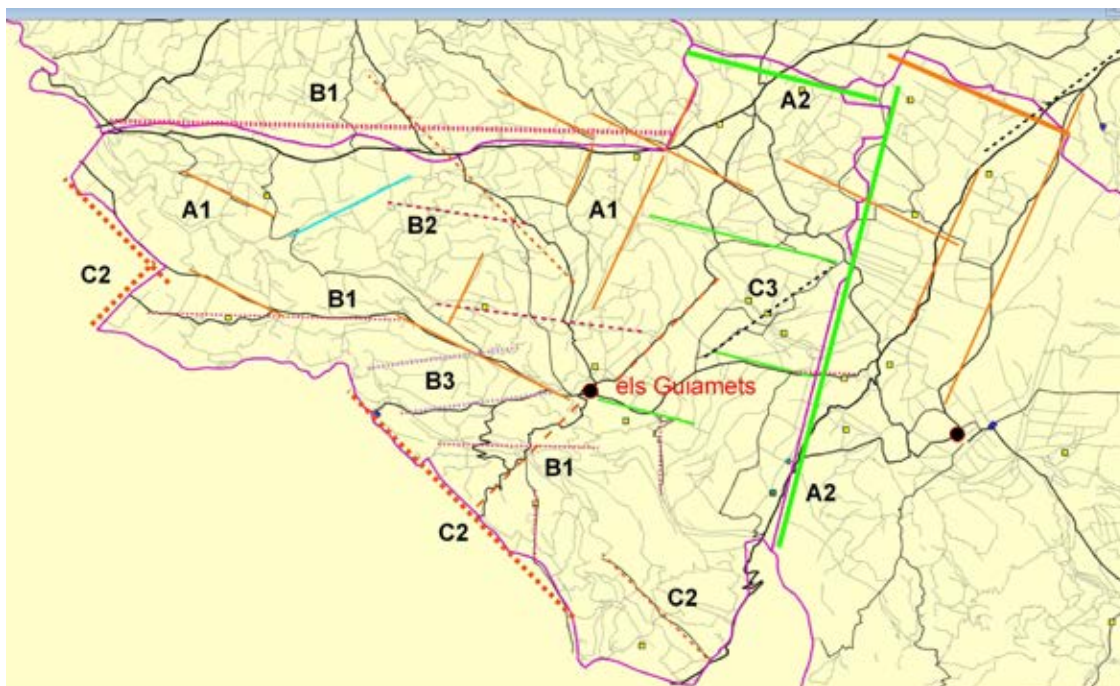

Fig. 4.9. Mapa dels camins i els límits del terme dels Guiamets

Pel que fa als camins i límits, podem assenyalar diverses coses.

- Centuriació C2. La població dels Guiamets és travessada per una via que va d'oest a est i que correspon a la parcel·lació C2 (a més, una de les vies d'entrada coincideix amb el parcel·lari romà A1). Certament, aquest fet no és pas casual. En aquest cas, i en tots els llocs on s'esdevé això, ens està mostrant que hi ha moltes probabilitats que aquest lloc poblat ja existís des de la més remota edat mitjana. Adonem-nos, a més, que aquesta orientació C2 és exactament la mateixa que la que trobem que segueix el límit meridional del terme.

- Centuriació A1. La trobem representada en un dels camins que val als Guiamets i també en altres camins del sector septentrional.

- Centuriació B1. Coincideix amb el límit septentrional del terme. També trobem alguns altres camins més o menys importants que segueixen B1 i B2.

- Centuriació A2. El límit oriental del terme dels Guiamets coincideix amb aquesta orientació. Així mateix també el límit del nord-est.

Fig. 4.10. Mapa d'un sector del terme dels Guiamets. Els elements lineals.

L'espai més proper al lloc dels Guiamets s'organitza amb relació a les parcel·lacions premedievales A2 i A1. Com hem vist, el límit oriental del terme coincideix amb aquesta orientació A2. Cal, amb tot, assenyalar que, malgrat que alguns camins segueixin exactament A2, moltes zones de conreu ara s'organitzen d'una manera més irregular, tot formant terrasses o amb uns camps on predominen unes formes arrodonides o amb altres orientacions.

Això també ho podem afirmar per al sector occidental, a la partida de los Olivars, vers el coll de les Obagues. En aquesta partida hi predomina l'orientació del sistema parcel·lari A1.

Cal assenyalar que la parcel·lació que hem anomenat B1 també és present en aquest territori, precisament en el sector intermedi entre la rodalia immediata dels Guiamets i aquesta partida de los Olivars. També la trobem en algun altre indret, encara que és difícil d'assegurar que no sigui casual o, si més no, és impossible de saber quines pogueren ésser les causes de la seva existència. De fet, tanmateix, si augmentem una mica la nostra visió –i fem un cop d'ull al mapa de camins annex, fet per J. Bonales–, veiem que una mica més cap al nord hi ha una important via que segueix precisament l'orientació de la parcel·lació que anomenem B1 (que a més coincideix amb el límit municipal).

Cal assenyalar també l'existència d'algunes comes, al nord-oest de la població, a l'anomenat Fondo de les Bonesnits. De fet, sembla que la paraula "*fondo*", ací també en altres comarques, potser va substituir la paraula medieval "*coma*". Ja fora del límit municipal, al terme actual de Tivissa, trobem l'existència de la partida de les Comes i de l'anomenada Coma d'en Llop.

Convé de cridar l'atenció sobre el fet que, en aquest cas, la construcció moderna de l'embassament dels Guiamets ha transformat profundament l'espai de la ribera de la riera de Capçades (on hi havia unes terres d'horta, tal com podem veure en les fotografies aèries dels anys 1946 i 1956).

4.3.5 Termes de Gratallops i del Lloar

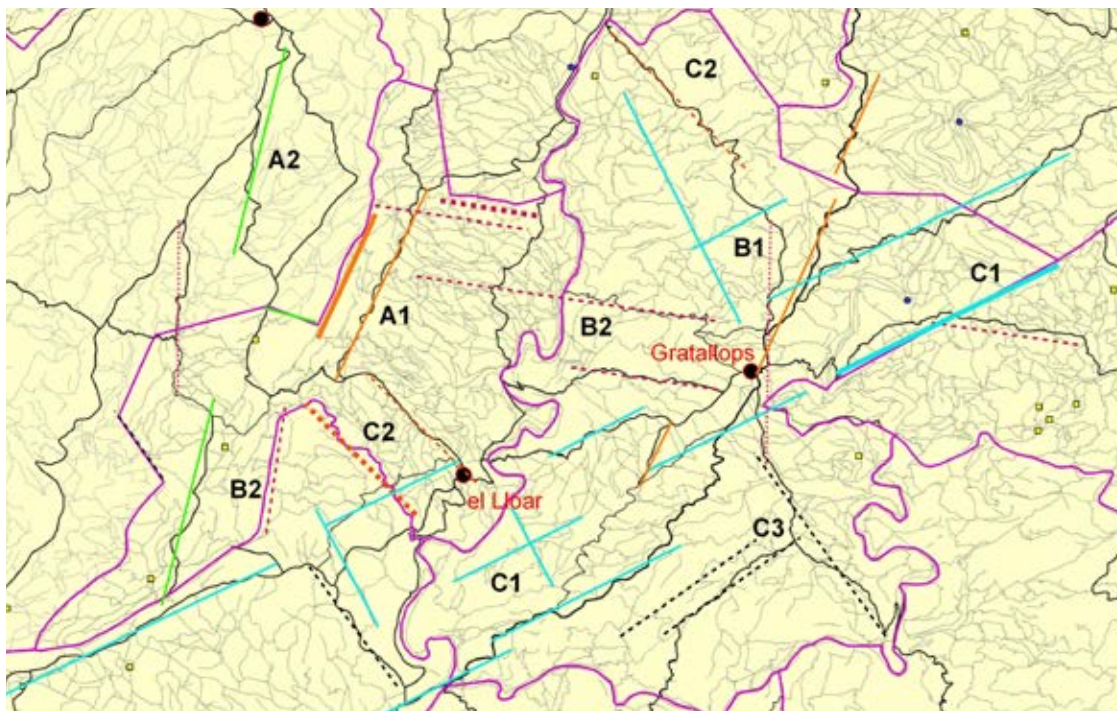

Fig. 4.11. Mapa dels camins i dels límits del terme de Gratallops i el Lloar.

Amb relació als camins i als límits, podem dir:

- Centuriació C1. Tant el Lloar com de fet Gratallops són situats al costat d'un eix de circulació que anava de l'oest a l'est, amb una lleugera desviació cap al nord.

- Centuriació A1. Un dels camins que duen a Gratallops sembla que tingui aquesta orientació. També trobem un camí important al terme del Lloar que segueix així mateix A1.

- Parcel·lació B2. En alguns sectors propers a Gratallops trobem camins que segueixen aquesta orientació.

- Parcel·lació C3. En trobem alguns testimonis al sector meridional del municipi.

Fig. 4.12. Mapa d'un sector dels termes de Gratallops i el Lloar. Els elements lineals.

Per a fer aquest mapa no sols hem fet ús de les fotografies aèries i dels ortofotomapes, ans també hem utilitzat els mapes cadastrals actuals. Comparar els límits cadastrals actuals amb les parcel·lacions premedievals ha permès d'adonar-nos i de poder mostrar la quantitat de coincidències que hi ha amb els sistema parcel·lari que hem anomenat C1. Trobem moltes d'aquestes coincidències precisament a la partida de terres anomenada les Obagues, al sud de la població de Gratallops.

Cal assenyalar d'entrada que el límit est (per dir-ho d'alguna manera) de Gratallops coincideix amb C1 (com veiem en la fig. 4.11). Com a límit de propietat encara s'allarga uns quilòmetres més. En tot aquest terme, veiem que aquesta orientació C1 no pesa gaire en les orientacions actuals dels camps, però sí en els límits de les propietats. Justificar-ho i cercar-ne les causes és difícil.

Al sector més occidental del terme de Gratallops i sobretot al Lloar, veiem que hi ha testimonis de la parcel·lació C2 i també alguns testimonis de C3. Només en el sector més septentrional del terme del Lloar hi ha testimonis importants d'A1, sobretot fossilitzats en els límits de propietat actuals.

En aquest cas i en molts dels altres, trobem aquestes notables coincidències entre límits cadastrals, marges o camins actuals i parcel·lacions premedievals. Quan hi ha una xarxa tan atapeïda de coincidències no podem pas creure ni acceptar de cap manera que siguin fruit d'una casualitat. Una altra qüestió és saber en quin moment es van crear aquests límits premedievals (potser no tots són del mateix moment) i per quin motiu tenen tanta repercussió en l'organització del territori, d'una manera especial en uns terrenys sovint muntanyosos i almenys ara coberts de bosc.

4.3.6 Terme de Cornudella

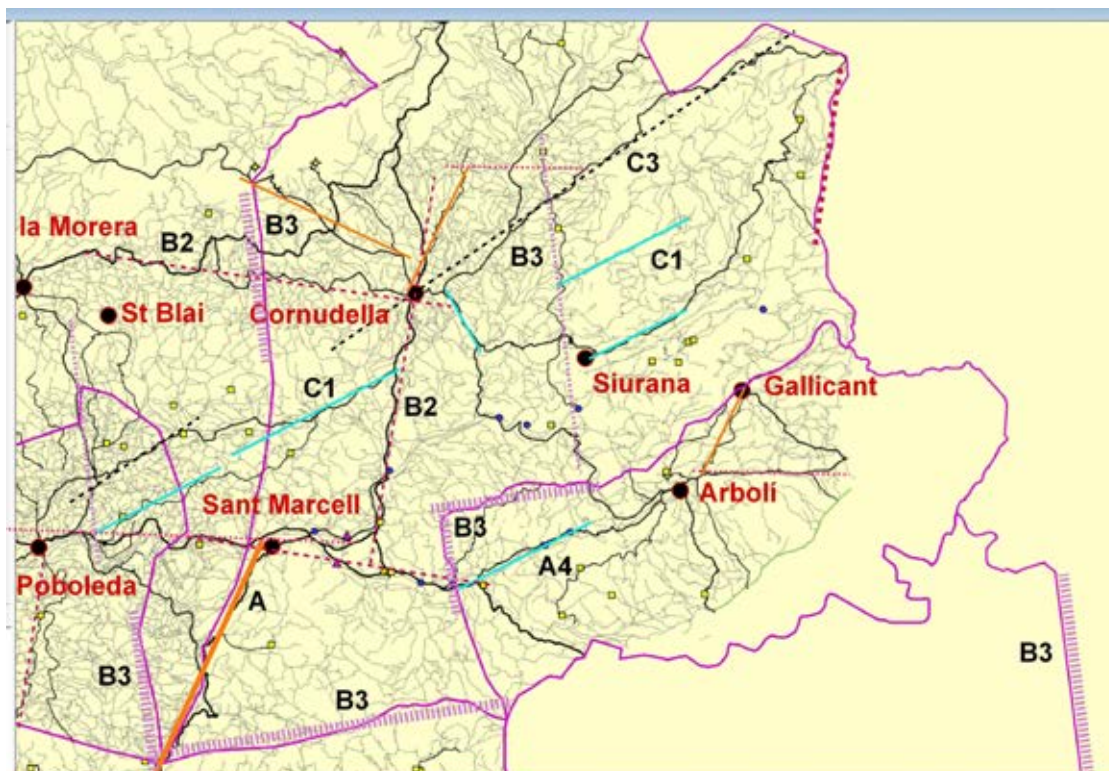

Fig. 4.13. Mapa dels camins i dels límits del terme de Cornudella.

Amb relació als camins i als límits del terme de Cornudella, cal assenyalar:

- Parcel·lació B2. Cornudella és situat en la confluència de dos camins que segueixen aquesta orientació. Com hem assenyalat, això sembla mostrar-nos l'antiguitat d'aquest indret. Cal assenyalar que un indret amb una llarga història, com Sant Marcell, també se situa damunt d'un eix de corculació amb aquesta mateixa orientació.

- Parcel·lació C3. Cornudella també era situada al mig d'una via que anava del nord-est cap al sud-oest.

- Centuriació C1. En trobem alguns testimonis. Així, el camí que du a Siurana des de l'est sembla que segueix aquesta orientació (encara que no es pot descartar totalment la possibilitat que sigui fruit d'una casualitat).

- Centuriació A1. El camí que des de Sant Marcell se'n va cap al sud-oest sembla que segueix aquesta orientació.

- Parcel·lacions B3. Molts dels límits municipals meridionals coincideixen amb aquesta parcel·lació romana.

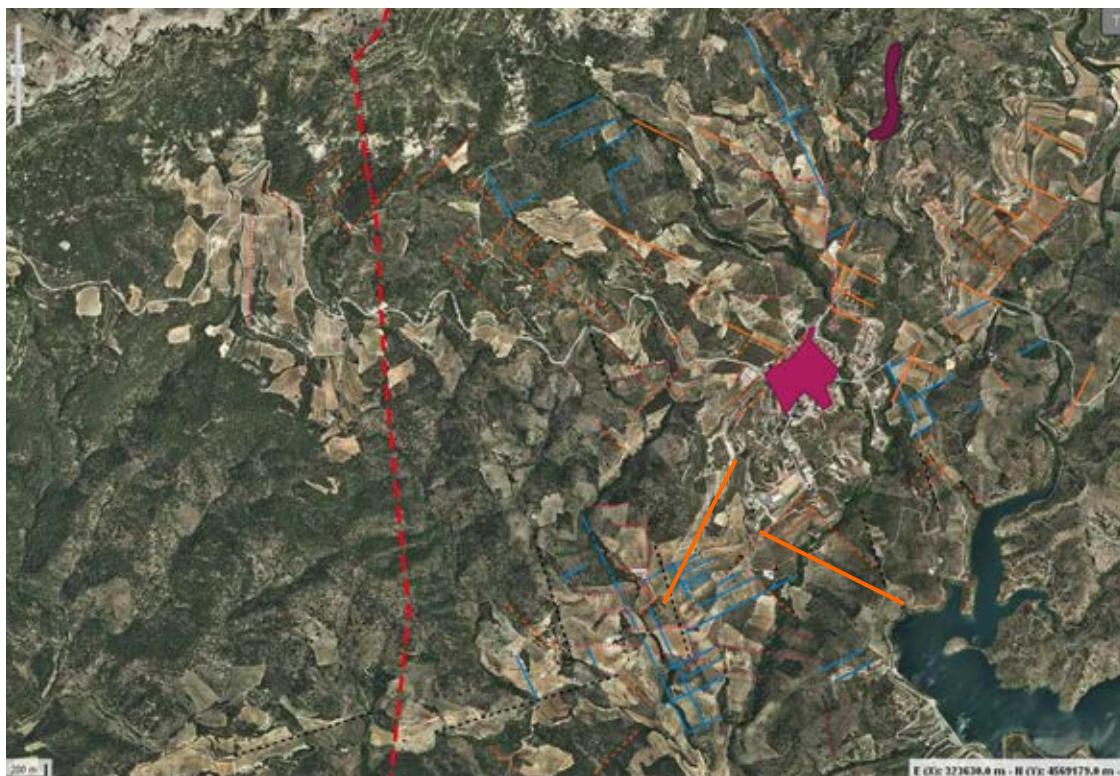

Fig. 4.14. Mapa d'un sector del terme de Cornudella. Els elements lineals.

En el cas de Cornudella, al nord-est del Priorat, és important de fer un cop d'ull en primer lloc al mapa dels camins. El que acabem de veure en el mapa precedent (fig. 4.13), ens permet d'assegurar que Cornudella és un lloc vell, plausiblement edificat per primer cop en una data molt més antiga que el segle XII, quan fou conquerit pel comte de Barcelona. Gairebé es pot assegurar que cal datar la creació d'un primer hàbitat en aquest indret en la més remota edat mitjana.

A part, si fem un cop d'ull a les restes de possibles parcel·lacions premedievales al terme de Cornudella, ens trobem que hi ha una gran diversitat que fa difícil de comprendre gaire coses. Malgrat tot, veiem que depèn de les zones predomina C1 o A1 o fins i tot C2. En alguns camps del sud pot predominar C1. En alguns camps situats al nord de la població trobem A1. Finalment, en alguns altres camps i en una zona ara clarament forestal trobem sobretot C2.

Alhora cal dir que la major part dels camps no s'organitzen amb relació a aquests parcel·laris ans s'organitzen d'una manera força irregular. Com s'esdevé sempre és molt més fàcil de descriure allò que hi ha que no pas d'assenyalar-ne les causes i de pensar quins han estat els processos que han motivat que ara veiem tot el que ens mostren els ortofotomapes.

Podem assenyalar que hi ha alguns marges i algunes feixes i també que hi ha el testimoni fossilitzat d'una coma, situada al nord de la població de Cornudella, a prop de la partida de lo Campàs i de los Cerdans.

[en aquest cas, la línia negra de fet sembla una variant de C i no correspon pas a C3].

4.3.7 Terme del Molar

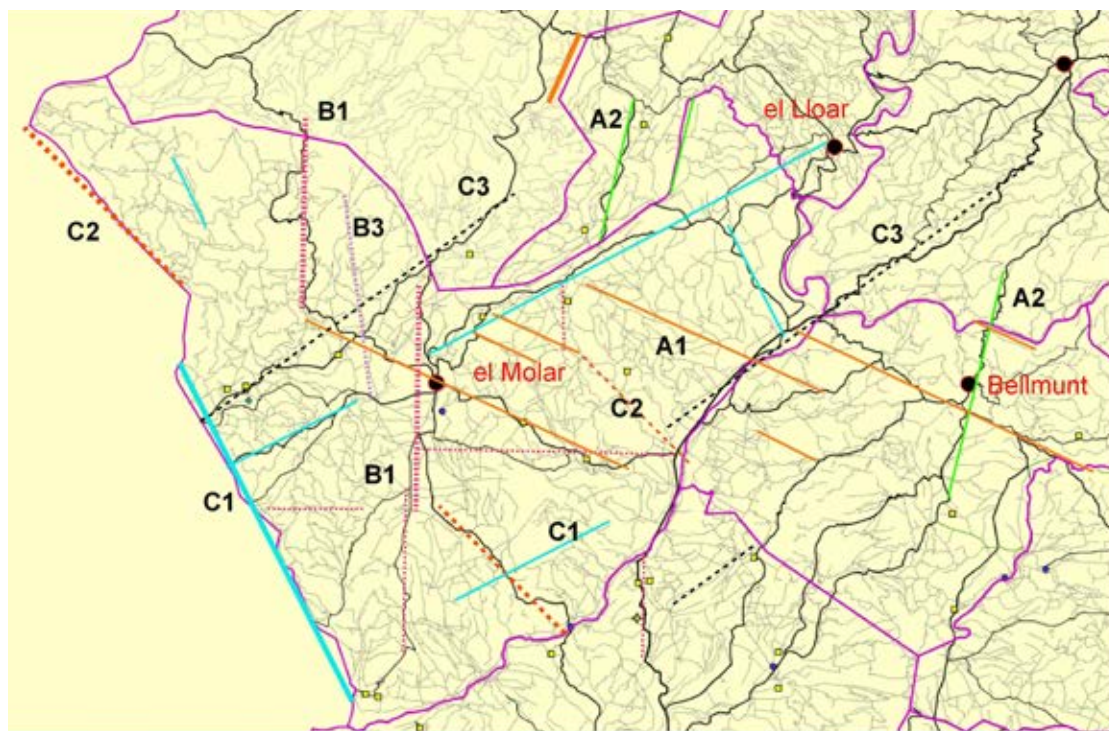

Fig. 4.15. Mapa dels camins i dels límits del terme del Molar.

Pel que fa als camins i als límits del terme del Molar, podem fer esment de:

- Parcel·lació B1. El poble del Molar és partit de nord a sud per un camí que segueix exactament aquesta orientació. També hi ha diverses vies que van d'est a oest i que coincideixen amb l'orientació de B1.

- Centuriació C1. El Molar és al costat d'una via que anava de sud-oest a nord-est i seguia C1; arribava fins al Lloar. Hi hagué una captació (desviació) del camí cap a la població del Molar. El límit occidental del terme coincideix amb C1. També trobem el mas de Bas a tocar d'aquesta via.

- Centuriació A1. Un camí que va de nord-oest a sud-est i que s'orienta segons A1 també passa per aquesta població. Hi ha altres camins amb aquesta orientació sobretot a l'est del terme municipal.

- Parcel·lació C3. Al nord del Molar passa un camí amb aquesta orientació.

Fig. 4.16. Mapa d'un sector del terme del Molar. Els elements lineals.

El Molar és a l'oest del Lloar, a l'extrem occidental de la comarca. El territori del terme municipal del Molar sembla que depenia fins no fa gaire temps del municipi de Garcia, ja a tocar de l'Ebre. L'hàbitat més important i primerenc que hi hagué en aquest terme se suposa que fou el mas de Bas (situat entre les Sorts i la partida actual de les Hortes Velles).

Al poble del Molar trobem importants restes de l'orientació que coincideix exactament amb la parcel·lació B1. És una orientació gairebé nord-sud. Com hem vist (fig. 4.15), alguns dels eixos que travessen de dalt a baix la zona de conreus segueixen aquesta orientació. Així mateix, trobem força testimonis de marges o fins i tot de límits de propietats (de vegades forestals) que van d'est a oest. Tot i que creiem que es tracta d'una parcel·lació antiga, no podem pas rebutjar totalment la possibilitat d'acceptar que es tracti d'un parcel·lari nou, creat arran de la construcció del poble, potser una mena de vilanova.

A part de les nombroses partions de propietat o de camps que tenen aquesta orientació B1, hi ha pocs altres testimonis de parcel·laris antics. Potser el més notable, com hem assenyalat abans (fig. 4.15) és el límit occidental del municipi que sembla que coincideix amb la parcel·lació romana C.

Podem assenyalar que al sector occidental del terme hi ha nombroses comes.

4.3.8 Terme de Poboleda

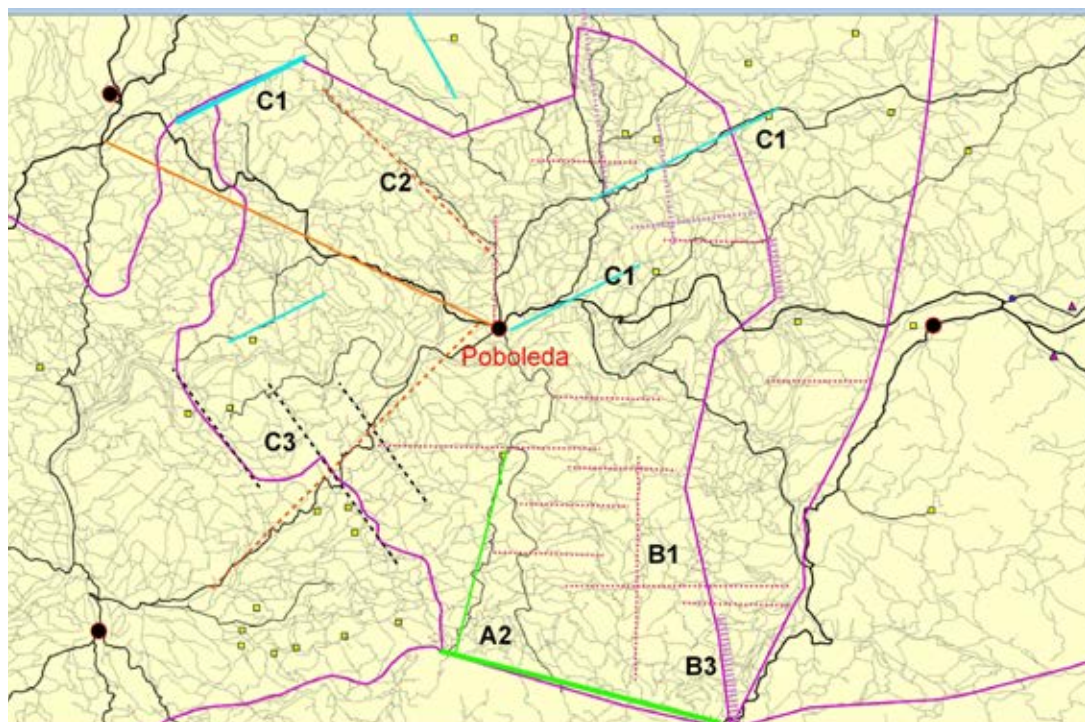

Fig. 4.17. Mapa dels camins i dels límits del terme de Poboleda

Amb relació als camins i als límits del terme de Poboleda, podem dir:

- Centuriació A1. Poboleda és situat al final d'una via que segueix l'orientació A1 (taronja) i que va cap a Escaladei.
- Centuriació C1. La via que des de l'est anava cap al poble també és possible que seguís aquesta orientació, que també trobem en alguns altres indrets del terme municipal.
- Parcel·lació C2. Tot i que no vagin a parar directament al poble, hi ha dos camins a prop d'aquesta població de Poboleda que segueixen l'orientació de C2.
- Centuriació A2. El límit meridional del terme de Poboleda coincideix (amb una petita desviació) amb A2.
- Parcel·lació B1. Trobem diversos petits camins, sobretot al sector meridional del terme, que coincideixen amb la parcel·lació B1.
- Parcel·lació C3. En trobem testimonis al sector occidental del terme.

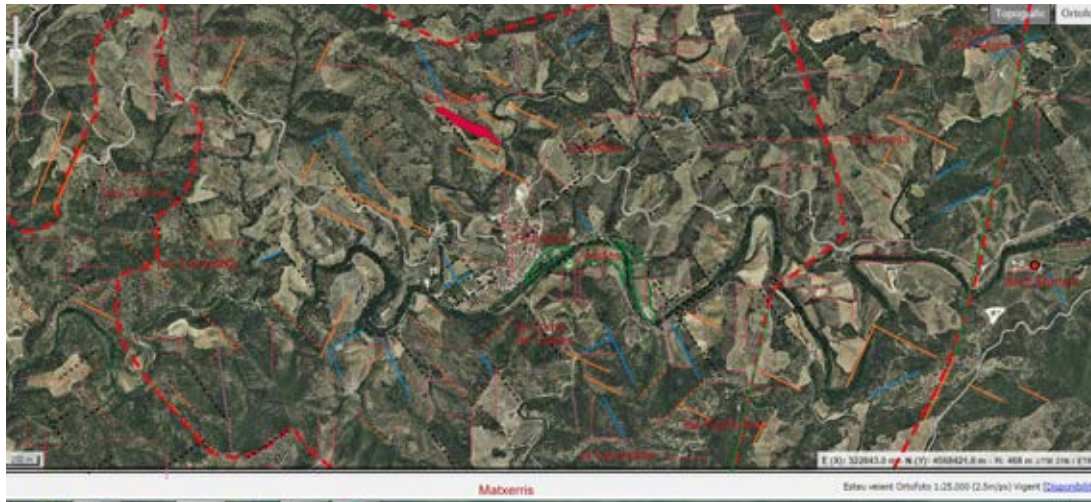

Fig. 4.18. Mapa d'un sector del terme de Poboleda. Els elements lineals.

Poboleda és al costat del riu de Siurana, un indret on inicialment hi havia d'haver molts pollancre. Hi veiem un predomini de l'orientació que hem anomenat C3. D'una banda, trobem la presència d'aquestes parcel·lacions C3 (negres) gairebé arreu, tant a l'est, com al sud, com a l'oest i al nord de la població actual. Cal tenir present que al costat d'aquestes restes evidents, també trobem un conjunt de camps força desordenats, que s'adapten al relleu i que en molts casos tenen formes arrodonides.

Al nord de la població, hi ha un indret anomenat les Comes, on encara ara veiem la resta fossilitzada d'una coma.

Finalment, també podem cridar l'atenció sobre l'espai d'horta que trobem a sota del poble de Poboleda, a banda i banda del riu de Siurana.

4.3.9 Terme de Cabacés

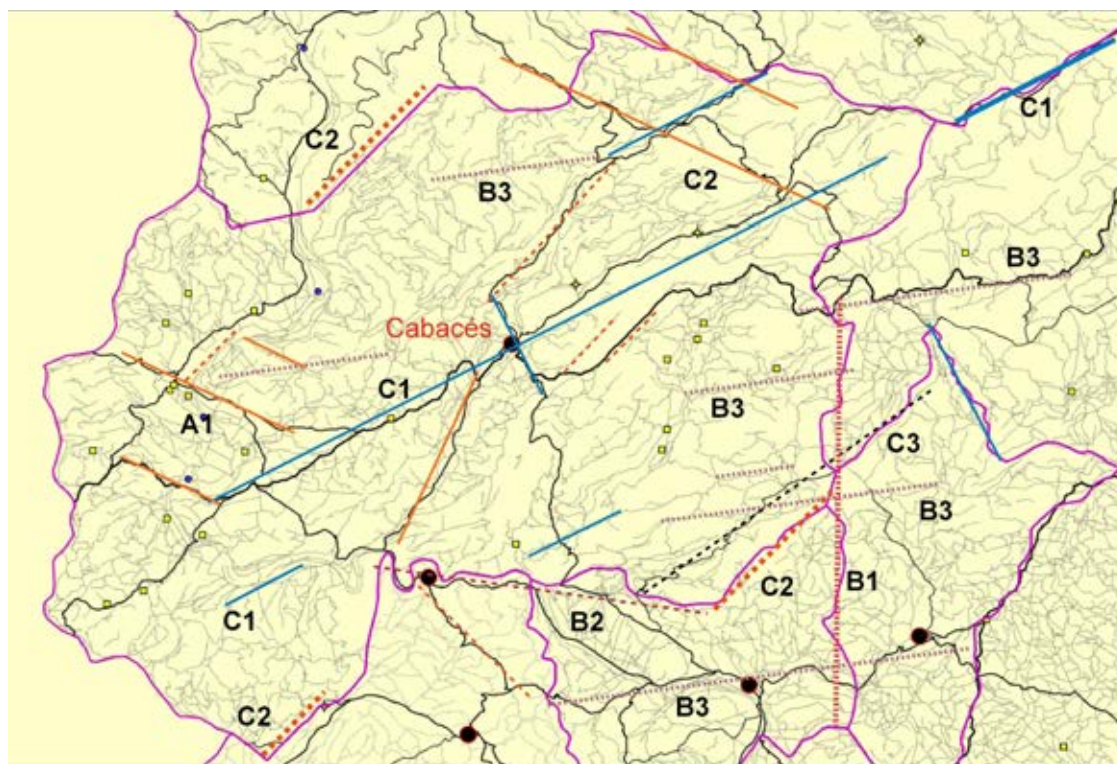

Fig. 4.19. Mapa dels camins i dels límits del terme de Cabacés

Pel que fa als camins i als límits del terme de Cabacés:

- Centuriació C1. És molt interessant de veure que la població de Cabacés és situada a la cruïlla de dos camins o vies que segueixen C1. La que va de nord-est a sud-oest és una via molt llarga, que devia anar lluny.

- Centuriació A1. Al sector occidental, meridional i nord del terme hi ha alguns testimonis d'A1.

- Centuriació C2. Hi ha alguns trams del límit del municipi i alguns camins que tenen l'orientació de C2.

- Parcel·lació B2. El límit meridional del terme municipal, de fetm, coincideix amb aquesta parcel·lació premedieval.

- Parcel·lació B3. Alguns camins secundaris tenen l'orientació d'aquesta parcel·lació, possiblement una *renormatio* de B1.

Fig. 4.20. Mapa d'un sector del terme de Cabacés. Els elements lineals (i les comes).

Estudiar el territori que hi ha entorn de Cabacés ens apropa a una realitat una mica diferent. Ens apropa a un espai fortament medieval, encara que això no impedeixi que també s'hi trobin profunds testimonis de les etapes anteriors a l'edat mitjana (com acabem de veure en la fig. 4.19). En aquest cas, no començarem parlant de les parcel·lacions romanes ans de la importància de les comes, que segurament es van crear, com a espai conreat, a l'inici de l'edat mitjana.

Cabacés sembla que prové del nom àrab *Abin Cabacer*. És un nom d'època àrab, però segurament d'arrel romànica. Tot plegat ens parla d'una continuïtat en l'aprofitament d'aquest indret. Aquesta continuïtat resta confirmada per l'existència d'una llarga coma, que des del poble s'estén en direcció nord-oest, fins al santuari de la Mare de Déu de la Foia, al llarg de més d'un quilòmetre. Aquesta fondalada conreada rep precisament encara el nom de les Comes. Segurament hi trobem el nucli de l'espai agrícola del qual vivia la població d'aquest indret des de temps molt remots. Al voltant d'aquesta coma principal, en tot el terme n'hi ha d'altres. És molt interessant de veure que moltes vegades es poden relacionar amb fonts o bé amb aljubs.

Podem deixar constància que, en tot aquest sector central del terme de Cabacés, predominen els testimonis que recorden una parcel·lació C2, i també la C3 i la C1.

Només és cap a l'oest i cap al nord del terme on trobem importants testimonis de les anomenades parcel·lacions A1 i B1 (representat en forma de línia continua).

Com hem vist en parlar de les vies i partions, entenem més bé la importància que té la parcel·lació C1 en aquest municipi si ens fixem en la direcció dels camins més importants que passen per Cabacés.

4.3.10 Terme de la Figuera

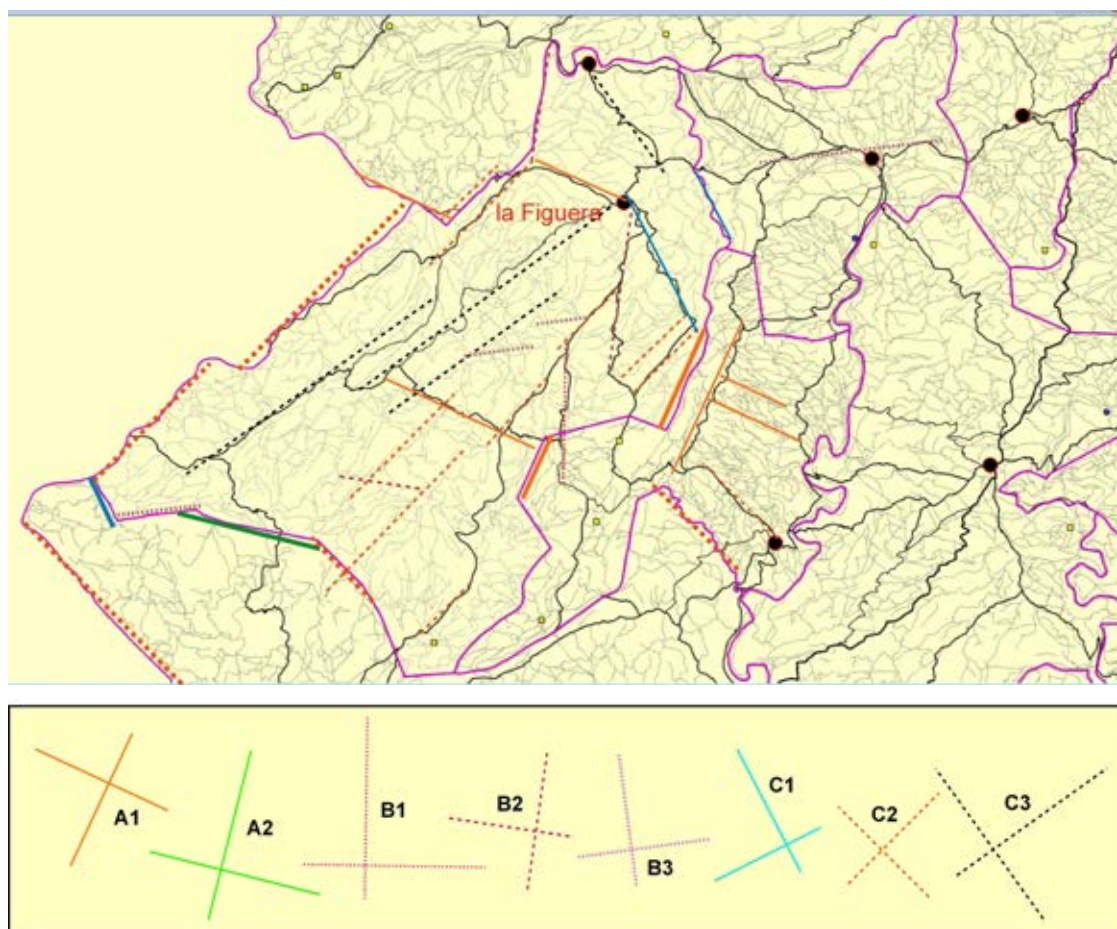

Fig. 4.21. Mapa dels camins i dels límits del terme de la Figuera

Amb relació als camins i als límits del terme de la Figuera:

- Centuriació A1. Un dels camins que va fins a la Figuera té aquesta orientació. Així mateix, també tenen aquesta orientació alguns dels límits municipals.

- Centuriació C1. El camí que des de la Figuera se'n va cap al sud-est coincideix amb aquesta orientació.

- Parcel·lacions C3 i C2. Nombrosos camins situats al sud del terme s'orienten d'acord amb aquestes dues parcel·lacions. A més, alguns trams del límit occidental del municipi coincideixen amb C2.

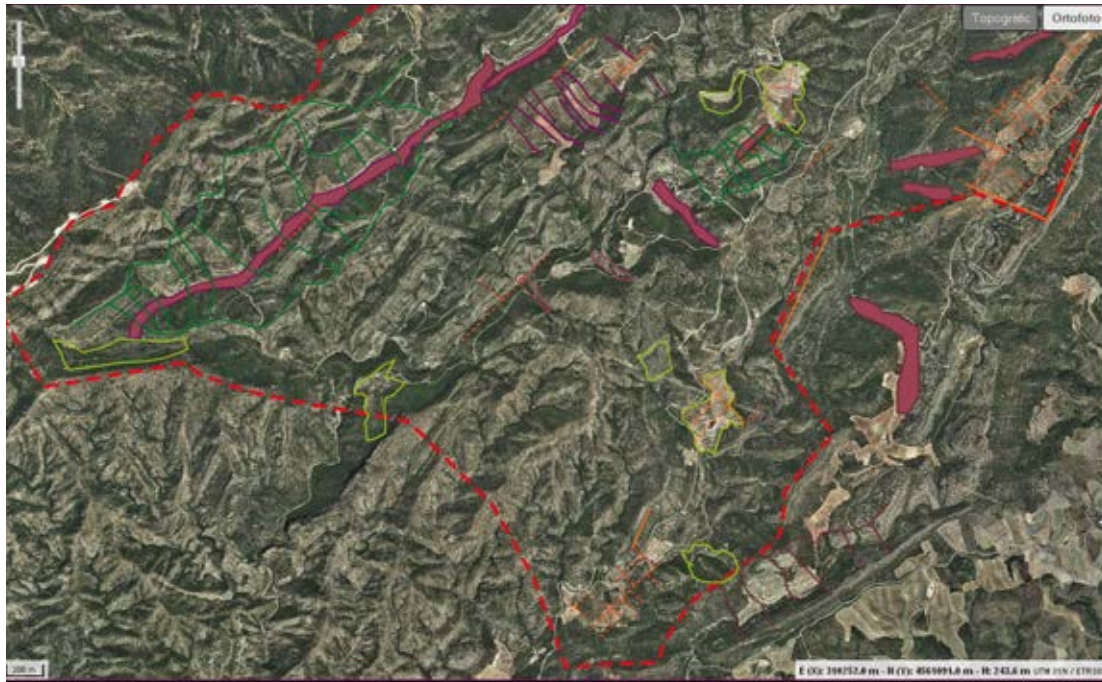

Fig. 4.22. Mapa d'un sector del terme de la Figuera. Els elements lineals (i les comes).

La Figuera és al sud de Cabacés. Hi trobem una realitat semblant. Amb relació a aquest mapa del sector meridional d'aquest municipi, volem destacar diverses coses.

En primer lloc l'existència d'aquesta llarga coma, amb una extensió de més de 4 km, que també s'orienta de nord-est cap a sud-oest.

En segon lloc, el fet que les propietats actuals –reflectides en el cadastre– tallen perpendicularment aquesta coma en una gran quantitat de trams (almenys en una quinzena).

En aquest sector també trobem l'existència d'algunes altres comes, a l'est de la més important i llarga. Hi ha pocs testimonis de parcel·lacions d'època romana, que només veiem al sud i a l'oest del terme. És una terra actualment força boscosa.

Alguns dels espais conreats s'organitzaren amb relació a masos (potser de tradició baixmedieval, potser reconstruïts a l'edat moderna, potser creats de bell nou als segle XVIII).

4.3.11 Terme d'Ulldemolins

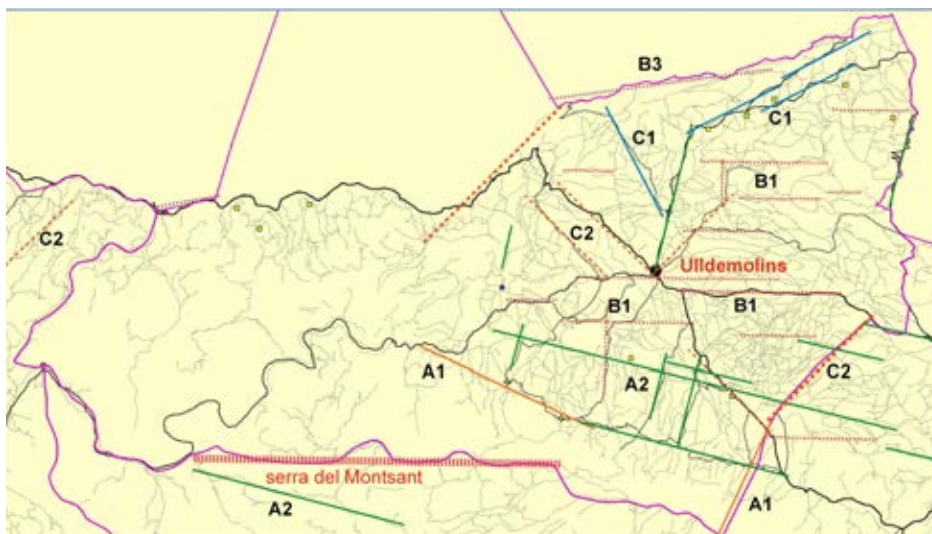

Fig. 4.23. Mapa dels camins i dels límits del terme d'Ulldemolins

En primer lloc, amb relació als camins i als límits del terme d'Ulldemolins, podem fer esment de:

- Centuriació C2. El poble és situat en una confluència de dos camins que tenen exactament aquesta orientació. Hi ha també altres coincidències, com pot ésser el fet que el límit oriental del terme d'Ulldemolins coincideixi amb la parcel·lació C2.

- Parcel·lació B1. A tocar del poble, a la banda meridional, passa un camí que coincideix amb la parcel·lació ben segur que romana que hem anomenat B1.

- Centuriació A2. Un camí important que ve a la població des del nord coincideix amb la centuriació A2. A més, al sud del terme, a l'obaga de la serra del Montsant, tot l'espai sembla que s'organitzà amb relació a aquesta parcel·lació romana.

- Centuriació A1. Trobem testimonis d'aquesta centuriació en alguns camins i sobretot en un tram del límit del sud-est del terme.

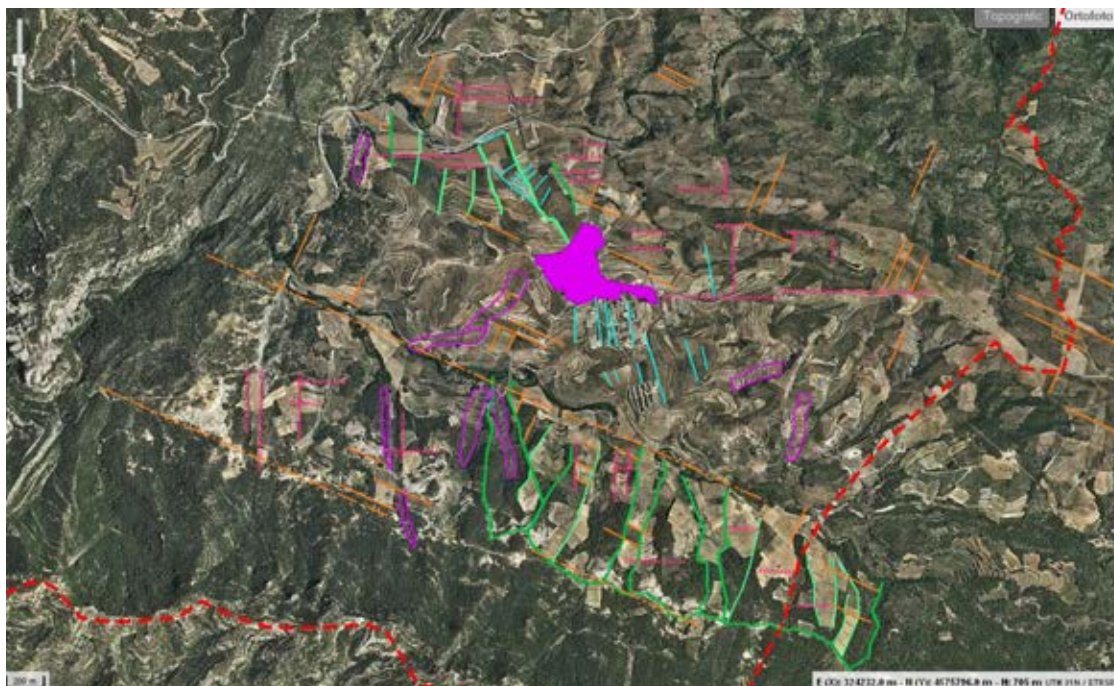

Fig. 4.24. Mapa d'un sector del terme d'Ulldemolins. Els elements lineals (i les comes).

El terme d'Ulldemolins és molt interessant a l'hora de fer un estudi de l'organització del territori i del paisatge pretèrit. D'acord amb el que veiem en aquest mapa (fig. 4.24), podem destacar els següents aspectes:

En primer lloc (confirmant el que hem vist més amunt), podem assenyalar el pes del passat premedieval, d'acord amb allò que resta reflectit en el paisatge actual. En podem veure algunes mostres:

Al sud del terme, el territori s'organitza entre el riu i la carena. Tant el riu com la carena segueixen una orientació que coincideix amb la parcel·lació A1 i A2.

A part, en el sector nord i oest del terme, també trobem testimonis de la parcel·lació premedieval que hem anomenat B1. Com hem dit (fig. 23), la via que entra a la població per la banda de llevant segueix exactament aquesta orientació premedieval.

Un altre aspecte que cal destacar és l'existència de diverses comes, d'una manera especial al sud de la població, al vessant de la serra.

Potser allò que ens interessa més amb relació a aquest ortofotomapa d'Ulldemolins és assenyalar que hi resta bastant ben reflectit el procés de colonització i de repartiment del territori. Això ho veiem reflectit en la toponímia i també es depreu d'allò que ens diu la documentació escrita. Sobre el terreny, també és ben evident. Podem assenyalar tres espais en què sembla força evident que els límits de la propietat actual (que podem veure al cadastre) mantenen el record del procés d'ocupació d'aquest espai, esdevingut segurament a la segona meitat del segle XII. Són els espais següents:

- Immediatament al sud de la població. Marcat de color blau a l'ortofotomapa (certament no cal pas relacionar-ho amb la parcel·lació C1, encara que siguin del mateix color).

- Al sud d'aquesta partida, entre el riu i la serra. Hi veiem un conjunt de llenques de propietat, que s'estenen des del riu fins al cim del vessant. En alguns casos, coincideixen amb algunes comes, que demostren l'existència d'una ocupació de l'espai molt vella.

- Al nord-oest del poble d'Uildecona també hi ha restes d'una parcel·lació causada per un procés d'ocupació i de repartiment d'aquest espai (la qual sembla lògic que sigui medieval).

4.3.12 Terme de Capçanes

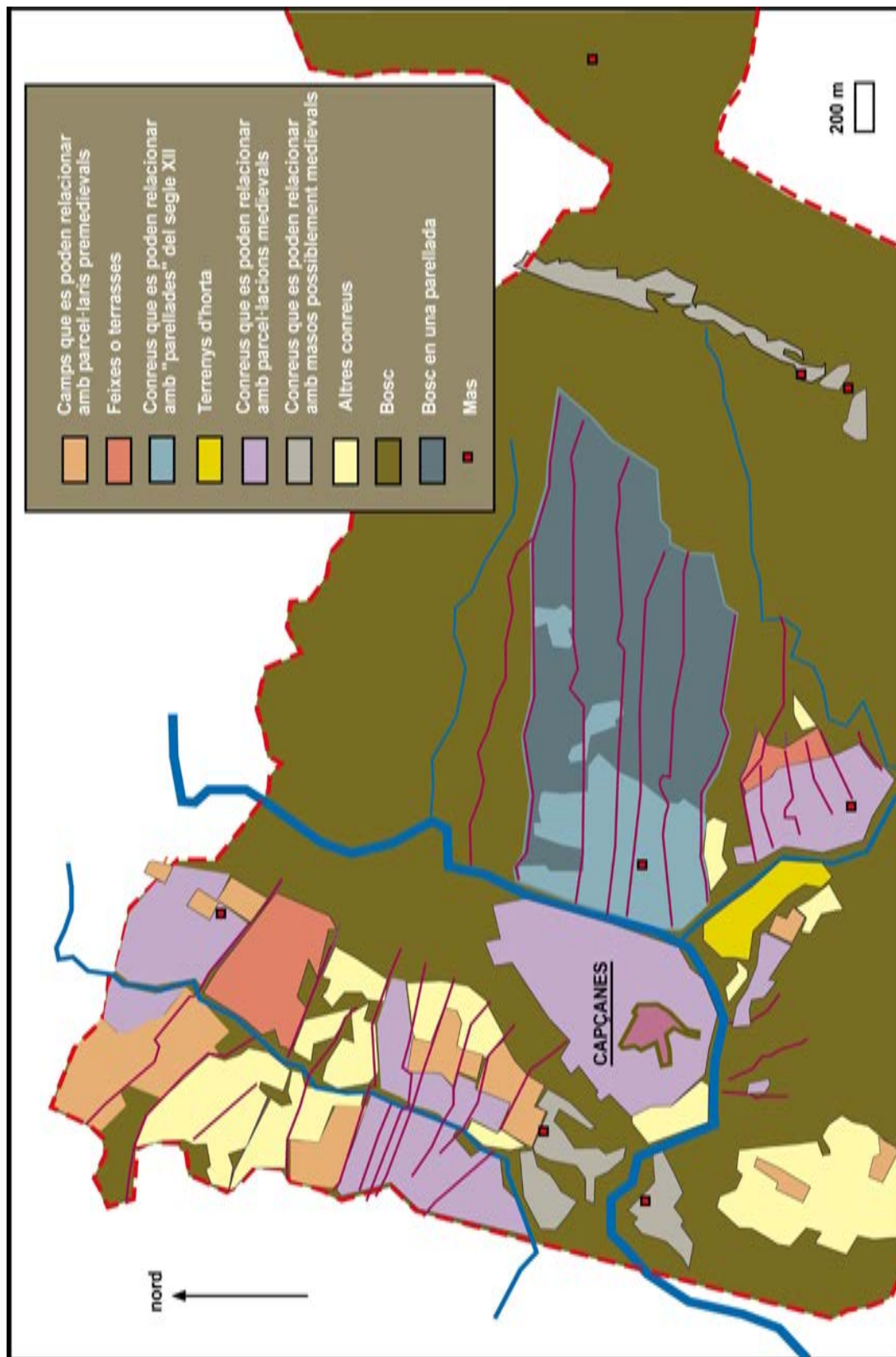

Fig. 4.25. Mapa d'un sector del terme de Capçanes. CPH

En primer lloc, amb relació als camins i als límits del terme de Capçanes, podem fer esment de:

- Centuriació C2. La població de Capçanes és situada al costat d'una via que anava des del sud-est cap al nord-oest. Normés al nord de la població es desvia una mica cap a l'oest.

- Centuriació A1. Capçanes també queda al costat, gairebé al mig, d'una altra via que ve del nord-est i s'orienta exactament d'acord amb A1. A part de en alguns camins secundaris, també trobem més cap a l'est un camí actualment secundari que segueix aquesta orientació A1. Hi ha alguns trams del límit municipal, especialment al nord i al sud, que s'orienten d'acord amb la centuriació A1.

- Parcel·lació B1. Nombrosos camins petits que tallen el centre del municipi, en una terra força boscosa, coincideixen amb aquesta orientació.

- Centuriació A2. Trobem aquesta orientació al límit occidental del terme i també en altres camins secundaris.

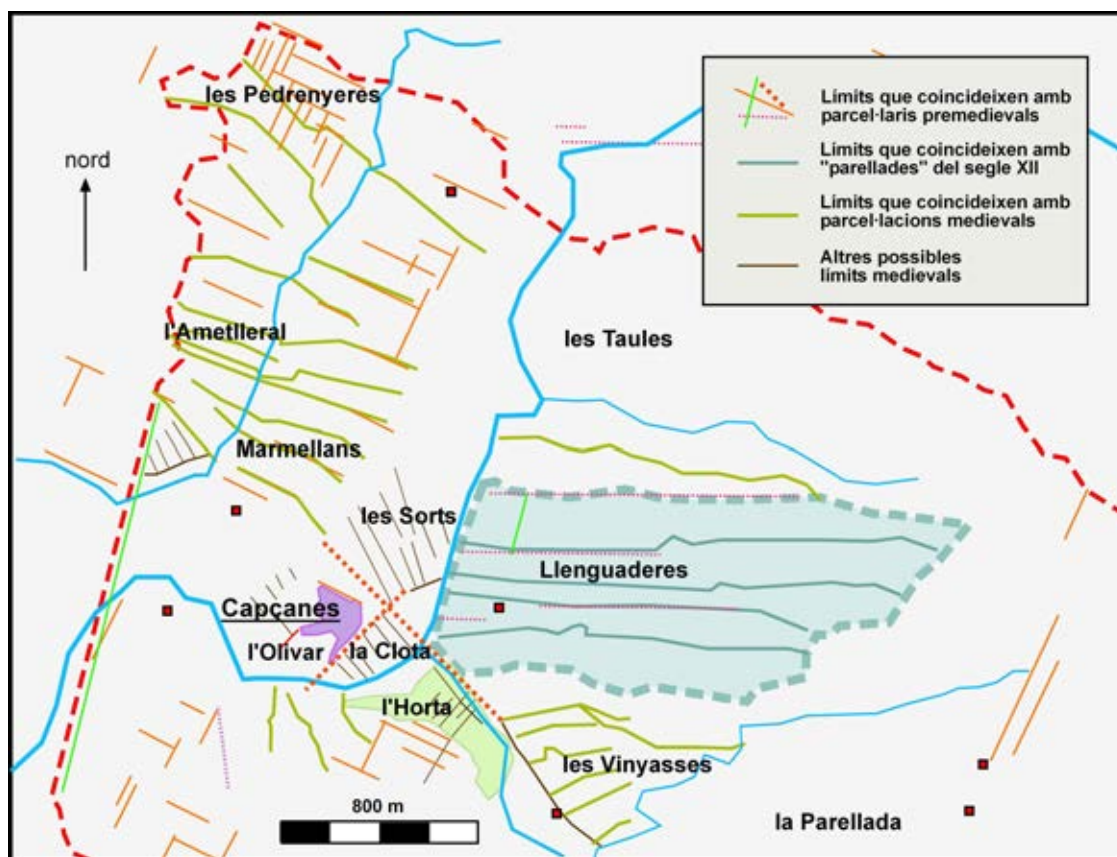

Fig. 4.26. Mapa d'un sector del terme de Capçanes. Els elements lineals (i les parellades).

El nom de Capçanes prové del nom creat en època romana *villas Capitianas*, de l'antropònim *Capitius*. Cal pensar, per tant, que és un indret on hi havia unes *villae* ja en època romana. El poble és situat al costat de la riera de Capçanes. És una població molt interessant per diversos motius, que exposarem a continuació:

- En primer lloc, cal assenyalar, com hem vist més amunt (fig. 4.25), que el camí que des de la població se'n va cap al sud-est correspon amb força exactitud amb la centuriació que hem anomenat C2. Alguns dels camps que hi ha a prop del poble també segueixen aquesta orientació d'una manera aproximada (podem pensar que és molt probable que es tracti d'un procés d'isoclínia).

- Podem indicar que, a la riba oposada de la riera de Capçanes, hi predominen els camps que tenen la mateixa orientació que A1.

- Sobre aquesta base romana, podem afegir els canvis que es produïren arran de la conquesta i repoblació feudals o comtals. En primer lloc, podem cridar l'atenció sobre les parcel·les allargades que des del riu s'estenen pel vessant, cap a l'est. Molt sovint, la part més baixa és conreada i potser feixada (amb terrasses), mentre la part més alta ara és boscosa. Les Llenguaderes podem considerar que eren unes "parellades" de secà: unes terres repartides entre els repobladors que s'hi van instal·lar al segle XII.

- En darrer lloc, podem assenyalar l'espai d'horta que hi ha al sud-est de la població.

- Molt més a l'est (tal com podem veure en la fig. 27), també hi ha un altre espai de fondalada, al llarg de la velleta del mas del Calàs.

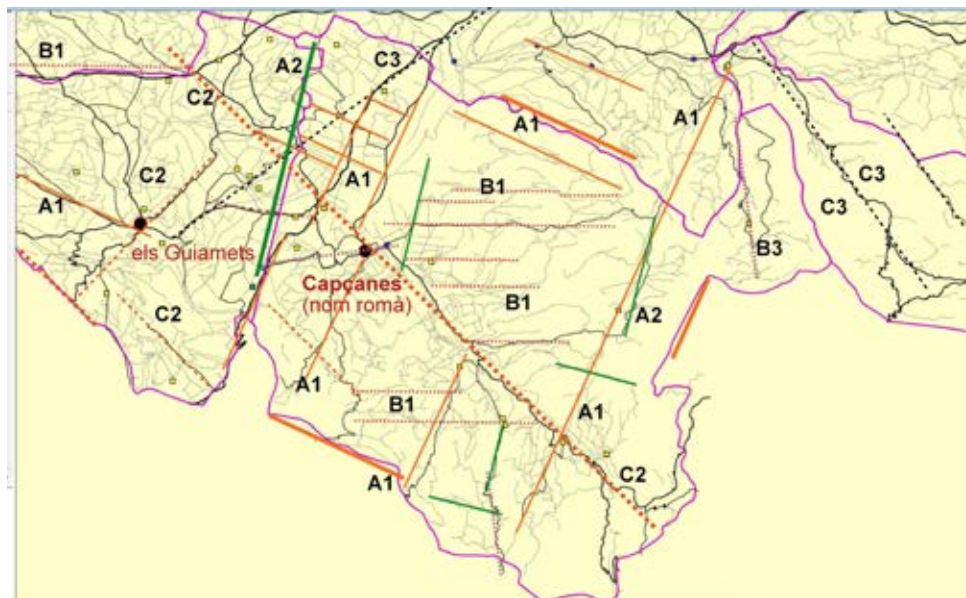

Fig. 4.27. Mapa dels camins i dels límits del terme de Capçanes

En aquest intent de fer un mapa de CPH (Caracterització del Paisatge Històric) de bona part del terme de Capçanes hem distingit les parcel·les que tenen les característiques següents:

- Camps que podem relacionar amb parcel·lacions o centuriacions d'època romana.
- Terrenys on predominen les feixes i terrasses.
- Zones de conreu que es poden relacionar amb "parellades" que hem de datar al segle XII.
- Terrenys d'horta
- Conreus que podem relacionar amb parcel·lacions medievals (sense que això impedeixi que tinguin uns precedents més antics).
- Terrenys conreats que podem relacionar amb masos, en molts casos creats a l'edat mitjana.
- Altres conreus. Terrenys que de moment, amb les dades que tenim, no ens atrevim a incloure en cap de les categories anteriors.
- Zones forestals.
- Bosc que resta inclòs en l'espai d'una antiga "parellada" creada al segle XII.
- Mas segurament amb uns precedents medievals.
- Límits de les parellades o dels terrenys repartits plausiblement a l'edat mitjana, després de la conquesta comtal.

4.3.13 Terme del Masroig

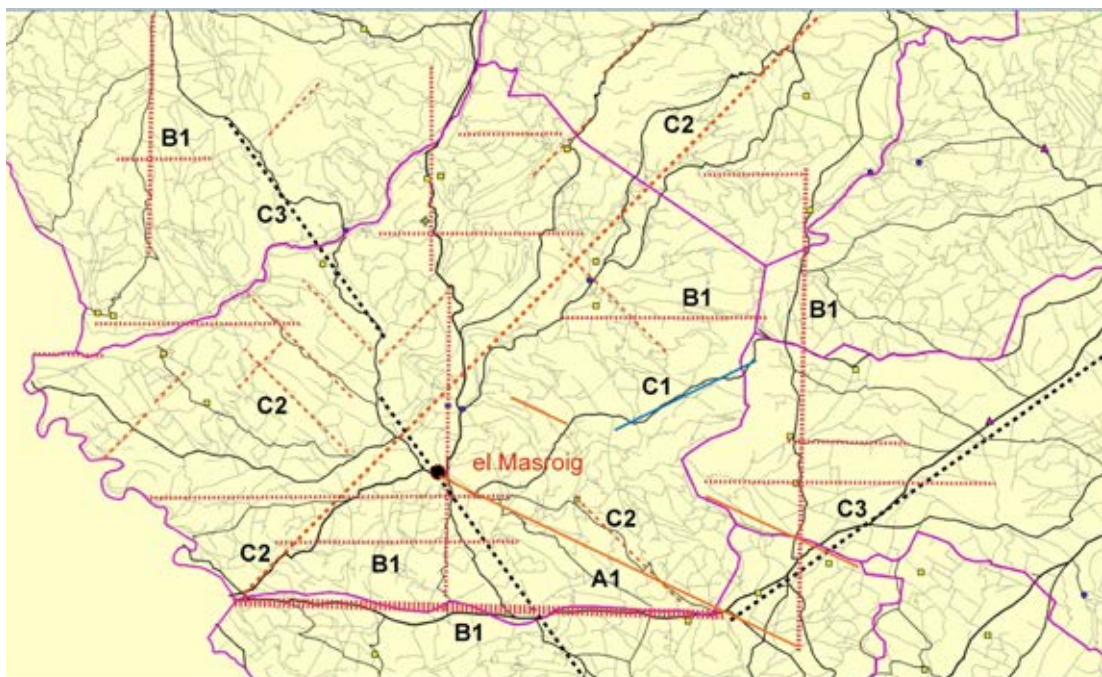

Fig. 4.28. Mapa dels camins i dels límits del terme del Masroig

Pel que fa als camins i als límits del terme del Masroig:

- Parcel·lació C2. Hi havia un eix de comunicació que anava del nord-est al sud-oest que coincideix d'una manera aproximada amb aquesta orientació. Aquest exemple ens mostra l'interès de fer l'estudi amb relació a un territori ampli. A prop del Masroig sembla que hi hagué una captació, fet que va provocar una desviació cap al sud-est del traçat de la via. Al terme trobem altres camins secundaris amb aquesta mateixa orientació.

- Parcel·lació C3. Hi havia una via que també passa per la població del Masroig que segueix l'orientació de C3.

- Parcel·lació B1. Finalment, hi ha un camí que va del sud cap al nord amb l'orientació de B1. Cal tenir present que a l'extrem meridional coincideix amb el límit sud del terme, que també s'orienta d'acord amb B1.

Fig. 4.29. Mapa d'un sector del terme de Masroig.

Al terme del Masroig, podem assenyalar el següent:

- D'una banda, la coexistència en les zones conreades d'un conjunt de parcel·lacions de tradició romana, com poden ésser l'A1 i la B1, i també la C2 i la C1. Podem assenyalar la importància de la parcel·lació B1, que, com acabem de veure (fig. 29) fins i tot trobem que coincideix amb un tram meridional de la partió del municipi.

- També podem assenyalar la gran quantitat de feixes o terrasses que hi ha en aquest terme.

- En tercer lloc, un dels aspectes més notables és l'elevat nombre de comes que trobem als dos vessants que hi ha a l'est de la població de Montroig i a l'oest d'aquesta població. Encara que pugui ésser casual, cal esmentar que aquestes comes se solien orientar, una de les de l'est, d'acord amb B1, i gairebé totes les de l'oest, d'acord amb C2.

4.3.14 Termes de la Vilella Baixa i de la Vilella Alta

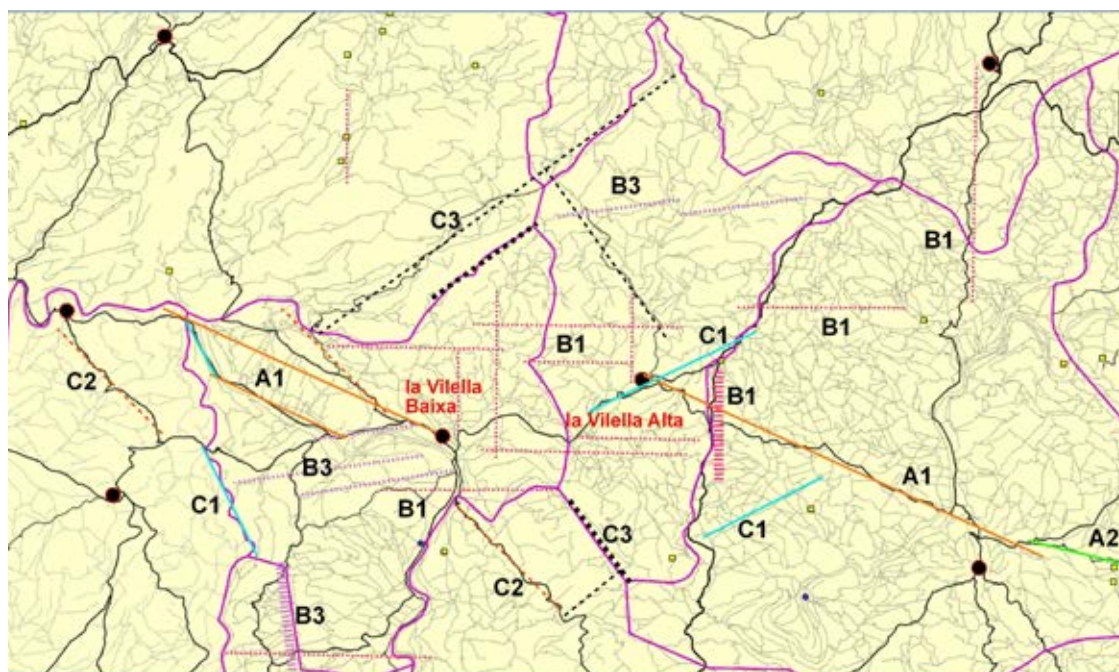

Fig. 4.30. Mapa dels camins i dels límits dels termes de la Vilella Baixa i la Vilella Alta

Els camins i els límits dels termes de la Vilella Baixa i la Vilella Alta tenen les característiques següents:

- Centuriació A1. El camí que des de la Vilella Alta se'n va cap al sud-est s'orienta exactament segons aquesta centuriació. El camí que des de la Vilella Baixa se'n va cap al nord-oest sembla que també. L'existència d'aquest segon camí segurament va tenir una forta repercussió en la planificació del territori, com veurem una mica més endavant.

- Parcel·lació C3. Alguns camins i alguns límits, al nord i al sud del poble de la Vilella Alta tenen una orientació que coincideix amb aquesta parcel·lació romana.

- Parcel·lació B1. Diversos camins secundaris segueixen l'orientació d'aquesta parcel·lació B1. Els trobem als dos termes municipals.

- Parcel·lació B1. Alguns camins i límits del sector meridional de la Vilella Baixa segueixen aquesta orientació.

Fig. 4.31. Mapa d'un sector dels termes de la Vilaella Baixa i la Vilaella Alta.

En aquest sector del terme de la Vilaella Baixa, del terme de la Vilaella Alta i d'un bocí septentrional del terme del municipi de Gratallops, veiem realitats importants que ens permeten d'aclarir com es va crear aquest paisatge agrari.

Bàsicament podem destacar dues realitats:

- A l'oest, a la partida de les Planes, un parcel·lari que es fonamenta en el sistema parcel·lari romà que hem anomenat A1. Possiblement correspon a una ocupació d'aquest espai esdevinguda en el moment en què hi hagué la repoblació d'aquest terme, al segle XII.

- Al sud-est del poble de la Vilaella Baixa, unes franges de terreny –només en part conreat– que recorden un procés de colonització i de distribució d'aquest espai després de la conquesta feudal del segle XII. Cal assenyalar que alguns dels límits d'aquestes parcel·les allargades tenen la mateixa orientació que el parcel·lari de tradició romana que hem anomenat C3. En principi, encara que la toponímia no ho digui, podem pensar que es tracta de “parellades” de terra.

4.3.15 Sector meridional del terme de Capçanes: trencaments

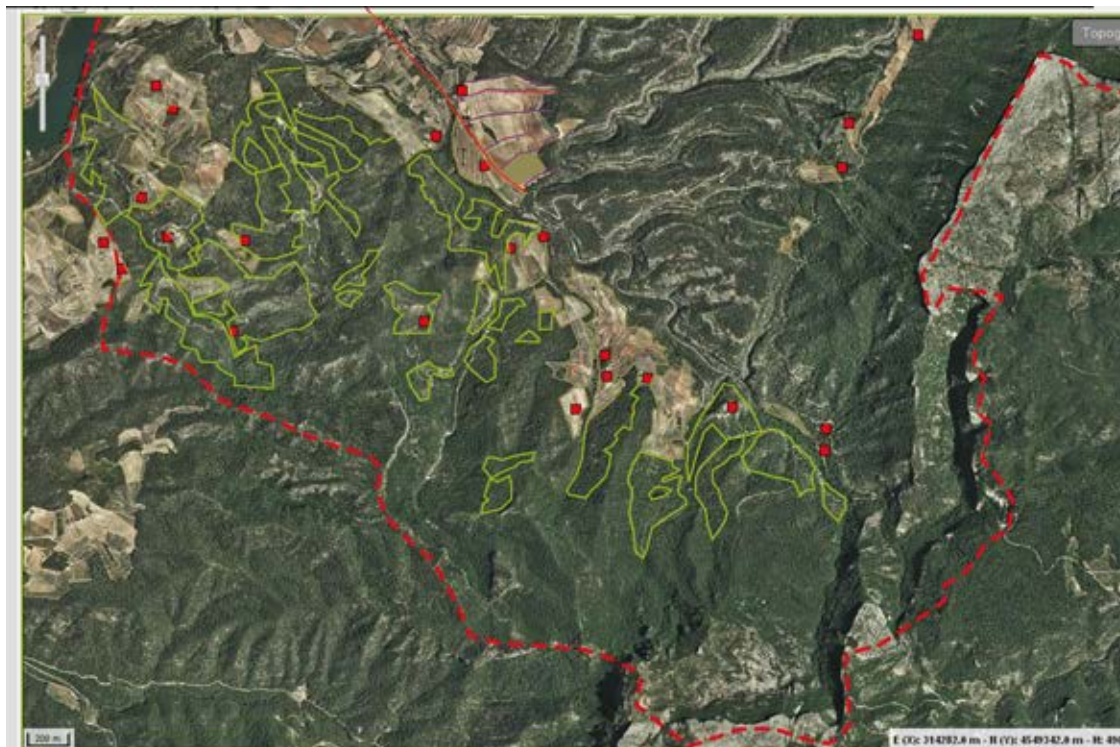

Fig. 4.32. Mapa del sector meridional del terme de Capçanes

En aquest sector meridional del terme de Capçanes podem destacar una realitat totalment diversa. A prop d'on hi havia el poble, com hem dit, hi podia haver hagut unes *villae* d'època romana. Al sector meridional gairebé tot ara és terra forestal. En aquest espai hi havia hagut nombrosos masos, un hàbitat dispers. Segurament alguns d'aquests masos tenen l'origen als segles XII, XIII i primera meitat del XIV. Es degueren abandonar arran de la crisi de la fi de l'edat mitjana. Sigui com sigui, es degueren recuperar als segles XVII i XVIII. Fa uns cinquanta anys encara eren habitats i les terres encara eren conreades. Ara, en canvi, la majoria són abandonats. Hem marcat els límits de les terres de conreu, tal com podem descobrir i delimitar en les fotografies aèries de mitjan del segle passat.

4.3.16 Uns masos de Marçà: continuïtats

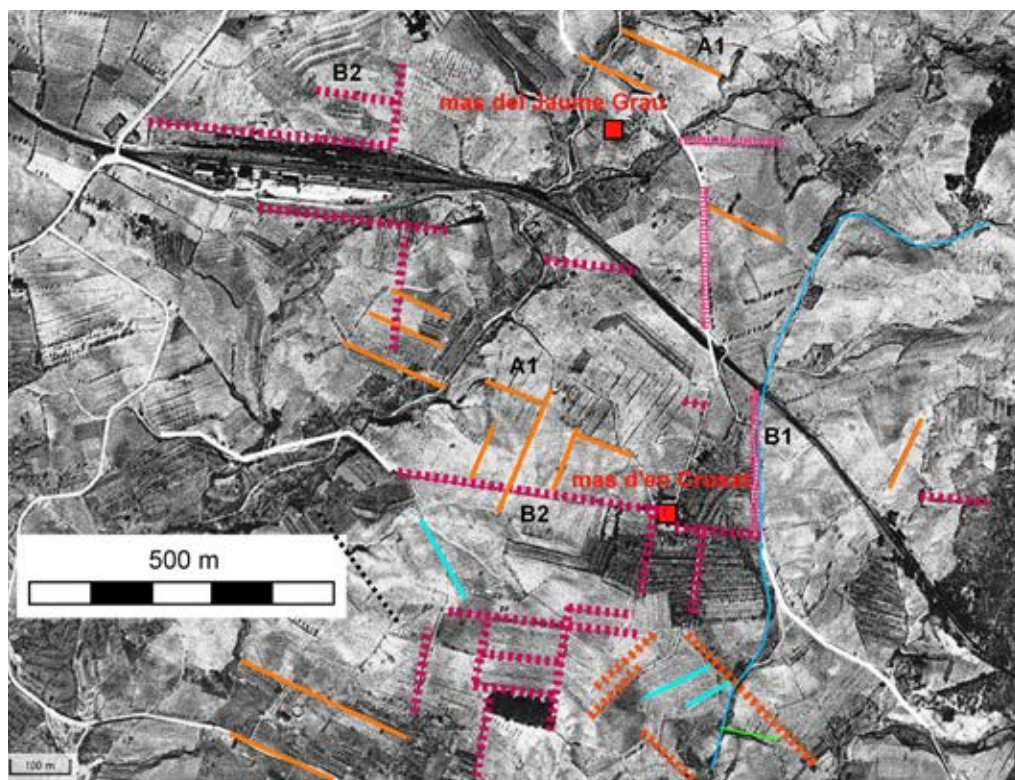

Fig. 4.33. Mapa d'un sector del terme de Marçà, entorn del mas d'en Crusat.

En aquest sector del terme de Marçà veiem, damunt d'una fotografia aèria feta l'any 1956, el lligam que hi ha entre el lloc on es va establir un mas molt possiblement en època medieval i les restes de la parcel·lació de tradició romana. En concret, en el cas del mas d'en Crusat (situat a l'est del poble de Marçà) veiem que el camí que hi porta té la mateixa orientació que la parcel·lació B2. A més, a tot el seu voltant trobem notables restes d'aquesta parcel·lació en els límits de molts camps. Alhora, molts altres parcel·les de terra segueixen l'orientació de la centuriació romana A1. Tot plegat, amb les limitacions que calgui, ens du a pensar que en aquest indret hi hagué una forta continuïtat en l'aprofitament del sòl al llarg dels segles.

4.3.17 El terme de Bellmunt del Priorat

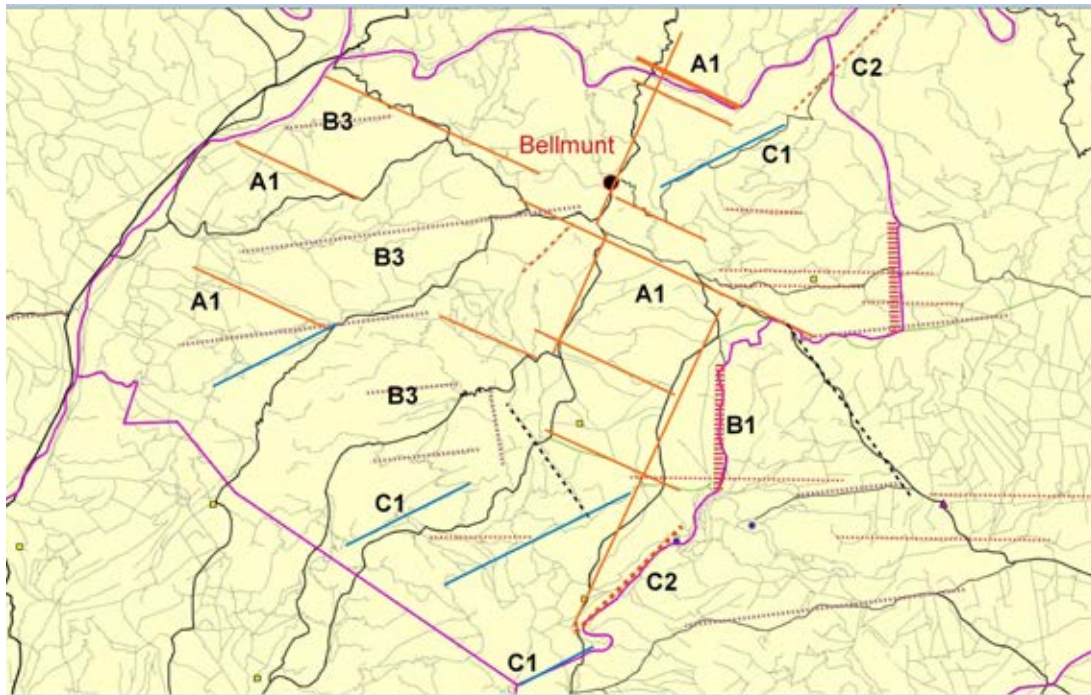

Fig. 4.34. Mapa dels camins i dels límits del terme de Bellmunt

Amb relació als camins i als límits del terme de Bellmunt, podem assenyalar:

- Centuriació A1. El camí que passa per Bellmunt, de nord a sud, segueix l'orientació d'aquesta centuriació romana. També trobem diversos camins que van d'est a oest organitzats d'acord amb aquesta parcel·lació.

- Parcel·lació B1. Alguns límits al sector est del terme de Bellmunt coincideixen amb aquesta parcel·lació.

- Diversos camins secundaris segueixen l'orientació de C1, de C2 i de B3 o de B1.

Fig. 4.35. Mapa del sector meridional del terme de Bellmunt.

Al terme de Bellmunt trobem testimonis de:

- Algunes parcel·lacions de tradició romana (A1 i B1). Són però poc importants. De fet, la zona conreada no és pas gaire extensa.

- Restes d'algunes comes. Especialment al sud, en una zona ara força boscosa.

- Existència de nombrosos masos.

- Cal pensar que la majoria dels camps de conreu eren a l'oest, al costat del riu de Siurana. En aquest sector, les propietats actuals (d'acord amb els mapes cadastrals) comprenen algun camp del riberal i també un petit sector forestal del vessant.

4.3.18 El terme d'Albarca

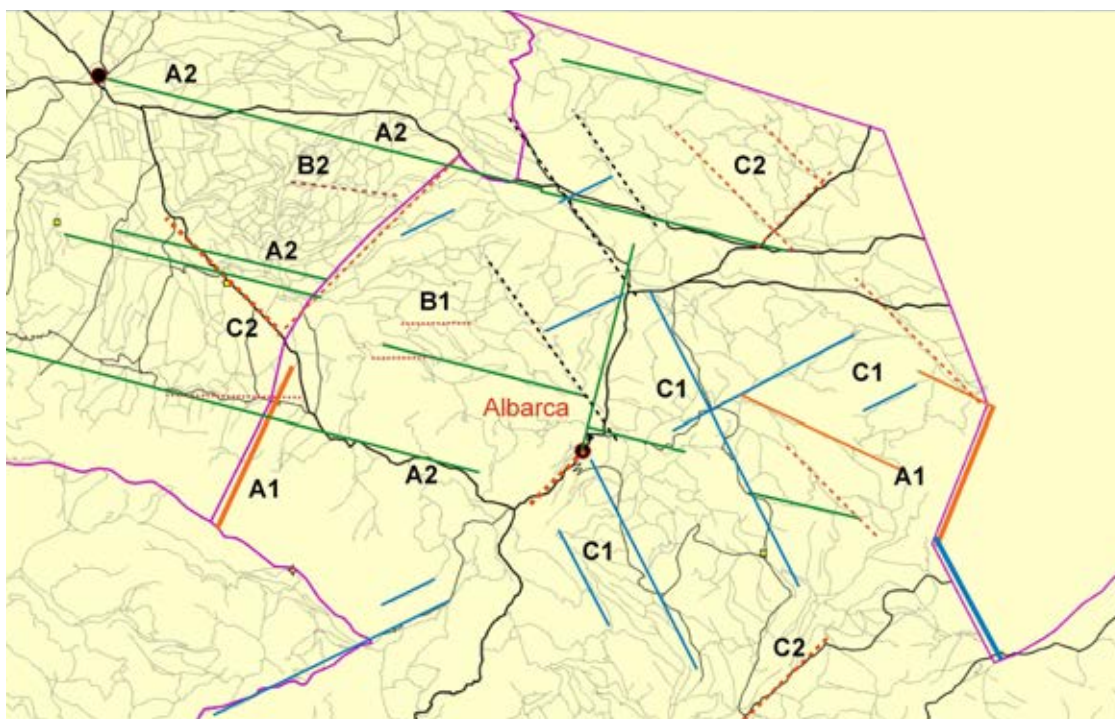

Fig. 4.36. Mapa dels camins i dels límits del territori d'Albarca

Amb relació a aquest municipi i amb relació als següents només farem un comentari dels límits municipals i de l'orientació de les principals vies de comunicació o de la d'alguns camins més secundaris. En primer lloc centrarem l'atenció en el territori d'Albarca, que actualment forma part del municipi de Cornudella de Montsant. Amb relació a aquest terme pobletà podem assenyalar:

- Centuriació A2. La via que entra al poble des del nord segueix aquesta orientació. També un camí que des de la sortida d'Albarca se'n va cap a l'est. Així mateix, la via que des de Prades va cap a Ulldemolins, tot passant pel collet Blanc, també té una orientació que en aquest tram coincideix amb A2.

- Centuriació A1. Alguns límits i alguns camins coincideixen amb aquesta orientació que trobem a tot el Priorat.

- Alguns camins també coincideixen amb les parcel·lacions C1 (blava) i C3 (negra). Trovem així mateix alguns límits amb la mateixa orientació que C1.

- Parcel·lació C2. Potser un límit (a l'extrem nord-oest del municipi) i alguns camins secundaris coincideixen amb C2.

4.3.19 Els termes de Margalef i de la Bisbal de Falset

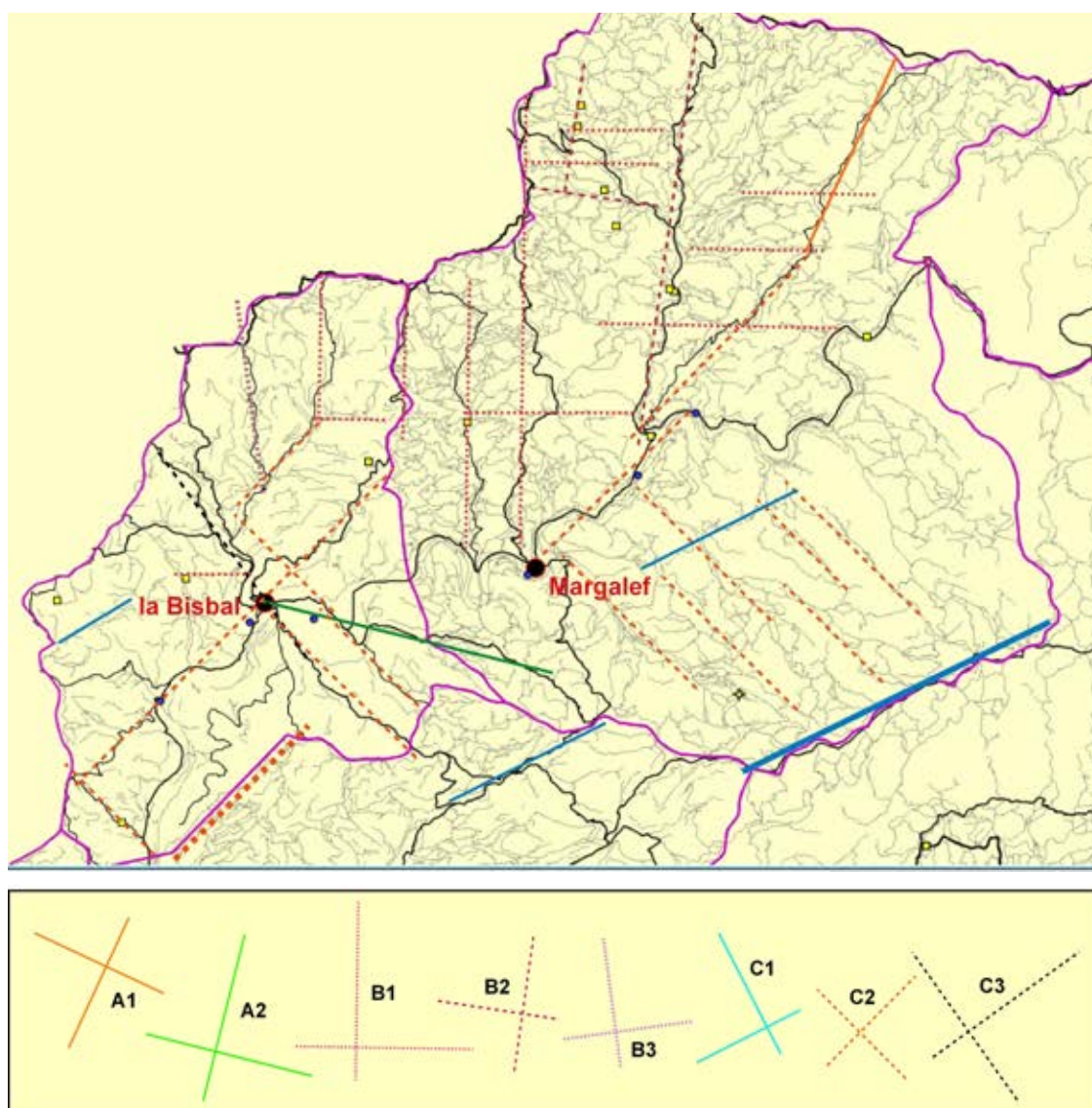

Fig. 4.37. Mapa dels camins i dels límits del terme de Margalef i la Bisbal de Falset

Pel que fa als municipis de la Bisbat de Falset i de Margalef, podem tenir present el següent:

- Parcel·lació C2. El sector meridional dels dos termes s'organitza d'acord amb aquesta parcel·lació. Alguns camins, de vegades secundaris, van de nord a sud, d'acord amb aquesta orientació. Així mateix, el camí que travessa la Bisbal té aquesta orientació i el camí que des de Margalef se'n va cap al nord-est també. Fins i tot, el límit sud del municipi de la Bisbal coincideix amb C2.

- Parcel·lació B1. Al sector septentrional dels dos termes predomina l'orientació B1. És cert que a l'extrem est hi ha un camí que segueix B2 i a la banda més occidental un altre camí que s'orienta segons B3.

- Centuriació A2. El camí que des de la Bisbal se'n va cap a l'est segueix aquesta orientació.

- També trobem alguns límits o camins que segueixen C1 o A1. El límit sud-est, que coincideix amb la serra de la Cogulla, coincideix també amb l'orientació de C1. És possible que sigui una casualitat.

4.3.20 El terme de Torroja del Priorat

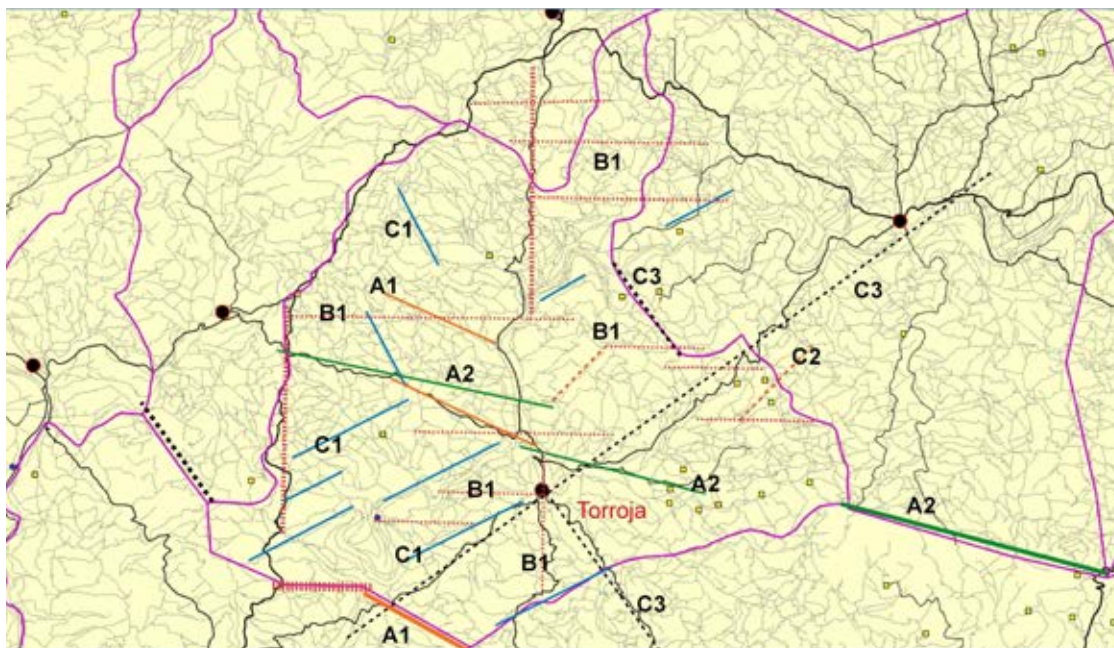

Fig. 4.38. Mapa dels camins i dels límits del terme de Torroja

En darrer lloc, podem centrar l'atenció en els límits i en els camins del terme de Torroja del Priorat.

- Parcel·lació C3. És interessant assenyalar que Torroja és a la cruïlla de tres camins que segueixen la parcel·lació que hem batejat com a C3.

- Parcel·lació B1. Hi ha un eix amb l'orientació B1 que va de nord a sud. També hi ha alguns camins secundaris amb aquesta orientació.

- Parcel·lació C1. Trobem alguns camins, sobretot secundaris, amb aquesta orientació, sobretot a l'oest i al nord de Torroja del Priorat.

- Centuriació A2. Algun camí segueix aquesta orientació que, a més, fa de límit meridional de Poboleda, a l'est de Torroja.

- Centuriació A1. El límit sud-oest i alguns altres camins segueixen aquesta orientació.

4.4. Consideracions preliminars en relació amb La Caracterització del Paisatge Històric

Després de redactar aquestes pàgines i de fer aquests estudis sobre els camins, els límits i els parcel·lars, podem assenyalar les conclusions –provisionals- següents:

1. Les transformacions que es van produir durant els segles de domini romà foren molt profundes i afectaren tot el territori. Moltes terres es reparcel·laren i segurament es van crear noves vies de comunicació. A partir d'ara, no podem limitar la influència romana al Priorat a uns quants topònims (Marçà, Capçanes o Siurana) ni a alguns escassos jaciments estudiats o coneguts. Els treballs fets permeten concloure uns canvis generals i en profunditat a gairebé tots els racons de la comarca. No en sabem però la cronologia. Sí que podem assegurar que quan arribaren els segles medievals (vers el segle VI) les transformacions ja s'havien acabat.

2. En principi, podem identificar l'època altmedieval, de domini visigòtic i islàmic, com l'època en què es conrearen les comes. És possible, encara que no es pugui assegurar, que ja es treballassin abans. El que és però més importants d'aquests sis-cents anys (entre el segle VI i el segle XII) és la continuïtat i la capacitat de mantenir, ben segur que "per interès propi", allò que hi havia d'abans. Els vilars d'època visigòtica i les alqueries o almúnies d'època andalusina s'instal·laren en terres abans treballades. En aquests segles es crearen nous hàbitats o bé sovint s'aprofiten els que hi havia abans. La perduració de la xarxa de vies i de molts marges de camps testimonia aquesta continuïtat.

3. La conquesta comtal va comportar certs canvis, que la documentació escrita ens permet d'entendre més bé. Un dels aspectes importants fou la creació o consolidació del poblament, hàbitat que sovint ha arribat fins a l'actualitat sense gaire modificacions. A més, arran de la repoblació i la distribució de les terres, es crearen "parellades". Fou una reparcel·lació de les terres de conreu de secà i fins i tot de les terres forestals, que encara podem reconèixer en el paisatge actual.

4. Es convenient de poder apropar-nos a detalls, com pot ser el terreny que depenia d'un mas, un espai irrigat, un mas rònec o abandonat, uns límits, etc. A partir de la informació que tenim i a partir de l'estudi a fons de tota la documentació escrita es podrà avançar encara més en el coneixement i l'interpretació del paisatge de la baixa edat mitjana i dels segles moderns i contemporanis.

5. Importància fonamental dels treballs cartogràfics fets a partir de mapes on es reflexi la trama de camins i vies que han existit al llarg dels darrers segles (estudiada per J. Bonales). Això ens ha permès de conèixer i tenir una visió global del territori i de les transformacions que s'hi ha produït en etapes reculades de la nostra història. Molts cops, conèixer la xarxa de vies ens permet de conèixer i entendre més bé el territori i els canvis que s'hi han esdevingut.

6. Interès de fer el mapa de CPH amb un estudi dels elements lineals. S'ha pogut comprovar l'importància que pot tenir analitzar no sols els camins i els límits de camps o peces de terra, ans també els límits cadastrals actuals. Fer aquest mapa és un pas previ i indispensable per a després fer el mapa de CPH del parcel·lari.

7. Realització d'unes primeres proves per fer un mapa de CPH amb l'estudi dels elements parcel·laris. S'han agafat com a municipis on fer la prova els termes de Marçà i de Capçanes, ambdós amb un nom creat en època romana. Com s'esdevé sempre, la base d'aquests treballs és la recerca feta abans sobre el territori, a partir d'una anàlisi i de la comprensió de les formes que han arribat fins a nosaltres i a partir del buidatge, al més exhaustiu possible, de la documentació escrita.

5. Límits senyorials i paisatge històric. De la conquesta comtal el 1153-1154 al fitament del terme del Priorat d'Escaladei el 1628, per *Albert Martínez i Elcacho*

5.1. Introducció

La delimitació de l'espai que conforma el denominat *Priorat-Montsant-Siurana*, que opta a ser declarat Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO, no té un caire administratiu o polític. Els límits proposats per a aquest territori responen, més aviat, a altres factors clarament socials i geogràfics. Per tant, l'extensió que ocupa el *Priorat-Montsant-Siurana* no coincideix amb els límits administratius de cap institució o entitat política. Per tant, per conèixer la realitat actual de les divisions municipals i regionals, cal fixar la mirada enrere i veure com ha anat evolucionant les "fronteres" al llarg dels segles.

A la baixa edat mitjana i principis de l'època moderna, aquest territori va estar estructurat senyorialment, jurisdiccionalment i políticament de forma diferent a l'actual. Així, doncs, amb l'elaboració de l'informe que presentem, s'ha intentat conèixer a fons aquesta realitat i l'evolució que va experimentar durant el període comprès entre els segles XII i XVII. S'ha pres com a referència aquest marc cronològic perquè l'any 1153-1154 es va produir la conquesta comtal cristiana de Siurana, amb la qual cosa, es va reestructurar el territori conquerit en el camp jurisdiccional, econòmic i social. L'altre element que delimita cronològicament l'estudi és la fitació del terme del Priorat d'Escaladei l'any 1628. De fet, el gruix del treball s'ha centrat en buidar el text on es va registrar tot el procés, titulat *Generale fitamentum totius Prioratus Scalae Dei et termini Montis Sancti, actum anno Domini MDCXXVIII*.⁹⁴

Aquesta fitació va consistir en ubicar, reparar o construir de nou fins a 144 mollons. Els quals, per regla general, també estaven acompanyats per una fita i, en alguns casos, per contrafites que servien per indicar la direcció que havia de prendre la línia imaginària que marcava la frontera entre el Priorat d'Escaladei i els termes limítrofes. A través de la ubicació d'aquestes fites sobre el mapa podem conèixer el terme que ocupava el Priorat de la Cartoixa d'Escaladei aquell 1628. A més, per situar cadascun dels mollons i fites es va seguir un recorregut concret que va ser registrat de forma detallada per part d'un escrivà. Les indicacions del qual són les que ens han servit per ubicar cadascun dels punts i, a més, poder localitzar els diversos topònims registrats en el document (serres, tossals, colls, rius, barrancs, camins, partides de terra, coves, clots...). Així, doncs, especialment important ha estat l'anàlisi d'aquest document perquè aporta informació molt valuosa sobre el territori i el paisatge.

Per interpretar la informació recollida i situar els punts i els topònims sobre el mapa ens hem servit dels mapes i les fotografies àrees que posa a disposició dels usuaris, a través d'internet, l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.⁹⁵ A més, també ha estat molt útil en aquest sentit, la consulta de bibliografia específica sobre toponímia

⁹⁴ Arxiu Ducal de Medinaceli (ADM), secció Prades, lligall 25, doc. 534 [microfilm: *Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya (ADMC)*, rotlle 112, fotogrames 546-617].

⁹⁵ <http://www.icgc.cat/> [Darrera consulta: 04/10/2015].

de la zona d'estudi per confrontar, amb les dades aparegudes en d'altres fonts d'arxiu, la ubicació aproximada d'alguns dels topònims citats el 1628.⁹⁶A partir d'aquestes eines d'àmbit geogràfic i la informació recollida en el document, s'ha intentat ubicar cadascun dels topònims que apareixen en el text. En algunes zones, la localització dels punts sobre el mapa ha estat més precisa que en d'altres. Per exemple, quan el límit territorial del Priorat d'Escaladei venia marcat per la carena d'una muntanya o l'espai per on s'escorrien les aigües d'un riu, evidentment, ha estat més fàcil resseguir el recorregut dels responsables de la fitació. En canvi quan els límits orogràfics no són tan clars, s'ha complicat el procediment per poder establir la ubicació de les diferents fites que es van registrar en el document del 1628.

En definitiva, aquest document permet fer un recorregut panoràmic pels territoris que conformaven els límits administratius del Priorat d'Escaladei. Amb la qual cosa, resseguint les indicacions de l'escrivà que va deixar constància de la fitació, es pot tenir una fotografia del paisatge d'aquesta zona a principis del segle XVII. De fet, la fitació del 1628 permet delimitar amb exactitud el terme del Priorat d'Escaladei aquell any i, a més, veure quins eren els termes veïns d'aquesta senyoria monacal. A més, és possible ubicar els topònims geogràfics, conèixer alguns camins importants, els rius i torrents que servien per delimitar els termes, les coves que es trobaven en el recorregut, etc. Aquest document, però, no només és interessant per la recuperació de la toponímia del segle XVII, sinó que també permet analitzar alguns aspectes concrets relacionats amb l'ocupació del territori i la seva gestió. Per exemple, se citen aquells masos localitzats prop dels límits territorials o alguns conreus. La qual cosa també ens ha permès endinsar-nos en el paisatge de l'època. Així, a més d'analitzar els límits polítics, també s'ha intentat plasmar sobre el terreny els diferents usos del sòl o l'aprofitament dels recursos naturals. Aquest terme, pel fet d'estar ubicat al centre del denominat *Priorat-Montsant-Siurana*, esdevé una bona mostra de la realitat que existia a tot el territori que actualment ocupa aquesta demarcació territorial.

5.2. Les fronteres senyorials: de l'època andalusina a la baixa edat mitjana

Bona part del territori que ocupa el *Priorat-Montsant-Siurana* estava integrat, en època de dominació islàmica, dins del districte de Xibràna (la Siurana andalusina). El seu castell (*hisn*), de fet, era el centre administratiu i de control d'un ampli espai. El qual, segons la informació recollida en documents d'època comtal posteriors, havia ocupat un extens territori que comprenia bona part de la comarca actual del Priorat i alguns sectors de les Garrigues, la Conca de Barberà, l'Alt Camp i el Baix Camp (vegeu figura 5.1).

⁹⁶Especialment importants han estat, en aquest context, les obres següents: Ramon PERE ANGLÈS (2010), "Fitament de 1628", *Els Eixarts* 10 (Desembre de 2010), pàg.5-7; Ramon PERE ANGLÈS, Ramon AMIGÓ ANGLÈS (2009 [1997]), *Onomàstica del terme municipal d'Ulldemolins*, Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona; Isabel LLOPIS LLORT (2009 [1994]), *Inventari i estudi dels noms de lloc i persona de l'antic terme d'Albarca (Priorat)*, Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona.

Figura 5.1. El terme del castell de Siurana l'any 1173 (en vermell, els límits del *Priorat-Montsant-Siurana*)⁹⁷

Possiblement, el castell andalusí de Siurana va ser construït al segle IX. Amb posterioritat, cap al segle XI, va esdevenir un punt estratègic en la defensa de la frontera superior d'Alandalús. De fet, l'enclavament encimbellat d'aquest castell, al capdavant d'un territori en què s'hi havien establert assentaments i altres fortificacions menors, va facilitar-ne la defensa davant l'avanç de les tropes comtals cristianes a mitjan segle XII. Entre 1153 i 1154, però, el *hisn* de Xibràna va caure en mans dels comtes de Barcelona.⁹⁸

Per articular i ocupar el territori recentment conquerit, es van anar succeint les concessions de cartes de poblament. Precisament, la carta als futurs pobladors de Siurana va ser atorgada pel comte Ramon Berenguer IV el 29 d'abril del 1153, és a

⁹⁷ Albert MARTÍNEZ ELCACHO (2007), "Organització senyorial i jurisdiccional del comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença a mitjan segle XIV: el paradigma del desmembrament de l'antic terme castral de Siurana" a Jordi BOLÓS (Ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval*, ("Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. IV(2007)"), Universitat de Lleida, Lleida, pàg.254-259.

⁹⁸ Joan J. MENCHÓN (2006), "Necrópolis y husun. Dos aspectos de la arqueología de Tarragona anterior a la conquista feudal", *Sautuola* 12, pàg. 331-348; Ezequiel GORT (1998), "De quan Siurana era Xibràna", *Revista La Carxana* (Albarca) núm.4.

dir, abans que finalitzés la conquesta efectiva del *hisn* de Xibràna.⁹⁹ A aquesta carta de poblament, la van seguir d'altres. Les quals van ser concedides tant pel mateix comte de Barcelona com pel castlà de Siurana o per altres cavallers o senyors menors: Ulldemolins (1166), Falset (1168 i 1191), la Morera (1170), Sant Marcel i Vall de Porrera (1180), el lloc de Gibolhoder (La Figuera) (1182), Cabacés (1185), Montsant (1190), Pradell de la Teixeta (1195 ?), Margalef (1200) i novament a la Vall de Porrera (1201).¹⁰⁰

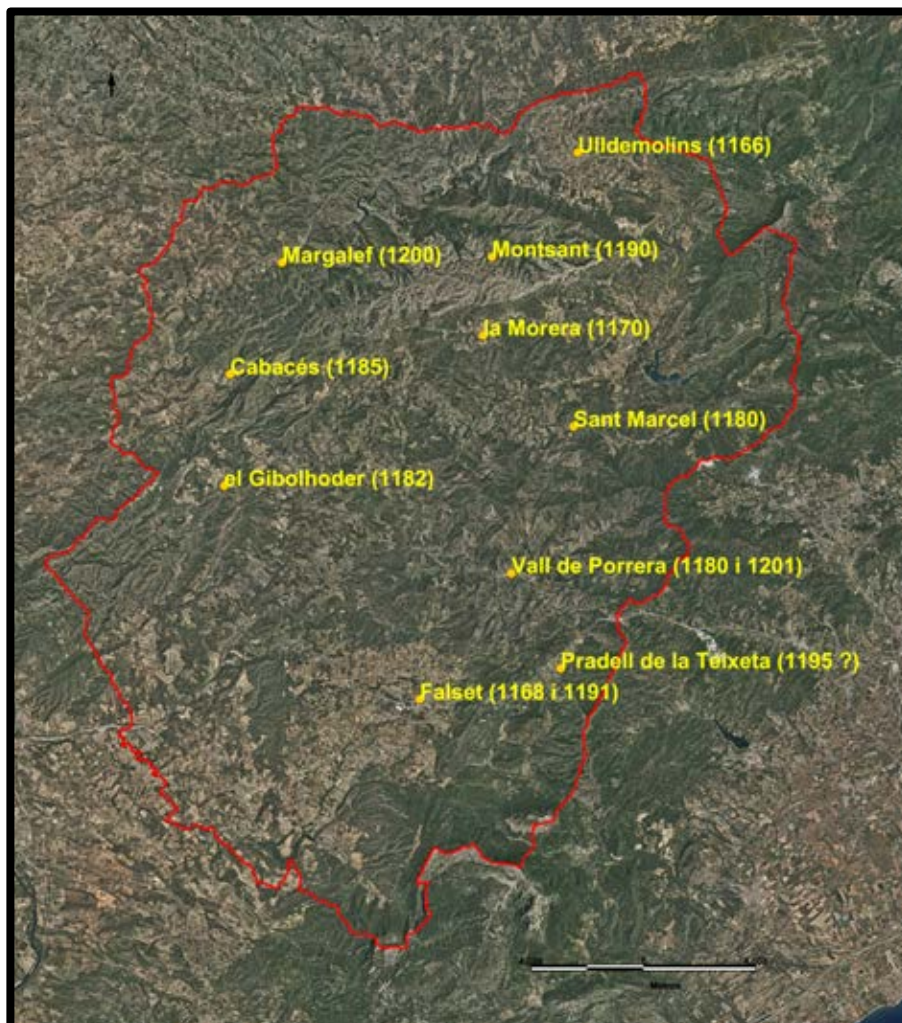

Figura 5.2. Les cartes de poblament concedides durant la segona meitat del segle XII (en vermell, els límits del *Priorat-Montsant-Siurana*)

⁹⁹ Josep Maria FONT I RIUS (1969-1983), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, vol.I (1), doc.94, pàg.147-149. Trobareu la transcripció i traducció al català del document a: J.BOLÒS, E.GORT, J.J.MENCHÓN, (1995), "Castell de Siurana" a D.D.A.A., *Catalunya Romànica. XXI: El Tarragonès. El Baix Camp. L'Alt Camp. El Priorat. La Conca de Barberà*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pàg.386.

¹⁰⁰ Vegeu: Josep Maria FONT I RIUS (1969-1983), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, vol.I (1), doc.128 (pàg.186), doc.133 (pàg.189-190), doc.189 (pàg.262-263), doc.139 (pàg.199-200), doc.161 (pàg.223-224), doc.177 (pàg.245-246), doc.185 (pàg.257), doc.201 (pàg.276-277), doc.211 (pàg.289-290) i doc.213 (pàg.291-293); Josep Maria FONT I RIUS (1969-1983), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, vol.II, doc.395 (pàg.684-686); Vicenç BIETE I FARRÉ (1985), *Cabacés. Documents i escrits*, Ajuntament de Cabacés, Cabacés, pàg.21-25.

A part de conèixer com es va articular el procés d'organització feudal i de colonització del territori, aquest tipus de documents també ens serveixen per conèixer de primera mà les característiques de l'ocupació de l'espai. Així, doncs, aporten informació important sobre la parcel·lació del territori, els tipus de conreus, la ramaderia o l'aprofitament dels recursos naturals i dels béns d'aprofitament comunal. Per exemple, en la carta de poblament de Siurana, el comte va concedir als habitants del lloc "*pascuas et aquas et venationes et chazas et omnes adempramentos de ipsis boscs et de ipsis montanis et de ipsa fusta et de his omnibus que ad usum hominum pertinent et liberos exitus atque introitus ipsis et omnibus eorum peccoribus et animalibus*". D'altra banda, en el document d'Ulldemolins, es fa referència a diverses "*pariliatas*" concedides amb anterioritat a diferents particulars i es parla dels "*ortos*". A més, hi ha una concessió general del terme "*cum pascuis et aquis et vineis omnibus et cum omnibus adempramentis suis*". En la carta de Falset del 1168, la donació general del terme inclou "*boschos et garricis, et pronum et planum, paschuis, lignis, vieductibus et reductibus, aquas aquarum, saxas magnas et minimas (...)*". En el cas de la carta de poblament del Gibolhoder (l'actual poble de la Figuera), la donació és "*cum omnibus ingressibus et egressibus suis et cum directis et pertinentiis, domos videlicet et casales, ortos et ortales, terras cultas et heremas, montes et planos et boschos et ligneamina, similiter prata et pasqua et venationes et piscationes et aquas*". Pel que fa a l'atorgament de Cabacés, es concedeix als pobladors genèricament "*terras cultas et incultas cum montanis et silvis et aquis et paschuis ac venationibus et piscationibus*". El bisbe de Tortosa, que és qui concedeix la carta, però, es reserva "*unum ortum et vineam unam et unum ferragenal*", entre d'altres. En el document referit a Margalef, es fa donació del lloc "*cum omnibus terminis et pertinentiis suis heremis et populatis, cum aquis, pratis, pascuis, silvis et nemoribus, montibus et venationibus, arboribus et ceteris eidem loco pertinentibus*".

Resumint, doncs, la menció de les parellades ("*pariliatas*") al sector d'Ulldemolins mostra com aquesta mesura superficial agrària va servir per repartir i estructurar l'espai conreable. D'altra banda, tot i que no s'han pogut situar amb exactitud, sí que podem conèixer alguns dels tipus de conreus que es van establir a la zona durant la segona meitat del segle XII. Així, doncs, s'esmenten els horts ("*ortos*") i les vinyes ("*vineis*") d'Ulldemolins, l'any 1166. Al Gibolhoder (La Figuera), també es parla dels horts i els hortals ("*ortos et ortales*"). En aquest mateix indret i a Cabacés, segurament per la proximitat del riu de Montsant, a més de la caça ("*venationes*") també es fa referència a la pesca ("*piscationes*"). En el cas de Cabacés, a més, la reserva de camps de conreu que hi fa el bisbe de Tortosa mostra la varietat de cultius: un hort, una vinya i un farraginal ("*unum ortum et vineam unam et unum ferragenal*"). Amb relació a la ramaderia, a la carta de Siurana, s'hi esmenta la lliure circulació del bestiar i dels animals ("*peccoribus et animalibus*"). Finalment, pel que fa als béns d'aprofitament comunal, és palpable la gran importància dels llocs de pastura a la zona ("*pascuas*"), les aigües ("*aquas*") i els recursos que es podien obtenir dels boscos ("*boschos*", "*silvis et nemoribus*", etc.). De fet, es parla directament dels emprius ("*adempramentos*").

La concessió de cartes de poblament s'emmarca, per tant, en un procés de reorganització feudal del territori ocupat. D'aquesta manera, després de la conquesta comtal cristiana del 1153-1154, el suposat terme d'època andalusina del castell de

Siurana es va anar desmembrant paulatinament.¹⁰¹ D'aquesta manera, es va anar reestructurant i colonitzant el territori a partir de la creació i desenvolupament de diversos dominis senyorials. A la zona que ens ocupa, bona part de la qual havia estat plenament integrada dins del territori de l'antic terme castral de Siurana, es van anar configurant diferents senyories durant les centúries venidores: la baronia de Cabacés, la baronia d'Escornalbou, la baronia d'Entença, el Priorat de la Cartoixa d'Escaladei i, finalment, el comtat de les Muntanyes de Prades.¹⁰² Precisament, va ser l'any 1324 quan el comte-rei Jaume II *el Just* va crear el denominat comtat de les Muntanyes de Prades. Amb la qual cosa, el monarca va aglutinar sota la regència d'un dels seus fills bona part d'aquests dominis senyorials, monacals i eclesiàstics. En aquest extens domini comtal, que ocupava una extensió molt més àmplia de la que ocupa el *Priorat-Montsant-Siurana*, però, les senyories menors que en formaven part van continuar gaudint d'una jurisdicció pròpia i de certa autonomia dins del marc comtal (vegeu figura 5.2).

¹⁰¹ Albert MARTÍNEZ ELCACHO (2007), "Organització senyorial i jurisdiccional del comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença a mitjan segle XIV: el paradigma del desmembrament de l'antic terme castral de Siurana" a Jordi BOLÓS (Ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval*, ("Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. IV(2007)"), Universitat de Lleida, Lleida, pàg.227-281.

¹⁰² Eduard VIVES TORO, Jordi CARREÑO AMORÓS (1999), "Introducció a l'estructuració i organització del territori a la comarca del Priorat (segles XII-XIV)", *Estudis Prioratins* 1 (1999), pàg.79-149.

Figura 5.3. Dominis i entitats jurídiques que es van integrar a la nova senyoria comtal el 1324 (en vermell, els límits del *Priorat-Montsant-Siurana*)¹⁰³

Entre els dominis senyorials esmentats, cal destacar-ne el Priorat de la Cartoixa d'Escaladei. Aquesta institució monacal, que ocupava el territori central del *Priorat-Montsant-Siurana*, de fet, dóna nom a la comarca actual (el Priorat). Va ser a finals del segle XII quan es va fundar el monestir d'Escaladei a l'actual terme municipal de Poboleda. Aquest establiment esdevenia la creació de la primera comunitat de

¹⁰³ Vegeu, per conèixer més a fons els límits territorials i els àmbits jurisdiccionals del comtat de les Muntanyes de Prades a mitjan segle XIV: Albert MARTÍNEZ ELCACHO (2007), "Organització senyorial i jurisdiccional del comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença a mitjan segle XIV: el paradigma del desmembrament de l'antic terme castral de Siurana" a Jordi BOLÓS (Ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval*, ("Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. IV(2007)"), Universitat de Lleida, Lleida, pàg.238-254.

monjos de l'orde cartoixana a la península Ibèrica. Pocs anys després de la fundació, però, la comunitat de monjos de Santa Maria d'Escaladei van decidir abandonar l'emplaçament inicial i es van traslladar a la Coma Pregona, al terme de la Morera de Monsant. És a dir, es va situar el santuari al lloc on avui en dia trobem les restes monumentals de l'antic monestir. Pel que fa als dominis territorials de la cartoixa, l'abat d'Escaladei va governar un ampli territori ja des de principis del segle XIII. Aquest bast domini comprenia, pràcticament, la totalitat dels actuals termes municipals de la Morera de Monsant, la Vilella Alta, Torroja de Priorat, Poboleda i Gratallops. Al qual posteriorment, l'any 1263, s'hi van afegir els territoris que avui en dia ocupen el terme municipal de Porrera.¹⁰⁴ D'aquesta manera, es configurava el bloc territorial principal del domini eclesiàstic que, com hem vist en la figura anterior, s'inclouïa dins dels dominis del nou comte de les Muntanyes de Prades.

A cavall entre la baixa edat mitjana i l'edat moderna, al territori que ocupa el *Priorat-Montsant-Siurana*, hi havia diferents entitats senyoriales que configuraven un panorama heterogeni. Malgrat que el comtat de les Muntanyes de Prades aglutinava bona part d'aquest territori, sota la regència principal del comte, les entitats monacals i eclesiàstics menors que en formaven part disposaven de poder feudal, rendes i jurisdiccions importants. I, per tant, gaudien de certa autonomia. A més a més, una franja del que s'ha convingut a denominar *Priorat-Montsant-Siurana*, a la part sud-est d'aquest espai, no pertanyia al comte de Prades. Ans al contrari, aquest lloc era de l'arquebisbe de Tarragona i del monestir del castell d'Escornalbou (vegeu figura 5.3). Aquesta realitat senyorial i jurisdiccional, creada amb la implantació del comtat de les Muntanyes de Prades a la zona el 1324, es va mantenir vigent —amb alguns canvis puntuals, com l'abandonament del monestir de Bonrepòs l'any 1452—¹⁰⁵ fins a la desaparició dels senyoriis al segle XIX.

¹⁰⁴ Ezequiel GORT (1991), *Història de la Cartoixa de Scala Dei*, ("Col·lecció Tostemps, 27"), Fundació d'història i art Roger de Belfort, Reus.

¹⁰⁵ La supressió del monestir de Bonrepòs va comportar més d'un conflicte senyorial i territorial entre la Cartoixa d'Escaladei i el monestir de Santes Creus. Vegeu, per exemple: Pere ANGUERA, M. ARAGONÈS I VIRGILI (1985), *El Priorat de la Cartoixa d'Escaladei (Notes històriques. El nom i els límits del Priorat)*, ("Col·lecció Tostemps, 15"), Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, Santes Creus, pàg.37; Ezequiel GORT JUANPERE (1991), *Història de la Cartoixa de Scala Dei*, ("Col·lecció Tostemps, 27"), Fundació d'història i art Roger de Belfort, Reus, pàg.202-207.

Figura 5.4. Els límits senyorials, a partir de la primera meitat del XIV, dins dels límits del territori que ocupa el *Priorat-Monsant-Siurana* (en vermell)¹⁰⁶

Durant l'edat mitjana i la primera edat moderna, per tant, el territori que conforma el *Priorat-Monsant-Siurana* no va formar, en conjunt, cap demarcació política ni jurisdiccional específica. En altres paraules, cap entitat senyorial va aglutinar tot l'espai físic que ocupa el marc territorial que opta a ser Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO. Per tant, la manca de referents senyorials històrics

¹⁰⁶ Aquest mapa s'ha elaborat a partir de la informació recollida en un document datat, aproximadament, entre 1342 i 1349. En trobareu la transcripció a: Albert MARTÍNEZ ELCACHO (2007), "Organització senyorial i jurisdiccional del comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença a mitjan segle XIV: el paradigma del desmembrament de l'antic terme castral de Siurana" a Jordi BOLÓS (Ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval*, ("Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. IV(2007)"), Universitat de Lleida, Lleida, pàg.277-281.

d'època medieval i moderna que ocupessin només el territori estudiat fa que la cohesió d'aquest espai físic estigui clarament determinada per les característiques geogràfiques del mateix. Precisament, un dels termes centrals, el del Priorat de la Cartoixa d'Escaladei, ens serveix en aquest cas per definir i descriure el territori i el paisatge del *Priorat-Montsant-Siurana* al primer terç del segle XVII i, indirectament, conèixer realitats anteriors.

5.3. Els límits del Priorat d'Escaladei el 1628

5.3.1. El fitament i l'aprofitament dels límits naturals

La fitació del Priorat d'Escaladei, registrada en el citat anteriorment *Generale fitamentum totius Prioratus Scalae Dei et termini Montis Sancti*,¹⁰⁷ ens mostra una fotografia del paisatge i dels elements geogràfics que servien per delimitar-ne el terme el 1628. Per una qüestió pràctica, l'escrivà va registrar el nom de tots els referents que van ser útils per deixar constància escrita dels diferents llocs on es van trobar, refer o construir de nou els diferents mollons i fites que van servir per delimitar el dit priorat. Aquesta descripció acurada del recorregut pels confins d'aquest priorat permet reconstruir-ne detalladament els límits i conèixer també el terme de Montsant, que fou adquirit per la Cartoixa d'Escaladei després de la desaparició del monestir de Bonrepòs. Amb la informació recollida, a més, també es poden resseguir els diferents termes i senyories que limitaven amb el domini eclesiàstic prioratí.

Alguns dels topònims citats el 1628 s'han conservat i és possible situar-los amb exactitud. En canvi, d'altres no han perviscut i és més difícil ubicar amb certesa cadascun dels punts sobre el mapa. Precisament, en el document podem comprovar que alguns topònims citats en aquella data ja havien canviat de nom. Així, en algun cas, es fa referència al nom que rebia un determinat lloc aquell 1628 i també s'exposa el que tenia "antigament" (fites 2, 9bis, 10, 11, 19, 20, 27, 28, 29, 34, 45, 108, 135 i 139). En tot cas, les descripcions del territori que presenta l'escrivà que va registrar la fitació permeten conèixer el nom que tenien alguns espais o llocs concrets el 1628. Per posar-ne un exemple, entre molts d'altres que se'n podrien destacar, tenim el cas del "tossal dit de na Gual" (fita 73). El qual, actualment, es coneix amb el nom de "Molló Alt". Precisament, el topònim actual ja denota que allí hi ha, o hi havia, una fita. També és simptomàtic, en aquest context, el nom del lloc on es va iniciar la fitació del segle XVII: "lo cap de la montanya dita la Curulla del Bosch, vulgarment dit del Archebisbe" (fita 1). Un pic que, avui en dia, es coneix com "lo Molló" i que, per extensió, dóna nom a tota la "Serra del Molló".

Les diferents fites registrades estan numerades correlativament en el document del 1628. Per tant, es poden individualitzar. Se'n comptabilitzen fins a 144 entrades, però, de fet, són una menys perquè la primera i la última són la mateixa. Simplement, en la darrera entrada, es deixa constància que el límit es tanca al mateix lloc on s'havia iniciat la fitació un temps abans. Val a dir que, en general, la fitació segueix els límits municipals actuals. Hi ha dues zones, però, que trenquen aquesta tendència per raó

¹⁰⁷ ADM, secció Prades, lligall 25, doc. 534 [microfilm: *ADMC*, rotlle 112, fotogrames 546-617].

del fitament del terme de Montsant. El qual ocupava bona part de l'actual terme municipal de la Morera de Montsant i una porció del d'Ulldemolins (vegeu figura 5.5).

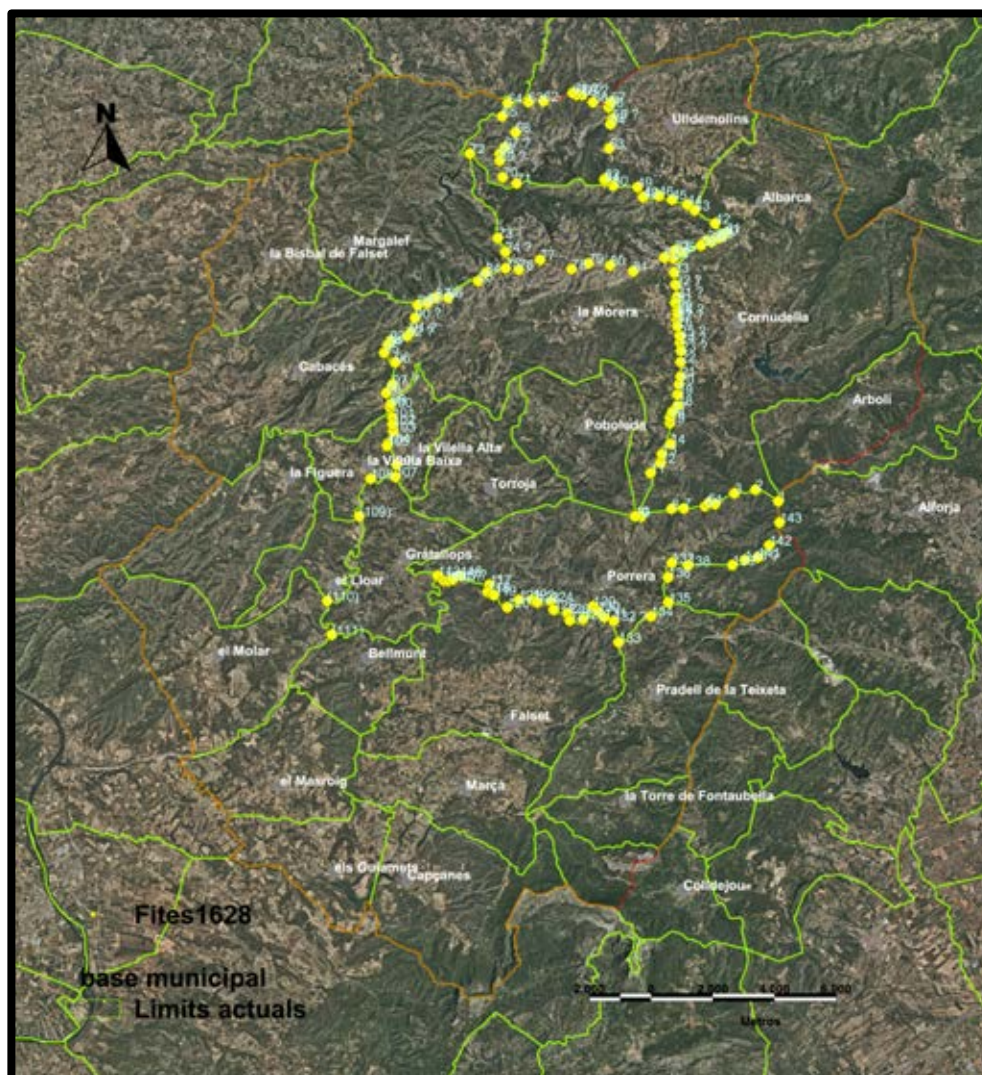

Figura 5.5. Les fites i mollons que delimitaven el Priorat de la Cartoixa d'Escaladei el 1628

Són els accidents geogràfics, majoritàriament, els que esdevenen parts intrínseques dels límits. És a dir, sobretot va ser el paisatge i l'orografia del terreny allò que va ajudar a teixir les limitacions del terme prioratí. En aquest sentit, cal remarcar que és evident que el terme esbossat el 1628 tenia un origen molt més antic perquè, en molts casos, l'actuació dels responsables de la fitació va ser la reparació i el condicionament d'antigues fites i mollons que estaven en mal estat de conservació. Per norma general, eren les "summitats" (els cims) de les serres i muntanyes allò que esdevenia límit natural i, a la vegada, administratiu dels diferents termes. En concret, es deixa clar en la descripció del 1628 que, des del cim, l'aiguavessant que tendia cap a un costat pertanyia a un terme i l'altra vessant corresponia al terme contigu. Així, doncs, aquests límits orogràfics fixes, perdurables al llarg dels segles, van servir de base. Per tant, podem aventurar-nos a afirmar que els límits administratius entre les diferents viles i llocs que se citen en el document, possiblement, tenen origen després de la conquesta comtal cristiana del territori cap a mitjan segle XII; o, potser,

abans. Entre d'altres, el terme medieval de Falset —el qual incloïa els actuals termes municipals de Falset i Bellmunt del Priorat— podria servir d'exemple perquè els límits territorials que en marquen l'extrem a la part nord sembla que coincideixen, tant en la carta de poblament del 1168,¹⁰⁸ com en el document de fitació del Priorat d'Escaladei datat el 1628. En definitiva, creiem que molts d'aquests límits administratius van restar inalterables durant segles. La qual cosa es produeix amb indiferència del senyor feudal a qui pertanyés el territori o qui n'exercís la jurisdicció. A més, conceptualment i visualment —per les fites i mollons— la població del territori havia de ser conscient d'aquestes divisions. Per exemple, en un dels passatges del document del 1628, en fer referència a un dels llocs on es va situar un dels mollons (“dalt al tosal vulgarment dit dels Pichs”), s'exposa que “lo dit tosal se vey a moltes parts” (fita 103). Per tant, és una referència paisatgística que dóna mostra de la ubicació general del tosal i de la perspectiva que se'n tenia. Aquest detall, doncs, ens acostava al paisatge de l'època.

5.3.2. El terme de Montsant

El Montsant, com hem exposat anteriorment, tenia terme propi. Precisament, el document que s'ha conservat sobre la fitació del 1628 també recalca aquesta realitat en el títol, citant els dos termes: *Generale fitamentum totius Prioratus Scalae Dei et termini Montis Sancti*. En el text, a més, és ben clar el perímetre dels límits del Montsant (vegeu figura 5.6).

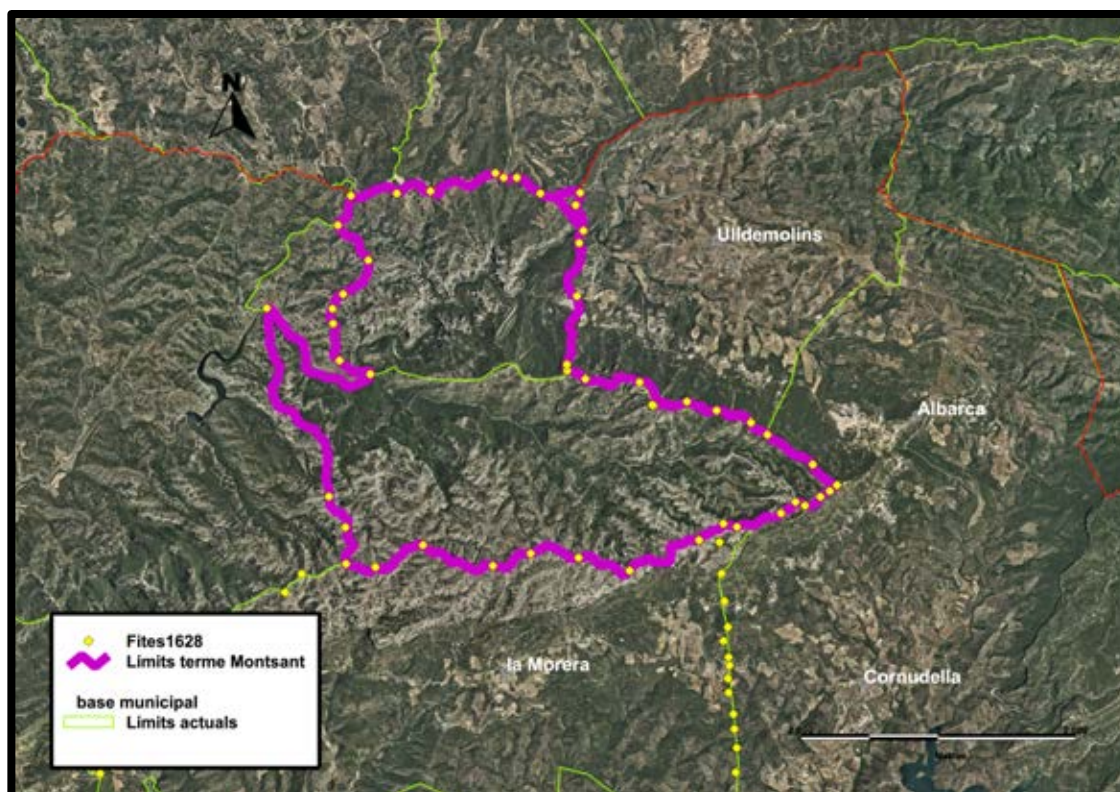

Figura 5.6. Els límits del terme de Montsant el 1628

¹⁰⁸ Josep Maria FONT I RIUS (1969-1983), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, vol.I (1), doc.133, pàgs.189-190.

No deixa de sorprendre aquesta individualització del terme de Montsant en una fitació del Priorat de la Cartoixa d'Escaladei. Més, si tenim en compte que, en el document del 1628, s'especifica clarament que "lo terme de Montsant que és del dit Monastir de Escaladei" (fita 35). Aquesta circumstància, segurament, té la raó de ser en el fet que el monestir d'Escaladei va adquirir el terme de Montsant durant la segona meitat del segle XV, després de la desaparició del monestir cistercenc de Bonrepòs el 1452. Una adquisició que no va estar exempta de polèmica i de disputa entre el monestir cartoixà i el monestir cistercenc de Santes Creus, a més de generar conflictes territorials amb Cornudella i Ulldemolins. Possiblement, com a conseqüència d'aquestes disputes i per evitar futures suspicàcies, l'any 1499, el prior d'Escaladei va manar que s'emetés la còpia d'un document anterior que delimitava el Montsant quan pertanyia a Bonrepòs. En aquesta còpia, se'n van transcriure literalment els límits territorials i, a més, s'hi va dibuixar un mapa en color que els representava de forma acurada, amb la ubicació de diferents topònims.¹⁰⁹ A la vista del text que detalla les confrontacions del terme de Montsant i el dibuix que ho representa, cal assenyalar que els límits són plenament coincidents amb els que es plasmen en la fitació del 1628. Per tant, fins i tot, és possible que la construcció i plantada d'alguns dels mollons i fites que apareixen en aquest document de principis del XVII es remuntés a l'època en què aquest sector del *Priorat-Montsant-Siurana* era de titularitat del monestir de Bonrepòs, abans de la seva desaparició definitiva el 1452.

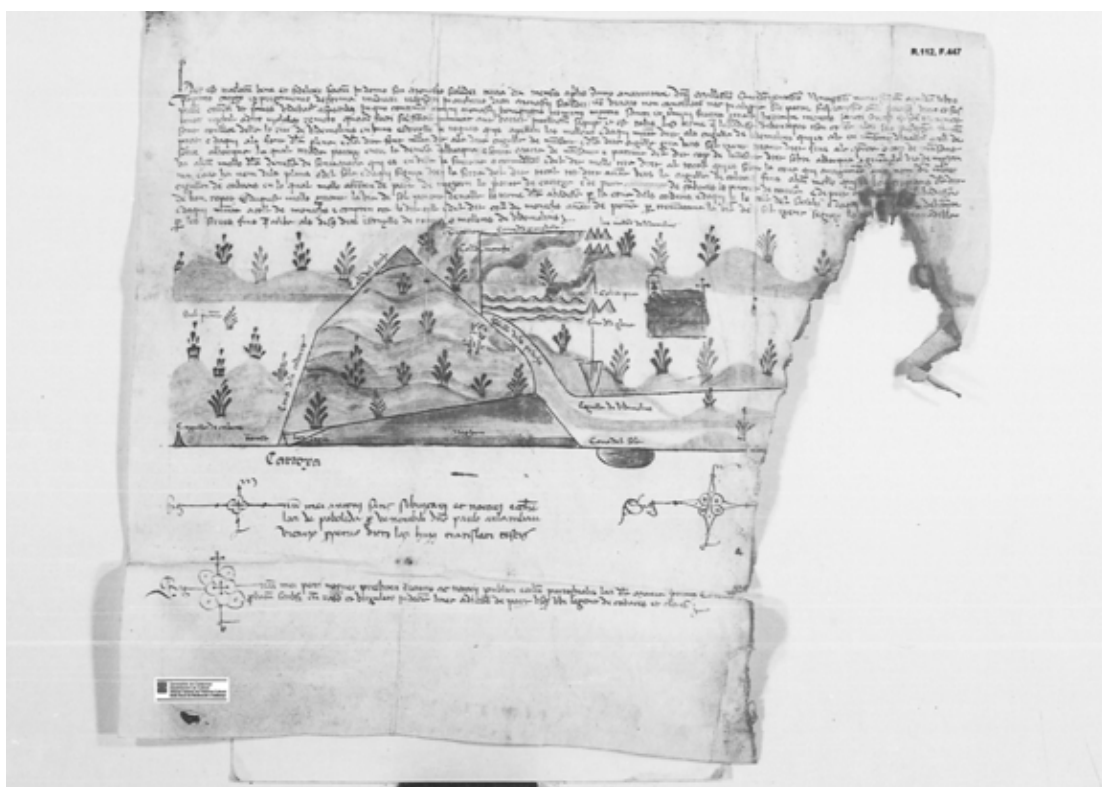

Figura 5.7. Un mapa de Montsant de l'any 1499 ¹¹⁰

¹⁰⁹ Vegeu: Ezequiel GORT, Salvador PALOMAR; "Un mapa de Montsant del segle XV", *La Carxana*, núm.14 (estiu 2009), pàg.23-29.

¹¹⁰ ADM, secció Prades, lligall 25, doc.núm.527 [microfilm: ADMC, rotlle 112, fotograma 447]. Publicat a: Ezequiel GORT, Salvador PALOMAR; "Un mapa de Montsant del segle XV", *La Carxana*, núm.14 (estiu 2009), pàg.23-29.

5.3.3. L'orografia del terreny: un paisatge de muntanya

Amb l'estudi de la toponímia del 1628, es constata un fet que és evident i notori avui en dia. Bona part del territori que ocupa el denominat *Priorat-Montsant-Siurana* és muntanyós. A mesura que avança la fitació, es pot comprovar com hi ha diversos i diferents noms de serres, comes, tossals, colls, baixests, graus, torrents, barrancs, etc. La toponímia relacionada amb el paisatge de muntanya és molt abundant. De fet, el nombre de noms de tossals destaca per damunt de la resta (vegeu figura 5.8). A més, a la zona sud-oest del terme d'Escaladei, on no se cita pràcticament cap tossal, els límits venen definits pel curs dels rius Montsant i Siurana. És a dir, pràcticament, no es fa referència a cap topònim en aquesta àrea perquè el riu esdevé l'element geogràfic més clar i precís per delimitar els termes. En paraules de l'escrivà que va registrar la fitació, "lo dit riu de Montsant és la verdadera divissió del dit fitament y no·y ha cossa que permanesca més ni sia de major senyal y evidència" (fita 109). L'abundància de topònims de tossals, segurament, és deguda al fet el document del 1628 està relacionat amb la fitació del terme i, en molts casos, l'orografia muntanyosa marca les línies per on passen els límits del Priorat d'Escaladei. En altres paraules, la partició del territori està marcada per límits naturals. En tot cas, és molt significatiu l'elevat nombre de tossals als quals es fa referència en el text.

Altrament, és destacable comprovar com algunes muntanyes i tossals tenen noms diferents en funció de la vessant des de la qual es miressin. Per exemple, en fer referència al sisè molló que es va localitzar (fita 6), s'exposa que el tossal en el qual es va posar la fita corresponent s'anomenava "tossal de la coma de l'Hort" per la part del Priorat (al terme de Porrera) i era conegut amb el nom de tossal "de la Espigola" per la part del comtat de les Muntanyes de Prades (al terme de Cornudella). Així mateix, el "tossal dels Plans" a la part del Priorat, era conegut amb el nom de tossal de "la Comatornera" a la part del comtat (fita 7). Aquesta situació es repeteix en algunes altres referències més (fites 8, 9 i 128) i responia al fet que la fitació va ser realitzada amb la presència de persones provinents dels diferents termes que confrontaven amb el Priorat d'Escaladei, escollides per la universitat corresponent o en nom del senyor jurisdiccional de cada territori. Així, doncs, en alguna ocasió, les diferents aiguavessants d'un mateix cim podien tenir noms diferents. Aquesta dualitat toponímica es pot explicar pel fet que els topònims es van crear i van evolucionar en funció de les divisions territorials, molt anteriors i hereves de la reestructuració del territori després de la conquesta comtal cristiana de mitjan segle XII; o, potser, d'abans.

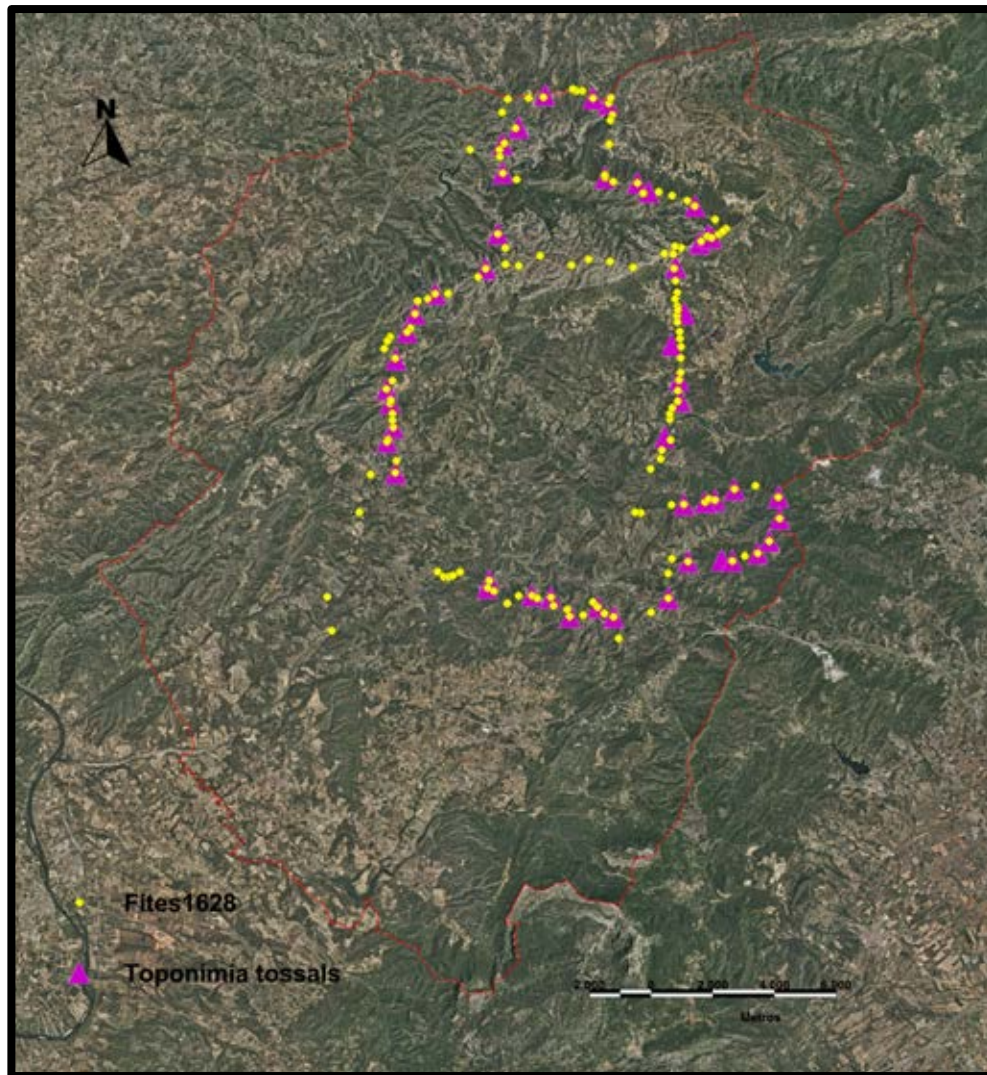

Figura 5.8. Els tossals citats en el fitament del 1628

Finalment, un altre dels elements que denota que estem davant d'un paisatge de muntanya són les coves. Les quals, molt probablement, tenien propietaris individuals perquè la majoria de topònims són nominals. Per tant, devien tenir un ús privat, ja sigui per guardar-hi bestiar o bé com a lloc d'hàbitat ocasional.

5.3.4. Les vies de comunicació

Al llarg del document de fitació del terme del Priorat d'Escaladei i de Montsant, també s'utilitzen com a elements de referència alguns camins que enllacen diversos punts del territori. De fet, algunes fites i/o mollons s'ubiquen en la intersecció entre la línia imaginària que marcava el límit d'un terme i un d'aquests camins. Per tant, les vies de comunicació citades en el document del 1628 traspassen, sovint, les fronteres polítiques i van, fins i tot, més enllà dels límits del *Priorat-Montsant-Siurana*. En definitiva, els camins són l'eix vertebrador del territori, al marge dels límits senyorials i jurisdiccional. La llista de camins citats en la fitació del Priorat d'Escaladei és la següent (amb indicació del número de fita on se cita cada camí):

- “camí general que va de Porrera a Cornudella” (fites 10, 11, 12, 13, 14 i 15)
- “camí general que va del Camp [*de Tarragona*] a la vila de Poboleda” (fita 15)
- “lo camí que va de la Morera al Camp [*de Tarragona*]” (fita 17)
- “lo camí qui va de Poboleda als dits Massos” [*masos d'en Sans, d'en Revull i d'en Ferrer, al terme de Cornudella*] (fita 19)
- “lo camí qui va de Poboleda a Cornudella” (fites 21 i 22)
- “camí qui va de la Morera a Cornudella” (fita 29)
- “lo camí general qui va de Prades a la Morera” (fita 30)
- “lo camí que va de Albarca a Cabacés” (fites 35, 36, 82 i 84)
- “camí que puja de la vila de Cornudella a Nostra Senyora de Monsant” (fita 39)
- “lo camí qui ve de Ulldemolins a la Capella de Nostra Senyora de Montsant” (fita 42)
- “lo camí que puja de la hermita de Santa Magdalena y va a la cova del Parral” (fita 50)
- “camí que va al Exart” (fita 55)
- “camí real qui va de Ulldemolins a la Granadella” (fites 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 i 64)
- “camí que va al mas dels Franchs” (fita 60)¹¹¹
- “camí que devalla al riu de Monsant” (fita 78)
- “un camí que va de Margaleff al monastir de Scaladei” (fita 93)
- “camí per avuy vulgarment dit de la hereta” (fites 106 i 107)
- “camí que va de Tarroja a Falcet” (fites 119 i 120)
- “lo camí real que va de Porrera a Falcet” (fita 131)
- “lo camí dit de la Sentiu” (fita 131)

¹¹¹ El mas dels Francs es trobava al terme de Juncosa. Vegeu: Ramon PERE ANGLÈS, Ramon AMIGÓ ANGLÈS (2009 [1997]), *Onomàstica del terme municipal d'Ulldemolins*, Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, pàg.202. Per tant, pel fet de ser un camí que transcorre per fora dels límits del territori que ocupa el *Priorat-Montsant-Siurana*, no s'ha representat en el mapa que mostra les vies de comunicació citades en la fitació del 1628.

- “camí real que va de Porrera al Camp de Tarragona” (fita 134)

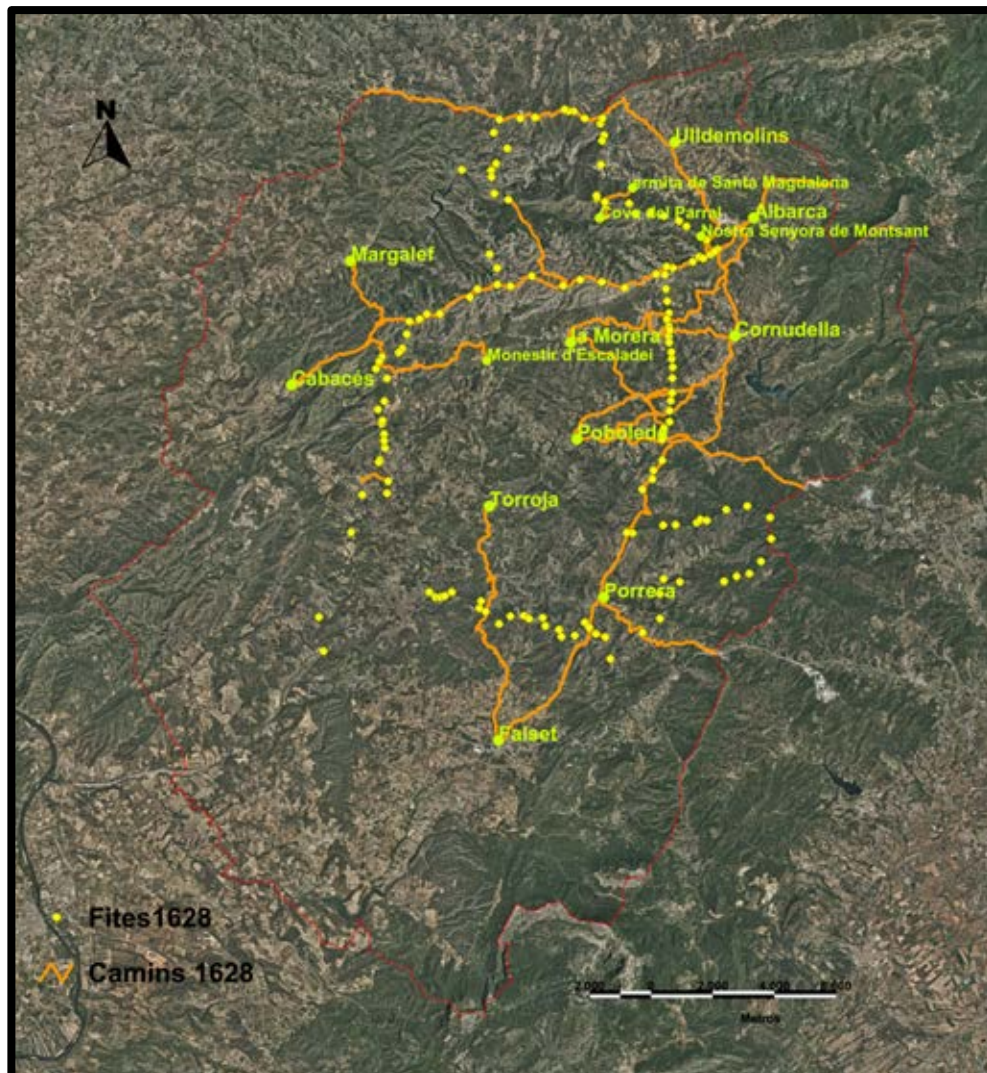

Figura 5.9. Els camins citats en el fitament del 1628

5.3.5. L'explotació dels recursos naturals

Si analitzem a fons tota la informació que ens aporta la fitació del 1628, també es poden conèixer algunes característiques de l'explotació dels recursos naturals. Per exemple, en una determinada zona, es descriu com l'abandonament d'una vinya havia convertit aquelles terres en ermes i hi havien crescut, fins i tot, alguns pins: “lloch a ont se diu ere estada la vinya d'en Ermangau y, per avuy, és terra herma ab alguns pins” (fita 28). Aquesta descripció, que és l'única d'aquesta índole malauradament al llarg del document, permet veure com va evolucionar l'ocupació i l'explotació del territori. Encara que sigui una referència puntual és interessant perquè mostra una realitat anterior a la fitació del 1628.

Les referències a explotacions agrícoles o tipus de conreus són poques però descriuen un panorama variat, en diferents zones dels límits del Priorat de la Cartoixa

d'Escaladei, on hi són presents oliveres, avellaners, vinyes, horta, trossos i altres conreus (fites 15, 19, 28, 99, 108, 125, 129, 130, 131 i 134). Altrament, també és destacable el fet que hi havia una concentració de boscos entre Gratallops, Porrera i Falset (vegeu figura 5.10). De fet, no es poden menystenir els boscos com a font de recursos importants: llenya, bigues, carbó, caça, recol·lecció, etc.

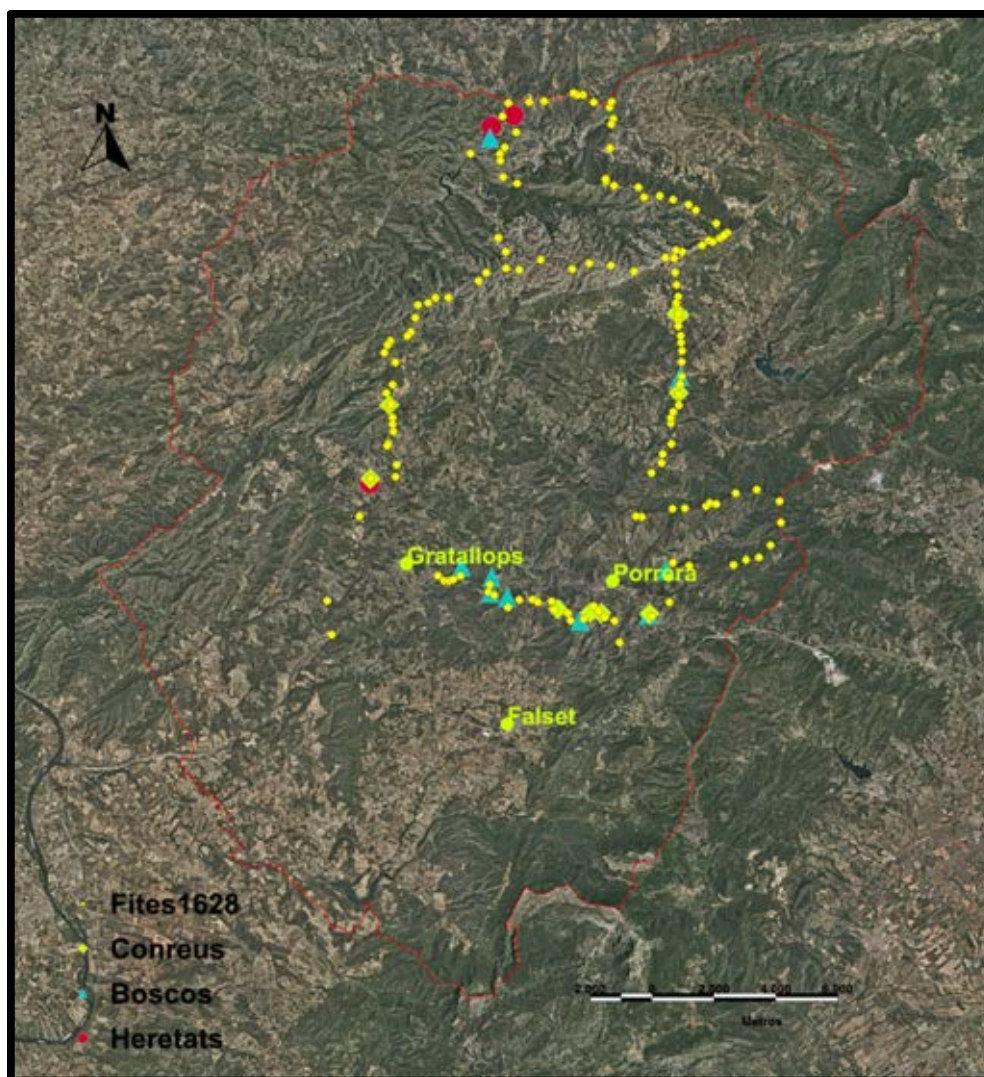

Figura 5.10. L'exploració dels recursos naturals als límits del Priorat d'Escaladei el 1628

No s'ha d'oblidar tampoc la importància que va tenir la ramaderia a la Serra de Montsant.¹¹² De fet, encara que pocs, hi ha diversos topònims que hi estan relacionats. És el cas, per exemple, de les deveses (fites 36, 43, 63, 64, 65, 69, 71, 72 i 73), els corrals (fites 29, 31 i 54) o el cas d'una pleta (fita 43).

¹¹² Albert MARGALEF (2011), "Història i etnografia dels pastors i la ramaderia a Montsant", *La pastura a la muntanya mediterrània: gestió i patrimoni* ("Actes VI Jornades del Parc Natural de Montsant, La Morera de Montsant, del 30 de març a l'1 d'abril de 2011"), Generalitat de Catalunya–Parc Natural de la Serra de Montsant, pàg.23-34.

Finalment, també és destacable la menció de la col·locació d'una fita a "la summitat del tossal dit del Cros de l'Argent" (fita 141). Aquesta al·lusió clara a l'explotació d'una mina ("cros") d'argent, als confins del terme de Porrera, es pot relacionar amb la llarga tradició minera d'aquest sector del *Priorat-Montsant-Siurana*. De fet, a l'àrea minera del Molar-Bellmunt-Falset, a pocs quilòmetres del tossal del Cros de l'Argent, l'explotació dels recursos minerals per aconseguir plom, coure i plata es remunta fins a la Prehistòria.¹¹³ Posteriorment, cap al segle XI, quan el territori estava sota dominació islàmica, va ser molt important en aquesta mateixa zona i coneguda arreu la mineria de la galena, altrament dita "alcofol".¹¹⁴ A partir de la qual s'obtenia el plom. Més endavant, cap a mitjan segle XIV, es va explotar amb èxit i a gran escala l'argent de les mines de Falset.¹¹⁵ Altrament, a part d'aquests episodis més destacats de la història de la mineria a la zona, també hi ha d'altres testimonis documentals d'època medieval puntuals que fan referència a l'explotació minera o als recursos minerals de la zona: en les donacions de la vall de Porrera a finals del segle XII,¹¹⁶ en la franquesa de la gabella del "coffoll" que van rebre els prohoms de la vila de Falset el 1271¹¹⁷ i, també, en les queixes que el prior de la cartoixa d'Escaladei va traslladar al comte-rei a principis del segle XIV perquè alguns habitants de Falset explotaven furtivament els recursos minerals —possiblement alcofol— del domini cartoixà.¹¹⁸

¹¹³ Per a un resum de l'activitat minera i metal·lúrgica prehistòriques en bona part d'aquest territori, vegeu per exemple: Núria RAFEL, Joan ABELLA, Albert MARTÍNEZ ELCACHO (2003); "La zona minera del Molar-Bellmunt-Falset: les explotacions de coure, plom i plata i els interessos comercials fenicis al Baix Ebre", *Revista d'Arqueologia de Ponent* 13 (2003), pàg. 156-158.

¹¹⁴ Pere BALANÀ i ABADIA (1982), "Els textos d'al-Bakri relatius a Catalunya", *Anuario de Filología* 8 (1982), Universitat de Barcelona, pàg.97-99 i 104; Dolors BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010 (continuació de l'obra de J.M.Millàs i Vallicrosa)*, ("Col·lecció Jaume Caresmar, 13"), Eumo Editorial-Institut d'Estudis Catalans, Vic-Barcelona, pàg.87.

¹¹⁵ Manuel ROMERO TALLAFIGO, "Ordenanzas para la explotación de la plata en el Condado de Prades y Baronía de Entenza (Años 1343-1352)", *Historia. Instituciones. Documentos* 6 (1979), pàg. 325-340; Albert MARTÍNEZ ELCACHO, "La explotación de la plata en el condado de las montañas de Prades (Tarragona) durante la Baja Edad Media" a Octavio PUCHE RIART, Mariano AYARZAGÜENA SANZ (Ed.), *Minería y metalurgia históricas en el sudoeste europeo*, SEDPGYM-SEHA, Madrid, pàg.357-363; Albert MARTÍNEZ ELCACHO, "Las ordenanzas promulgadas en 1352 para explotar la plata en el Condado de las Montañas de Prades y Baronía de Entenza", *Historia. Instituciones. Documentos* 33 (2006), pàg. 423-433; Albert MARTÍNEZ ELCACHO, "El saber i l'experiència dels sards al servei de l'explotació de les mines d'argent de Falset (1342-1358)", *Études Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, Tome XXVI (2013-2014), p. 153-161.

¹¹⁶ Vegeu: Josep Maria FONT I RIUS (1969-1983), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, vol.I (1), document 161, pàg.223-224; Josep Maria FONT I RIUS (1969-1983), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, vol.I (2), pàg.764; Ezequiel GORT JUANPERE (2003), *Història de Falset*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, pàg.34-36.

¹¹⁷ Ezequiel GORT JUANPERE (2005), *El "Llibre Vermell" de Falset. Privilegis i ordinacions de la vila als segles XIII-XIV*, ("Col·lecció Textos, 4"), Carrutxa-Ajuntament de Falset, Reus, document 3, pàg. 22; Ezequiel GORT JUANPERE (2003), *Història de Falset*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, pàg. 51; Josep Maria FONT I RIUS (1969-1983), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, vol.I (2), pàg.763).

¹¹⁸ Ezequiel GORT JUANPERE (2003), *Història de Falset*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, pàg.60-61.

5.3.6. L'hàbitat dispers: els masos situats prop dels límits del Priorat

Els masos, a més d'articular l'explotació agrícola del territori, esdevenen punts de referència identificables i coneguts per totes les parts que participen en la fitació del Priorat de la Cartoixa d'Escaladei. És per aquest motiu pel qual, són citats i identificats al llarg del recorregut pels límits d'aquesta institució monàstica. Així, en conjunt, podem comprovar que hi ha una concentració de masos a la zona de Porrera (vegeu figura 5.11). No obstant això, aquesta aglomeració tan marcada podria respondre al fet que la fitació del terme del Priorat en aquesta àrea crea un espai tancat entre límits propers i fa que les referències a masos —com a elements geogràfics fàcilment identificables— siguin molt més abundants que en altres zones. En qualsevol cas, en aquest espai prop de Porrera i en la continuació del fitament al nord i al sud d'aquest sector, hi ha una gran quantitat de masos. Molts d'aquests, de fet, s'han mantingut fins als nostres dies. És ressenyable, doncs, que aquest sistema d'hàbitat dispers que permet una explotació més efectiva dels recursos agrícoles del territori estava àmpliament estesa a principis del segle XVII.

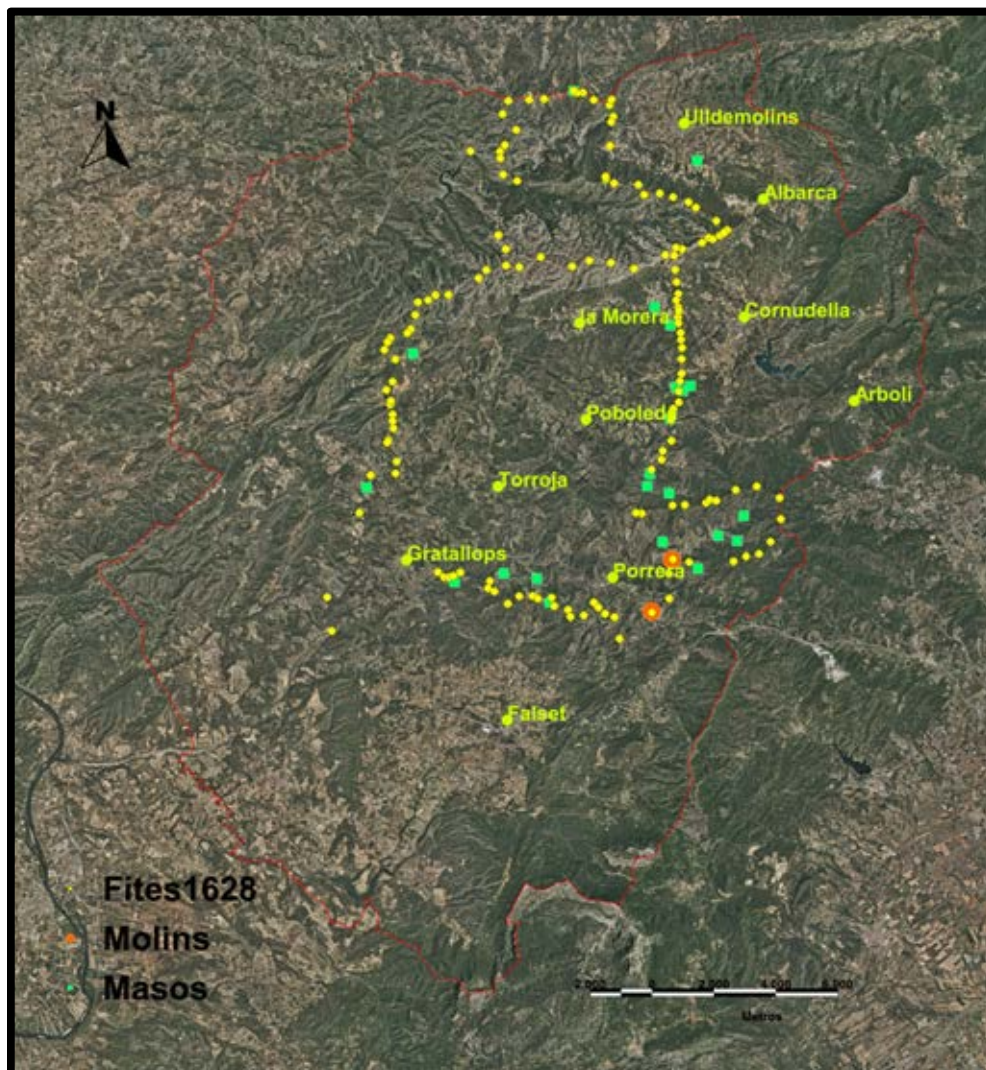

Figura 5.11. Els masos i els molins citats en el fitament del Priorat d'Escaladei i Montsant del 1628

A tocar d'aquesta zona de Porrera en direcció sud, a la vall del riu Cortiella, es conserven actualment gran quantitat de masos —alguns d'ells encara en explotació— com són el Mas d'en Mestre, el Mas del Botó, el Mas d'en Bover, el Mas del Vicari, el Mas del Vilella, el Mas del Grau i el Mas d'en Manyà, per exemple. Precisament, ja es documentaven masos en explotació al lloc de Cortiella a mitjan segle XIV. En aquest indret, possiblement a la mateixa zona de la vall del riu Cortiella on es troben els masos actuals citats, hi havia almenys dos masos que tributaven al comte de les Muntanyes de Prades: “lo mas d'en Bernat Albiol” i “lo mas d'en Johan Vaylvert”.¹¹⁹

Així, doncs, en aquest sector oriental del Priorat-Montsant-Siurana, els masos van articular l'ocupació del territori. Malgrat que la fitació del 1628 només ens permet conèixer la realitat de les zones límitrofes del Priorat d'Escaladei, és simptomàtica la concentració de masos a Porrera i la situació correlativa que trobem just al sud d'aquest espai, a la vall del riu Cortiella.

¹¹⁹ Albert MARTÍNEZ ELCACHO (2007), “Organització senyorial i jurisdiccional del comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença a mitjan segle XIV: el paradigma del desmembrament de l'antic terme castral de Siurana” a Jordi BOLÒS (Ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval*, (“Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. IV(2007)”), Universitat de Lleida, Lleida, pàg.280.

5.4. Consideracions preliminars en relació a Límits senyorials i paisatge històric. De la conquesta comtal el 1153-1154 al fitament del terme del Priorat d'Escaladei el 1628

El territori que engloba el denominat Priorat–Montserrat–Siurana estava dividit en diferents senyories, amb jurisdiccions variades, durant l'edat mitjana i primera edat moderna. Per tant, no hi havia cap entitat que englobés tot aquest territori de forma conjunta. En tot cas, però, bona part de l'espai que ocupa avui el Priorat-Montsant-Siurana es va integrar al comtat de les Muntanyes de Prades a partir de l'any 1324.

L'anàlisi que s'ha plantejat mostra com l'agricultura i la ramaderia han jugat un paper crucial en l'ocupació i el desenvolupament del territori. No s'ha d'oblidar, però, el paper destacat que també hi ha tingut l'explotació dels recursos minerals. Com hem vist, està plenament documentada l'explotació del plom, el coure i l'argent al llarg de l'edat mitjana i principis de l'època moderna al territori del *Priorat-Montsant-Siurana*. A més, també és significatiu i simptomàtic que una mina d'argent també doni nom a un dels tossals que se citen en el fitament del terme del Priorat d'Escaladei del 1628.

La fitació de l'any 1628 va ser realitzada amb la supervisió de persones provinents dels diferents llocs per on transcorria. Per tant, a partir del coneixement de gent que vivia al territori i coneixia a fons aquell terreny. Aquesta situació permet recrear la visió del paisatge de l'època a partir de la toponímia autòctona.

6. Recomanacions finals

Els paisatges actuals són el resultat de segles d'història. Les empremtes del passat que perviuen al territori no tan sols contribueixen a definir el caràcter d'un determinat paisatge i la seva identitat, sinó que també constitueixen elements bàsics per a pensar-ne el futur. Per aquest motiu és tant important desenvolupar estudis com l'actual del Priorat, que ens permeten fer una bona caracterització històrica dels paisatges.

Aquesta mena d'estudis persegueixen alhora conèixer més bé el passat i esdevenir un instrument útil per als gestors i planificadors del territori, a més de ser una poderosa eina de sensibilització i educació en el paisatge i en la història. Cal ressaltar que aquests estudis tenen una gran tradició a Anglaterra i a la resta de la Gran Bretanya; a més, la metodologia emprada amb èxit en aquests països s'ha aplicat recentment en alguns territoris mediterranis. Des de l'any 2000, els estudis de caracterització històrica del paisatge s'han adaptat i vinculat als principis del Conveni europeu del paisatge.

Així, aquest document té una àmplia gamma d'aplicacions, ja que ofereix una visió global del paisatge històric del Priorat. Per tant, representa un excel·lent base per les següents aplicacions:

- Reforçar la documentació de base per a la Candidatura a Patrimoni Mundial. Aquesta funció és fonamental, atès que els resultats del present estudi enriqueixen els arguments sobre la importància històrica del paisatge del Priorat-Montsant-Siurana en el Dossier de Candidatura.
- Servir de base per a les iniciatives impulsades per la Comissió de Seguiment de la Carta del Paisatge del Priorat-Montsant-Siurana, en tant que embrió d'ens del pla de gestió de la candidatura.
- Constituir una eina útil per a la gestió, ordenació i valorització del territori, d'ús sobretot per als ajuntaments de la comarca (coneixement i regulació del sòl no urbanitzable, planejament urbanístic, etc.).
- Servir de base per a noves iniciatives turístiques, culturals i educatives, així com per a l'impuls d'iniciatives locals (públiques si privades) en gestió, ordenació i valorització del paisatge.
- Contribuir al coneixement, la comprensió i la posada en valor d'aquest Paisatge cultural per als mateixos habitants de la comarca i el país en general, com una realitat formada al llarg dels segles, i sensibilitzar-los sobre els seus valors històrics, culturals i identitaris.
- Contribuir a elaborar d'una metodologia per a la caracterització històrica dels paisatges que pugui ser la base per a altres projectes futurs.

6.1. Conservació, millora i planificació

Algunes propostes en els àmbits de la conservació, la millora i l'ordenació derivades dels resultats obtinguts a l'estudi podrien ser:

- 1) Preservar l'encaix entre els espais oberts i els nous creixements urbanístics i de noves infraestructures respectant la singularitat del paisatge en les estructures preexistents com comes o parellades i respectant especialment elements lineals com camins, sèquies i límits de tota mena identificades en l'estudi, sobretot les més valuoses. Això voldria dir:
 - Evitar les extensions urbanes i les infraestructures que modifiquin excessivament la parcel·lació tradicional.
 - Restringir la localització de construccions i infraestructures en sòl no urbanitzable en els espais agraris d'elevat valor històric i productiu. També prop d'elements puntuals de caràcter històric, com poden ser jaciments, on la projecció de l'edificació modifiqui el caràcter històric del paisatge.
- 2) Integrar i valorar els elements del paisatge amb valor històric, que es trobin a l'interior de les urbanitzacions o propers a aquestes o a nuclis urbans, com són marges de pedra seca, masos, torres, castells, etc. per dotar d'identitat espais que, en algun cas, són buits de contingut simbòlic i identitari. Es podrien identificar el nom de carrers de les urbanitzacions amb trets històrics característics dels nuclis, amb la finalitat de proveir-los d'identitat.
- 3) Tot i que a l'espai del territori Priorat-Montsant-Siurana no existien grans àrees irrigades com les veïnes ribes de l'Ebre, l'estudi identifica –i aporta informació rellevant- sobre el patrimoni arquitectònic civil i paisatgístic lligat als canals i infraestructures hidràuliques, com per exemple les àrees d'aprofitament d'aigua per a ús mixt de molins i de regadiu d'hortes, que podria intentar conservar-se.
- 4) Promoure línies d'ajuda per a la recuperació arquitectònica d'elements lligats al riu (molins, sèquies, etc...), als masos i edificacions i estructures associades i al patrimoni industrial (mines de Bellmunt, entre altres) per tal de recuperar el seu valor social i històric. Aquests elements podrien incorporar-se dins les rutes i recorreguts lligats als sistemes fluvials com a elements bàsics en el desenvolupament dels paisatges actuals.
- 5) Promoure per part dels poders públics un sistema d'itineraris motoritzats i no motoritzats integrat amb els itineraris promoguts per les administracions de la zona (Diputació de Tarragona, consells comarcals i ajuntaments) i que relligui les zones amb presència d'elements històrics significatius (jaciments, infraestructures hidràuliques, masos, estructures

agrícoles, etc.) atenent a la promoció d'un turisme actiu que revalorí el paisatge i el seu potencial de sensibilització.

- 6) Posar en valor els elements del caràcter històric del paisatge prioratí identificats en l'estudi i que són perceptibles des de la xarxa de carreteres, camins o miradors.
- 7) Conservar i delimitar els dominis dels camins entre parets, camins sense parets, camins als barrancs, camins sobre serres, camins de connexió i camins a la plana, que relliguen petits nuclis de població tot creant una xarxa de camins amb una integració harmònica amb el paisatge. Aquests elements, a part de representar un patrimoni històric que explica molts cops la lògica territorial de la distribució dels elements patrimonials, permet la interconnexió dels seus diversos elements.

6.2. Educació i sensibilització

Algunes propostes en els àmbits de l'educació i la sensibilització derivades dels resultats obtinguts a l'estudi podrien ser:

- 8) Garantir l'accés als paisatges dels mosaics agroforestals i agraris, que han de mostrar-se a la població com un paisatge atractiu, obert i acollidor, que convidi a la descoberta. En aquest sentit, cal mantenir els antics camins agrícoles tot facilitant la seva senyalització i aprofitament com a itineraris turístics i de promoció de rutes de descoberta del paisatge dels mosaics agroforestals i agraris. Donant continuïtat a algunes iniciatives que ja s'han dut a terme, com el "Programa de senyalització turística rural" o la "Xarxa de camins del Priorat".
- 9) Prop dels cursos d'aigua i sobretot prop dels nuclis de població, trobem espais irrigats. La relació estreta que hi ha entre les séquies, els espais hidràulics, els llocs habitats i els molins és ben coneguda i evident arreu. Per entendre millor el paisatge, cal tenir en compte els canvis que s'han produït en el conjunt de séquies i espais hidràulics que hi han existit al llarg dels segles, com per exemple els horts que hi ha al costat de la població de Capçanes. Aquesta tasca es pot portar a terme des d'ajuntaments o escoles fent visites guiades per sensibilitzar la població.
- 10) Creació d'itineraris en base a la tipologia de traçats del capítol 3. A més a més, es poden desenvolupar aplicacions mòbil que donin informació als visitants amb codis QR, tot aprofitant l'amplia informació inclosa al document.
- 11) Elaborar programes d'educació, interpretació i sensibilització del paisatge associat al patrimoni històric (etapes arqueològiques, explicades al capítol 2) i simbòlic que convidin a la descoberta de

diverses etapes de la història del territori i del Priorat i la seva influència en el paisatge actual.

- 12) Crear itineraris relacionats amb els estudis de toponímia per entendre millor el significat dels topònims, ja que són un element característic del paisatge històric.
- 13) Potenciar elements i punts amb valor històric com a miradors des d'on es vegin estructures agràries amb valor històric i que ajudin a entendre les traces medievals, modernes, etc., inclosos en itineraris mencionats anteriorment i relacionar el paisatge actual amb les societats que han viscut en cada moment de la història (explicat al capítol 2).
- 14) Senyalitzar amb plafons explicatius els elements que permeten entendre l'evolució del paisatge del Priorat-Montsant-Siurana, com per exemple algunes parcel·les, camins, séquies o llocs de poblament.
- 15) Crear una aplicació de realitat augmentada on amb la càmera del mòbil es pugui veure com era aquell paisatge anteriorment i quines característiques el defineixen, etc.

7. Bibliografia

ABELLA I CREUS, JOAN (2008). *Minerals i mines de la Conca de Bellmunt del Priorat*. Barcelona: Fons Mineralògic de Catalunya.

ANDREU, JORDI (1989). "Creixement demogràfic i transformacions econòmiques al Priorat (segles XV-XIX)", *Penell*, núm. 3, p. 65-86.

ARMADA, X-L.; RAFEL, N; GRAELLS, G.; ROQUÉ, R. (2013): "Orígenes del urbanismo y dinámicas sociales en el Bronce Final de Cataluña meridional: El Avenc del Primo (Bellmunt del Priorat, Tarragona)", *Trabajos de Prehistoria*, vol. 70, núm. 2, p. 278-294.

BALANÀ I ABADIA, PERE (2002). *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*. Barcelona: Rafael Dalmau.

BERTRAN SOLER, TOMAS (1847). *Itinerario descriptivo de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de Oliveres.

BIETE FARRÉ, VICENÇ (1985). *Cabacés, documents i escrits*. Cabacés: Ajuntament de Cabacés.

BRAMON PLANAS, DOLORS (1998). *Nous textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya medieval (continuació de l'obra de J. Mª Millàs i Vallicrosa)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Tesi doctoral.

CABANES, FRANCISCO XAVIER DE (1830). *Guia general de Correos, postas y caminos del Reino de España*. Madrid: Imprenta de D. Miguel de Burgos.

CATALÀ, PERE (1993). *Els Castells catalans*. Barcelona: Rafael Dalmau.

CRIVILLER, JOSÉ (1839). *Descripción topográfica de la provincia de Tarragona*. Tarragona: Imprenta de Miguel Puigrubí.

DOMERGUE, CLAUDE (1987). *Catalogue des mines et des fonderies antiques de la Péninsule Ibérique*. Madrid: Publications de la Casa de Vélazquez.

DOMERGUE, CLAUDE (1990). *Les mines de la Péninsule Ibérique dans l'Antiquité romaine*. Roma: École Française de Rome.

ERITJA CIURÓ, XAVIER (1996). "Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)", dins Joan J. Busqueta, Enric Vicedo (eds.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 75-90.

RIVADENEYRA, MANUEL; CUERPO DEL ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO (1866). *Itinerario descriptivo militar de España*. Madrid: Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra.

FEYNER, DOMINGO (1823). *Itinerario de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de Domingo Feyner.

FONT I RIUS, JOSEP MARIA (1969). *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Madrid; Barcelona: CSIC.

GENERA, M. (2010). "L'establiment del Puig Roig del Roget, El Masroig (s. X-VI aC): Apunts sobre l'alimentació i la dieta d'un grup d'antics miners i metal·lúrgics de la Conca del Priorat", *Saguntum Extra*, núm. 9, p. 243-248

González Masip, Albert (1987). "Notes per a una història del paisatge al Priorat", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 12, p. 57-69.

GORT, EZEQUIEL (1994). *Història de Cornudella de Montsant. Una vila del comtat de Prades*. Santes Creus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort.

GORT, EZEQUIEL (1998). "De quan Siurana era Xibràna", *La Carxana*, núm. 4.

GRAU I PUJOL, JOSEP M.T.; PUIG I TÀRRECH, ROSER (2000). "El capbreu de Torroja del Priorat del 1744", *Estudis prioratins*, núm. 2, p. 203-234.

J.Mª BLÁZQUEZ (1996). "Administración de las minas en época romana. Su evolución", *España Romana*, p.55-80.

LLOPIS LLORT, ISABEL (1994). *Inventari i estudi dels noms de lloc i persona de l'antic terme d'Albarca (Priorat)*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya i Societat d'Onomàstica.

MARTÍNEZ ELCACHO, ALBERT (2007). "Organització senyorial i jurisdiccional del comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença a mitjan segle XIV: el paradigma del desmembrament de l'antic terme castral de Siurana". A: Jordi Bolòs (ed.). *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval. Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*. Lleida: UdL, vol. IV, p. 227-281.

OLEGUER DE TAVERNER I D'ARDENA, COMTE DE DARNIUS (1716). *Guía de los caminos más particulares, así carreteros como ordinarios, de la provincia de Cataluña*. Manuscrit

PAPELL I TARDIU, JOAN (2005). *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2 vols.

PERE ANGLÉS, RAMON; AMIGÓ ANGLÈS, RAMON (1997). *Onomàstica del terme municipal d'Ulldemolins*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.

PLADEVALL, ANTONI (dir.) (1995). *Catalunya Romànica. El Tarragonès - El Baix Camp - L'Alt Camp - El Priorat - La Conca de Barberà*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 21.

PRATS I FERRÉ, CARLES (2001). *Les ordinacions de la Bisbal de Falset de 1624 i 1695*. La Bisbal: l'autor.

RAFEL, NÚRIA; ABELLA, JOAN; MARTÍNEZ ELCACHO, ALBERT (2003). "La zona minera del Molar-Bellmunt-Falset: les explotacions de coure, plom i plata i els interessos comercials fenicis al Baix Ebre", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 13, p. 155-166.

RAFEL, N.; ARMADA, X-L. (2010): «L'exploració minera al baix Priorat (Tarragona) en època romana: notes a propòsit del *plumbum nigrum oleanstrense*», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, núm. 28, p. 247-261.

RAFEL, N.; ARMADA, X-L.; BELARTE, C.; FAIRÉN, S.; GASULL, P.; GRAELLS, G.; MORELL, N.; PÉREZ, A.; VILLALBA, P. (2008). "El área minerometalúrgica del Baix Priorat (Tarragona) en la protohistoria. Explotación y redes de intercambio", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 18, p. 245-269.

RIERA MELIS, ANTONI (2002). "La red viaria de la corona catalanoaragonesa en la baja edad media", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 23-24.

ROMERO TALLAFIGO, MANUEL (2009). "Una relectura de la carta de convenio y seguridad de Ramón Berenguer IV a las morerías de Tivissa y Mora (Tarragona) en la versión de la Baronía de Entenza", *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 36, p. 399-418.

ROVIRA I GÓMEZ, SALVADOR (1979). *La desamortització dels béns de l'església a la província de Tarragona (1835-1845)*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.

ROVIRA I GÓMEZ, SALVADOR (1983). *La desamortització del bienni progressista a la província de Tarragona (1855-1856)*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.

ROVIRA I GÓMEZ, SALVADOR (1987). *La desamortització de Madoz a la província de Tarragona (1859-1886)*. Tarragona: Diputació provincial.

SABATÉ I ALENTOR, JAUME (1995). *Noms actuals i pretèrits del poble i terme de Torroja del Priorat*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya i Societat d'Onomàstica.

SERRANO DAURA, JOSEP (1993). "Notes sobre els moriscos als dominis de l'orde de l'hospital a la ribera de l'Ebre", *Quaderns d'Història Tarraconense*, vol. XII, p. 8-65.

SOLER, EDUARDO; CORTINA, ALBERT [coord.] (2011). *Carta del paisatge del Priorat* [en línia]. Disponible a : <http://territori.gencat.cat/ca/01_departament/04_actuacions_i_obres/01_actuacions_de_territori_i_mobilitat/paisatge/cartes_de_paisatge/priorat> [Consulta: 15/03/2016].

TORNÉ I CUBELLS, JOSEP; VALLEJO I FIDALGO, E. MIGUEL (1989). *Llibre de les ordinacions de Torroja*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.

VILAR, PIERRE (1986). *Catalunya dins de l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Crítica.

VILASECA, S. (1936). *La indústria del sílex a Catalunya. Les estacions tallers del Priorat i extensions*. Reus: Llibreria Nacional i Estrangera.

VILASECA, S. (1953). *Las industrias del sílex tarraconenses*. Madrid: Instituto Rodrigo Caro; CSIC.

VILASECA, S. (1954). *Nuevos yacimientos tarraconenses de cerámica acanalada*. Reus: Instituto de Estudios Tarraconenses "Ramón Berenguer IV" ; Centro Comarcal de Reus.

VILASECA, S. (1956). "El campo de urnas de La Tosseta (Guiamets, prov. de Tarragona)", *Actas del IV Congreso Internacional de Ciencias Prehistóricas y Protohistóricas*. Zaragoza, p. 841- 856.

VILASECA, S. (1970). "La estación de la Miloquera (Marsà, Baix Priorat) y los 'pares de hachas'", *Saitabi*, núm. 20, p. 63-72.

VIRGILI, ANTONI (1997). *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*. Barcelona: Fundació Noguera.

8. Annex

En aquest annex trobareu, en primer lloc, la taula on s'ha bolcat tota la informació bàsica del document que s'ha analitzat per situar les fites i topònims del 1628. El qual, com hem vist al llarg de l'estudi, es va titular: *Generale fitamentum totius Prioratus Scalae Dei et termini Montis Sancti, actum anno Domini MDCXXVIII*.¹²⁰ A partir de la transcripció literal de diferents fragments del text, s'ha distribuït la informació en diferents apartats, seguint la numeració que trobem en el mateix document. En el qual, es desglossa de forma correlativa el recorregut que van seguir els diferents responsables de supervisar i dur a terme el fitament del Priorat d'Escaladei. Per tant, a la casella denominada "Localització del molló i fita", hi trobareu la descripció detallada que va fer l'escrivà per descriure el recorregut per arribar al lloc on es va trobar, es va refer o es va construir de nou cada fita i/o molló. La descripció és prou acurada com per localitzar-les amb bastant exactitud. Així mateix, també hem cregut convenient afegir informació relacionada amb la delimitació dels diferents termes que confrontaven amb el Priorat d'Escaladei i altra informació addicional.

En segon lloc, també s'han inclòs en aquest annex els 17 mapes que hem generat en buidar la informació del mateix document datat el 1628. A més dels mapes que s'han presentat a l'informe, el volum d'informació toponímica que aporta el text de la fitació del terme del Priorat d'Escaladei és tan ampli que s'ha decidit exposar diferents mapes en detall de cadascuna de les zones estudiades. Així doncs, en aquest annex, trobareu un seguit de mapes que inclouen la totalitat dels topònims citats el 1628. Els quals s'han situat sobre la base dels mapes topogràfics de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya a escala 1:25.000.

En aquells casos en què la ubicació del topònim o de la fita/molló no s'ha pogut determinar amb exactitud, s'ha acompanyat el nom de lloc o el número de fita/molló amb un interrogant ("?") per tal d'assenyalar que es tracta d'una localització aproximada. Així mateix, pel que fa a les fites 109, 110 i 111, s'han indicat entre parèntesi perquè, en realitat, no s'hi van deixar fites ni mollons en aquells indrets. Tot i que en el document es numeren com a fites/mollons, els responsables del fitament van decidir no deixar-hi cap element físic que així ho indiqués perquè l'element que marcava el límit era el fons del riu Montsant (fites 109 i 110) o bé estava situat justament en la confluència entre el riu de Siurana i el Montsant (fita 111).

¹²⁰ ADM, secció Prades, lligall 25, doc. 534 [microfilm: *ADMC*, rotlle 112, fotogrames 546-617].

Núm. (molló/ fita)	Localització del molló i fita	Delimitació de termes	Informació addicional	Observacions
1	En lo cap de la Montanya dita la Curulla del Bosch, vulgarment dit del Archebisbe	Per confinar en dit lloch los términos de les viles y llochs de Cornudella, Arboli, Alforge y Porrera. // A la part de tremuntana, mirant al comptat de Prades (...). A la part de ponent, mirant al Priorat d'Escaladei (...). A la part de sol hixent, mirant a la vila d'Elforge (...)	A efecte de mollar, fitar y dividir lo Priorat de Scaladei, del comptat de Prades, y altres términos y jurisdiccions	
2	Anant devés sol ponent y baixant de dita Curulla (...), tota serra avall y arribant en la serra devés los Fondos del Mas antigament dit de na Piquera, sempre aygua vesant a dos parts	Sols continuar la divissió y fitament dels términos de Cornudella, Comptat de Prades, y Porrera, Priorat de Scaladei // Restant a la part de migjorn lo dit terme de Porrera y a la part de tremuntana lo de Cornudella		
3	Baixant tota serra avall envés sol ponent, arribaren al Tosal Gros, en vista del mas de na Piquera, sempre aygua vesant a dos parts		Anomenat també "lo Coll Gros" (en referenciar la fita següent)	
4	Baixant tota serra avall envés sol ponent arribaren a un tosal dit de la Coma d'en Figueres en la partida de la Garrancha, sempre aygua vesant a dos parts (en la summitat de dit tosal)			
5	Anant sempre envés sol ponent, per la summitat de dita serra ayguavesant a dos parts, a la que foren en dret lo mas de la Garrancha			
6	Anant sempre per la summitat de dita serra envés sol ponent aygua vesant a dos parts, arribaren al tosal dit de la coma del Hort per la part del Priorat y per la part del comptat de la Espigola en vista de la coma Tornera (en la sumitat de dit tosal)			
7	Anant sempre envés sol ponent y continuant la dita serra aygua vesant a dos parts arribaren al Tossal dit de la part del Priorat lo tosal dels Plans y de la part del comptat la Comatornera (en la sumitat de dit tosal)			
8	Anant continuant dit fitament devés sol ponent per la summitat de dita serra tot aygua vesant a dos parts, a la que foren a un tosal nomenat per la part del Priorat lo cap de la Solana del mas d'en Peyri y a la part del comptat lo cap dels Hubachs del mas de la Coma Tornera			
9	Anant sempre envés sol ponent arribaren a un tosalet dit per la part del Priorat lo cap de la Solana de Jaume Domènech y de la part del comptat lo cap dels Hubachs del mas d'en Vinya		"inseguint dit fitament de tosalet en tosalet tot ayguavesant a dos parts"	
9bis	Una contrafita que denotés per a ont se avia de continuar dit fitament tirant dretha via al Coll dit vulgarment d'en Godoffre e o de les Marrades.		Anomenat també "lo coll antigament dit d'en Godoffre y per avuy dit de les Marrades" (en referenciar la fita següent)	

10	En lo recost que està enmig de dit coll de Godoffre a la part de llevant del camí qui va de Porrera a la volta de Cornudella	En lo coll antigament dit d'en Godoffre y per avuy dit de les Marrades, a ont per confrontar en dit lloch lo terme de la vila de Poboleda del dit Priorat de Escaladei	
10bis	Una contrafita que serveix de estronch denotant que lo terme de Porrera acaba de afrontar ab lo dit comptat en dit lloch y també designe y denote per hont se ha de proseguir dit fitament envés tremuntana devallant per lo torrent avall a la volta de Cornudella (en referenciar la fita següent)		contrafita y molló posats en lo pròxim dit coll de Godofre e o de les Marrades y juntament designava per ont se avia de proseguir dit fitament que és part envés solhixent y tremuntana (en referenciar la fita següent)
11	Anant devés tremuntana y baixant de dit Coll de Godofre e o de [...] Marrades (...), devallant per lo torrent avall a la volta de la vila de Cornudella y passant lo dit torrent o barranch arribant a un costeret aygua vesant a la volta de ponent del camí general que va de Porrera a Cornudella y pujant dalt a la hera del mas per avuy dit de Barthomeu Criveller de Porrera y antigament lo mas d'en Oliver y passant la dita hera y anant devés lo dit barranch o torrent a ont per confrontar en dit lloch lo terme de la Morera del dit Priorat de Scaladei	A ont, per confrontar en dit lloch l terme de la Morera del dit Priorat de Scaladei	
12	Baixant del pròxim dit lloch, a ont dexaren los prohòmens de la vila de Poboleda per acabar allí de afrontar son terme ab lo de Cornudella, y passant lo dit barranch y anant per lo dit camí general devés Cornudella y arribant a un collet vulgarment dit dels Roures y a vint passes poc més o menys de dit camí a la part de llevant		
12bis	Un molló nou en lo trascal del Coll trencat que immediatament se seguia		
13	Baxant del proxim dit Coll dels Roures y anant per lo dit camí general la volta de Cornudella y arribant al trascal que és entre lo tossal de les Porreres y lo coll trencat vulgarment dit, en lo dit Coll a sinquantia passes poc més o menys del dit Camí general a la part de ponent		Restant sempre lo comptat a la part de sol hixent y lo Priorat de Scaladei a la part de sol ponent
14	Anant per dit Camí general arribaren a la Serra qui devalla del Tosal de les Porreres en lo coll vulgarment dit de la Fembra Morta, cassi a mig lloch de dit coll ayguavesant a la part de dit comptat		
15	Devallant del dit coll de la Fembra Morta y anant per lo dit camí general envés Cornudella a la que arribaren al camí general que va del Camp a la vila de Poboleda prengueren dit Camí anant-se'n devés Poboleda e o sol ponent y passant lo Riu dit vulgarment de Ciurana y girant-se a la volta del Coll dit de Sant Marcell devall lo masset enderrocacat vulgarment dit del Xop que està davant lo pas del Xop qui va del Camp a Poboleda prop de una olivereta devés tremuntana		Devall lo masset del Xop prop de una olivereta (en referenciar la fita següent)
16	Anant pujant devés lo coll ya designat vulgarment dit de Sant Marcell y arribant a una serreta que està cassi en lo mig del dit Maset del Xop y dit coll de Sant Marcell allí en dita serreta		

17	Anant pujant, arribaren al dit Coll de Sant Marcell per a ont passa lo camí que va de la Morera al Camp y allí trobaren en lo mig de dit Coll a la part de ponent del dit camí			
18	Pujaren a una serra que devalla del tossal dit d'en Ubac y prop del dit tossal			
19	Baixant de la pròxim dita serra arribaren passat lo barranch e o torrent dels massos d'en Sans, d'en Revull y d'en Ferrer que estan en lo terme de Cornudella a un Pla e al cap de un avellanar antigament dit d'en Sans y per avuy de Francesch Mas de Cornudella y allí prop lo camí qui va de Poboleda als dits Massos y a ponent de dit torrent y camí			Fita trobada en lo cap del dit avellanar d'en Mas (en referenciar la fita següent)
20	Anant continuant devés tremuntana, pujaren a un tossal que està en la serra dita del Mallol Vell, la qual serra cau sobre les Planes antigament dites d'en Gavalda y per avuy del sobre dit Barthomeu Toda de Cornudella, y en dit tosal			
21	Baixant del dit tossal sempre caminant envés tremuntana arribaren a uns plans vulgarment dits d'en Gavalda, los quals estan junts a la Raureda dita d'en Piquer de Cornudella, y a mig lloch dels dits Plans entre lo camí qui va de Poboleda a Cornudella a una dreuera del dit camí			
22	Pujaren dret a la volta de la serra que devalla del tossal vulgarment dit de Santa Gata un bon tir de pedra sobre lo camí prop dit que va de Poboleda a Cornudella, y allí en un tosalet			
23	Baixant del dit tossal dit de Santa Gata y anant a la volta de la Serra que devalla del dit Tossal a un trascal tirant dret a la prop designada fita y molló, en dita serra			
24	Sempre anant devés la part de tremuntana per la pròxim dita serra del dit tossal que devalla de Santa Gata, quant foren en dret del mas d'en Piquer de Cornudella, cassi a mig lloch del dit tossal			
25	Devallant de la pròxim dita serra y anant a la volta del Cavall d'en Morell arribaren a una serra que devalla del ja dit tossal de Santa Gata al dit Torrent del dit Cavall y a mig lloch			
26	Pujaren a un altra serra que devalla del dit tossal de Santa Gata y ve y devalla de dret en dret sobre lo cavall dit d'en Morell y a mig lloch de la dita serra			En la serra que baixa del dit tossal de Santa Gata y mira de dret sobre lo cavall dit d'en Morell (en referenciar la fita següent)
27	Anant per la coma o torrent d'en Morell a la volta del mas vulgarment dit d'en Mir y vuy d'en Estevill a la que foren al cap de dita coma en lo cap de un tossal			
28	Tirant per lo coster enllà del prop designat tossal arribaren al lloch a ont se diu ere estada la vinya d'en Ermangau y per avuy es terra herma ab alguns pins y cassi enmig de dita terra en lo més alt junt a uns conrreus que vuy són del mas d'en Estevill y antigament del mas d'en Mir, y allí			

29	Al camí qui va de la Moreira a Cornudella, a tremuntana de dit camí passada la hera y corral antigament dit de Bernat Noguier de Cornudella y vuy de Joan Estevill del mas terme de la Moreira y a llevant de dita hera y corral			
30	Anant sempre envers tremuntana, pujaren sobre lo camí general qui va de Prades a la Moreira y a mà esquerra a la volta de llevant de la hera dita del Salador			
31	Anant pujant per lo solà dit del Salador tirant a la volta del Grau de Cornudella que està dalt en les Roques de Monsant y de sobre un marge gros a la part de llevant del corral d'en Noguier de la Moreira			
32	Anant pujant sempre, quant foren al cap de una serra que està sobre la coma dita de na Martra y en dita serra			
33	Anaren pujant dalt al Grau de Cornudella y a la que foren del tot dalt y a la part de llevant del dit Grau en la summitat de una Roca que mira de dret en dret a la fita pròxim dita y dexada en la serra sobre la Coma de na Martra		"Y així mateix se troba en lo Pla de la dita roca, devant de la dita fita y molló, esculpida en dita roca, una creu gran a modo de les que usen los comanadors de Sant Juan, de llargària de uns tres palms poc més o manco, la qual se veu ésser estada feta a pich de escarpre y martell en temps passat per perpetuïtat de dita divissió y fitament"	
34	Pujant des de dit molló y fita possats en la summitat de dita rocha a ont és dita creu, y anant envés tremuntana devés les coves dites dels Plans y antigament d'en Montornés en los Plans antes de arribar a les dites coves			

<p>35 Puiant per dits Plans amunt de les sobre dites coves d'en Mortornés [sic] dins les quals hi ha una font y arribant alt a la serra major de Monsant en lo mig de la dita serra una passa sobre lo camí que va de Albarca a Cabacés</p>	<p>"No passava de allí envés tremuntana de afrontar lo Priorat ni menys lo terme de Cornudella, ans bé en dit lloch estroncaven los dits térmens del Priorat y Cornudella y comensava envés tremuntana lo terme de Monsant, y per çò (...) se posàs en dit lloch e o enmig del aygua vasant de dita Serra Major la dita fita ab son estronch que denotàs que lo Priorat de Escaladei y terme de Cornudella no passavan avant envés tremuntana (...) y que se posàs altra fita enmig del aygua vesant [...] Serra envés sol hixent la qual designàs y denotàs per a ont se avia de continuar la divisió dels térmens de Cornudella y Monsant així que aygua vesant envés migjorn, a la part de sol hixent és terme de Cornudella y lo aygua vesant envés migjorn a la part de sol ponent és terme de la Morera y tot lo ayguavessant envés tremuntana és lo terme de Monsant que és del dit Monastir de Escaladei, y també que se posàs altra fita enmig del ayguavessant de dita Serra Major envés sol ponent la qual servís y dividís lo terme de la Morera Priorat de Scaladei y lo terme de Monsant"</p>	
<p>36 Partint de dita Serra Major de sobre les coves dites d'en Mortornés [sic], (...) y anant devés sol hixent per dita serra major tot camí de Cabecés y Albarca y en lo mig del Baxest a part de tremuntana al cap del comellar de les Fonts Caldes y a part de migjorn sobre la Roca de la devessa de la vila de Cornudella</p>	<p>Per millor dir, dividir lo terme de Monsant del terme de Cornudella // A LA SERRA MAJOR, sobre les coves dites d'en Mortornés [sic], (...) restaren los prohòmens de la vila de la Morera per acabar en dit lloch de afrontar son terme ab lo de Cornudella</p>	
<p>37 Anant sem[pre] envés sol hixent per la serra major seguint los revojlts de] dita montanya aygua vesant a dos parts pujant alt al Curulló més alt de dita serra (...) en lo mig del dit Curulló</p>		
<p>38 Baxant del dit Curulló y tirant devés lo lloch de Albarca a la que foren de sobre la solsidea a un tir de pedra del dit curulló sempre ayguavesant mirant devés la vila de Cornudella</p>		
<p>39 Baxant de la dita solsidea serra avall arribaren al camí que puja de la vila de Cornudella a Nostra Senyora de Monsant y a la part de sol ponent a trenta passes del dit camí en lo serret y en lo mig del aygua vesant</p>	<p>Divisió y fitament del terme de Monsant y del terme de Cornudella</p>	
<p>40 Anant sempre tot cap de serra a un tir de pedrenyal de la dalt prop designada fita al cap de dita serra entre dos roques</p>		

41	Anant per lo dit cap de la dita serra arribaren al cap de la dita serra en dret del lloch de Albarca (...), allí en lo cap de dita serra	A ont, per confrontar en dit lloch lo terme de la vila de Albarca // La qual fita (...) era divisió de tres térmens que allí confrontaven en dita fita, és a saber del terme de Monsant que resta a la part de sol ponent y tremuntana y affronta ab los dits térmens de Cornudella y Albarca y del terme de Cornudella que resta a la part de migjorn y acaba de afrontar ab lo terme de Monsant y afronta ab lo de Albarca, no passant de allí envés sol hixent y del terme de Albarca que comensa de afrontar allí ab lo terme de Montsant, y van los dos térmens affrontant envés tremuntana y també en dit lloch affronta ab lo terme de Cornudella	"per ésser temps rigurós de fret" // També es parla de: "en lo cap de la dita serra de sobre Albarca" i "a la sumitat de la rocha de Albarca" (en referenciar la fita següent)		
42	Tirant devés la hermita de Nostra Senyora de Monsant envés tremuntana tot penyatallada arribaren a un recolso fa lo camí qui ve de Ulldemolins a la Capella de Nostra Senyora de Montsant de baix de la hera de dita capella y allí			"sobre de dita fita al cap de una rocha al peu de la qual està dita fita atrobaren també un molló de pedra y argamassa(...)"	
43	Anaren son camí tot rocha tallada a la volta de Font Alba y arribaren al cap de la devesa de Albarca (...) y, allí, sota la roca passada la pleta a un tir de pedra	"A ont per confrontar en dit lloch lo terme de Ulldemolins" // "(...) Albarca, per acabar allí de afrontar son terme ab lo de Monsant" (en referenciar la fita següent)			
44	Anant tota serra ayguavesant a la part de Ulldemolins devés la volta de font Alba arribaren al baixest dit d'en Argany de Albarca y allí (...) assentat al cap del baixest sobre la roca que mira al mas de Macià Tolirà de Ulldemolins ayguavesant				
45	Anant per la sumitat de la serra sempre ayguavesant a la part de Ulldemolins de crestall en crestall y arribant al coll antigament dit de les Coves d'en Amorós y per avuy de la vídua Anglessa de Ulldemolins en la summitat de les roques que estan sobre Fontalba				
46	[Anant] sempre lo crestall de dita montanya a la que foren a un bon tir de arcabús de la prop designada creu y molló en lo lloch vulgarment dit la cova d'en Freixes			"Junt a dit molló distància de uns nou palms poc més o menys a la part de Montsant en una roca atrobaren una creu com les que usen los comanadors de Sant Juan (...)"	
47	Pujant al tossal més alt de sobre les coves d'en Amorós tirant a sol ponent y anant sempre per lo crestall de la roca al peu de unes roquetes que y ha en la summitat del dit tossal				
48	Anant sempre envés sol ponent unes vint passes de la prop designada fita				

48bis	Per quant seguint la recta línia de la dita fita y molló, tirant dret a sol ponent no-s troba ninguna fita y molló que designa passar avant dita fitació y, per altra part aparegués y constàs tirar les atrassades fites y mollons per la summitat de la montanya a sol ponent sempre aygua vesant envés Ulldemolins, fonch determinat (...) que al peu de dit molló se assentàs una fita que tiràs tot comellar avall y pujàs dreta via passant per lo baxest de les Baselles al [tofsal] més alt en vista de les tres creus que està de sobre de la hermita de Santa Magdalena		"fita y molló dexat a unes vint passes sobre lo tossal més alt de les coves d'en Amorós" (en referenciar la fita següent)	
49	Anant envés sol ponent arribaren al prop designat lloch del tosal sobre la hermita de Santa Magdalena, y allí en dit lloc			
50	Anant tota serra tallada amunt arribaren a un tossal que passa lo camí que puja de la hermita de Santa Magdalena y va a la cova del Parral y a la summitat de la serra en lo baxest atrobaren una creu de fusta plantada y al peu de aquella una fita			
51	Arribaren al tossal de la Avenga en vista de la partida de la Polleria aygua vesant envés tremuntana (...) en dit lloc		Es parla també de "fita y estronc posada de nou al tossal dit de la singla de la Avenga" (en referenciar la fita següent)	
51bis	Una contrafita que tiràs devés tremuntana la qual servis de estronch a dita fita denotant que lo terme de Ulldemolins no passa avant envés sol ponent afrontant ab lo terme de Montsant			
52	Baxant del dit cap de serra y anant envés tremuntana a un bon tir de pedra de la prop designada fita y estronc y al cap de una rocha mirant a la partida de la Polleria, terme de Montsant	"volent (...) continuar dita divisió y fitament dels tèrmens de Monsant y Ulldemolins"	"atrobaren un molló (...) y al peu de aquell trobaren affixa una pedra alta de alguns quatre palms poc més o menys, la qual serveix de fita, en la qual pedra hi està sculpida una escala y al cap d'ella una creu, armes que són del dit monestir de Scaladei, y al peu de dites armes està en compte de Alba, quatre lletres o cifres que són les següents 1578, les quals armes miren devés sol ponent a la part de Montsant (...)	
53	Anant baixant y caminant envés tremuntana sempre aygua vesant arribaren al Coll del Prat y allí			
54	Baixant tota serra avall y caminant envés tremuntana tot aygua vesant arribaren al coll dit del Carlay y sobre lo corral d'en Nebot			
55	Baixant tota serra avall del Coll del Carlay envés lo riu dit de Monsant arribaren junt al camí que va al Exart en vista del dit riu		"E més, en una rocha que està a sis palms del dit molló, poc més o menys, a la volta del riu fonc trobada una creu gravada a pic de martell, la qual se veyá que se avia fet en temps passat per millor designació y perpetuïtat de dit fitament"	

<p>56 Pasaren lo riu dit de Monsant y anant envés tremuntana y pujant a les roques dites los mollons en la tercera rocha de dits mollons</p>	<p>"Lo qual molló y creu (...) resta per divisió de la quadra dita de fra Guerau a sol hixent del terme de Ulldemolins"</p>	<p>"Volent continuar dita divisió del terme de Ulldemolins ab lo de Montsant, e o per millor dir dividir del terme de Ulldemolins la quadra vulgarment dita de fra Guerau que també és terme de Monsant"</p>
<p>57 Caminant envers tremuntana a la que foren al camí real qui va de Ulldemolins a la Granadella, (...) sobre dit camí a la part de migjorn</p>		<p>"Lo qual molló (...) resta per divisió de dit fitament denotant que la quadra de fra Guerau ensvers [sic] tremuntana no passa del dit camí general ans bé tira devés sol ponent, afrontant sempre ab lo terme de Ulldemolins"</p>
<p>58 Anant per lo dit camí general envers sol ponent a la que foren a una roca junt al dit camí general a la part de migjorn anomenada dita roca vulgarment la Codina en lo barranch dit d'en Liurador ayguavesant sobre dita roca</p>	<p>"restant concordés que lo dit camí general ab sos revolts és la divisió de dits tèrmens, és a saber, que lo terme de Ulldemolins resta a la part de tremuntana de dit camí y la dita quadra de fra Guerau a la part de mig jorn"</p>	<p>"fonch trobada gravada una creu al que-s podie colegir feta ab escarpre y martell, la qual creu té semblança a les que usen los comanadors de la orde de Sant Joan"</p>
<p>59 Anant per lo dit camí general envés la Granadella y arribant al coll vulgarment dit del Pi d'en Bernat Freixes a la part demunt del camí vell a la part de migjorn a dos passes de aquell</p>		<p>"una fita de pedra saldonenca"</p>
<p>60 Anant tot camí real envés la Granadella a la que foren a unes vint passes abans del camí que va al mas dels Franchs a la part de migjorn del dit camí real</p>		
<p>61 Anant sempre per dit camí real devés la Granadella y arribant devant lo mas d'en Amigó dit de la Saltadora de Ulldemolins a una passa de dit camí real envers migjorn</p>		<p>"una fita de pedra de saldo" // "que lo dit camí real ab sos revolts és la verdadera divisió del dit fitament"</p>
<p>62 Proseguint lo dit camí real envers la Granadella arribaren a una gran rocha vulgarment dita lo Torm de na Bellvera y en lo mig de un costat de aquella mirant a la part de tremuntana</p>		<p>"atrobaren sculpida en dita rocha una creu conforme les que usen los comanadors de Sant Joan, la qual creu se veyá ésser feta de propòssit ab escarpre y martell"</p>
<p>63 Anant tot camí real envés de la Granadella arribaren al collet que està de sobre la cova d'en Miró, lo qual lloch vulgarment se diu lo cap del coll de la Xixella en lo qual lloch feneix y acaba lo terme de Ulldemolins perquè no passa més avant envers sol ponent y comensa afrontar ab la dita quadra de fra Guerau a la part de tremuntana lo terme de Juncosa y per part de sol ponent comensan a afrontar ab la dita quadra les deveses de caçar del dit Excel·lentíssim Duch de Cardona dites vulgarment les deveses de Coll de Mònechs, ayxí que en lo cap de dit coll de la Xixella a la part de migjorn del dit camí real a unes tres passes de dit camí</p>	<p>"en dit coll de la Xixella, acabava de afrontar ab dita quadra de fra Guerau lo terme de Ulldemolins"</p>	

64	Partint des del dit últim y prop designat molló que està al cap del Coll de la Xixella, a ont com és dit feneix y acaba de afrontar envers sol ponent lo dit terme de Ulldemolins per acabar allí de afrontar ab la quadra de fra Guerau y comensen les dites deveuses de caçar de sa excel·lentíssima, anant tot camí real envés la Granadella a la que foren a un coll dit del Morter que està a la part de migjorn de dit camí a un tir de pedra, en dit lloch		"a quadra vulgariter dicta de fra Guerau termini Montis Sancti a deveisiis venandi dicti Excellētissimi domini Ducis Cardone"	
65	Seguint per lo cap de dita montanya y revolts de aquella arribaren a la sumitat de la Serra de Coll de Monechs a les parts de ponent y migjorn demunt de la heretat de Joan Miró de Ulldemolins, aygua vesant a sol hixent és dita quadra de fra Guerau y a la part de ponent aygua vesant són les deveuses de caçar de sa Excel·lentíssima que per avuy és heretat de Bernat Domènech de Ulldemolins per tenir establida la terra de dites deveuses, y en lo dit lloch		"divissió y fitament de la quadra de fra Guerau ab les deveuses de caçar de sa excel·lentíssima"	
66	Anant tota serra avall envés migjorn arribaren a un tosal que està de sobre les Codines d'en Miró y sobre la cova d'en Bamba			
67	Anant tota serra avall y arribant al cap de la Tosca en vista del bosch dels Pallés en una roca que allí se troba molt alta per millor divissió y designació de dit fitament, per no poder-se posar sobre dita roca fita fou manat (...) que en lloch de fita esculpís en dita roca (...) una creu a la part de migjorn			
68	Anant tota serra avall de la tosca arribaren en la mateixa serra a docentes passes poc més o menys de la prop designada creu y allí			
69	Baixant-se'n tota serra avall ayguavesant en vista de la cova del Solà y del comellar d'en Niarn, en dit lloch	"restant la dita quadra de fra Guerau a la part de sol hixent y lo terme de les deveuses sobre dites a la part de sol ponent"		
70	Anant baixant tota serra avall arribaren a la punta dita d'en Forés que afronta ab lo barranch o torrent dels Pèlechs, y en dita punta			
71	Anant tota serra avall y arribant baix al riu de Monsant junt al torrent dels Pèlechs a la part damunt del dit riu envés ponent a un tir de pedra (...), en dit lloc, (...) sobre una roqueta que està allí y per quant lo dit lloch està prop del riu y podria ser que en algun temps lo s'enportàs lo riu sens dexar vestigi de aquell també li manaren al dit mestre Bonet fés y esculpís en una rocha que està a un tir de pedra sobre dit molló a la part de ponent de dit riu	Restant les parts concordades que allí a ont entra lo barranch dels Pèlechs en lo riu de Monsant en lo fondo de aquell affronten tres tèrmins, és a saber: dellà lo riu a la part de tremuntana és lo terme de la quadra de fra Guerau y en la mateixa part del riu devés sol ponent és lo terme de les deveuses del dit Excel·lentíssim duch de Cardona y a l'altra part del riu devés migjorn afronta lo terme de Monsant y va affrontant devés sol ponent ab lo terme de les dites deveuses que és per a ont se ha de continuar la dita divissió y fitament.		

<p>72</p>	<p>Anant tot riu avall envers sol ponent lo qual riu e o lo fondo de aquell és la verdadera divisió dels dits tèrmens arribaren a un lloch vulgarment dit les Codolles del Compte, y per quant en dit lloch affronta lo terme de Margaleff, altre dels llochs de la baronia de Cabacés del Senyor Bisbe de Tortosa (...) y en dit lloch, atrobaren a la part demunt de dit riu de Monsant a sol ponent sobre una rocha llevadissa a un tir de pedra de dit riu part de un molló (...) y perquè millor constàs de dita divisió y fitació manaren (...) que el cap de una rocha que està junt y contigua a dit riu a dita part de ponent fes y fabricàs un molló nou, y per quant podrie ser que en algun temps lo riu s'enportàs lo dit molló y no restàs vestigi de aquell, li manaren també que en una rocha que està al costat de dit molló fés y fabricàs una creu</p>	<p>"dita divisió y fitament del terme de Monsant ab lo terme de les deveses del dit excel·lentíssim Senyor Duch de Cardona"</p>	<p>"y en dit lloc, comensen de afrontar los térmens de la dita baronia y lloch de Margaleff y feneixen les deveses de Caçar, terra pròpria de sa Excel·lentíssima"</p>
<p>73</p>	<p>Pujant de dites codolles del compte tota serra amunt envers migjorn per lo coll del Serrahy amunt tot ayguavessant seguint los revolts de dit coll restant la ayguavessant envers sol ponent del terme de Margaleff, Baronia de Cabacés, y la ayguavessant envers sol hixent del terme de Monsant arribaren alt al tossal dit de na Gual, en lo qual lloch</p>	<p>"En les dites codolles del compte (...) acabaven de afrontar com dalt és dit lo terme de les deveses de sa Excel·lentíssima"</p>	<p>"en lo terme de Monsant té sa Excel·lentíssima la jurisdicció civil y criminal y en la baronia de Cabacés té certa jurisdicció criminal com a compte de Prades"</p>
<p>74</p>	<p>Tirant tota serra de na Gual envers migjorn a la que foren a mitja serra</p>	<p>"la serra era bastant divisió puix lo ayguavesant devés sol hixent era del terme de Monsant y la devés sol ponent del terme de Margaleff, altra de les viles de dita baronia"</p>	
<p>75</p>	<p>Per dita serra del tossal de na Gual envers migjorn arribaren a la Serra Major de Monsant, que tira de sol hixent envers ponent, y en lo lloch a ont ve afrontar la dita serra del tossal de na Gual ab dita Serra Major y per confrontar allí lo terme de la Morera, altre dels llochs del Priorat de Scaladei (...) Per confrontar en dit lloch de la part de migjorn lo Priorat de Scaladei e o lo dit terme de la Morera, de la part de Ponent la baronia de Cabaçes e o lo terme del lloch de Margaleff altre dels llochs de dita baronia y de la part de tremuntana y sol hixent lo terme de Monsant (...) y en dit lloch foren atrobades també tres fites ab ses filloles de pedra (...) La una està posada a la part de tremuntana (...) la qual divideix lo terme de Monsant del terme de Margaleff, la altra fita està posada a la part de ponent, la qual divideix lo terme de Margaleff del terme de la Morera Priorat de Scaladei y la altra fita està posada a la part de sol hixent la qual divideix lo terme de Monsant del terme de la Morera.</p>	<p>La verdadera divisió de tots los sobre dits térmens eren les aygues vesants de les dites montanyes, és a saber, lo aygua vesant de la serra del tossal de na Gual a la part de sol hixent és terme de Monsant y a la part de ponent és terme del lloch de Margaleff, y la Serra Major de Monsant anant-se'n devés sol ponent lo ayguavessant a la part de tremuntana és terme de Margaleff y a la part de migjorn és terme de la Morera altre dels llochs del dit Priorat y finalment la Serra Major de Monsant anant-se'n devés sol hixent lo aygua vesant a la part de tremuntana és terme de Monsant y a la part de migjorn és terme de la dita vila de la Morera.</p>	

76	Se'n anaren per la dita Serra Major envers sol hixent, dexas en lo pròxim dit molló los prohòmens de dita baronia de Cabacés y lloch de Margaleff, avent los pregat se aguardassen allí, en tant que ara havén de fitar y dividir lo dit terme de Monsant ab lo dit terme de la Morera, y proseguint per la sumitat de la dita Serra Major com és dit envers sol hixent a la que foren en vista del Clot del Cirer a part de tremuntana en la sumitat de dita Serra Maior	"fitament y divissió del terme de Monsant ab lo terme de la Morera"	
77	Anant-se'n per dita Serra Maior envers sol hixent seguint sempre los revolts de dita Serra atrobaren un molló mig dirruit de alçada de uns sis palms fabricat de pedra y guix que per avuy se anomena lo dit molló dels Senyalets de la Pallaressa		
78	Anant sempre per la sumitat de dita Serra Major envers sol hixent, com és dit, a la que foren al cap de la canal de la Morera atrobaren allí prop del camí que devalla al riu de Monsant		
79	Anant per la sumitat de dita Serra Major de Monsant envers sol hixent arribaren al cap del Comellar dit de la Cova del Ós, en lo qual lloch	"continuar la dita divissió y fitament dels tèrmens de Monsant y de la Morera, altre dels llochs del Priorat de Scaladei"	
80	Anant per la sumitat de la dita Serra Major envers sol hixent sempre aygua vesant a la una part y a l'altra dels dits tèrmens, a la que foren al cap de la Coma del Alzinar, en mig del baixest	"lo qual molló y fita, seguint sempre los revolts de dita sumitat de la Serra Major tenen correspondència al molló y fita prop designats (...)"	
81	Anant per la sumitat de la dita Serra Major envers sol hixent a la que foren al cap del Torrent dit de les Falles, en lo baixest		
82	Anant sempre per la sumitat de la dita Serra Major envers sol hixent a la que foren sobre lo Clotet dit d'en Parent, dexas lo camí que va de Cabacés a Albarca a la part de migjorn en dit lloch		
83	Anant per la sumitat de dita Serra Mayor de Monsant, a la que foren a la Serra dita dels Portals atrobaren allí un molló (...) Lo qual molló y fita tenen attendència y correspondència al prop designat molló y fita trobats en la sumitat de la Serra Major sobre lo Clotet dit d'en Parent seguint sempre los revolts de la dita Serra Major, y també lo dit molló y fita tenen correspondència anant devés sol hixent per la sumitat de la dita Serra Maior y seguint los revolts de aquella al molló y fita que (...) fonch (...) edificat y possat en la sumitat de dita Serra Major sobre la cova dita dels Plans alias d'en Mortornés [sic], en lo qual molló acaba de afrontar ab lo terme de Monsant per la part de migjorn lo terme de la Morera y comensa de afrontar lo terme de Cornudella ab lo terme de Monsant (LA FITA I MOLLÓ 35)		

<p>84 A efecte de dividir lo Priorat de Scaladei e o lo terme de la Moreira del terme de Margaleff altre llochs de la baronia de Cabacés se'n tornaren per la dita Serra Major de Monsant envers sol ponent per lo camí qui va de la vila de Albarca a la vila de Cabacés y quant foren en un tosal alt dit la Cogulla de Cabacés, (...) per confrontar allí lo terme de la Moreira ab lo de Margaleff, altre dels llochs de dita baronia, és a saber: que tot lo aygua vesant de la summitat de la Serra Major de Monsant a la part de migjorn és del terme de la Moreira y a la part de tremuntana és del terme de Margaleff. Així que en dit lloch de la dita Cogulla de Cabacés (...) en la summitat de aquella (...) Lo qual molló y fita anant envers sol hixent y seguint los revolts de la summitat de la dita Serra Major tenen correspondència al molló y tres fites dexades en la summitat de la Serra Major de Monsant en dret de la Serra del Tosal de na Gual en lo qual lloch se fan les tres divisions de térmens. Ço és del Priorat de Scaladei e o terme de la Moreira, Baronia de Cabacés y Monsant.</p>				
<p>85 Baixant per la summitat de la dita Serra Major y anant envers sol ponent seguint los revolts de aquella, arribaren a un tossal que està al cap dels Comellars de la Texeda y de la Martorella, y allí (...) de sobre del dit tosal plantàs y ficàs una fita ab ses filloles y (...) que en dita roca esculpís una creu (...) en una roca del dit tosal a la part de tremuntana</p>				
<p>86 Anant baixant per la summitat de la dita Serra Maior arribaren a una serra que està demunt la aygua de la font de la Martorella, en lo qual lloch</p>				<p>"a la fita prop designada y posada sobre la serra del aygua de la Martorella" (en referenciar la fita següent)</p>
<p>87 Baixant tota serra avall per la summitat de la dita Serra Maior arribaren al tosal o Serra de les Baselles dexant a sol hixent lo monastir d'Escaladei, en lo qual lloch</p>				
<p>88 Baixant tota serra avall y arribant al sòl de la pròxim dita serra de les Baselles</p>				
<p>89 Baxant per la summitat de la dita serra avall y arribant a la serra del Pla del Portell en lo qual lloch per acabar de afrontar lo terme de Margaleff ab lo de Monsant y comensar a afrontar ab lo dit terme de Monsant lo terme de la vila de Cabacés altre dels llochs de dita baronia (...) en dit lloch, convenia fer y fabricar un molló nou y juntament posar dos fites ab ses filloles, la una de les quals que tinga correspondència seguint los revolts de la dita serra a la prop designada fita posada al sòl de la serra de les Baselles y la altra fita que designe per hont se ha de continuar lo dit fitament, la qual mire a la part entre ponent y migjorn</p>				
<p>90 Baxant tota serra avall seguint los revolts de la dita montanya sempre aygua vesant a la una part y a l'altra arribaren a un Serrallet de la freixa dita de Jaume Amorós de [Cabacés ...] FOLIS 45v-46r NO ESTAN MICROFILMATs.</p>				<p>Descripció incompleta</p>

	91 [CITAT EN REFERENCIAR LA FITA 92:] "[...] d'en Amorós de Cabacés en lo pla de dit lloch, seguint sempre los revolts de dita serra sempre aygua vesant a la una part y altra"			Descripció incompleta, realitzada en referenciar la fita següent
	92 [CITAT EN REFERENCIAR LA FITA 93:] "la prop designada y posada fita al cap de la Serra dita d'en Macip de la Yglesia de la vila de Cabacés"	En lo dit lloch a ont se ha assentat lo molló y creu feneix lo Priorat de Scaladei quant a la part de sol ponent y va tirrant y discorrent envers migjorn sempre affrontant ab lo terme de Cabacés altre dels llochs de la dita baronia restant lo dit terme de Cabacés a part de sol ponent.		Descripció realitzada en referenciar la fita següent
93	Baixant tota serra avall y arribant al Grau dit del Cayxer en lo qual grau passa un camí que va de Margaleff al monastir de Scaladei a unes sinquantia passes del dit camí poc més o menys per lo cap de dita serra envers ponent, en lo cap de dit grau (...), en dit lloch	Restant sempre lo ayguavesant a la una part y altra és a saber a la part de sol hixent lo terme del Priorat d'Escaladei y a la part de sol ponent lo terme de la vila de Cabacés, [abequam (?)] la terra que està allí contigua és del monastir e o de la Massia vulgarment dita lo Masdèu.		
94	En lo dit Grau del Caixer, abaxant de aquell tota serra avall envers migjorn, arribaren a un tosalet lo més prop de dit Grau, en lo qual lloch (...), enmig de dit lloch (...)			
95	Baixant tota serra avall y passant per un tosalet que està un poc més avall envers migjorn arribaren a un altre tosalet que immediatament se segueix y en lo mig de dit tosalet (...) en lo mig del més alt del dit tosalet			
96	Anant tot serrallet enllà arribaren a un tosal dit de la Hubaga dextant a la part de sol ponent lo Pla dit del Bisbe, terra pròpia de dit monastir de Scaladei y terme de Cabacés y en la summitat de dit tosal	"restant sempre lo ayguavesant a una part y altra, és a saber, lo vesant de sol hixent al Priorat de Scaladei y lo vesant de sol ponent al terme de la vila de Cabacés"		
97	Partint del prop dit tosal de la Obaga y anant pujant devés lo tosal dit d'en Valentí, entre sol ponent y migjorn a la que foren a un planet de terra abans de entrar en lo dit tosal sota de una roca		"sota de una roca, ans de comensar a entrar en lo dit tosal" (en referenciar la fita següent)	
98	Pujant tota serra amunt per lo dit tosal d'en Valentí entre sol ponent y migjorn arribaren a la summitat de aquell y allí (...) Seguint sempre los revolts del dit tosal y restant sempre lo ayguavesant a una part y altra			
99	Baixant per lo dit tosal d'en Valentí avall entre migjorn y ponent a la que foren a uns Planets de Terra cultiva dits los Montalts y arribant al cap de una feixa (...) posar en lo cap y fi de dita feixa una fita gran ab ses filloles a la part de migjorn			
100	Pujant tota serra amunt dita dels Muntals y arribant a la summitat de aquella (...) en la summitat de dita serra (...) una fita y contrafita			

100bis	La qual contrafita servís de estronch y miràs envers migjorn (...) y la contrafita que serveix de estronch designés que en dit lloch o en la montanya a ont se ha de edificar lo dit molló feneixen los térmens de les viles de la Morera Priorat d'Escaladei a la part de sol hixent y de la vila de Cabacés altre dels llochs de dita baronia a la part de sol ponent y baix al peu de dita montanya envers migjorn comensen a affrontar los térmens de la Vilella d'Amunt Priorat d'Escaladei y de la Vilella d'Avall de la dita baronia y que la dita contrafita servís y denotés també la part per a ont se té de continuar també la dita divissió y fitament del dit Priorat d'Escaladei y baronia de Cabacés			
101	Conferits al peu de la dita montanya ya dita dels Montalts al peu de la qual comensa lo Serrallet de la Serra dels Pichs, en lo qual lloch, per comensar afrontar allí los térmens de la Vilella d'Amunt altre dels llocs del dit Priorat de Scaladei y de la Vilella d'Avall de la dita baronia de Cabacés (...) conferits en dit lloch al peu de dita serra dels Montalts a la part de migjorn, baixant de allí, arribaren al collet dit del fra Gueral y en lo mig del dit collet	la dita divissió y fitament del dit Priorat de Scaladei y Baronia de Cabacés // restant sempre la aygua vesant a cada part, és a saber, lo ayguavesant de la part de sol hixent del dit Priorat de Scaladei y lo ayguavesant de sol ponent de la dita baronia de Cabacés		
102	Baixant tota serra avall devés migjorn arribaren al collet dit del Bolcador y en la summitat de aquell, és a saber, en lo mig			
103	Prenent la via de migjorn pujaren dalt al total vulgarment dit dels Pichs seguint sempre los revolts de dit total sempre ayguavesant a la una part y altra y en la summitat de aquell o en lo més alt		"per quant lo dit total se veyra de moltes parts"	
104	Baxant de dit total dels Pichs entre migjorn y ponent arribaren al coll del Camp, en lo qual lloch			
105	Pujaren al cap de la serra dita de les Sollongues y dels Terresciàs y enmig de dita serra			
106	Baixant tota serra avall de les Sollongues arribaren al camí per avuy vulgarment dit de la hereta en lo qual lloch	"a ont arriban los térmens dels dits llochs de la Vilella d'Amunt y Vilella d'Avall"		
107	Passant lo barranch dit de Cartoixa e o de la Morera y pujant devés la serra de la Pedrenyera a la que foren a la sumitat de dita serra (...) se determinaren que en lo trascoll de la dita serra de la Pedrenyera (...) convenia se posasen tres fites en lo modo y forma següent, és a saber, una fita a la part entre sol hixent y tremuntana la qual dividís los térmens de la Vilella d'Amunt y Vilella d'Avall en lo qual lloch acabe y feneix lo terme de la Vilella d'Amunt y entre afrontant lo terme de Gratallops y dita fita tinguéu attendència y correspondència a la prop designada y trobada fita y molló edificat de nou al camí dit de la hereta, y altra fita a la part de migjorn que dividís los térmens de la Vilella d'Amunt y vila de Gratallops y la altra fita a la part de sol ponent que dividís los térmens de dites viles de Gratallops y Vilella devall que és per a ont se ha de continuar dit fitament	"a ont per confrontar en dit lloch lo terme de la vila de Gratallops altre dels llochs de dit Priorat de Scaladei"		

		<p>la aygua del riu de Monsant és la verdadera divissió del Priorat de Scaladei y térmens sobredit de les viles de la Figuera altra de la baronia de Cabacés y viles de Garcia y Mas Roig</p>	

108 Tirant la via devés sol ponent y migjorn y baixant per dita serra de la Pedrenyera fins baix y entrant en lo barranch Major seguint les voltes y revoltes de dit barranch en lo qual affronten los dits térmens de la Vilella d'Avall y de la vila de Gratallops, és a saber, lo terme de la Vilella d'Avall affronta ab dit barranch a la part de tremuntana y lo terme de la vila de Gratallops a la part de migdia, així que baixant per dit barranch arribaren a una heretat vulgarment dita de la Basetta que és del mas d'en Serres vulgarment així nomenat, terme de Gratallops, y per avuy se diu d'en Roca y Arbolí y a sinquanta passes abans de arribar al riu de Montsant, a hont en lo mig de aquell avia de arribar lo fitament per ésser lo dit riu e o lo mig del fondo de aquell la verdadera divissió de dits térmens emperò perquè en lo esdevenidor lo dit riu no s'enportàs lo molló (...) que en la sobre dita heretat dita de la Basetta, a unes sinquanta passes del dit riu prop de una olivera que allí està

109 Anant per lo riu de Monsant avall, lo qual fa la verdadera divissió de dit fitament e o dels térmens de Gratallops y Vilella d'Avall, restant lo terme de Gratallops a la part de sol hixent y lo terme de la Vilella d'Avall a la part de sol ponent tots junts ab aquest acordí arribaren al sòl de la serra vulgarment dita d'en Gibot que està a la part de sol ponent en lo qual lloch per confrontar en ell ab lo terme de la Vilella d'Avall lo terme de la Figuera, altre dels llochs de la dita baronia de Cabacés (...) que en dit sòl de la serra dita d'en Gibot affronten los dos térmens de la Figuera y de la Vilella d'Avall y que la verdadera divissió del present fitament és lo riu de Montsant o lo fondo de aquell, ayxí que a l'altra part del riu devés sol hixent affronta ab lo dit riu lo terme de Gratallops, restant a l'altra part del riu envers sol ponent los térmens de la Figuera y Vilella d'Avall, que los dos affrontan entre sí al sòl de la dita serra d'en Gibot y per quant lo dit riu de Montsant és la verdadera divissió del dit fitament y no-y ha cossa que permanesca més ni sia de major senyal y evidència y per no trobar-se al present allí manobra y estar tota la gent cansada se determinaren no-s fes molló en lo dit lloch sinó que-s pasàs avant

110 Anant per lo riu de Monsant avall, a la que foren al sòl del Barranch dit del Trench en lo qual fineix lo terme de la Figuera de la dita baronia de Cabacés y comensa afrontar lo terme de Garcia y Mas Roig, en lo qual lloch per comensar a confrontar los dits térmens de Garcia y Mas Roig (...) y així estant la cossa tant clara y un senyal tan perpetuo y durador com era lo riu se resolgueren no dexar en dit lloch molló ni fita alguna puix les dites coses no podien durar ni tenir tanta perpetuitat com lo dit riu

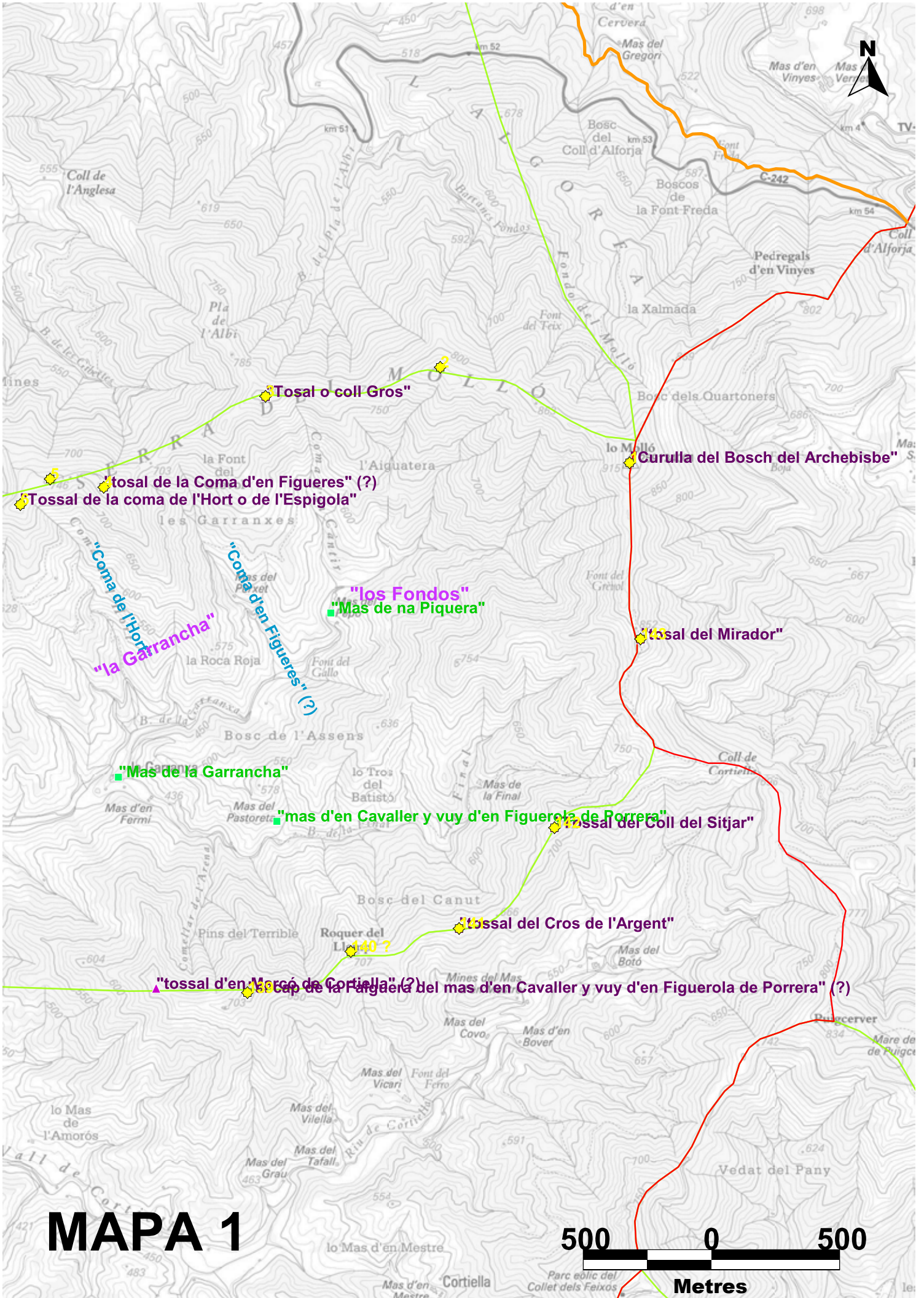
<p>111 En lo sòl del barranc dit del Trench que és a ont se n'avien dexat y baixant tot riu de Monsant avall a la que foren en lo lloch dit de Dues Aygües, és a saber, a ont se mescla y junta lo riu de Ciurana ab lo dit riu de Monsant, en lo qual lloch confronten los tèrrens de Gratallops, Garcia, Mas Roig y Falcet (...) y per ésser divisió tan senyalada y duradora de voluntat de les dites parts y prohòmens no-s posa ni dexa en dit lloch molló ni fita alguna</p>	<p>los dits dos rius, ço és a ont se mesclen les aygües dels dits dos rius de Monsant y de Ciurana és la verdadera divisió del dit Priorat de Scaladei e o del lloch de Gratallops altre de les viles de dit Priorat, ab los tèrrens de les viles de Garcia, Mas Roig y Falcet, dividint-ho d'esta manera és a saber lo riu de Montsanct divideix lo terme de Gratallops, ab lo terme de Garcia y Mas Roig y lo riu de Ciurana, lo terme de Gratallops del terme de Falcet</p>		
<p>112 Anant tot riu de Ciurana amunt seguint les voltes y revoltes que aquell fa, lo qual riu e lo fondo de aquell és la verdadera y real divisió dels tèrrens de Falcet y Gratallops, arribaren a un lloch a ont se junta lo riu de Porrera ab lo de Ciurana y al peu de la serra dita del Mas d'en Porrera, en lo qual lloch afronta a la part de migjorn lo dit terme de Falcet y a tremuntana que és a la altra part del riu lo terme de Gratallops Priorat de Scaladei, los límits dels quals tèrrens de Falcet y Gratallops arriben fins al mig del riu de Ciurana, com és dit, y en lo dit lloch dalt designat comensa y entra lo terme de Porrera altre dels llochs del dit Priorat de Scaladei, en lo qual lloch per confrontar com és dit lo terme de Porrera y aver-se de continuar lo dit fitament entre lo terme de Falcet y terme de Porrera (...) en lo lloch a ont se junten les [aygües del riu de Porrera ab lo de Ciurana al peu de la serra dita del Mas d'en Porrera (...)] que en dit lloch, ço és en una roca de pedra llacolella que està en la riera de dit riu de Ciurana distant de aquell sis passes poc més o menys a la part de migjorn sculpís una creu y per dita serra amunt envers migjorn a distància de dita creu cent passes poc més o menys fes y fabricàs un molló de pedra y guix, lo qual juntament ab dita creu servesquen per divisió dels tèrrens de Falcet y Porrera restant lo ayguavesant de dita serra a la una part y altra de dits tèrrens</p>	<p>per millor divisió del dit fitament dels dits tèrrens de Porrera, Falcet y Gratallops</p>		
<p>113 Pujant per la dita serra del Mas d'en Porrera per la summitat de aquella aygua vesant a dos parts a un tir de escopeta poc més o menys del pròxim dit molló, atrobaren una fita</p>			
<p>114 Pujant sempre per la summitat de la dita serra ayguavesant a dos parts a dos bons tirs de pedra de la prop designada y trobada fita se troba altra fita</p>			
<p>115 Pujant tota la dita serra amunt del mas d'en Porrera ayguavesant a dos parts atrobaren altra fita (...) a dos bons tirs de pedra de la prop trobada y designada fita</p>			
<p>116 Anant pujant per la dita serra amunt ayguavesant sempre a dos parts a la part de sol hixent en un tossalet que està al cap del bosch de la font de na Tolosa (...) en la summitat de dit tosal</p>			

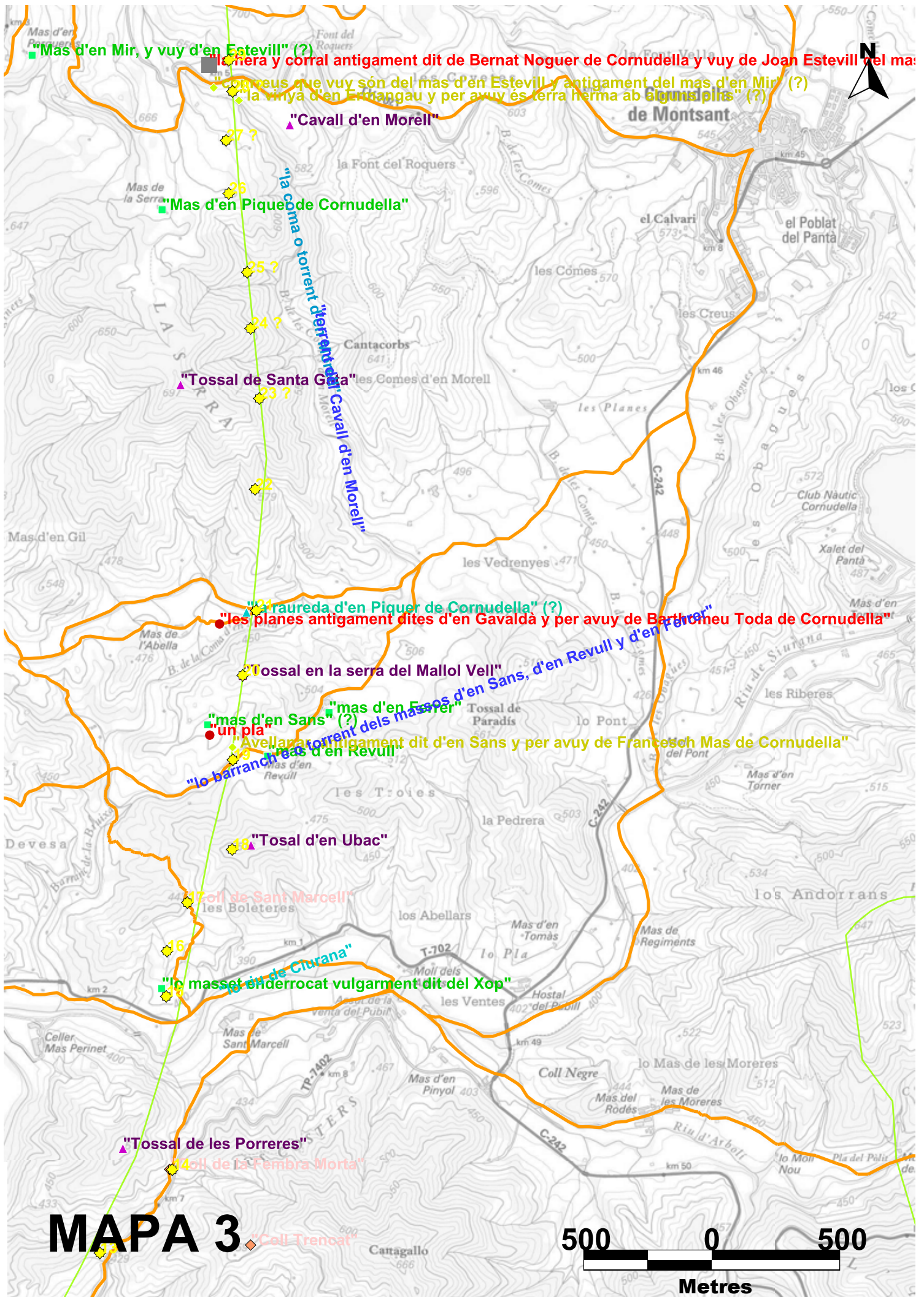
116bis	una contrafita la qual tinguéss attendència per a ont se avia de continuar y proseguir la dita divisió y fitament, que és tot serra amunt envers migjorn per seguir lo revolt de dita serra			
117	Pujant per tota la dita serra amunt, tenint attendència a dos vesants y seguint los revolts de la dita serra de collet en collet, arribaren al cap del bosch dit del Quebralós y allí, en la summitat del dit tosal	la dita divisió y fitament dels térmens de Falcet y Porrera		
117bis	una contrafita que tiras envers sol ponent y designàs per a ont se avia de continuar y prosseguir la dita divisió y fitament			
118	anant per dita serra del bosch del Quebralós y girant-se envers sol ponent sempre aygua vessant a una part de terme y altra arribaren dreita via al tosal més alt del bosch de la Solana del mas d'en Ferran y enmig de les dos aygués vesants, a la summitat de aquell			
119	tornant altra volta a girar per la summitat de dita serra del bosch de la Solana del mas d'en Ferran envers migjorn baixant per lo baixest del camí que va de Tarroja a Falcet seguint sempre les voltes y revoltes de la dita serra y sempre aygua vesant a una part de terme y altra, a la que foren al dit baixest junt al dit camí (...) en dit lloch, és a saber, enmig de dit baixest restant la ayguavesant a una part y altra	a ont arriben y confinen los térmens de les dites viles de Falcet y Porrera	(...) y perquè la gent estava molt cansada y afatigada se'n baixaren tots molt alegrement a dinar al mas d'en Ferran	
120	tornant al pròxim dit baixest a ont passa lo camí que va de Tarroja a Falcet, en lo qual lloch se avia atrobat una fita y edificat un molló nou, y pujant tota serra amunt sempre ayguavesant a dos parts seguint les voltes y revoltes de dita serra quant foren a la summitat de dita serra entre la coma dels molins y lo bosch del mas d'en Ferran (...) en dit lloch e o a la summitat de dita serra			
120bis	contrafita que designàs lo lloch per a ont se ha de continuar lo dit fitament que és envers sol hixent			
121	Anant per la summitat de dita serra sempre seguint les voltes y revoltes de aquella y aygua vesant a dos parts envers sol hixent arribaren a un tossalet del dit bosch del mas d'en Ferran, en lo mig del qual tosalet e o en la summitat de aquell			
122	anant per la summitat de dita serra envers sol hixent arribaren a un tosal dit del mas d'en Caçador, en lo qual lloch (...) enmig del ayguavesant de dit tosal del mas d'en Caçador			
123	baixant del dit tosal del mas dit d'en Caçador sempre ayguavesant a una part y altra y arribant al baixest del camp dit d'en Fàbregues (...) en lo mig del dit baxest			
124	pujaren per dita serra del camp d'en Fàbregues, tirant dreita via al tosal dit vulgarment lo bosch d'en Querol, y en la summitat de dit tosal (...) enmig de la summitat del dit tosal			
125	baixant del dit tosal dit lo bosch d'en Querol y girant-se a la part de migjorn sempre aygua vessant anaren per la summitat de dita serra y arribaren al cap dels trossos de Pere Ascens de Porrera y de la solana del mas d'en Blanch de Falcet y en dit lloch			

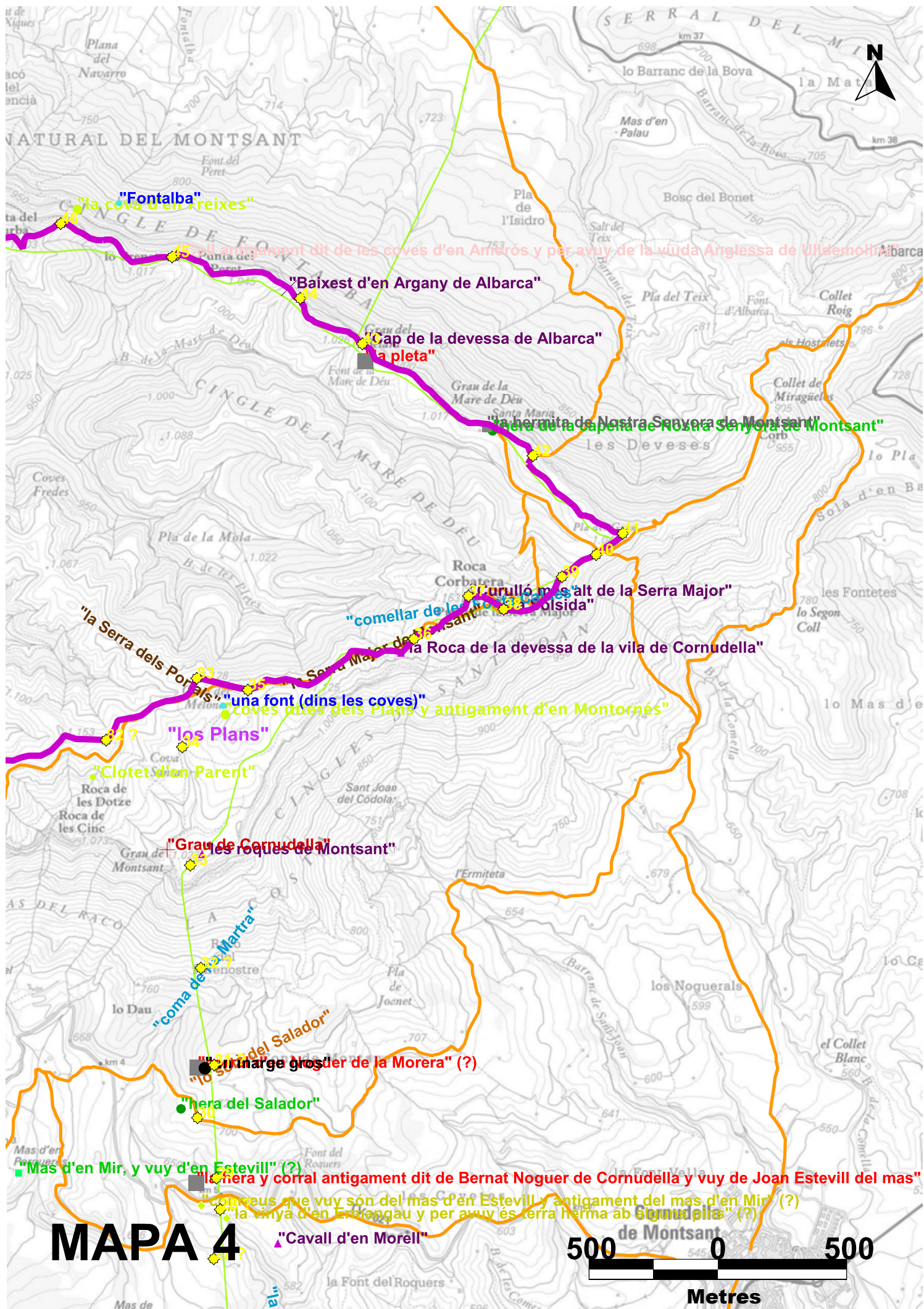
125bis	contrafita que designàs y denotàs lo lloch per a ont se ha de continuar y proseguir la dita divisió y fitament per quant fa molts revolts la dita serra			
126	girant-se la dita serra per la part de sol hixent y anant per la dita serra arribaren al Collet vulgarment dit de Sant Miquel, sempre ayguavesant a dos parts y en lo mig del dit collet			
126bis	una contrafita que denotàs y designàs per a ont se avia de continuar y proseguir la dita divisió y fitament que és a la part de migjorn			
127	girant-se per dita serra a la part de migjorn arribaren al cap de les comes dites del Prior y de la Balditana tot aygua vesant mirant entre sol hixent y tremuntana y en dit lloch			
127bis	contrafita que denotàs y designàs lo lloch per a ont se avia de continuar y proseguir la dita divisió y fitament que és tota serra avall entre sol hixent y tremuntana			
128	baixant del dit cap de les comes del Prior y Balditana tota serra avall entre sol hixent y tremuntana ayguavesant a una part y altra arribaren a un tosal que per part de tremuntana se anomena lo cap del bosch dels Castanyers y de part de migjorn la Sentiu y allí en dit tosalet aygua vesant a dos parts			
129	baixant tota aygua vesant per dita serra al cap dels horts vells y travessant lo barranch dit de la Sentiu, arribaren a un tosalet distant de la prop dita fita unes quatrecentes passes poc més o menys, mirant tot dret al tosalet dit del cap de la vinya d'en Llopis de Porrera, en lo qual lloch			
130	baixant per lo barranch dit de la Sentiu ayguavesant y muntant al tosalet del cap de la vinya dita d'en Llopis a la que foren dalt en la summitat de dit tosal (...) en la summitat del dit tosal		a ont arriben los térmens de les dites viles de Porrera y Falcet	
130bis	una contrafita que designàs lo lloch per a ont se avia de continuar y proseguir la dita divisió y fitament que és envers sol hixent			
131	baixant per la summitat de dita serra o tosal del cap de la vinya d'en Llopis y anant devés sol hixent y travessant lo camí real que va de Porrera a Falcet per lo camí dit de la Sentiu y pujant tota serra amunt dita la costa de na Sales, a la que foren a la summitat de aquella (...) en la summitat de dita serra			
131bis	una contrafita que designàs per a ont se ha de continuar y proseguir la dita divisió y fitament que és entres sol hixent y migjorn			
132	pujant tota serra que va entre sol hixent y migjorn ayguavesant a dos parts a la que foren al tosal de la Manyana e o de la coma dita de na Guasca (...) en la summitat del dit tosal ayguavesant a les dos parts dels dits térmens			
133	pujant per la summitat de la dita serra de la Manyana aygua vesant a dos parts arribaren a la serra dita del Pansal, en lo qual lloch per confrontar en ell lo terme de Pradell, baronia de Scornalbou (...) en dit lloch de la serra del Pansal		senyor archebisbe de Tarragona, senyor de dita baronia (...) d'Escornalbou	

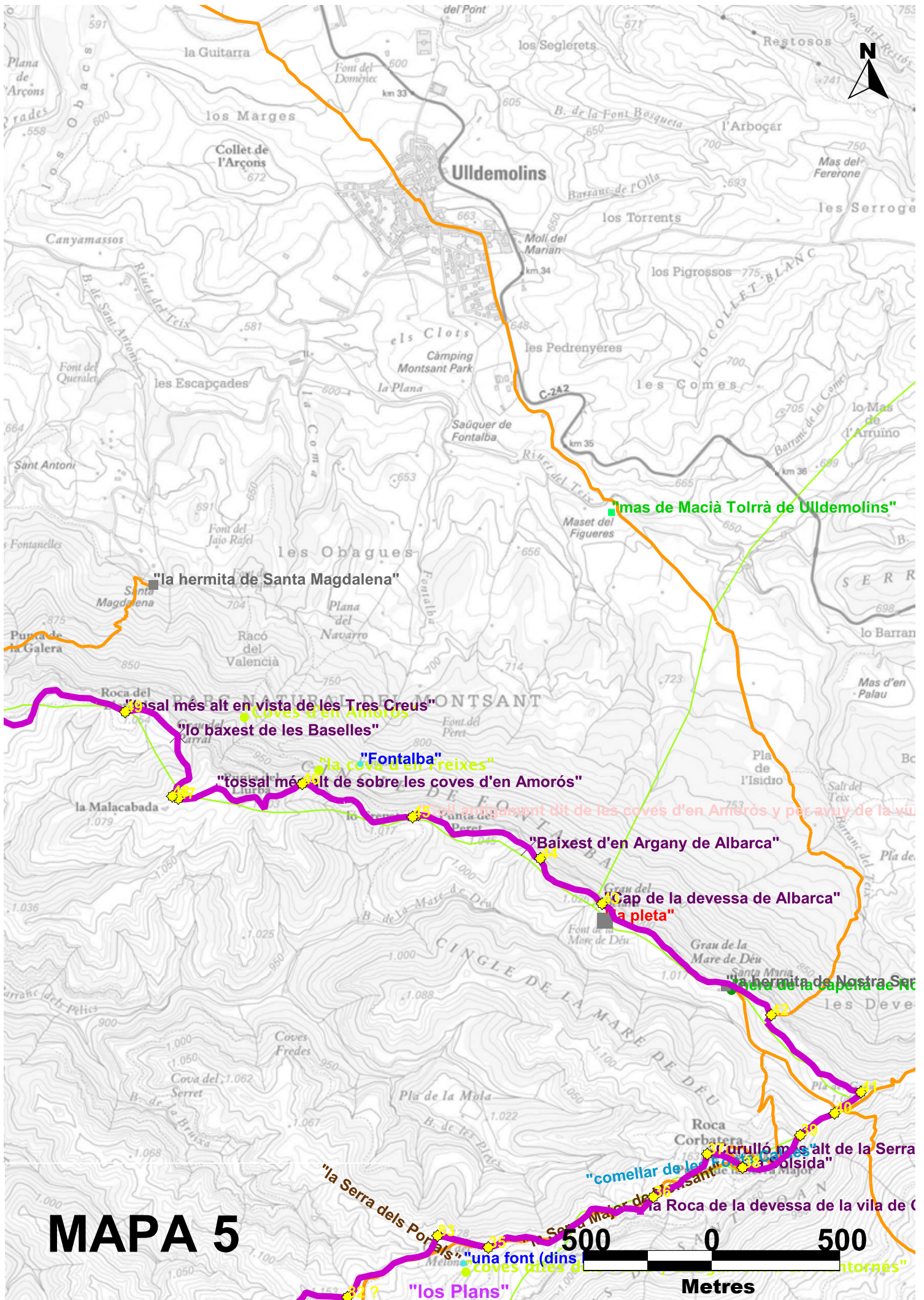
133bis	la contrafita que designàs lo lloch per a ont se avia de continuar dita divisió y fitament				
134	en la sobre dita serra del Pansal y baixant per dita serra avall caminant envers sol hixent y entrant en la serra dita de la Comma d'en Norm de Déu y de les Porreres seguint sempre los revolts de aquella de tosal en tosal sempre ayguavesant a dos parts arribaren a un tosal que és sobre lo molí d'en Ferriol en lo qual lloch romp lo dit fitament fins a una alzina que y ha al cap de un conreu de el ferrer del mas, terme de Porrera y de aquí va dreta via girant-se a la part de migjorn fins a arribar al riu de Pradell, dexant lo dit molí d'en Ferriol a la part de mà esquerra dins del dit terme de Porrera, Priorat d'Escaladei, y de aquí munta fins al camí real que va de Porrera al Camp de Tarragona. Baix del qual camí, a la part de tremuntana junt a una roqueta petita prop del dit riu atrobaren tres pedres que la una d'elles, ço és la més prop de dita roqueta és un poc gran, la de enmig no tant gran y la del estrem ya és més petita que està a modo de fita ab ses filloles	a ont arriben los térmens de les dites viles de Porrera y Pradell	Es parla també de "camí general que va de la vila de Porrera al Camp de Tarragona" (en referenciar la fita següent)		
135	girant-se a la part de sol hixent per la solana d'en Ripoll y vuy d'en Ferrer seguint sempre los revolts de dita serra y ayguavesant a dos parts y anant de tosal en tosal arribaren al tosal dit de la comma d'en Lluís, en lo qual lloch per acabar allí de afrontar ab lo terme de Porrera lo terme de Pradell y comensar afrontar ab lo dit terme de Porrera lo terme de la vila de Alforge (...) en dit tosal de la coma d'en Lluís	a ont arriben los térmens dels dits llochs de Porrera, Pradell y Alforge	senyor archebisbe de Tarragona, senyor de la dita vila de Alforge // "en lo tosal més alt de la comma dita d'en Lluís" (en referenciar la fita següent)		
135bis	una contrafita que servís de estronch del dit terme de Pradell y denotàs per a ont se ha de continuar y proseguir lo dit fitament entre dits térmens de Alforge y de Porrera				
136	baixant del dit tosal de la dita coma d'en Lluís tota serra avall ayguavesant a dos parts arribaren a un tosalet que està entre lo cap del bosc de la Peixera del Molí de Porrera y de la coma d'en Lluís y enmig del dit tosalet per millor divisió de dit fitament				
137	baixant tota serra avall de la dita coma d'en Lluís seguint los revolts ayguavesant a dos parts arribaren al riu de Cortiella a ont se pren la aygua per al molí de Porrera, en lo qual lloch a la part de sol hixent	a ont arriben los térmens dels dits llochs de Porrera y Alforge			
138	anant tota serra amunt per la solana del mas d'en Manyà sempre ayguavesant a dos parts seguint les voltes y revoltes de la dita serra arribaren al tosal vulgarment dit de la Cofiola, y en lo mig del dit tosal				
139	pujant tota serra amunt de la Cofiola, arribaren al tossal dit d'en Marcó de Cortiella, y en un tossal dit al cap de la Falguera del mas d'en Cavaller y vuy d'en Figuerola de Porrera per millor designació y divisió del dit fitament manaren les dites parts y pro- ... FOLIS 69v-70r NO ESTAN MICROFILMATS.				Descripció incompleta

140 FOLIS 69v-70r NO ESTAN MICROFILMATATS.			NO HI HA INFORMACIÓ MICROFILMADA SOBRE AQUESTA FITA
141	[CITAT EN REFERENCIAR LA FITA 142:] "la prop designada y posada fita en la summitat del tossal dit del Cros de l'Argent"		Descripció incompleta, realitzada en referenciar la fita següent
142	pujant per dita serra amunt arribaren al tossal dit del Coll del Sitjar, en lo qual lloch e o en lo mig del dit tossal ayguavesant a dos parts		
143	anant tota serra amunt sempre aygua vesant a dos parts arribaren al tossal vulgarment dit del Mirador y allí, en la summitat del dit tossal (...) en lo mig de la summitat del dit tossal, ço és ayguavesant a dos parts		
144	anant des del pròxim dit tossal dit del Mirador tota serra amunt seguint los revolts de dita serra ayguavesant a dos parts, arribaren a la Corulla del bosch dit del Archebisbe, en lo qual lloch se comença y donà principi a dit fitament (...) en lo cap de la dita Corulla de dit bosch		

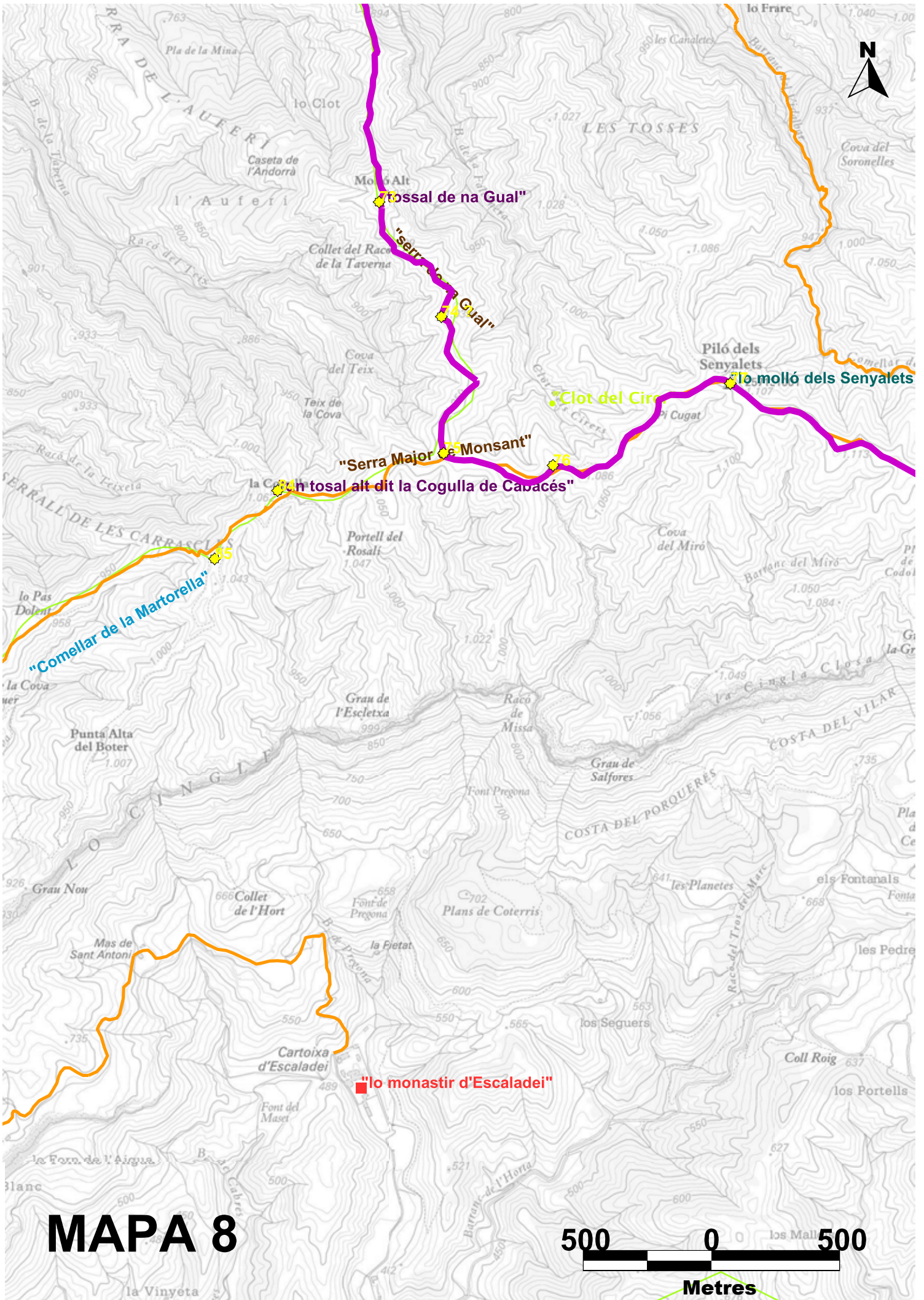

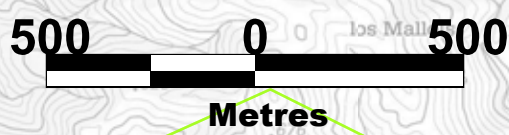

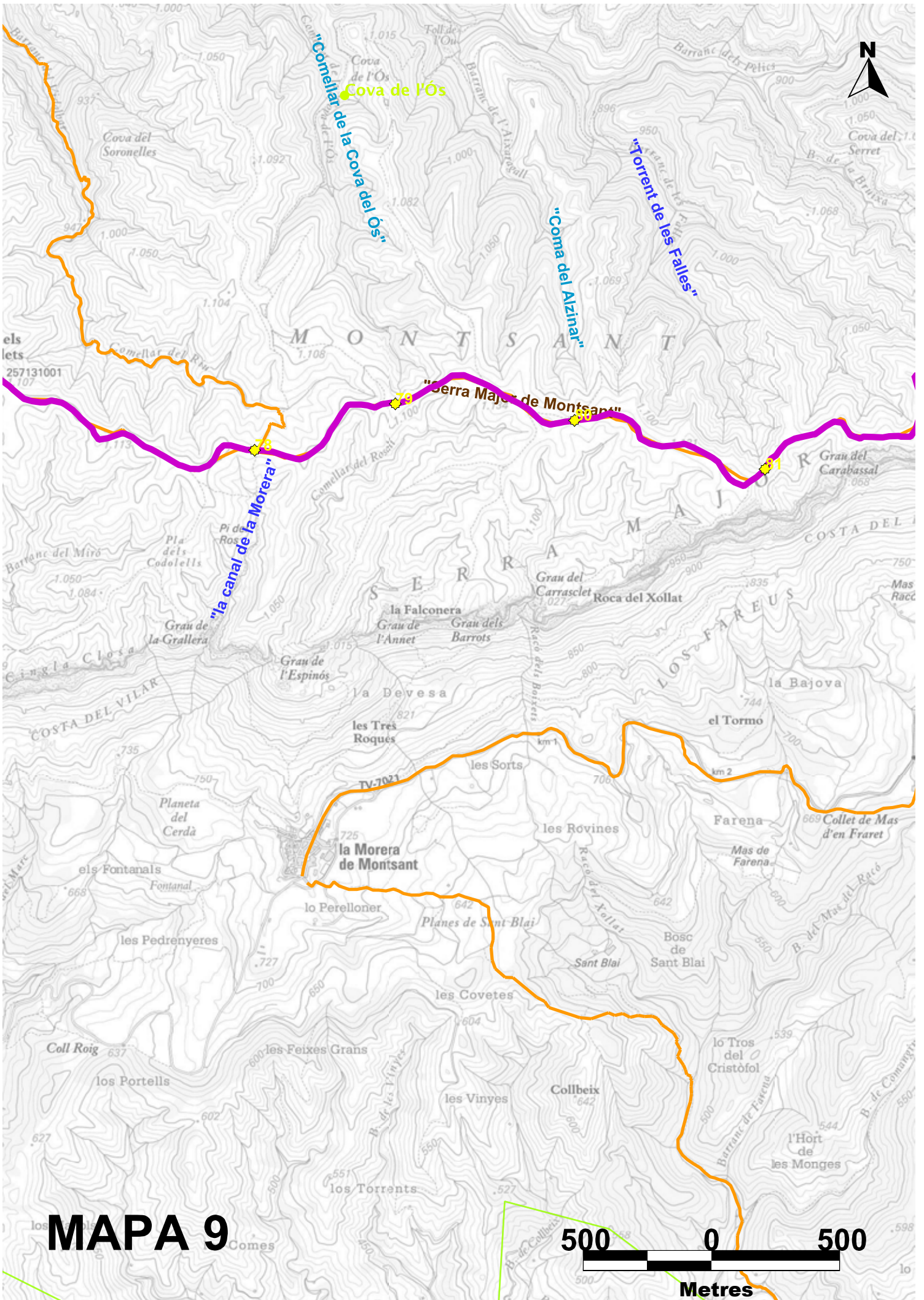

MAPA 5

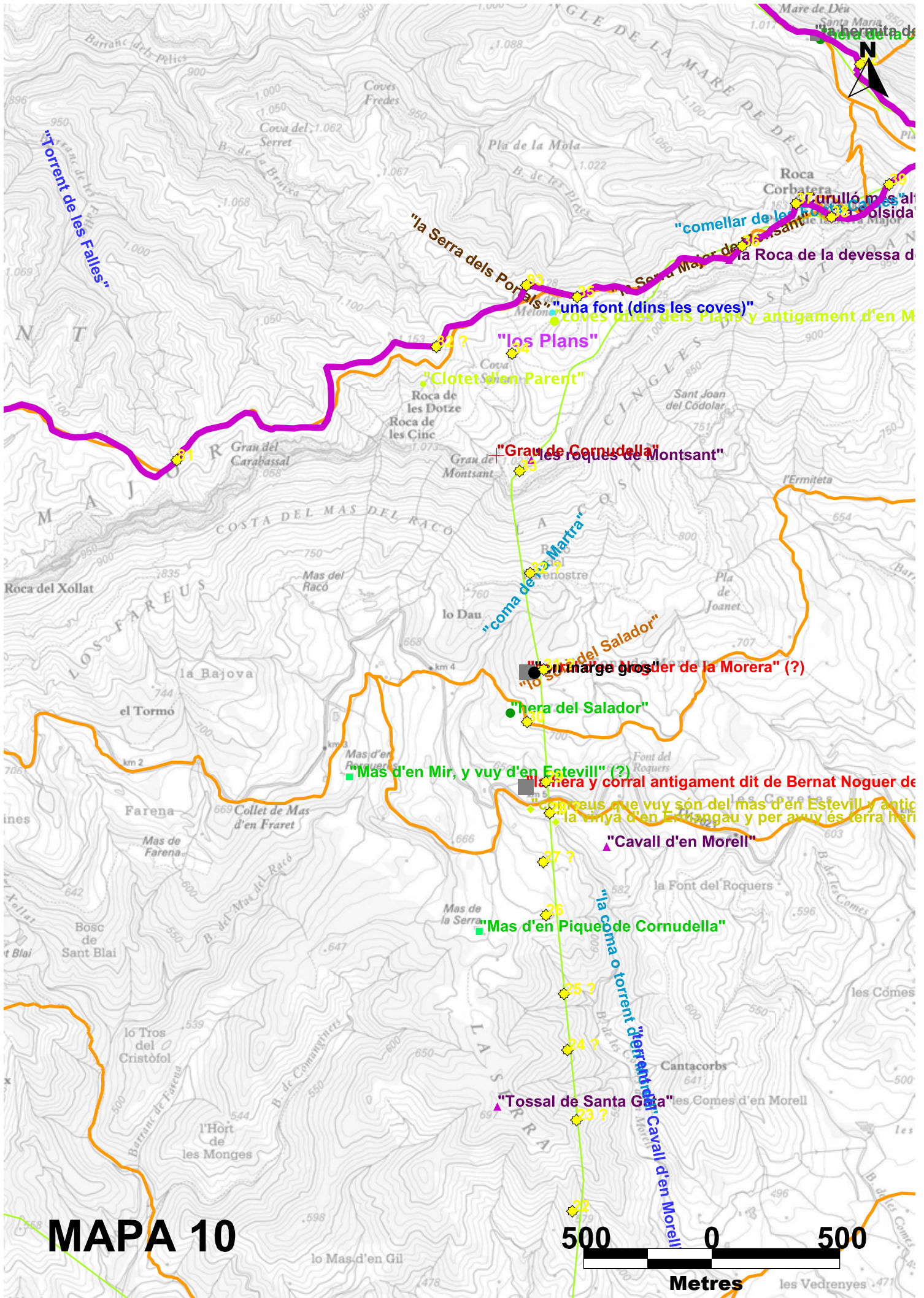
MAPA 8

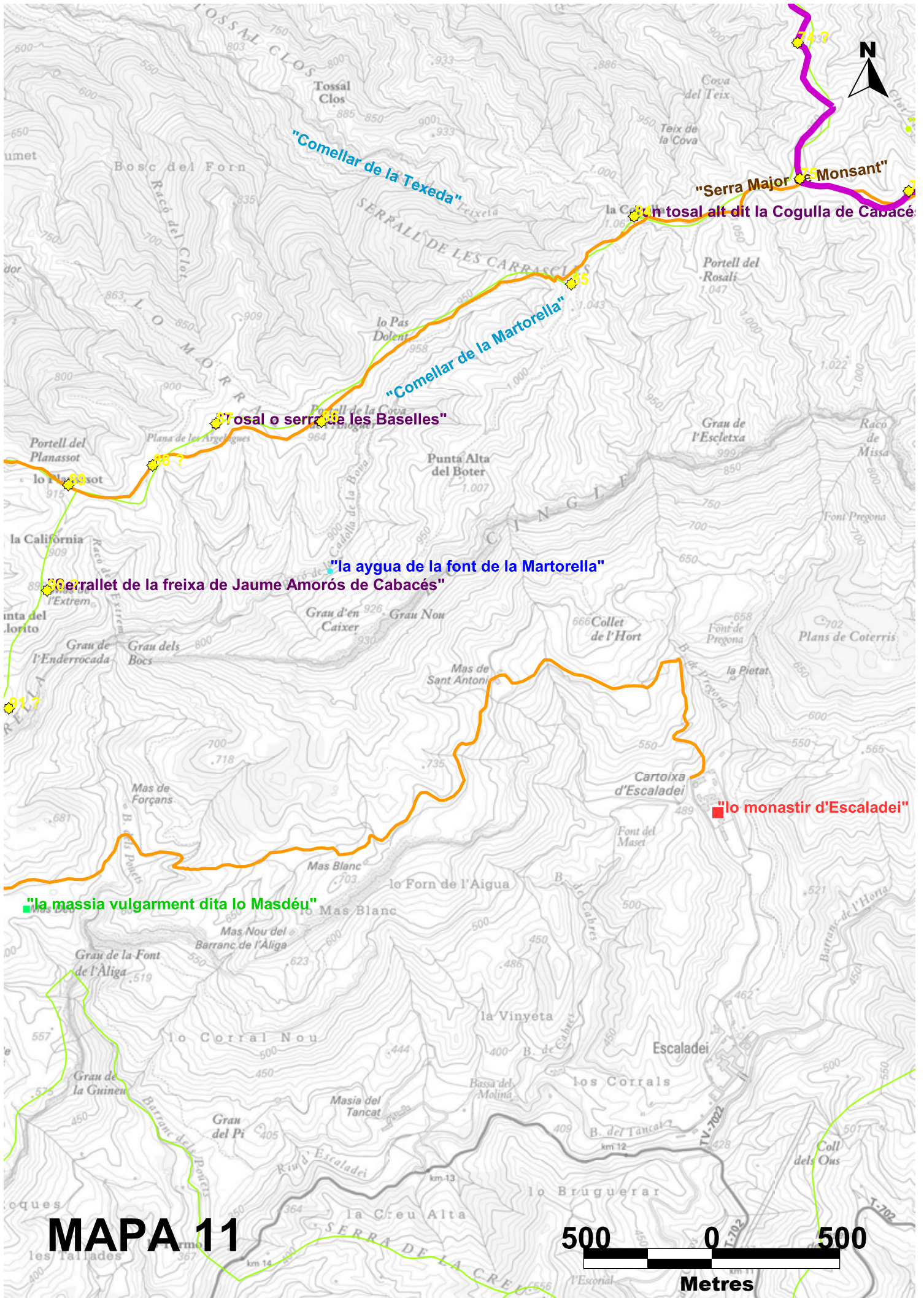

MAPA 9

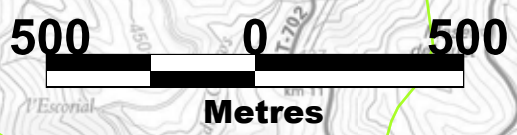
500 0 500
Metres

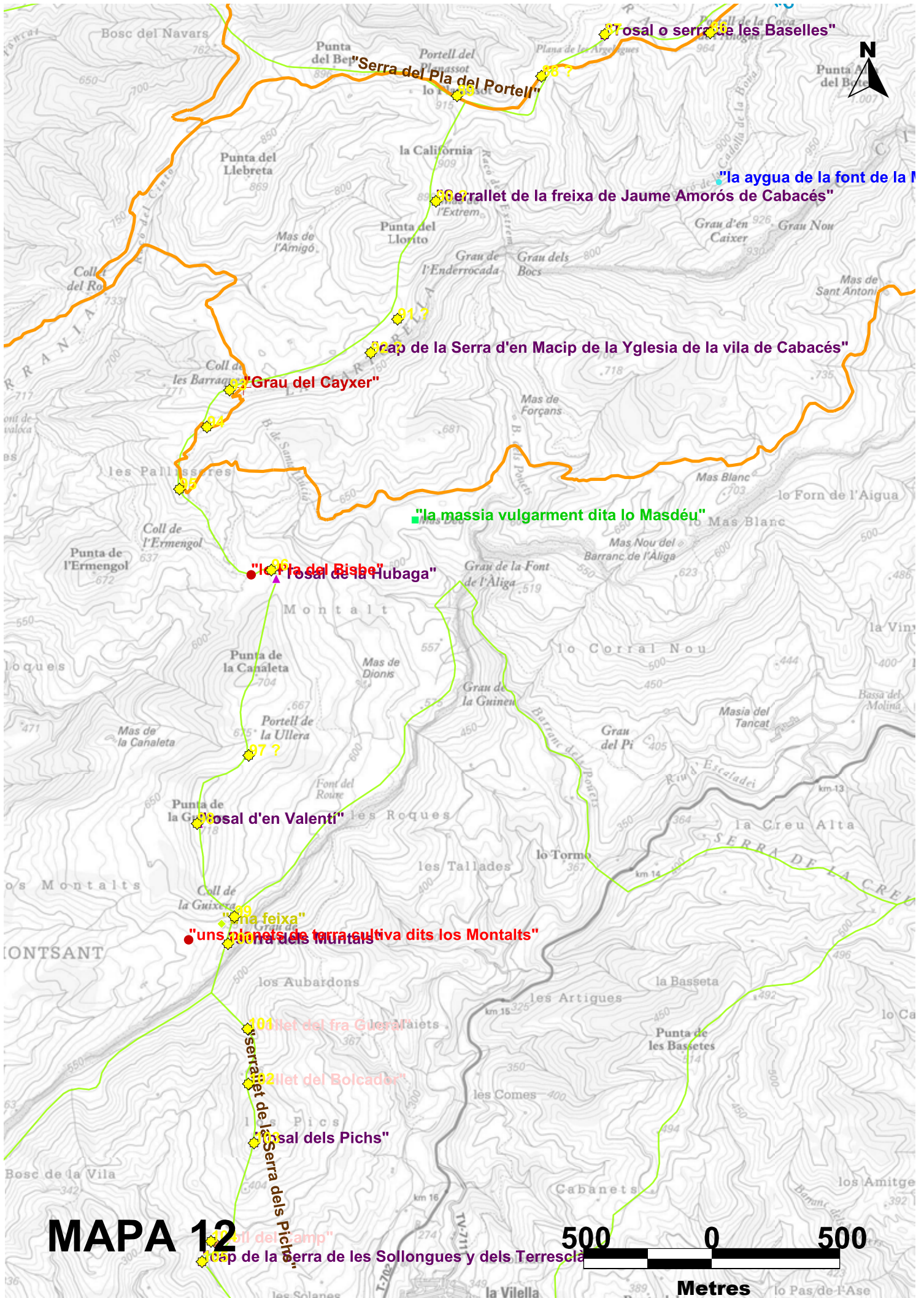

MAPA 10

MAPA 11

MAPA 12

500 0 500

Metres

"Serra del Pla del Portell"

"Tossal o serrat de les Baselles"

"Serrallet de la freixa de Jaume Amorós de Cabacés"

"la aygua de la font de la..."

"Cap de la Serra d'en Macip de la Yglesia de la vila de Cabacés"

"Grau del Cayxer"

"la massia vulgarment dita lo Masdeú"

"lo Pla del Bisbe"

"Tossal d'en Valenti"

"uns planets de terra cultivada dits los Montalts"

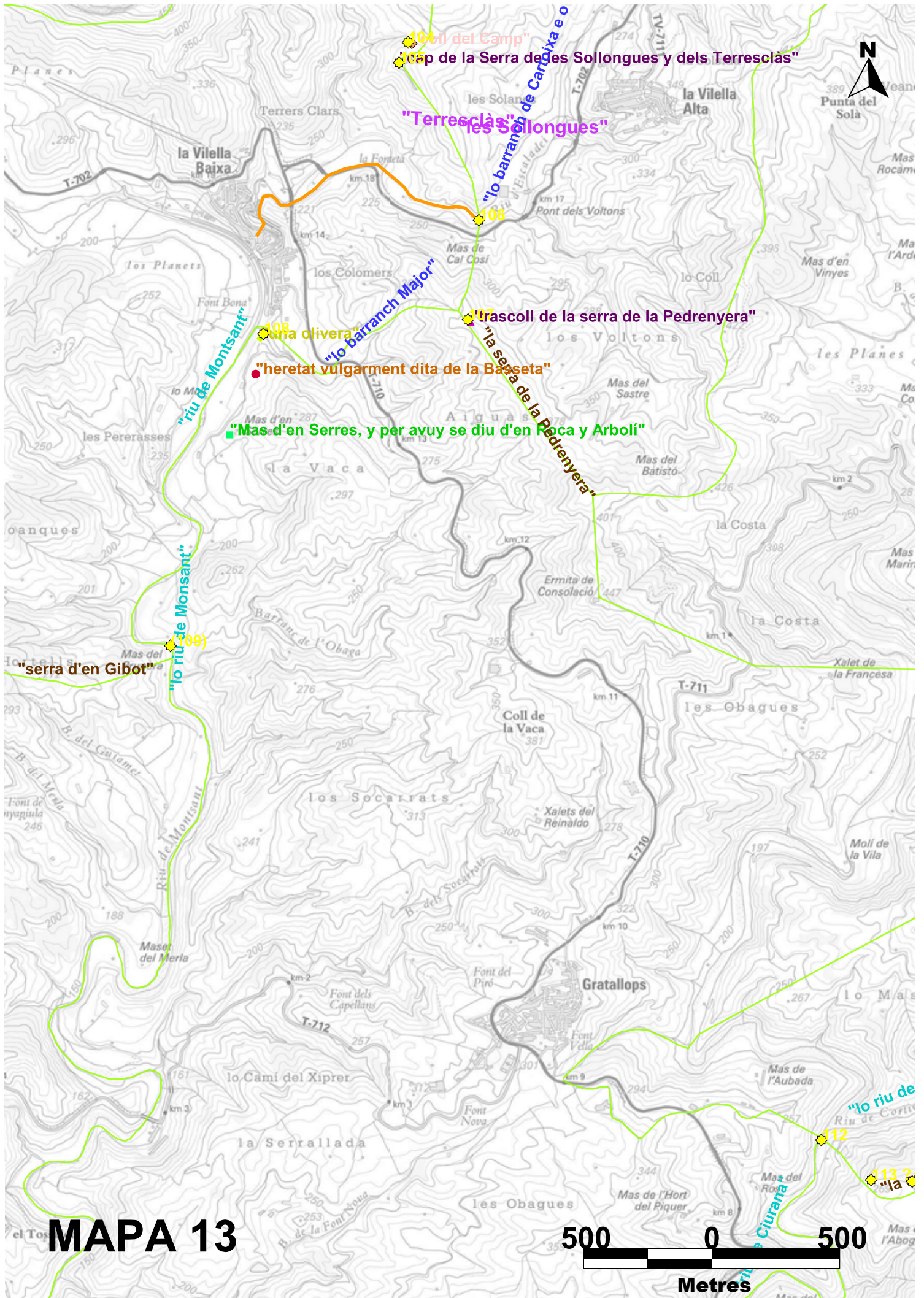
"Serrallet de la Freixa"

"Serrallet del Bolcador"

"Tossal dels Pichs"

"Tossal de l'amp"

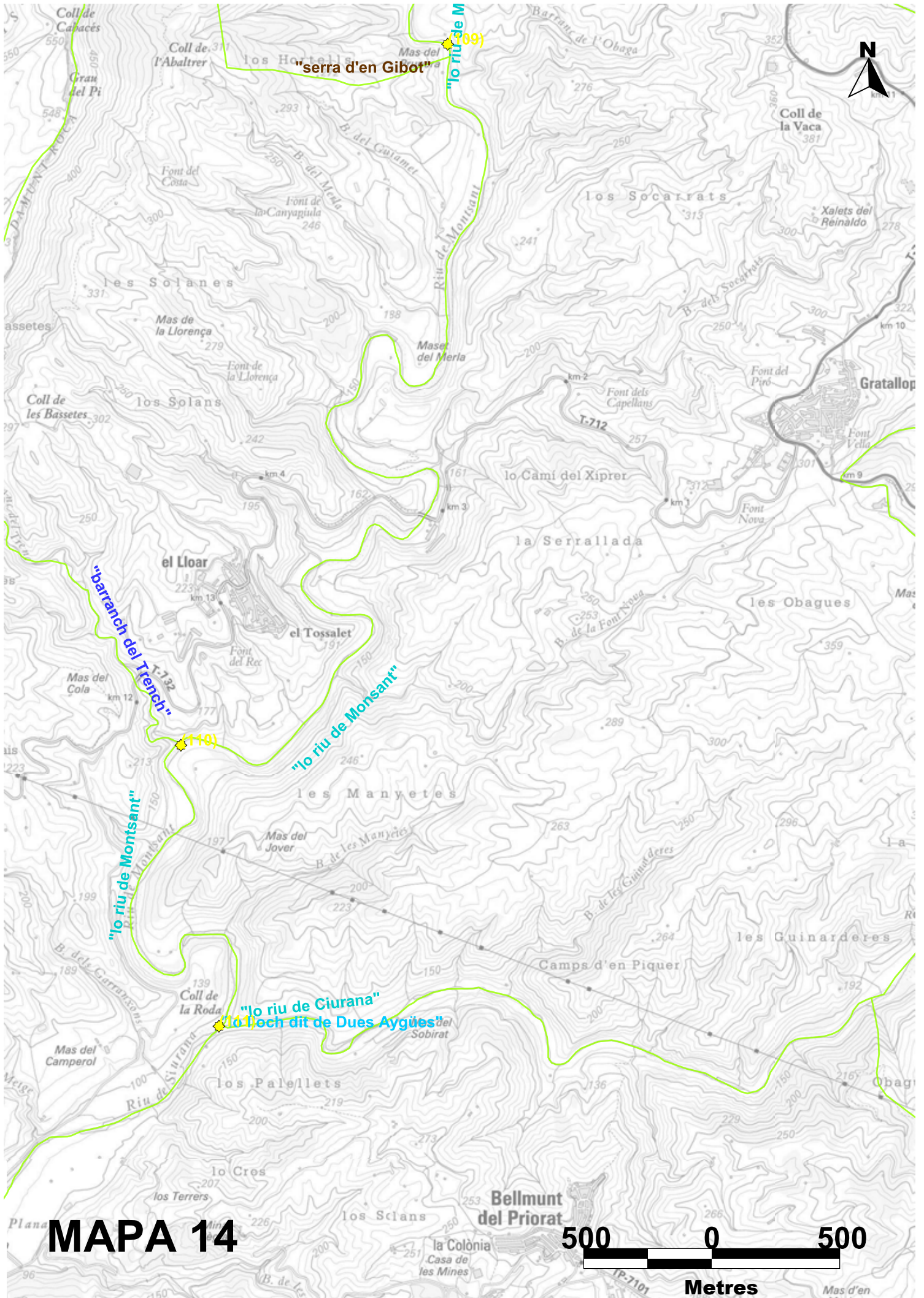
"Cap de la serra de les Sollongues y dels Terrescla..."

MAPA 13

Metres

"serra d'en Gibot"

"lo riu de Montsant"

"barranch del Trench"

"lo riu de Montsant"

"lo riu de Montsant"

"lo riu de Ciurana"

"lo Tlech dit de Dues Aigües"

MAPA 14

500 0 500

Metres

